HUSZÁR ÁKOS

AZ OSZTÁLY HOSSZÚ ÁRNYÉKA

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 1 2025. 11. 25. 11:05:55

HUSZÁR ÁKOS

AZ OSZTÁLY HOSSZÚ ÁRNYÉKA

A mai magyar társadalom
osztályszerkezete

napvilág kiadó

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 3 2025. 11. 25. 11:05:55

A kötet megjelenését támogatta:

Magyar Tudományos Akadémia

Politikatörténeti Alapítvány

Lektorálta Róbert Péter

© Huszár Ákos, 2025

ISBN 978-963-338-574-6

Első kiadás, 2025
www.napvilagkiado.eu

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet vagy annak részleteit tilos reprodukálni, adatrendszerben tárolni, bármely formában vagy eszközzel – elektronikus, fényképészeti vagy más módon – a kiadó engedélye nélkül közölni.

Printed in Hungary

Tartalom

ELŐSZÓ 7

1. BEVEZETÉS: OSZTÁLY ÉS ÉLETESÉLYEK 11

1.1. Tanulni fontos, de… 12

1.2. Mi az osztály? 15

1.3. A könyv felépítése 21

2. OSZTÁLYELEMZÉS 25

2.1. Osztályhelyzet és következményei 26

2.2. Elmélet és empíria viszonya az osztályelemzésben 34

2.3. Halottak-e az osztályok? 38

2.4. Az operacionalizálás problémája 45

2.5. Terminológiai megjegyzések 51

3. OSZTÁLYSZERKEZET 54

3.1. A tőkefajták jelentőségének átalakulása 55

3.2. A tőkefajták eloszlásának változása 62

3.3. Foglalkozási szerkezet 70

3.4. Az osztály jelentősége 77

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 5 2025. 11. 25. 11:05:55

4. TÁRSADALMI MOBILITÁS 87

4.1. A társadalmi mobilitás jelensége 88

4.2. Abszolút mobilitás 94

4.3. Relatív mobilitás 100

4.4. Származás és munkaerőpiaci siker 105

5. OSZTÁLY ÉS REND 117

5.1. Megjegyzések a rend fogalmához 117

5.2. Foglalkozási presztízs és elismerés 125

5.3. Fogyasztás és életvitel 133

5.4. Párkapcsolati homogámia 143

6. OSZTÁLYSZAVAZÁS 150

6.1. Osztály és politikai viselkedés 151

6.2. Társadalomszerkezet és pártpreferencia Magyarországon 155

6.3. Osztálykompromisszum az illiberális Magyarországon? 158

6.4. A pártpreferenciákat meghatározó tényezők 164

6.5. Kitekintés 175

7. KÖVETKEZTETÉSEK 180

IRODALOM 191

TÁBLÁZATOK ÉS ÁBRÁK JEGYZÉKE 221

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 6 2025. 11. 25. 11:05:55

ELŐSZÓ

Ez a könyv a társadalomszerkezet szociológiai vizsgálatának elméleti, módszertani kérdéseivel foglalkozik, illetve a jelenkori magyar táradalom jellemzőire vonatkozóan mutat be empirikus eredményeket. A vizsgálat központi problémája, hogy milyen módon és mennyiben kapcsolódnak össze egymással a társadalmi egyenlőtlenségek különböző formái, és ennek alapján miként tagolódik, miként tagolható a mai magyar társadalom. Szintén kiemelt jelentőségű kérdés számomra, hogy milyen következményei vannak a társadalom tagolódásának. Ennek milyen konzekvenciái lehetnek a társadalom működésére, illetve milyen hatással van a társadalomszerkezet eltérő pozícióit betöltő egyénekre a társadalmi élet különböző területein?

E kérdések vizsgálatának komoly és tiszteletre méltó hagyománya van mind a nemzetközi színtéren, mind pedig Magyarországon. Problémafelvetéseim e hagyományból táplálkoznak, és ezt igyekeznek kritikai módon tovább vinni. Munkám során építek a korábbi vizsgálatok elméleti belátásaira, módszertani eljárásaira, illetve konkrét empirikus eredményeire, ugyanakkor folyamatosan vitatkozom is ezekkel.

A vitás kérdések közül kétségtelenül az egyik legélesebb az osztály fogalmának relevanciájához kapcsolódik. Az osztály fogalma a klasszikus szociológia egyik kulcskategóriája, amely Karl Marx és Max Weber munkásságában és így az egész diszciplína történetében is központi szerepet játszott mind a társadalmi egyenlőtlenségek természetének leírásában, mind pedig a társadalmi változások értelmezésében és magyarázatában. E prominens szerepe azonban különböző irányú kritikák nyomán a 20. század második felétől egyre inkább megkérdőjeleződött, és úgy tűnt, hogy egyre kevésbé tud segítséget nyújtani a társadalmi valóság megragadásához. A magyarországi társadalomtudományi munkákra is döntően ez a kritikus és az osztály fogalmának a relevanciáját megkérdőjelező attitűd volt jellemző a rendszerváltás utáni időszakban. Munkámban ezzel

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 7 2025. 11. 25. 11:05:55

szemben amellett érvelek, és azt igyekszem empirikus vizsgálatokkal is igazolni, hogy az osztály fogalma különösen fontos az államszocializmus összeomlása után kiépülő új kapitalista társadalom szerkezetének értelmezéséhez.

Az osztály fogalma azonban jóval szélesebb perspektívát nyit, mint amit az empirikus társadalomkutatás be tudna látni. Olyan problémakörökhöz kapcsolódik, illetve olyan kérdéseket vet fel, amelyekre a szociológia a maga eszközeivel nem válaszolhat. A jelen munka nem tud olyan igényekkel fellépni, hogy e kérdések mindegyikét kimerítő módon tárgyalja, ennek köszönhetően pedig mindenképpen részleges marad. Nemcsak a felvetett problémák tekintetben korlátozott azonban, hanem a vizsgálódás általam kijelölt közvetlen tárgyát illetően is. A következő fejezetekben számos nagyon különböző jelenséget vizsgálok a munka fő kérdésfelvetése szempontjából. Több olyan terület érintetlen marad azonban, amelyeknek tanulmányozása indokolt lett volna ehelyütt, ahogy a kötetben szereplő elemzéseket is lehet gazdagítani további szempontok bevonásával. Azt remélem ugyanakkor, hogy e munkám hozzá tud adni a társadalmistruktúra-, illetve rétegződéskutatás hagyományához akár az elméleti összefüggések területén, akár az elméleti kérdésfeltevések és empirikus vizsgálatok összekapcsolásával, vagy általában a magyar társadalomra vonatkozó ismereteink bővítésével.

Szeretnék ehelyütt köszönetet mondani mindazoknak, akik a könyv megszületéséhez hozzájárultak. A Központi Statisztikai Hivatal statisztikusaként kezdtem el a jelen munka tárgyát alkotó kérdésekkel foglalkozni, most pedig a Magyar Tudományos Akadémia egykori Szociológiai Intézetének a munkatársa vagyok, amely 2019 óta számos különböző fenntartóhoz tartozott, jelenleg éppen az Eötvös Loránd Tudományegyetem szervezeti egységeként működik. Mindkét intézmény, illetve az ezekben dolgozó munkatársak közössége nagyon sok támogatást nyújtott számomra, és meghatározó volt e munka szempontjából.

A jelen munka mindenekelőtt *Az osztály változó jelentősége összehasonlító perspektívában* című kutatás eredményein alapul, amely 2019–2023 között a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával (FK131997) valósult meg. A kutatási program lehetővé tette, hogy kitűnő kollégákkal – Balogh Karolinával, Csizmadia Péterrel, Erát Dáviddal, Gerő Mártonnal, Giczi Johannával, Gregor Anikóval, Győri Ágnessel, Sik Endrével és Vastagh Zoltánnal – dolgozzak együtt, akik nélkül ez az írás nem készülhetett volna el. A könyvben forrásmegjelöléssel felhasználtam a közösen készített publikációk eredményeit, tehát kollektív munkának is tekinthető. E kutatás mellett az utóbbi évek-

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 8 2025. 11. 25. 11:05:55

ben több kutatási programban is részt vettem, amelyek szintén hozzájárultak a munka létrejöttéhez. Ezek közül szeretném kiemelni a Társadalomtudományi Kutatóközpontban működő *Mobilitás Kutatási Centrum* közösségét és a centrumban zajló munkát.

Szintén nagyon nagy segítség volt számomra, hogy 2023 novembere és 2024 áprilisa között a *Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj* támogatásával lehetőségem volt vendégkutatóként bekapcsolódni a Cseh Tudományos Akadémia Szociológiai Intézetének munkájába. E nélkül a Prágában töltött fél év nélkül nem készülhetett volna el ez a könyv. Köszönettel tartozom a barátságos fogadtatásért, az intézetben biztosított munkakörülményekért és a munkatársakkal folytatott inspiráló beszélgetésekért. Különösen köszönöm Natalie Simonovának, Jiří Šafrnak, Jiří Večerníknek, Dana Hamplovának és Bocskor Ákosnak, hogy meg tudtam vitatni velük azokat a problémákat, amelyek e munkának is a középpontjában állnak.

E problémákat, ezek megközelítését, illetve a rájuk adható lehetséges válaszokat az elmúlt években igyekeztem minél több fórumon megvitatni. Ezek közül különösen sokat jelentettek számomra azok az egyetemi kurzusok, szemináriumok, körök, ahol hallgatókkal beszélgethettem ezekről a kérdésekről. Ezek az alkalmak mindig nagyon komoly visszajelzések voltak arról, hogy e problémák mennyiben újak, mennyire érdemiek és mennyire átélhetők a mai egyetemisták számára. Hogy miként lehet ezekről úgy beszélni, hogy az a szakterület specialistáin túl a szélesebb közönség számára is hozzáférhető legyen.

Nagyon nagy köszönettel tartozom így mindenekelőtt a Debreceni Egyetem és az Eötvös Loránd Tudományegyetem hallgatóinak, akik a szociológiatörténeti vagy a társadalmi struktúrával, társadalmi rétegződéssel foglalkozó kurzusaimon részt vettek, illetve a Társadalomelméleti Kollégium tagjainak, akik az Éber Márk Áronnal közösen tartott osztályszerkezet körön megosztották a gondolataikat, tapasztalataikat. Külön hálás vagyok emellett azoknak – így Somlai Péternek, Szalai Erzsébetnek, Harcsa Istvánnak, Róbert Péternek, Illéssy Miklósnak, Erőss Gábornak és Kristóf Lucának –, akik átolvasták és véleményezték a kézirat egészét vagy egyes részeit. Megjegyzéseikkel, javaslataikkal sok olyan pontra hívták fel a figyelmemet, ami hozzájárult a szöveg véglegesítéséhez.

A kötet elkészítéséhez anyagi támogatást nyújtott könyvkiadási pályázatán keresztül a Magyar Tudományos Akadémia, amit ezúton szeretnék megköszönni. Hálás vagyok emellett a Napvilág Kiadónak a könyv megjelentetéséért. Szeretném megköszönni Klopfer Judit szervezőmunkáját, Gelléríné Lázár Mártának pedig azt az alaposságot, ahogy gondozta a szöveget.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 9 2025. 11. 25. 11:05:55

Végül szeretném megköszönni a családomnak a sok-sok támogatást, amit tőlük kaptam. Köszönöm mindenekelőtt Zsuzsinak, akivel mindent meg tudtam beszélni a könyvhöz kapcsolódóan és azon túl is. Köszönöm Ágónak és Andornak is a türelmet és a kitartást, és hogy erősek voltak akkor is, amikor hosszú ideig távol voltam tőlük.

Természetesen a könyv minden hibájáért egyedül engem terhel a felelősség!

Budapest, 2025. szeptember

Huszár Ákos

1. BEVEZETÉS: OSZTÁLY ÉS ÉLETESÉLYEK

Munkám fő kérdése, hogy mennyiben határozza meg a mai Magyarországon az egyének életesélyeit, viselkedését, gondolkodását az, hogy milyen helyet foglalnak el a társadalom osztályszerkezetében, és ez miként változott az utóbbi évtizedekben. A következő fejezetekben erre a kérdésre igyekszem választ találni különböző területeken végzett empirikus vizsgálatok segítségével, a könyv fő célja azonban az, hogy magának a kérdésfeltevésnek a relevanciájára és jelentőségére felhívja a figyelmet.

Ez a kérdésfeltevés a klasszikus szociológia hagyományába ágyazódik, amely a társadalom működésének szabályszerűségeit igyekszik feltárni. A társadalmi világ működése Pierre Bourdieu (1999, 2010) példái alapján nem hasonlítható például a ruletthez, ami a tökéletes verseny és az esélyegyenlőség maradéktalan érvényesülésének a világát mutatja. A rulettben bármi, bármikor megtörténhet, egyik pillanatról a másikra lehet szert tenni nagy nyereményekre, amit egy másikban el is lehet veszíteni. A játékosok teljesen egyenlő esélyekkel indulnak, így bármelyikükből lehet nyertes, de vesztes is. A társadalmi világ sokkal inkább hasonlítható valamilyen kártyajátékhoz, ahol a játék kimenetele egyszerre múlik a játékosok egyéni döntésein, de azon is, hogy kinek milyen lapokat osztottak. A résztvevők kezében lévő kártyák eltérő típusúak, illetve erősségűek lehetnek, amelyek különböző stratégiákat alapozhatnak meg, és amelyek alapvetően meghatározzák a nyerési esélyeiket is. A kártyapartik így egy olyan világot ábrázolnak, ahol a játékosok esélyei akár szélsőségesen egyenlőtlenek lehetnek, és amelyben korlátozott tere van a meritokrácia érvényesülésének.

A társadalmi világ nem olyan, ahol bármi bármikor megtörténhet, a társadalom tagjai is – a kártyajátékokhoz hasonlóan – különböző mennyiségű és különböző fajtájú erőforrásokkal rendelkeznek, ami korlátok közé szorítja a cselekvési lehetőségeiket. Sőt míg a kártyában minden új parti egyben új lehetőség is arra, hogy az egyes játékosok jobb lapok birtokában nagyobb eséllyel induljanak a

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 11 2025. 11. 25. 11:05:55

győzelemért, addig a társadalmi világban a különböző erőforrások különböző mértékben, de nemzedékről nemzedékre átöröklődnek. A korábbi nemzedékekben fennálló egyenlőtlenségek tehát a későbbiek lehetőségeire is hatással vannak. Gyors és radikális politikai, illetve gazdasági változások – rendszerváltások – járhatnak olyan hatással, mint a kártyában egy új parti kezdete. Ekkor hirtelen gyökeresen átalakulhat az erőforrások eloszlása, sőt a változó szabályok következtében az is, hogy milyen erőforrások bizonyulnak értékesnek.

A társadalmi világ kártyajátékként való ábrázolása teljesen ellentmond a modern társadalmak meritokratikus önértelmezésének. A modern társadalmakban, normál esetben, a meritokratikus elvekkel összhangban mindenki részesül valamiféle oktatásban, képzettségének megfelelő állást szerez, és a munkájával arányos bért kap (Kreckel 2004). Akik tehetségükkel, illetve szorgalmukkal sikeresebben teljesítik e folyamat különböző szakaszait, elvileg előnyösebb helyet foglalnak el a társadalom egyenlőtlenség-rendszerében, és kedvezőbb pozícióra tehetnek szert. A meritokratikus elvek azonban már e folyamatnak a legeslegelején erősen csorbulnak, amennyiben a tanulmányi eredmények és így, többek között, a diploma megszerzése sem kizárólag az egyének erőfeszítésein, hanem az osztályhelyzetükön múlik. A következőkben ennek illusztrálására két – egy mai, illetve egy korábbi – példát emelek ki.

1.1. Tanulni fontos, de…

Ha valahol különösen nagy jelentősége van az egyéni teljesítményeknek és az érdemalapú, meritokratikus kiválasztódásnak, az a felsőoktatási felvételi. Az egyetemek és a főiskolák részletes felvételi eljárásokat alkalmaznak arra, hogy a hozzájuk jelentkezők közül ki tudják választani a legtehetségesebb, illetve legrátermettebb diákokat. Ezek az eljárások időben változnak, és intézményenként, képzési területenként is eltérhetnek, ám mindegyiknek az a célja, hogy a jelentkezők korábbi eredményeinek a feltérképezése, továbbá írásbeli és szóbeli vizsgák segítségével felmérjék az aspiránsok képességeit, és megtalálják közülük a legjobbakat.

A meritokratikus kiválasztódást azonban erősen csorbítja a hozzáférés egyenlőtlensége. A felsőoktatásban való részvétel költséges. A továbbtanulás közvetett költségeként jelenik meg a hallgató elmaradt munkabére, amihez hozzájutna akkor, ha a tanulás helyett (nagyobb munkaidőben) dolgozna. E költ-

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 12 2025. 11. 25. 11:05:55

ségeket a hallgatóknak részben vagy egészében más forrásból kell előteremteniük. A továbbtanulás közvetlen költségeként jelennek meg emellett a tanszerek, illetve a képzéshez közvetlenül kapcsolódó egyéb kiadások, vagy a tanulmányok miatt felmerülő extra költségek, mint például a kollégiumi szobák vagy albérletek bérleti díja. Ezek a költségek önmagukban erősen behatárolják azoknak a körét, akik számára felmerülhet a továbbtanulás lehetősége.

A rendszerváltás után azonban e költségekhez hozzáadódtak a felsőoktatási tanulmányok képzési díjai is. Míg az 1990-es évek első felében a felsőoktatási intézményekben tanulók képzési költségeit még teljes egészében az állam finanszírozta, addig az évtized közepe óta a hallgatók egy része valamilyen formában tandíjat fizet a felsőfokú tanulmányaiért. A képzésért fizetett díj megállapításának módja, megnevezése, illetve a mértéke az azóta eltelt három évtizedben többször változott, az azonban a rendszerváltás eleje óta változatlan, hogy a hallgatók bizonyos hányada csak térítés ellenében vehet részt a felsőoktatásban (Polónyi 2020: 112–137). Az Oktatási Hivatal statisztikái alapján jelenleg a felsőfokú hallgatók mintegy 60%-a részesült állami ösztöndíjban, ami részben fedezte a képzés költségeit, a maradék 40% viszont önköltséges formában tanul az egyetemeken, illetve főiskolákon,[1] ami további korlátokat emel a felsőoktatásban való részvételhez.

A tandíj szerepének értékeléséhez természetesen több irányból lehet közelíteni. A tandíj például egy olyan eszköz lehet, amely hozzájárulhat a felsőoktatásban részt vevők létszámának bővüléséhez, az oktatás színvonalának emelkedéséhez vagy az egyetemek és főiskolák stabilabb, kiszámíthatóbb működéséhez. Az érdemalapú szelekciót és így a meritokratikus értékek érvényesülését viszont kifejezetten gátolja. A tandíj következtében, legalábbis a felsőoktatási helyek egy része esetében, a tanulmányi eredmények, avagy az egyéni képességek másodlagossá válnak a jelentkezők (illetve a családjuk) anyagi helyzetéhez képest. A fizetős helyekre ugyanis nem feltétlenül azok kerülnek be, akik egyéni teljesítményeik alapján a leginkább rászolgálnának erre, hanem akik képesek arra, hogy kifizessék a tandíjakat.

A meritokratikus értékek korlátozott érvényesülésére a felsőoktatásban más időszakokból, másfajta példák is hozhatók. A kommunista hatalomátvétel után az 1950-es évek Magyarországán egészen eltérő típusú korlátokkal találkoztak a főiskolákra, illetve egyetemekre jelentkezők. Ekkor egy kvótarendszert vezettek

[1] Lásd: https://dari.oktatas.hu/firstat.index.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 13 2025. 11. 25. 11:05:56

be, ami előírta, hogy a felsőoktatási intézményekbe felvételt nyert hallgatók legalább felének munkásosztályi vagy paraszti származásúnak kell lennie. Ennek érdekében a felvételi eljárás során a jelentkezőknek nem csupán a tanulmányi eredményeikről kellett számot adni, de többek között nyilatkozniuk kellett a szüleik foglalkozásáról, vagyonáról, valamint havi jövedelméről is, továbbá meg kellett jelölni, hogy volt-e alkalmazottjuk, illetve hogy kaptak-e földet az 1945-ös földosztás során. A felvételi lapon voltak még kérdések arról is, hogy a jelentkező, illetve szülei rendelkeznek, illetve rendelkeztek-e párttagsággal, valamint hogy milyen társadalmi szervezeteknek (voltak) a tagjai. Ezen információk alapján a felvételi bizottságok három fő csoportra osztották a jelentkezőket. Az első csoportba kerültek a munkás- és paraszti származásúak, a másodikba az értelmiségi hátterűek, a harmadikba pedig az úgynevezett 'ikszesek', akiknek a szülei korábban nagybirtokosok vagy gyártulajdonosok voltak, illetve ide kerültek az egyéb politikai szempontból gyanús elemek is. A kvótarendszer alapján a felvételi bizottságok előnyben részesítették a munkás-, illetve paraszti származásúakat, míg az „ikszeseket" teljes egészében kizárták a felsőoktatásból (Szelényi 1999: 11–13, 21–41).

E példák mindegyike azt mutatja, hogy minden társadalomban, így az 1950-es évek és a mai Magyarország társadalmának esetében is sajátos korlátok állhatnak az egyéni érdemek érvényesülése elé, amelyek a társadalom bizonyos tagjai számára megnehezíthetik vagy éppenséggel lehetetlenné tehetik a továbbtanulást. E korlátok sokfélék lehetnek, összefügghetnek többek között az egyének lakóhelyével, nemzetiségével, etnikai hovatartozásával vagy éppenséggel a nemével (Berényi–Berkovits–Erőss 2008; Erőss–Kende 2008). Az imént bemutatott példák a lehetséges akadályozó tényezők közül azonban egy továbbira, nevezeten a társadalom tagjainak az *osztályszerkezet*ben elfoglalt pozíciójára irányítják a figyelmet, ami e munka fő tárgya. Ezek azt illusztrálják meglehetősen nyers módon, hogy tanulni ugyan fontos, ám az egyének osztályhelyzete alapvetően befolyásolja, befolyásolhatja, hogy milyen eredménnyel járnak, illetve járhatnak az egyéni erőfeszítések. Az illusztráció pedig arra is felhívja a figyelmet, hogy az oktatási egyenlőtlenségek, illetve általában a társadalmi egyenlőtlenségek különböző formáinak vizsgálata szempontjából döntő, hogy miként néz ki az osztályszerkezet maga, illetve hogy milyen pozíciót foglal el valaki ebben. Az osztályelemzés a társadalmi egyenlőtlenségek vizsgálatának ezt a perspektíváját kínálja.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 14 2025. 11. 25. 11:05:56

1.2. Mi az osztály?

Szellemesen mutatja be Erik Olin Wright (2005) az osztályelméleti hagyományt, amikor azon elmélkedik, hogy vajon hogyan is hangzik az a kérdés, amire az 'osztály' a válasz. Wright rámutat, hogy a tradíció különböző irányzatai sokszor igen eltérő kérdésekre választ keresve jutnak el az osztály fogalmához, és a fő kérdéseik alapján jól el is különíthetők ezek az eltérő megközelítések egymástól. Wright hat olyan fő kérdést különböztet meg, amelyekre igen gyakran az 'osztály' jelentette, illetve jelenti a választ (Wright 2005b: 180–181):

1. *Elosztási pozíció:* Milyen helyet foglalnak el objektíven az emberek az anyagi egyenlőtlenségek eloszlását tekintve?

2. *Szubjektíve érzékelt csoportok:* Mi magyarázza, hogy az emberek egyénileg, illetve kollektíven hogyan helyezik el magukat és másokat az egyenlőtlenség rendszerében?

3. *Életesélyek:* Mi magyarázza az életesélyekben és az anyagi helyzet tekintetében mutatkozó egyenlőtlenségeket?

4. *Antagonisztikus konfliktusok:* Milyen törésvonalak alakítják a manifesztté váló társadalmi konfliktusokat?

5. *Történeti változás:* Hogyan jellemezzük és magyarázzuk az egyenlőtlenségek társadalmi szerveződésének történeti változásait?

6. *Emancipáció:* Milyen átalakulásokra van szükség az elnyomás és kizsákmányolás felszámolásához a kapitalista társadalmakban?

Wright e kérdések nyomán rámutat, hogy vannak olyan szerzők, illetve munkák, ahol az osztály fogalma egyszerűen a társadalom egyenlőtlenség-rendszerében elfoglalt különböző pozíciókra utal, míg mások a társadalom tagjai által választott és megélt kollektív csoportidentitásra értik ezt. Vannak továbbá olyanok, akik az életesélyek és anyagi egyenlőtlenségek magyarázata nyomán fordulnak az osztály fogalmához, míg mások a társadalom alapvető konfliktusát kívánják leírni ezzel. Továbbá az osztály igen gyakran jelenik meg olyan értelmezési keretként, amely a társadalom történeti változásait, illetve sajátos társadalmi formációkat kíván megragadni. Végül pedig az osztály fogalma választ jelenthet az emancipáció, vagyis a társadalmi változások kívánt irányának a kérdéseire is.

A különböző irányzatok részben eltérő problémákat állítanak tehát a vizsgálódás középpontjába, de abban is különböznek azonban egymástól, hogy menynyire erős igényeket kapcsolnak az osztály fogalmához. Némelyek a felvetett

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 15 2025. 11. 25. 11:05:56

problémák közül csupán egyikhez vagy másikhoz kívánnak hozzászólni, míg kétségtelenül a marxi ihletésű megközelítések lépnek fel a legnagyobb igénnyel, amennyiben az osztályelemzést az iménti kérdések mindegyike esetében illetékesnek tekintik (Wright 2005a, 2005b: 182).

Az osztályelméleti hagyományt tehát azok a munkák alkotják, amelyek a fenti kérdésekre az osztály fogalma segítségével igyekeztek választ találni. E kérdések mindegyikét lényegesnek, és a tradíció szempontjából megkerülhetetlennek tartom, fontos azonban rögtön a kiindulópontnál leszögezni, hogy a jelen munka nem vállalkozik arra, hogy ezek mindegyikével foglalkozzon. Ahogy a bevezető sorokban jeleztem, ezek közül csupán a harmadikat tárgyalom szisztematikus módon. Azt a kérdést tehát, hogy *mi magyarázza az életesélyekben és az anyagi helyzet tekintetében mutatkozó egyenlőtlenségeket?* Természetesen nem lehet ezt a kérdést élesen kimetszeni az általánosabb probléma-összefüggésből, és hermetikus módon elválasztani a többitől. Nem is törekszem erre. A következőkben így foglalkozom többek között a kollektív identitás problémájával, társadalmi konfliktusokkal és politikai törésvonalakkal, illetve ezek történeti változásával. Ezek kapcsán azonban mindig az a kérdés számomra, hogy mennyiben lehet ezeket visszavezetni az osztályszerkezetre. Nem vállalkozom tehát arra, hogy általában számot adjak például a csoportidentitások formálódásáról vagy a politikai törésvonalak keletkezéséről, azt azonban igyekszem felmérni, hogy az osztályszerkezetben elfoglalt pozíciónak milyen következményei lehetnek különböző jelenségekkel összefüggésben. Az életesélyek egyenlőtlenségének kérdése egyben a klasszikus szociológia központi problémája is, ám az osztály fogalmának, illetve az osztályelemzés relevanciájának a megkérdőjeleződése nyomán a rendszerváltás utáni évtizedekben ennek mind elméleti tárgyalása, mind empirikus vizsgálata erősen háttérbe szorult. Munkámmal ezen szeretnék változtatni. A kritikák szerint egyrészt az osztályelméleti hagyomány nem volt képes számot adni a 20. század fő társadalmi változásairól, e társadalmak esetében az egyenlőtlenségek szerveződésének leírására és megértésére új fogalmak, valamint új módszertani eszközök lehetnek alkalmasak. Másrészt a kritikák szerint az osztályelméleti tradíció születése óta összefonódik egy ideológiai projekttel, nevezetesen a kapitalizmus megdöntésével is. Az osztály fogalma így mindazokban gyanút kell hogy ébresszen, akik nem osztják ezt az ideológiát. Az államszocialista rendszerek összeomlása – amelyek részben e hagyományra visszanyúlva igyekeztek legitimálni magukat –, illetve a kelet-közép-európai rendszerváltások a kritikák szerint nem csupán ennek

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 16 2025. 11. 25. 11:05:56

az ideológiának a bukására jelentenek bizonyítékot, de arra is, hogy az osztály fogalma teljesen használhatatlan és alkalmatlan a társadalmi egyenlőtlenségek ábrázolására és értelmezésére.

Úgy gondolom, hogy ezek a szakmai és ideológiai kritikák fontosak, ezekkel szemben azonban amellett érvelek, hogy az osztályelemzésnek az életesélyek egyenlőtlenségének magyarázata szempontjából fontos, sőt növekvő szerepe lehet a rendszerváltás utáni Magyarországon. Nem állítom tehát, hogy a Wright által megfogalmazott kérdések közül mindegyikre az osztály fogalma az érvényes, helyes vagy esetleg kívánatos válasz, azt azonban igen, hogy az életesélyek egyenlőtlenségének magyarázata szempontjából fontos, sőt növekvő szerepe lehet a rendszerváltás utáni Magyarországon. Ez tulajdonképpen egyáltalán nem meglepő, és nem is erős állítás, ha tekintetbe vesszük, hogy éppenséggel a kapitalizmus kiépítésének, illetve bő harmincéves működésének időszakáról van szó. Sokkal meglepőbbnek hathat, hogy a létrejövő, illetve létező kapitalizmus idejében – legalább a 2008-as globális gazdasági válság időszakáig – a Wright által azonosított kérdések közül egyikre sem, így az életesélyek egyenlőtlenségének a kérdésére sem az osztály jelentette vagy jelenti az elsődleges választ, hanem valami más.

Érdemes röviden szemügyre venni, hogy *ha nem az osztály, akkor mi is a leggyakoribb, domináns válasz* ezekre a kérdésekre általában, de különösen a rendszerváltás utáni Magyarországon.

Ami az első, az *anyagi erőforrások eloszlására* vonatkozó kérdést illeti, az osztály fogalmát igen gyakran használják arra, hogy egyszerűen az anyagi javak eloszlását tekintve különböző helyzetben lévőkre rámutassanak, és ennek alapján beszélnek például alsó osztályról, középosztályról vagy felső osztályról. Ebben a felfogásban az osztály *graduális*, vagyis fokozatos, mennyiségi különbségeket megragadó fogalomként jelenik meg, ami azt jelöli például, hogy valaki több vagy kevesebb jövedelemmel vagy vagyonnal rendelkezik-e. Az osztály háttérbe szorulásának az egyik legfontosabb következménye, hogy maguk a disztribúcióra, elosztásra, illetve az eloszlás egyenlőtlenségére vonatkozó kérdések szorulnak háttérbe. Így van ez a társadalomtudományos vizsgálódások területén: Thomas Piketty (2015: 26–27) a közgazdaságtan esetében hívja fel a figyelmet az egyenlőtlenségek problémájának az elhanyagolására, Szelényi Iván (2016) pedig egyenesen a szociológia válságát vezeti vissza erre. A jelenség azonban nem csupán az akadémiai szférát érinti, de a szélesebb közbeszédet is. Az egyenlőtlenségekkel kapcsolatos kérdések nincsenek a politikai viták központ-

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 17 2025. 11. 25. 11:05:56

jában, és a különböző politikai erők egyre kevésbé osztályalapon igyekeznek körülhatárolni a szavazótáborukat (Musílek–Katrňák 2015; Evans–Tilley 2017).

Ha azonban mégis felmerül a javak eloszlásának egyenlőtlenségére vonatkozó kérdés, jellemzően a válasz akkor sem az osztály fogalmát használva fogalmazódik meg. Sokkal gyakoribb, hogy az egyének státuszára vagy társadalmi-gazdasági státuszára utalnak, esetleg alacsony vagy magas jövedelműekről beszélnek. E nyelvhasználat nyomán azonban a figyelem a társadalomról átterelődik az egyénre. A státusz az egyénekre és nem a társadalmakra vonatkozó jellemző. A státusz úgy kapcsolódik az egyénekhez, mint ahogy egyéb különféle tulajdonságokkal is rendelkeznek, rendelkezhetnek (Goldthorpe 2010). A kérdés így tehát már nem arra vonatkozik, hogy milyen, és hogy miként tagolódik a társadalom, hanem hogy miféle tulajdonságokkal rendelkeznek az egyének.

A következő kérdés, hogy milyen olyan „valós" társadalmi csoportok vannak, amelyeknek a tagjait összekötik a társadalmi helyzetükből fakadó közös tapasztalatok, akik egy sorsközösséghez tartozónak gondolják magukat, és szolidárisak egymással, ami tehát az egyéni, illetve *kollektív identitások formálódásának* az alapját jelenti. Ma erre a kérdésre sem az osztály jelenti az elsődleges választ. A hagyományos, osztályhelyzethez kapcsolódó kollektív identitások fennmaradását kikezdte egyfelől az individualizáció folyamata, és az egyéni identitások formálódása a termelés szférájából egyre inkább átkerült a fogyasztás világába. Ezek sokkal inkább múlnak így az egyének önálló döntésein, amelyek különböző szempontokhoz kapcsolódhatnak, többek között az egyének ízléséhez vagy értékelköteleződéseihez (Hradil 1987; Pakulski–Waters 1997; Schulze 2000; Beck 2003). Másrészt, természetesen hozzájárultak a rendszerváltással járó társadalmi, gazdasági és ideológiai változások is az osztály mint szolidáris közösség és kollektív identitás meggyengüléséhez az egykori államszocialista országokban, így Magyarországon is. Míg az államszocialista időszakban a munkásosztály az önmeghatározás szempontjából sokak számára fontos vonatkozási pont volt, ami az összetartozás, a megbecsültség és a közösségiség érzését nyújtotta, addig a rendszerváltás után elvesztette ezt a szerepét, sőt a kifejezés inkább pejoratív jelentést vett fel. Mára ezzel szemben a szolidáris közösségek, illetve a kollektív identitások kérdésére sokkal inkább a nemzet a leggyakoribb, problémamentesen elfogadott válasz. A hagyomány, a kultúra, valamint a vérségi kapcsolatok alapján konstituálódó nemzet az, ami az önazonosság és önbecsülés legfontosabb forrása, ami kijelöli a közösség és a szolidaritás határait (Bartha 2011; Kalb 2011; Kalb–Halmai 2011; Scheiring 2019: 177–202).

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 18 2025. 11. 25. 11:05:56

Az *antagonisztikus konfliktusok* kérdésére sem az osztály, a tőke-munka viszony vagy a kizsákmányolás jelenti ma a leggyakoribb választ. Sőt az 1990-es években Nancy Fraser (1995) éppen az elosztással kapcsolatos kérdések háttérbe szorulását és az identitáspolitikai küzdelmek felélénkülését diagnosztizálta. Hasonló módon Thomas Piketty és kollégái (Piketty 2020) is arra mutatnak rá, hogy a választói magatartás egyre kevésbé illeszkedik az osztályszavazás hagyományos mintázataihoz, és a politikai viselkedést egyre erősebben magyarázza egy szociokulturális törésvonal, amely többek között a bevándorlás, a multikulturalizmus, a környezetvédelem vagy a nemzeti szuverenitás kérdéseit állítja a középpontba. Magyarországon és a régióban az államszocialista időszakban az osztályharcos retorika szolgált a legfontosabb társadalompolitikai döntések, így mindenekelőtt az államosítások, illetve a kollektivizálás ideológiai alátámasztásaként (Szelényi 1999), a rendszerváltás után, a kapitalizmus építésekor viszont ez teljesen háttérbe szorult, a szociokulturális törésvonal viszont elmélyült (Knutsen 2011; Enyedi–Tardos 2018; Lindner et al. 2021). Ennek megfelelően a közéletet is túlnyomórészt e kérdések uralják, amit a politikai vitákban igen gyakran igyekeznek visszavezetni egy alapvető konfliktusra, nevezetesen a nemzeti szuverenitás védelmezőinek és a globalisták szembenállására (Sik 2016; Fritz 2021; Gerő–Sik 2022). E konfliktusban az egyik oldalon azok állnak, akik a nemzet megmaradásáért és gyarapodásáért harcolnak, a másikon viszont azok, akik a globális elit érdekeit szolgálják ki.

Szintén nem az osztály jelenti a választ az *egyenlőtlenségek történeti változásának* kérdésére, ahogy a történeti változások kívánt irányának, vagyis az *emancipációnak* a problémája se ezen a nyelven fogalmazódik meg. Ami a történeti változásokat illeti, legalább az 1980-as évektől a fő állítás éppen az, hogy az egyenlőtlenségek szerveződése egyre kevésbé írható le és magyarázható a társadalmistruktúra- és rétegződéskutatás klasszikus fogalmaival: túl vagyunk renden és osztályon (Beck 1997). A rendszerváltás után átalakuló magyar társadalom szerkezetének vizsgálatát is ez az attitűd vezérelte (Hadas 1990; Kovách 2006).

A társadalmi változások kívánt irányáról szóló diskurzus sem az osztályelméleti tradíció nyelvén szólal meg, így nem is az elnyomás, a kizsákmányolás vagy akár az osztályok közötti egyenlőtlenségek csökkentését célozza. Az 1990-es évektől az emancipáció kérdése kapcsán sokkal inkább Francis Fukuyamának (1990) a történelem végéről szóló tézise a meghatározó, amely szerint az államszocialista rendszerek összeomlása egyben a liberális demokrácia és a kapitalizmus végső győzelmét is jelentik. Ugyan közvetlenül az átmenet idősza-

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 19 2025. 11. 25. 11:05:56

kában megfogalmazódtak olyan várakozások, amelyek szerint a rendszerváltó társadalmak valamilyen, mind a szocialista, mind a kapitalista társadalmaktól eltérő, harmadik utas fejlődési útra lépnek (Cohen–Arato 1992; Szelényi 1992), ám ezek hamar puszta illúziónak bizonyultak. 1989/90 kapcsán sokkal találóbb Jürgen Habermas (1991) értelmezése, aki helyrehozó forradalomnak nevezte a kelet-közép-európai változásokat, aminek a célja éppen az, hogy ezek az országok átvegyék a nyugati, kapitalista mintákat, és felzárkózzanak a Nyugathoz. Ennek megfelelően a társadalmi változások kívánt irányáról való gondolkodás a kapitalizmus építésének remélt sikerével kapcsolódott össze az átmenet időszakában, és kapcsolódik össze ma is.[2] A közéleti vitákban, valamint a releváns politikai szereplők törekvéseiben ez leginkább a polgárosodás elősegítésének, illetve egy széles és erős középosztály kialakításának a céljában testesül meg.[3] A különböző politikai táborokat egyre hevesebb szembenállás jellemzi, a polgárosodás és a középosztályi társadalom ideája azonban ma is összeköti őket. A viták így kevéssé érintették, érintik azt a kérdést, hogy ezek az ideálok valóban kívánatosak-e (Harcsa 2020; Huszár–Berger 2020; Éber 2021c, 2021b), leginkább arról szólnak, hogy mennyire sikerült közel kerülni ezekhez (Kolosi 2000; Századvég 2014; Morcsányi–Tóth 2016; Sik–Szeitl 2016; Tóth 2016a, 2016b; Szalai 2020; György 2024; György–Horváth–Molnár 2024; Kovách–Szabó 2024).

A Wright által megfogalmazott kérdések közül a jelen munka számára a harmadik, az *életesélyek egyenlőtlenségének* magyarázatára vonatkozó központi jelentőségű. Az osztály fogalma itt az első két kérdéshez képest többletjelentésre tesz szert, amennyiben nem pusztán leíró módon használják az anyagi javak eloszlásában különböző pozíciókat elfoglalókra vagy a szolidáris, közös identitással rendelkező társadalmi csoportokra vonatkozóan, hanem a fő funkciója a magyarázat. Az osztály fogalmát e kontextusban rendszerint relacionális módon definiálják, valamely, a társadalom működéséről, illetve strukturális kényszereiről számot adó elméletbe ágyazva. Ez az elméleti kiindulópont az, ami potenciálisan magyarázatot kínálhat arra, hogy miként alakulnak az osztályszerkezet különböző pozícióit elfoglalók életesélyei, életkörülményei egymáshoz képest. Ez az a mozzanat, amiért az osztály fogalma a klasszikus szociológia számára is

[2] A domináns diskurzus mellett vannak azért kivételek is. Lásd mindenekelőtt Szalai Erzsébet (2023) és Éber Márk Áron (2025) újabb könyvét.

[3] Vö. az 1990-es évek elején zajlott polgárosodásvitákat (lásd mindenekelőtt a *Replika* 1990/2. és a *Századvég* 1992/2–3. számát).

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 20 2025. 11. 25. 11:05:56

központivá válik, mivel rámutat arra, hogy az egyének életesélyei, illetve anyagi helyzetük nem pusztán individuális jellemzőiken múlnak, hanem azon is, hogy miként működik maga a társadalom. A szociológia tudományát pontosan az különbözteti meg más diszciplínáktól, hogy ezeknek a társadalom működéséből fakadó mechanizmusoknak a feltárására vállalkozik.

Ahogy azonban Wright előbbi kérdései esetében, ma az életesélyek és az anyagi egyenlőtlenségek problémájára sem az osztály jelenti az elsődleges választ. Sokkal inkább az, hogy az egyenlőtlenségek forrása az egyéni képességek és erőfeszítések különbségeiben keresendő: aki tehetséges, és többet, keményebben dolgozik, annak több jut, aki viszont lustább, annak kevesebb. Eszerint bárhová, bármilyen körülmények közé is születik valaki, megvan a lehetősége arra, hogy előrejusson a társadalomban. A társadalmi egyenlőtlenségek magyarázatában tehát visszaszorultak a strukturális magyarázatok, előtérbe kerültek viszont azok, amelyek az egyének sajátos jellemzőiben találják meg az okokat (Calnitsky 2018). Ennek szellemében hivatkoznak például a rendszerváltás után kialakuló tulajdonos osztály képviselői arra, hogy sikereik mindenekelőtt egyéni képességeiknek tulajdoníthatók (Kolosi–Sági 1997), de ugyanez a domináns magyarázat irányaiban a szegénység esetében is. Eszerint aki akar, az boldogul, a szegények pedig leginkább saját maguknak köszönhetik a szegénységüket (Feischmidt–Szombati 2018). E magyarázatok alapján a társadalmi világ olyannak tűnik fel, ahol bármi bármikor megtörténhet, csak akarni kell!

1.3. A könyv felépítése

Márpedig a társadalmi világ nem a tökéletes esélyegyenlőség világa, ahol bármi bármikor megtörténhet. A magyar társadalom osztályszerkezetét vizsgálva a kérdés inkább az, hogy mérséklődött-e az esélyek egyenlőtlensége az elmúlt évtizedek változásai nyomán, vagy éppenséggel még élesebbé vált. Vajon az osztályszerkezetben elfoglalt pozíció a korábbi időszakokhoz képest kevésbé határozza meg az egyének életesélyeit, viselkedését, gondolkodását, vagy ellenkezőleg, a mai társadalmi viszonyok kényszerítő ereje inkább nőtt, ami szilárdabb korlátokat emel az egyéni cselekvések szabadsága elé. Annak érdekében, hogy e kérdésekre választ kaphassak, munkámban azt vizsgálom, hogy miként változott a magyar társadalom osztályszerkezete az elmúlt évtizedekben; hogy miként vándoroltak a társadalom tagjai az átalakuló osztályszerkezet különböző pozí-

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 21 2025. 11. 25. 11:05:56

ciói között; illetve hogy miként függ össze az osztályhelyzet különböző kimenetekkel, így többek között az egyének anyagi helyzetével és életkörülményeivel, párválasztási szokásaival, vagy a politikai viselkedésével.

A következőkben, a könyv *második fejezet*ében, először e vizsgálatok elméleti keretét mutatom be. Ehhez mindenekelőtt tömören ismertetem az osztályelméleti hagyományból azokat a megközelítéseket, amelyekre leginkább építek. Itt az a fő kérdés számomra, hogy ezek miként igyekeznek megragadni az osztályszerkezetet, és milyen következményeket tulajdonítanak az osztályszerkezetben elfoglalt különböző pozícióknak. A társadalmistruktúra- és rétegződéskutatás területén működő különböző irányzatok leginkább annak alapján különíthetők el egymástól, hogy a tudományos kutatás során miként fogják fel az elmélet és empíria viszonyát. Így a következő probléma számomra, hogy miként jellemezhető az osztályelemzés az elmélet és empíria viszonyát tekintve, illetve hogy miként operacionalizálhatók, miként tehetők empirikus vizsgálatok tárgyává az osztályszerkezetről kialakított elméleti feltevések. Az elmúlt évtizedek talán legnagyobb figyelmet keltő társadalomtudományos tézise azt fogalmazta meg, hogy a mai komplex társadalmak tagolódása nem írható le az osztály fogalmával. Az osztály halott, és ha valamikor még volt is jelentősége, mára elvesztette azt. A fejezetben külön foglalkozom ezeknek az osztályok haláláról szóló érveléseknek a különböző formáival, és hogy mit lehet tanulni belőlük.

A *harmadik fejezet* tárgya, hogy miként jellemezhető a magyar társadalom osztályszerkezete; ez miként változott az elmúlt évtizedekben. E kérdést egyrészt a társadalmi tér bourdieu-i koncepciója nyomán közelítem meg, és azt vizsgálom, hogy milyen tőkék, valamint milyen értékes erőforrások strukturálják a társadalmi teret különböző időszakokban Magyarországon, és miként változott ezek eloszlása. Másrészt azonban, a weberi, illetve marxi megközelítésre közvetlenebbül támaszkodó irányzatokat követve áttekintem azt is, hogy miként alakult a különböző munkaerőpiaci és foglalkozási csoportok eloszlása az elmúlt évtizedekben Magyarországon. Végül pedig e két megközelítést összekapcsolva arra a kérdésre keresem a választ, hogy vajon mennyiben következtethetünk az egyének munkaerőpiaci pozíciója alapján arra, hogy milyen és mennyi tőkével vagy egyéb értékes erőforrással rendelkezik valaki.

A következő, *negyedik fejezet*ben a származás szerepe, illetve a társadalmi mobilitás kérdése kerül a középpontba. Az a kérdés tehát, hogy milyen lehetősége volt vagy van az egyéneknek arra Magyarországon, hogy vándoroljanak az osztályszerkezet különböző pozíciói között. E probléma vizsgálata természetesen

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 22 2025. 11. 25. 11:05:56

elválaszthatatlan magának az osztályszerkezetnek a változásaitól, amennyiben a nyers mobilitási arányszámok javarészt e strukturális változások által előidézett egyéni mozgásokat tükrözik. A strukturális mobilitás mellett azonban különösen fontos kérdés, hogy miként változott a relatív mobilitás, vagyis a társadalmi fluiditás. Miként változott tehát annak az esélye, hogy az egyének a társadalom strukturális változásaitól függetlenül mozogjanak a társadalmi térben. A társadalmi fluiditás mutatói révén következtethetünk a leginkább arra, hogy mennyiben érvényesül az esélyegyenlőség. Mennyiben határozza meg tehát a származás az egyének társadalmi helyzetét, illetve milyen esélyei vannak az egyéneknek arra, hogy saját erőfeszítéseik segítségével változtassanak származási társadalmi pozíciójukon? A származás azonban nem csupán az osztályhelyzet átörökítése útján van hatással az egyének boldogulására, ennek a hatása akkor is döntően érvényesülhet, ha valaki kilép származási osztályhelyzetéből. A fejezet lezáró egységében ennek a jelentőségét igyekszem felmérni a mai Magyarországon.

A társadalmistruktúra-, illetve rétegződéskutatás területén az osztály mellett talán a rend fogalma a legfontosabb, és ezzel egyben legellentmondásosabb és legvitatottabb is. A hazai társadalomkutatásban is fontos szerepet játszik, amennyiben a fogalmat gyakran használják a magyar társadalom jellemzésére a legkülönbözőbb korszakokban, kiemelve annak rendi szerveződését, illetve rendies vonásait. Az *ötödik fejezet*nek a tárgya ennek megfelelően az osztály és a rend viszonya a mai magyar társadalomban. Először azt tekintem át, hogy milyen különböző felfogásokkal találkozhatunk a rend, illetve a rend és osztály viszonyát illetően, és hogy ezekből a különböző felfogásokból milyen eltérő kérdésfeltevések születhetnek. Majd ezt követően azt vizsgálom különböző területeken, hogy miként függ össze, illetve hogyan változott az osztályszerkezet, illetve a rendi szerkezet. Rend és osztály kapcsolatának empirikus feltárásához egyfelől kiváló lehetőséget kínálnak a magyarországi foglalkozásipresztízs-vizsgálatok. Másrészt szintén fontos információkhoz juthatunk a fogyasztás, illetve az életvitel különbségeire irányuló kutatások alapján. Harmadrészt pedig a párkapcsolatok formálódásának mintázatai alapján igyekszem következtetéseket megfogalmazni az osztályhelyzet és a rendi helyzet összefüggéséről, valamint ennek az összefügésnek a változásáról.

A könyv *hatodik fejezet*ében azt a kérdést vizsgálom, hogy milyen kapcsolatban állnak egymással az osztályhelyzet és a pártpreferenciák. Ez talán történetileg kevéssé vizsgált probléma Magyarországon, ami meglepő, ha tekintetbe vesszük, hogy a klasszikus osztályelméleti hagyomány milyen komoly politikai

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 23 2025. 11. 25. 11:05:56

következményeket tulajdonított az osztályegyenlőtlenségek növekedésének, illetve hogy milyen fontos szerepet játszott az osztály és a politikai viselkedés viszonya az osztályok haláláról szóló vitákban is. A problémának különös súlyt ad továbbá az, hogy Magyarországot 2010 óta egy jobboldali populista kormánykoalíció vezeti alkotmányozó többséggel. Milyen szerepe lehet az osztályszerkezet átalakulásának és jellemzőinek abban, hogy e koalíció stabilan meg tudta őrizni, sőt képes volt növelni a többségét az elmúlt mintegy tizenöt évben? E kérdéseket a különböző politikai tömbök szociológiai jellemzőinek feltárása, valamint a pártválasztás mozgatórugóinak vizsgálata révén igyekszem megválaszolni.

Végül a könyv utolsó fejezetében tézisszerűen összefoglalom a munka fő eredményeit, illetve állításait, valamint az ezeket megalapozó érvelést, és az ezek alapján megfogalmazható tágabb következtetéseket.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 24 2025. 11. 25. 11:05:56

2. OSZTÁLYELEMZÉS

Az osztályelemzés a társadalmi egyenlőtlenségek vizsgálatának klasszikus szociológiai hagyományába ágyazódik, és ennyiben alapvetően eltér más társadalomtudományi diszciplínák megközelítésétől. E sajátos, Karl Marx, illetve Max Weber munkáiban gyökerező nézőpont kiindulópontjában egy alapvető megkülönböztetés áll. A társadalmi egyenlőtlenségekre tekinthetünk egyrészt az *attribútumok* szintjén, másrészt relacionálisan (Goldthorpe 2010, 2012). Az első nézőpont alapján gondolkodhatunk az egyenlőtlenségekről úgy, mint a társadalom tagjaihoz kapcsolódó bizonyos attribútumok, tulajdonságok eloszlásának az egyenlőtlenségéről. Az egyének számos vonatkozásban különbözhetnek egymástól, egyenlőtlenségek alakulhatnak ki közöttük mondjuk a jövedelmük, vagyonuk nagysága, a fogyasztásuk színvonala, képzettségük mértéke vagy társadalmi kapcsolataik kiterjedtsége tekintetében. A különböző tulajdonságok eloszlásának tanulmányozása fontos és értékes, különösen deskriptív nézőpontból, ám az egyenlőtlenségek értelmezése szempontjából ez sokszor félrevezető lehet. Ezt jól érzékelteti a fenti két példa is az egyetemekre, főiskolákra való bejutás eltérő magyarországi rendjéről az 1950-es években, vagy ma.

Másrészt azonban, a klasszikus marxi, illetve weberi hagyományához csatlakozva, a társadalmi egyenlőtlenségek vizsgálata megközelíthető egy alapvetőbb szinten, *relacionális* módon is. Eszerint a társadalmi egyenlőtlenségek minden társadalomban az uralkodó társadalmi viszonyok alapján strukturált formában léteznek, amelyek révén egymáshoz képest kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb társadalmi pozíciók keletkeznek. Az, hogy miként és minek alapján formálódik a társadalmi struktúra, az történetileg és társadalmanként változó. A lényeges, hogy ezek a pozíciók maguknak a társadalmi viszonyoknak a termékei, amelyek az egyének számára külsődlegesek: olyan üres helyek, amelyeket az egyének betölthetnek és megszemélyesíthetnek (Sørensen 2000). Az azonban, hogy az egyének milyen pozíciót foglalnak el a társadalmi struktúrában, döntő módon

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 25 2025. 11. 25. 11:05:56

hatással van az életesélyeikre, életkörülményeikre és a cselekvéseikre. Az iménti példák a felsőoktatás mai, illetve ’50-es évekbeli magyarországi működéséről szintén látványosan illusztrálják ezt: nem egyszerűen az egyének képességein, szorgalmán, aspirációján múlik, hogy ki milyen iskolai végzettségre tesz szert, hanem azon is, hogy milyen társadalmi osztályhoz tartozik. A társadalmi struktúra vizsgálata ennyiben döntő jelentőségű ahhoz, hogy értelmezzük az attribútumok szintjén megfigyelt különböző típusú egyenlőtlenségeket.

A következő fejezetben az általam alkalmazott megközelítés fő vonásait mutatom be. Először Karl Marx, Max Weber és Pierre Bourdieu munkáit tömören tárgyalva azt vizsgálom, hogy miként ragadható meg a társadalom osztályszerkezete, valamint milyen következményeket tulajdonított a klasszikus szociológia hagyományosan az osztályszerkezetben elfoglalt pozícióhoz. Ezt követően az elmélet és empíria viszonyának a problémáját a középpontba állítva arra a kérdésre keresem a választ, hogy miként tér el az osztályelemzés a társadalmi-, struktúra-, illetve rétegződéskutatás más irányzataitól. Az osztályelemzést az elmúlt időszakban számos kritika érte, és az 1980–1990-es évekre lényegében marginalizálódott. A fejezet harmadik egységében ezeknek a kritikáknak a fő típusait azonosítom, és azt vizsgálom, hogy milyen tanulságok vonhatók le ezekből. Végül pedig az elméleti megfontolások operacionalizálásának a problémájával foglalkozom. Azzal a kérdéssel tehát, hogy mily módon tehetjük szisztematikus empirikus vizsgálatok tárgyává a kiinduló elméleti feltevéseket.

2.1. Osztályhelyzet és következményei

Az osztályelméletek különböző megközelítései leginkább úgy különíthetők el egymástól, hogy minek az alapján és miként ábrázolják az osztályszerkezetet, illetve hogy miféle következményeket tulajdonítanak annak, hogy ki milyen pozíciót foglal el ebben. A következőkben nem vállalkozom arra, hogy átfogó módon tárgyaljam az osztályelemzés különböző irányzatait,[1] csupán arra szorítkozom, hogy a számomra meghatározó három klasszikus megközelítés fő vonásait bemutassam.

[1] Ennek a történeti, illetve elmélettörténeti vonatkozásaihoz lásd mindenekelőtt a következő munkákat: Hradil 1987; Kreckel 2004; Wright 2005a; Crompton 2008; Rössel 2009; Éber 2020.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 26 2025. 11. 25. 11:05:56

Az osztályszerkezet legkarakteresebb és a hagyomány szempontjából legmeghatározóbb megközelítése *Karl Marx* nevéhez kötődik. Marxnál az osztályszerkezet problémája a kapitalizmus működési logikájának leírásával összefüggésben merül fel, és a kapitalizmus meghaladásának igényével kapcsolódik össze. Marx megközelítése szerint az osztályviszonyok a termelési viszonyokba ágyazottak, és ennek alapján konstituálódnak. A kapitalista gazdaságban az alapvető termelési viszonyt pedig a termelési eszközök birtoklása, illetve az ezekkel való rendelkezés jelenti. Eszerint a kapitalista gazdaság két alapvető osztályhelyzetet hoz létre, ez egyik oldalon vannak a tőkések, akik tulajdonolják a termelési eszközöket, a másik oldalon pedig a munkások, akik viszont csupán a saját munkaerejükkel rendelkeznek, amit kénytelenek áruba bocsátani. Marx megfigyelése és prognózisa szerint, ahol a kapitalizmus kifejlődött, ott a működési logikája felszámol minden korábbi társadalmi viszonyt, és egyre inkább e két osztályra osztja a társadalmat:

„A burzsoázia, ahol uralomra jutott, szétrombolt minden hűbéri, patriarchális, idillikus viszonyt. Könyörtelenül széttépte a tarkabarka hűbéri kötelékeket, melyek az embert természetes feljebbvalójához fűzték, s nem hagyott meg más köteléket ember és ember között, mint a meztelen érdeket, az érzés nélküli »készpénzfizetést«" (Marx–Engels 1975: 139).

Lényeges, hogy a tőkések és a munkások közötti viszonyt Marx antagonisztikus viszonyként írja le, amelyben a két fél között alapvető érdekellentét feszül. A termelési folyamaton belül a munkások, valamint a munkaerejüket megvásárló tőkések között kizsákmányoló viszony jön létre, amit Marx a munkaérték-elmélet alapján igyekszik beláttatni. A kizsákmányolás Marx leírása alapján úgy valósul meg, hogy a tőkés csereértéken megveszi a munkás munkaerejét, amit aztán a munkafolyamat során használ. A használat során pedig a munka nagyobb értéket állít elő, mint a saját csereértéke, tehát mint ami a saját újratermeléséhez szükséges. A munkás így a munkanap egy részében a saját munkaerejét termeli újra, a másikban viszont értéktöbbletet termel, amit nem ő, hanem a tőkés sajátít el. A kizsákmányolás mértéke pedig annál nagyobb, minél nagyobb hányadát fordítja értéktöbblet-termelésre a munkás a munkaidejének (Marx 1967). A termelési folyamat során keletkező értéktöbblet megtermelése, illetve elsajátítása tehát alapvetően állítja szembe egymással a tőkéseket és a munkásokat.

Miután a tőke-munka viszony, valamint az ezek által körvonalazott osztálypozíciók kialakultak, annak következményei vannak az ezeket betöltők életkö-

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 27 2025. 11. 25. 11:05:56

rülményeire és viselkedésére. Ezek közül a lehetséges következmények közül ehelyütt kettőt emelnék ki. Az első, hogy a kapitalizmus működése Marx szerint nemcsak a társadalom két osztályra szakadásával jár, hanem a társadalom anyagi polarizációjával is, vagyis hogy a gazdagság az egyik oldalon, a szegénység viszont a másik oldalon koncentrálódik. Ahogy Marx fogalmaz: „[a] munkás annál szegényebb lesz, minél több gazdagságot termel, minél inkább növekszik termelése hatalomban és terjedelemben. A munkás annál olcsóbb áruvá lesz, minél több árut hoz létre" (Marx 1970: 45). A kapitalizmus működése tehát a társadalom polarizálódását, a munkásosztály elnyomorodását hozza magával. Az anyagi sikeresség így nem az egyének személyes tehetségén és szorgalmán múlik, hanem azon, hogy milyen pozíciót foglalnak el az osztályszerkezetben.

Az osztályhelyzet azonban nem csupán az életkörülményekre van hatással, hanem az egyének gondolkodására, valamint a politikai viselkedésre is (Marx–Engels 1974). Ez az összefüggés azonban Marxnál nem csupán a tudás léthez kötöttségének klasszikus tudásszociológiai tételét mondja ki, mely szerint valamely társadalmi csoport tapasztalati tere alapvetően meghatározza a gondolkodását (Mannheim 1996). Marxnál a gondolatok termelése az osztályok közötti harc eszköze, amely hozzájárul az uralkodó osztályok hatalmának fenntartásához:

> „Az uralkodó osztály gondolatai minden korszakban az uralkodó gondolatok, vagyis az az osztály, amely a társadalom uralkodó *anyagi* hatalma, az egyszersmind az uralkodó *szellemi* hatalma is. Az az osztály, amely az anyagi termelés eszközeit a kezében tartja, ezzel egyszersmind a szellemi termelés eszközei fölött is rendelkezik, úgyhogy ezzel egyszersmind azoknak a gondolatai, akik híján vannak a szellemi termelés eszközeinek, átlagban neki vannak alávetve" (Marx–Engels 1974: 57–58).

Marx nem egyszerűen a kapitalizmus működéséről kívánt számot adni, de ennek keletkezéséről, valamint a meghaladásáról is. Az osztályok, illetve az osztályok közötti harc ennek meghatározó eleme. Az osztályviszonyokat a kapitalizmus működése határozza meg, azonban mindaddig, amíg a munkásosztály nem ismeri fel, nem tudatosítja a saját osztályhelyzetét, addig csupán mint „magában való osztály" létezik. Akkor válik „magáért való osztállyá", ha az elfoglalt osztálypozíció mellé osztálytudat, vagyis saját társadalmi helyzetének az ismerete is társul (Marx 1977). Az osztálytudat pedig egyet jelent annak az antagonisztikus viszonynak a felismerésével, ami a proletariátus és a burzsoázia között feszül, valamint az osztályok közötti ellentét tudatosításával. A termelési viszonyok te-

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 28 2025. 11. 25. 11:05:56

hát az osztályformálódás alapját jelentik, ez azonban csupán az osztályok egymás elleni politikai küzdelmében megy végbe.

E küzdelmet pedig Marx történelmi materialista felfogása egyenesen a történelem mozgatórugójává teszi. „Minden eddigi társadalom története osztályharcok története" – írja Marx (1975: 137). Ebben a történetben a burzsoázia forradalmi osztályként lépett fel, és elsődleges szerepet játszott a feudális társadalmi viszonyok felszámolásában és a kapitalizmus kialakulásában. A kapitalizmus működésének leírása, illetve társadalmi következményeinek a feltárása pedig ebben a keretben nem csupán a jelen megértésére irányul, de nagy ívű történelmi prognózissá válik. Eszerint, a proletariátus létrejöttével a kapitalizmus kitermeli a saját „sírásóját", amely forradalmi osztályként számolja fel magát a kapitalizmust, és lehetővé teszi a kommunista társadalom létrejöttét.

Az osztály problémájának tárgyalásakor *Max Weber* számára Marx jelenti az elsődleges vonatkoztatási pontot, Weber azonban egészen más pozícióból közelít a kérdéshez. Míg Marx kvázi forradalmárként a kapitalizmus meghaladásához kíván hozzájárulni, Weber azonban éles határt húz a tudomány és a politika között (Weber 1998d, 1998a), és az objektív és értékmentes tudomány képviselőjeként nyilatkozik meg (Weber 1998c, 1998b). Ez az eltérő pozíció tetten is érhető Weber osztályelméleti munkáiban. Míg Marxnál az osztályok egyszerre jelennek meg gazdasági kategóriákként, szolidáris csoportokként és politikai cselekvőkként, addig Weber ezeket a vonatkozásokat igyekszik élesen elválasztani egymástól. Weber e három szempont közül az osztály fogalmának definiálásakor csupán az elsőre támaszkodik, nevezetesen arra, hogy az osztályok esetében gazdasági csoportosulásokról van szó:

> „Ott fogunk »osztályról« beszélni, ahol 1. nagyszámú ember megélhetési esélyei valamilyen sajátos ok következtében egyformán alakulnak, ameddig 2. ez az okozó tényező pusztán javak birtoklásához és haszonszerzéshez fűződő gazdasági érdek, mégpedig 3. piaci (áru- vagy munkaerő-piaci) feltételek között (»osztályhelyzet«)" (Weber 2009: 50–51).

> „Az osztályfogalom szempontjából azonban mindig közös vonás az, hogy milyen esélye van valakinek a piacon: ez az esély az, ami közös feltétele az egyének sorsának. Ebben az értelemben az »osztályhelyzet« végső soron »piaci helyzet«" (Weber 2009: 52).

Az osztályszerkezet ábrázolásakor Marxnál a termelési eszközök birtoklásán van a hangsúly, Webernél ez a piaci esélyekre tevődik át. Weber ily módon megőrzi és tovább viszi a marxi megkülönböztetést, amennyiben az osztályhelyzet

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 29 2025. 11. 25. 11:05:56

alapja lehet a birtoklás, és ez alapján el lehet különíteni „birtok szerinti osztályokat". Másrészt azonban túl is lép rajta, amennyiben úgy véli, hogy megkülönböztethetők „nyereség, illetve kereset szerinti osztályok" is a javak vagy szolgálatok piaci értékesítésének lehetőségei alapján (Weber 1987b). Ez a megközelítés Marx kétosztatú ábrázolásával szemben az osztályszerkezet jóval árnyaltabb és tagoltabb leírását teszi lehetővé. Weber azonban külön bevezeti a társadalmi osztály fogalmát is, amit a társadalmi mobilitás lehetősége alapján határoz meg:

„*Társadalmi osztálynak* nevezünk minden olyan osztályt, amelyek *közt* i. az egyén életében, vagy ii. az egymást váltó generációk során könnyen lehetséges – és elég gyakran elő is szokott fordulni –, hogy az egyik osztályból átlépnek a másikba" (Weber 1987: 303).

A társadalmi osztályok így azokat az osztályokat, illetve osztályhelyzeteket fogják egybe, amelyek között a társadalmi mobilitás lehetséges és gyakori, a társadalmi osztályok határai pedig ott húzódnak, ahol ez a lehetőség megszűnik, illetve kivételessé válik.

Weber tehát eltérő kiindulópontok alapján és eltérő módon ragadja meg a társadalom osztályszerkezetét, mint Marx, még hangsúlyosabb azonban, hogy Weber az osztálytagolódás mellett önálló társadalomszerveződési módként írja le a rendi tagolódást is. Ahogy fogalmaz:

„*Rendi helyzetnek* nevezzük a társadalmi *értékelésben* tipikusan szerepet játszó és figyelembe vett pozitív, illetve negatív privilégiumokat, amelyek alapja *a)* a jellegzetes életvitel – s ennélfogva *b)* a formális nevelés, éspedig ennek valamilyen *α)* tapasztalati vagy *β)* racionális *tana*, illetve a megfelelő életformáknak ezek alapján való birtokbavétele, valamint *c)* a származásnak vagy a foglalkozásnak kijáró presztízs" (Weber 1987: 307).

„[Azt] a módot, ahogy egy közösségben a társadalmi »megbecsülés« megoszlik a résztvevők tipikus csoportjai között, »társadalmi rendnek« nevezzük" (Weber 2009: 50).

A rendi tagolódás leírásához konkrét történeti előzményül szolgáltak Weber számára a történeti-jogi értelemben vett rendi társadalmak, ahol a gazdaság a társadalomba beágyazottan működött, illetve ahol a különböző társadalmi csoportok egymáshoz való viszonyát, valamint a nekik kijáró megbecsülést jogilag rögzítették különféle előjogok és kötelezettségek formájában. Szintén történeti példaként lehet említeni különböző szakmai foglalkozási csoportokat, amelyek

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 30 2025. 11. 25. 11:05:56

a középkori céhekhez hasonlóan önálló szakmai normákat alakítottak ki, és ennek alapján működnek. Ahogy a rendi tagolódás alapjává válhatnak egyéb tényezők, mint például vallási, etnikai vagy éppenséggel területi különbségek is (Weber 1987b; Böröcz 1997; Weber 2009).

Lényeges azonban, hogy Weber a rend fogalmát nem történetileg kötötten, a prekapitalista társadalmakra vonatkozóan vezeti be, hanem ehhez – Bertalan László terminológiáját használva (Kövér 1998: 99) – *viselkedésszociológiai* tartalmakat is rendel. Marx hangsúlyozta, hogy a kapitalizmus lerombol minden korábbi társadalomszervezési módot, és a saját működési logikáját juttatja érvényre, Weber azonban tartózkodik ilyen történeti ív felrajzolásától. Az osztályok és rendek szerinti tagolódás felfogása szerint nem zárja ki egymást. Egyrészt, ezek mindegyike jelen lehet egy időben, párhuzamosan a társadalomban, tehát a kapitalista társadalomnak is van, illetve lehet rendi szerkezete. Másrészt, ezek kölcsönösen hathatnak egymásra. Előfordulhat, hogy a rendi helyzet meghatározza az osztályhelyzetet, másrészt azonban az is lehetséges, hogy a rendi helyzetnek az osztályhelyzet az alapja (Weber 1987b). Azt pedig, hogy melyik társadalomszerveződési mód domináns egy adott társadalomban, az empirikus vizsgálatok dönthetik el:

„»Rendi« társadalomról beszélünk, ha a társadalom inkább rendek szerint, »osztály«-társadalomról pedig, ha inkább osztályok szerint tagolódik" (Weber 1987: 308).

Weber megközelítése szintén élesen különbözik Marxétól abban a tekintetben, hogy az osztályok Webernél hangsúlyozottan nem szolidáris „közösségek", hanem pusztán gazdasági csoportosulások. A közösségiség jegyeit Weber ezzel szemben határozottan a rendi szerveződéshez kapcsolja. Marxnál e közösségi mozzanat egyértelműen része az osztályformálódásnak, Webernél azonban pusztán lehetőségként merül fel. Az osztályhelyzet alapját képezheti a rendi elkülönülésnek, s „[az] »osztályok« közül a »társadalmi« osztály áll a legközelebb a rendhez" (Weber 1987: 308), ám Weber megközelítése szerint a társadalmi megbecsülés eloszlása ettől teljesen eltérő formát is ölthet.

Hasonló módon gondolkodik Weber a politikai cselekvés kérdéséről is. Míg Marxnál az osztályok egyben politikai cselekvők, sőt történelmi szubjektumok is, addig Weber úgy véli, hogy az osztályhelyzet a közösségi politikai cselekvés alapjává válhat, ám nem feltétlenül válik azzá. A politikai cselekvésnek elsődle-

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 31 2025. 11. 25. 11:05:56

gesen nem az osztályok, illetve a rendek, hanem a pártok az alanyai. Előfordulhat, hogy ezek bázisa osztály- vagy rendi alapon szerveződik, ám az is elképzelhető, hogy teljesen más módon (Weber 1987b).

Röviden ki szeretnék térni ehelyütt Pierre Bourdieu-re is. Bourdieu munkái szintén a marxi hagyományhoz kapcsolhatók elsősorban, amennyiben ezek az osztályszerkezet vizsgálata során a tőke fogalmát helyezik a vizsgálódás előterébe, és a harc motívumát hangsúlyozzák (Weininger 2005).

A társadalomban fellelhető különböző strukturális pozíciókat Bourdieu a tőke újraértelmezett, általános fogalma segítségével igyekszik megragadni (Bourdieu 1999, 2008). A tőke eszerint nem redukálható a gazdasági jellegű erőforrásokra, ennek eltérő formái különíthetők el, amelyek nem vagy csupán korlátozott mértékben konvertálhatók át egymásra. Az osztályszerkezetet Bourdieu e különböző fajta tőkék által kifeszített térként igyekszik megragadni, ez a társadalmi tér. Felfogása szerint a társadalmi tér egyrészt erőtér, amely olyan egyenlőtlen társadalmi pozíciók viszonyrendszerét hozza létre, amely a különböző fajta tőkék mennyisége és összetétele révén jellemezhető. Másrészt azonban egyben harctér is, amelyben a különböző mennyiségű, illetve különböző fajta tőkékkel rendelkező cselekvők, a társadalmi térben elfoglalt pozícióik által meghatározott stratégiák mentén, szüntelen harcot folytatnak a szűkösen rendelkezésre álló erőforrásokért. Ebben az értelemben hasonlítja Bourdieu a társadalmi teret a kártyajátékhoz, ahol a játékosok a számukra kiosztott lapok alapján folytatnak küzdelmet egymással (Bourdieu 2010). Az osztályszerkezet vizsgálata tehát Bourdieu számára a különböző fajta tőkék által meghatározott társadalmi pozíciók viszonyrendszerének feltárását, valamint a különböző cselekvők gyakorlatainak tanulmányozását jelenti:

> „A szociológia mindenekelőtt társadalmi topológia. Ezért a társadalmi világ olyan (többdimenziós) térként ábrázolható, amely megkülönböztetési, illetve elosztási alapelvek szerint épül fel; ezeket az alapelveket pedig az adott társadalmi világban aktív, vagyis hordozóit ebben a világban erővel, hatalommal felruházni képes tulajdonságok halmaza alkotja. A cselekvőket és a cselekvők csoportjait tehát az a viszonylagos pozíció határozza meg, amelyet ebben a térben foglalnak el" (Bourdieu 2010: 165).

Bourdieu Marx elgondolásaihoz hasonló módon úgy véli, hogy a társadalmi térben elfoglalt pozíció hatással van az egyének gondolkodására, viselkedésére, ezt a kapcsolatot azonban Bourdieu összetettebb módon ábrázolja, amelynek

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 32 2025. 11. 25. 11:05:56

révén igyekszik elkerülni Marx determinizmusát (Bourdieu 2002, 2008). A cselekvők mindennapi gyakorlatai, illetve ízlése, fogyasztási döntései, vélekedései nyomán kifejezett állásfoglalásai szintén egyfajta viszonyrendszerként jellemezhetők, amelyre Bourdieu az életstílusok tereként vagy szimbolikus térként hivatkozik. Ahogy a társadalmi térben elkülöníthető pozíciók, a szimbolikus térben tett állásfoglalások is egymáshoz viszonyítva nyernek értelmet. Bourdieu alapvető állítása, hogy e két tér között strukturális homológia, szerkezeti hasonlóság figyelhető meg, vagyis bizonyos fajta gyakorlatok és állásfoglalások a társadalmi tér meghatározott pozícióihoz kapcsolódnak. A kapcsolat azonban Marx fogalmi rendszerével ellentétben nem közvetlen, amennyiben Bourdieu a habitus fogalmával bevezet egy közvetítő tényezőt. A habitust az osztályszerkezetben elfoglalt pozíció alakítja, ami aztán tudattalanul megszabja, kondicionálja az egyének gyakorlatait is. Marx elgondolásaival ellentétben a társadalmi tér és a szimbolikus tér közötti összefüggés Bourdieu számára nem egyirányú. Nem csupán a társadalmi térben elfoglalt relatív helyzet van hatással az állásfoglalásokra, de a szimbolikus térben folytatott harcok is az elosztási viszonyokra.

E fogalmi keretben azok foglalnak el azonos, illetve hasonló osztályhelyzetet, akik a társadalmi térben közel vannak egymáshoz (Bourdieu 2002, 2008). A francia társadalom jellemzésekor Bourdieu a különböző tőkefajták közül különösen kettőnek, a gazdasági, illetve a kulturális tőkének a szerepét hangsúlyozza.[2] A társadalom vertikális tagolódásának megragadásához egyrészt a rendelkezésre álló tőkék összes mennyiségét veszi figyelembe, a horizontális különbségek feltárásához pedig a tőkék összetételéből indul ki, tehát abból, hogy az össztőkén belül inkább a gazdasági vagy a kulturális tőke részaránya a magasabb. Ennek alapján különül el az uralkodó osztályon belül egyrészt az egyetemi és tudományos szféra, valamit a kulturális élet csúcsán elhelyezkedő professzorok és művészek osztályfrakciója, amely csoport magas tőkéje elsősorban a kulturális tőke formájában létezik. A kereskedelemben és az iparban magas beosztásban tevékenykedők alkotják Bourdieu vizsgálatában az uralkodó osztály második frakcióját, akik kevesebb kulturális, ám annál több gazdasági tőkével rendelkeznek. Az ezen a szinten elhelyezkedő harmadik csoportban pedig a különböző szakértői munkát végzőket találjuk, akiknek az össztőkéjén belül a kulturális, valamint a gazdasági tőke körülbelül fele-fele arányban oszlik meg. A társadal-

[2] Az államszocialista társadalmakban Bourdieu (2002) a gazdasági tőke helyett a politikai tőke szerepét emeli ki.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 33 2025. 11. 25. 11:05:56

mi tér középső részén sajátos frakciókat azonosít Bourdieu. Egyrészt a tanítókat, tanárokat, akiket a kulturális tőkéjük emeli meg, másrészt a kisiparosokat és kiskereskedőket, akiknek a társadalmi állása elsősorban gazdasági tőkéjükön nyugszik, harmadrészt pedig azokat a technikusokat, valamint adminisztratív, irodai munkát végzőket, akiknek a pozíciója hasonló mennyiségű gazdasági és kulturális tőkével jellemezhető. A társadalmi tér alsó pozícióiban helyet foglaló munkások strukturális helyzetét a társadalomban pedig éppen a tőke kis mértéke, illetve hiánya jelöli ki, legyen szó akár gazdasági, akár kulturális tőkéről.

Lényeges, hogy ezek az osztályok Bourdieu számára névleges, „papíron létező osztályok". „Ami valóban létezik, az nem más, mint a viszonyok tere, amely ugyanolyan valóságos, mint a földrajzi értelemben vett tér" (Bourdieu 2010: 167). A társadalmi téren belül azonosított különböző osztályok csupán annak köszönhetik létezésüket, hogy valamely cselekvő teoretikus munkával körülhatárolta és elkülönítette őket egymástól. Az osztályozásnak ez a módja a megismerés fontos eszköze lehet, ám ettől még ezek az osztályok nem válnak valóságos létezővé.

„Ez a »papíron létező osztály«, az elméletekre jellemző módon, *elméletileg* létezik: ha teljes mértékben olyasféle magyarázó célú osztályozási rendszer terméke, amilyen a zoológusoké vagy a botanikusoké, akkor lehetővé teszi az osztályozott dolgok gyakorlatainak és tulajdonságainak *megmagyarázását* és előrejelzését" (Bourdieu 2002: 167).

Az osztályok valóságos létezőkké csak akkor válnak vagy válhatnak, ha az elméleti munkához politikai munka is társul, amely segítségével az osztály szervezett cselekvő, illetve mozgósított osztállyá válik. A társadalmi térben egymáshoz közel esők azonban ebben az értelemben „valószínűségi osztálynak" is nevezhetők, amennyiben nagyobb esély mutatkozik a hasonló társadalmi pozícióval rendelkezők megszervezésére, illetve politikai mozgósítására.

2.2. Elmélet és empíria viszonya az osztályelemzésben

Marx, Weber és Bourdieu három különböző elméleti, illetve fogalmi keretet kínál az osztályelemzés számára, mindhármukban közös azonban, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek relacionális vizsgálata előtt nyitják meg az utat. Az osztály fogalma segítségével mindegyikük arra mutat rá, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek egyedi megjelenési módjukon túl minden társadalomban a társadalmi viszonyok

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 34 2025. 11. 25. 11:05:56

alapján strukturált formában léteznek, amelyek különböző társadalmi pozíciókat teremtenek. A társadalomban elfoglalt pozíció pedig alapvetően befolyásolja a társadalom tagjainak életesélyeit, gondolkodását és viselkedését, függetlenül sajátos egyéni tulajdonságaiktól és törekvéseiktől.

Marx, Weber vagy Bourdieu munkái nem csupán az osztályelméleti hagyomány számára fontosak. Weber többek között a többdimenziós rétegződésvizsgálatok atyjának is tekinthető, Bourdieu pedig megkerülhetetlen hivatkozási pont a különböző miliőalapú kutatások számára is (Hradil 1987; Berger 2008; Crompton 2008; Rössel 2009). Az osztályelméleti hagyomány azonban sajátos elméleti, illetve módszertani elveket követ, ami alapvetően megkülönbözteti a társadalmi egyenlőtlenségek vizsgálatának egyéb megközelítéseitől. Ezek a megközelítésbeli különbségek leginkább az elmélet és empíria viszonya kapcsán kerülnek felszínre.

Az osztályelméleti megközelítés – Stefan Hradil terminológiáját használva – *elméleti-genetikus*nak tekinthető, szemben a rétegződésvizsgálatokkal vagy a miliőalapú kutatásokkal, amelyekre deskriptív-dimenzionális eljárás a jellemző.[3] Az első esetben a vizsgálatok kiindulópontjában mindig egy, a társadalom működéséről, ennek strukturális kényszereiről alkotott elmélet áll. Ennek az elméletnek a segítségével jutnak el az osztályszerkezet jellemzéséhez, amely alapján a társadalom tagolódását vizsgálni kívánják. A különböző osztálymodellek esetében az a feltételezés áll a középpontban, hogy az egyének életesélyeit döntő mértékben meghatározza, hogy milyen helyet foglalnak el a kapitalista gazdaságban, illetve a munkaerőpiacon. Az elméleti munkának így rendszerint ezek feltárása áll a középpontjában.

A rétegződésvizsgálatok ezzel szemben abból indulnak ki, hogy az egyenlőtlenségeknek több önálló, egymásra vissza nem vezethető vertikális dimenziója különíthető el[4] – mint például az anyagi helyzet, a képzettség vagy a foglalkozási presztízs –, és azokat sorolják egyazon csoportba, akikről az empirikus vizsgálatok során megállapítható, hogy a különböző vertikális dimenziók tekintetében hasonló helyet foglalnak el. A rétegződésvizsgálatok tehát az egyes egyének sajá-

[3] Az osztálymodellek, illetve a rétegződésmodellek megkülönböztetéséhez lásd Stefan Hradil (1987) és Kolosi Tamás (1987) munkáit.

[4] Azt, hogy pontosan milyen egyenlőtlenségi dimenziókat jogosult elkülöníteni, ritkán indokolják meg elméletileg. Ebből a szempontból fontos kivétel Kolosi Tamás (1987) és Reinhard Kreckel (2004) munkája. Az empirikus vizsgálatok során rendszerint elsősorban praktikus szempontok döntik el, hogy az egyenlőtlenségek mely dimenzióit vonják be az elemzésbe.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 35 2025. 11. 25. 11:05:56

tos, egyéni jellemzői alapján kívánják feltárni, hogy miféle rétegek léteznek a társadalomban, az osztálymodellek viszont a társadalomban fellelhető különböző strukturális pozíciókat igyekeznek elkülöníteni, függetlenül azoktól az egyénektől, akik e pozíciókat betöltik. Ebben az értelemben a különböző strukturális pozíciók az ezeket betöltő egyénektől függetlenül létező „üres helyeknek" tekinthetők (Sørensen 2000). Visszatekintve a társadalmistruktúra-, illetve rétegződéskutatás hazai hagyományára, az osztályelméletekre jellemző első megközelítés módszertani ismertetőjegyei leginkább Ferge Zsuzsa (1969) klasszikus munkáján lelhetők fel, míg a második, többdimenziós rétegződésvizsgálatokra Kolosi Tamás (1987, 2000) munkái jelentik a legfontosabb példát.[5]

A többdimenziós rétegződésvizsgálatoknál a kutatás a különböző rétegek elkülönítésével, illetve jellemzésével rendszerint véget is ér. Ezek akkor végzik el jól a feladatukat, ha egyrészt minél több dimenzió mentén, minél több információt tudnak becsatornázni a vizsgálatba a társadalom tagolódásáról. Másrészt pedig akkor, ha ezeket az információkat felhasználva minél aprólékosabban fel tudják tárni, hogy milyen választóvonalak vannak a társadalomban, és minél részletesebben jellemezni tudják az e választóvonalakkal elkülönített rétegeket. Kolosi Tamásnak az 1980-as évek magyar társadalmáról készített különösen gazdag leírása példaértékű, és jól mutatja a megközelítés előnyeit (Kolosi 1987). A megközelítésnek azonban vannak hátrányai is, különösen akkor, ha ezeket a rétegződésmodelleket különböző társadalmi jelenségek magyarázatához próbálják felhasználni.[6]

Az osztályelemzés esetében azonban az empirikus vizsgálatok lényegében csupán az osztályszerkezet feltárása után kezdődnek el igazából. Ugyan az osztályelemzést elméleti-deduktív kiindulópontja nyomán előszeretettel kezelik túlnyomórészt elméleti megközelítésként (vö. Éber 2020), ez azonban félrevezető. Az osztályelemzés ugyanis csupán akkor érheti el a célját, ha az elméleti szinten

[5] Ez utóbbi megközelítésre újabb példaként hozható fel a Savage-féle *Great British Class Survey*, amely a gazdasági, kulturális, illetve társadalmi tőke dimenziói mentén igyekszik jellemezni a társadalmat (Savage et al. 2013). Ezt a vizsgálatot hamar alkalmazták a magyar társadalomra is (Albert et al. 2018). Szintén a többdimenziós rétegződésvizsgálatok közé sorolható a Kovách Imre és kollégái által kidolgozott integrációs modell is, amely a korábbi vizsgálatokhoz képest új dimenziókat különböztet meg, ám a módszertani eljárását tekintve szorosan követi az előbbieket (Kovách et al. 2016, 2017, 2018).

[6] Lásd ezzel kapcsolatban például újabban a Savage-féle modell kapcsán kibontakozó nemzetközi, illetve hazai vitákat (Savage et al. 2013; Mills 2014; Bánóczi–Kabai–Kovássy 2015; Albert et al. 2018).

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 36 2025. 11. 25. 11:05:56

megfogalmazott várakozásaikat és hipotéziseiket empirikusan is tesztelni tudja. Az osztályelemzésnek a fő célja tehát nem a társadalomszerkezet leíró jellemzése, hanem az, hogy ennek segítségével meg tudjon magyarázni bizonyos jelenségeket.

A magyarázat azonban nem állhat meg a társadalom működésének általános leírásánál és az osztályszerkezet deduktív ábrázolásánál. A következő feladat annak megmutatása, hogy miként függ össze bizonyos jelenségekkel az osztályszerkezetben elfoglalt pozíció. Ahogy Marx, Weber és Bourdieu munkái alapján is láttuk, az osztályelméletek hagyományosan azt feltételezik, hogy az osztályhelyzet összefügg betöltőik anyagi helyzetével és életesélyeivel, hatással van az életmódjukra és életvitelükre, továbbá az osztályhelyzet ismerete, felismerése befolyásolja az egyének társadalmi-politikai attitűdjeit, és kollektív politikai cselekvés forrásává válhat.

Az, hogy létezik ez a kapcsolat az osztályhelyzet és különböző jelenségek között, azt egyrészt elméleti szinten kell tudni beláttatni. Rá kell mutatni olyan mechanizmusokra, amelyek az osztályszerkezetben elfoglalt pozíciót összekötik bizonyos jelenségekkel, és hatást gyakorolnak valamilyen módon, illetve irányban az adott történeti-társadalmi összefüggésben. Ez olyan középszintű elméletek kidolgozását igényli, amelyek az adott gazdasági, technológiai, társadalompolitikai, kulturális stb. tényezőket figyelembe véve magyarázatot kínálnak arra, hogy például miért csökkennek vagy növekednek a jövedelmi egyenlőtlenségek a különböző osztályok között, vagy hogy miért így és így, és nem másként alakul a különböző osztályoknak a politikai viselkedése (Breen–Rottman 1995). Ezeket a középszintű elméleteket, valamint a belőlük levezetett hipotéziseket azonban empirikusan is tesztelni kell. Az osztályelméleti magyarázatnak csupán akkor van, akkor lehet meggyőző ereje, ha az osztályszerkezet deduktív ábrázolását, valamint a feltárt mechanizmusoknak a működését az empirikus vizsgálatok is alátámasztják.

Ferge Zsuzsa ugyan tartózkodott az osztály fogalmának használatától, ám módszertani megközelítését tekintve teljes mértékben az osztályelméleti hagyomány szellemében járt el. Ferge, miután megalkotta a munkajellegcsoportokat, azt vizsgálta, hogy milyen különbségek vannak ezek között gazdasági, anyagi viszonyaikat, kulturális helyzetüket, életmódjukat és mobilitási jellemzőiket tekintve (Ferge 1969). E vizsgálat célja az volt, hogy képet alkothasson arról, hogy mennyiben lehet ezeket „valóságos társadalmi csoportoknak" tekinteni:

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 37 2025. 11. 25. 11:05:56

„Ha a munkajelleg-csoportok valóságos társadalmi csoportok, akkor az ezen alapuló társadalmi helyzetnek a lét szinte minden szférájában hatást kell gyakorolnia. S ha igaz, hogy ma Magyarországon a társadalmi meghatározottság legfontosabb összetevője az, hogy melyik munkajelleg-csoporthoz tartozik valaki, akkor az egyes területeken mutatkozó differenciálódásból ennek a tényezőnek kell – legalábbis relatíve – a legtöbbet magyaráznia" (Ferge 1969: 161).

A rétegződésvizsgálatok leíró megközelítésével szemben tehát az osztályelemzés akkor lehet sikeres, ha az osztályszerkezet ábrázolásával, illetve a köztes mechanizmusok feltárásával, valamint ezek empirikus igazolása segítségével képes magyarázatot kínálni arra, hogy miként függ össze az osztályhelyzet bizonyos társadalmi jelenségekkel.

2.3. Halottak-e az osztályok?

Az osztályelemzés az elmúlt évtizedekben egyértelműen háttérbe szorult, sőt marginalizálódott mind a nemzetközi társadalomtudományos irodalomban, mind pedig Magyarországon. Olyannyira, hogy maga az osztály fogalma – ami a klasszikus szociológia egyik központi kategóriája volt – szinte teljesen kikopott mind a tudományos, mind a közéleti viták szótárából. Ez a folyamat több, egymással összefüggő, ám alapvetően eltérő okra vezethető vissza, amelyek különböző típusú kritikákat alapoznak meg az osztályelemzéssel kapcsolatban. Ezek három nagy csoportra oszthatók. *Egyrészt* elkülöníthetők azok, amelyek szerint az osztályelemzés visszaszorulása arra vezethető vissza, hogy az elmúlt évtizedekben nem volt képes arra, hogy a saját maga által vállalt feladatokat megfelelő módon elvégezze. *Másrészt* megfogalmazódtak bírálatok, amelyek olyan túlzó elvárásokat állítottak, amelyekre még az osztályelemzés legnagyobb igénnyel fellépő irányzatai sem vállalkoztak, vállalkozhattak. A kritikák *harmadik* típusa pedig alapvető módon kérdőjelezi meg a megközelítés tudományos mivoltát, amikor ideologikusnak, ideológiával telítettnek tekinti azt. Mindenkinek, aki fontosnak tartja, hogy visszanyúljon erre a tradícióra, illetve hogy továbbvigye, a bírálatok mindhárom típusára választ kell adnia.

Ami az *első* problémakört illeti, az osztályelemzéssel kapcsolatos kétségeket a megelőző évtizedekben leginkább az táplálta, hogy az osztályszerkezet változására, illetve ezzel összefüggésben a kapitalizmus jövőjére vonatkozó klaszszikus marxi prognózisok egyáltalán nem bizonyultak plauzibilisnek. A marxi

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 38 2025. 11. 25. 11:05:56

elgondolásokból levezethető várakozásokkal ellentétben, az osztályszerkezet a 20. században a nyugati centrumországokban egyáltalán nem az egyszerűsödés, vagyis két egymással antagonisztikusan szemben álló osztály formálódásának irányába mozdult el, ahogy a munkásosztály elnyomorodására vonatkozó tézis sem igazolódott.

Sőt e várakozásokkal inkább ellentétes folyamatok mentek végbe. Az osztályszerkezet egyszerűsödésével és a korábbi középrétegek proletarizálódásával szemben a diagnózisok egy új osztály felemelkedéséről számoltak be. Eszerint létrejött és folyamatosan bővült egy magas képzettséggel rendelkező, egyre nagyobb arányban a szolgáltatói szektorban dolgozó menedzseri, illetve beosztott szellemi foglalkozású – többek között mérnököket, jogászokat, tanárokat, ápolókat és a kormányzat különböző szervezeteiben dolgozókat magában foglaló – réteg, amelynek osztályhelyzete alapvetően eltér mind az önálló vállalkozók, mind pedig a kékgalléros munkások osztályhelyzetétől (Bell 1973; Gouldner 1979; Ehrenreich–Ehrenreich 2020). Az osztályszerkezet tehát egyáltalán nem az egyszerűsödés jeleit mutatta, inkább tovább differenciálódott, és az új középosztályi pozíciók keletkezése mobilitási utakat nyitott meg a munkásszülők gyermekei számára is.

Az osztályszerkezet a különböző osztályok jövedelmi viszonyait, életszínvonalát tekintve sem a polarizálódás jeleit mutatta. Marx prognózisával ellentétben, a munkásosztály életkörülményei nemhogy romlottak volna, de a második világháború utáni évtizedekben példátlanul javultak, teret nyitva olyan vitáknak, hogy vajon továbbra is a munkásosztályhoz tartozik-e a jómódú munkás (Goldthorpe et al. 1975), illetve hogy az osztályhelyzet továbbra is meghatározó-e az egyének életesélyei vagy életkörülményei szempontjából. E vitákban némelyek az életszínvonal minden társadalmi réteget érintő alapvető javulására, a társadalom strukturális kényszereinek elpárolgására és ezzel összefüggésben az egyenlőtlenségek individualizálódására, valamint esztatizálódására hívták fel a figyelmet. E társadalmak szerkezete eszerint egyre kevésbé írható le a termelési viszonyok, illetve a munkaerőpiacon betöltött pozíció alapján, sokkal inkább az egyének értékelköteleződései, valamint individuális fogyasztói döntései alapján szerveződő fogyasztói, illetve miliőcsoportok által (Nisbet 1959; Hradil 1987; Clark–Lipset 1991; Pakulski–Waters 1997; Schulze 2000; Beck 2003; vö. Kömüves 2022).

Ezek a kritikák egy meghatározott történeti korszakhoz kapcsolódtak, és érvényességük mára igencsak megkérdőjelezhető. Megkérdőjelezhető, amennyiben az 1970–1980-as évektől a jövedelmi, illetve vagyoni egyenlőtlenségek

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 39 2025. 11. 25. 11:05:56

a legtöbb országban újra növekedésnek indultak (Atkinson 2015; Piketty 2015), amennyiben az újabb vizsgálatok nem a középosztályi rétegek gyarapodásáról, hanem éppenséggel a középosztály hanyatlásáról szólnak (Vaughan-Whitehead 2016; Derndorfer–Kranzinger 2021), és amennyiben az életkörülmények javulása helyett a munkavállalók egyre szélesebb rétegei tapasztalják meg a létbizonytalanság, illetve a prekaritás különböző formáit (Standing 2011). Ezek a viták és kritikák mindazonáltal nagyon fontosak az osztályelemzés szempontjából, amennyiben rámutatnak a megközelítés alapján készült munkák gyengeségeire, fogyatékosságaira, és ezek felülvizsgálatára ösztökélnek legalább két szempontból. Egyrészt, folyamatos viták zajlanak arról, hogy miként ábrázolható különböző időszakokban, illetve különböző társadalmakban az osztályszerkezet maga. Az, hogy alternatív megközelítések léteznek ezzel kapcsolatban, és bizonyos kísérletek sikertelennek bizonyulnak vagy elavulnak, az nem az osztályelemzés értelmét kérdőjelezi meg, hanem legfeljebb az érvényességét. Ezek arra hívnak fel, hogy a korábbi munkákat meghaladjuk, és azon dolgozzunk, hogy az osztályszerkezet jobb, adekvátabb ábrázolásához jussunk el. Másrészt nem csupán az osztályszerkezet megragadása lényeges, hanem annak megértése is, hogy miként és mennyiben hat az osztályszerkezetben elfoglalt pozíció az egyének gondolkodására és viselkedésére az élet különböző területein. Ez azoknak a jellemzően középszintű elméleteknek a felülvizsgálatát, illetve újak gyártását igényli, amelyek segítségével magyarázatot adhatunk arra, hogy az osztályhelyzet milyen következményekhez vezet különböző területeken, legyen szó a jövedelmi helyzet vagy az életszínvonal változásáról, kultúrafogyasztásról vagy politikai viselkedésről. Ez a munka tehát azoknak a specifikus mechanizmusoknak a feltárását és elméleti magyarázatát igényli, amelyek az osztályszerkezetben elfoglalt pozíció és ennek lehetséges következményei megértését segítik elő.

Ami a kritikák ezen első sorozatát illeti, az következik belőlük, hogy jobb, adekvátabb elméleteket gyártsunk az osztályszerkezetről, valamint ennek a változásáról; hogy pontosabban és részletesebben tárjuk fel azokat a mechanizmusokat, amelyeken keresztül hatást gyakorol az élet különböző területeire; továbbá hogy folyamatosan teszteljük az ezek alapján kialakított előzetes elméleti feltevéseket, és vizsgáljuk, hogy mennyiben találnak igazolásra (Breen–Rottman 1995). Ez a munka semmiben sem tér el attól, amit például a nemek, az etnikai vagy rasszizált kisebbségek szociológiája vagy éppenséggel a településszociológia területén is el kell végezni: folyamatosan reflektálni kell arra, aminek alapján a nemek, a különböző kisebbségek vagy az eltérő települések elkü-

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 40 2025. 11. 25. 11:05:56

lönülnek egymástól, illetve fel kell tárni ezek változásait. Vizsgálni kell továbbá, hogy milyen következményei vannak annak az élet különböző területein, hogy valaki férfinak vagy nőnek születik, hogy tagja-e valamilyen kisebbségi csoportnak, illetve hogy nagyvárosban vagy kisebb településen él. Az osztályszerkezet esetében erre a munkára annál inkább szükség van, mivel az utóbbi évtizedekben végzett vizsgálatok azt hangsúlyozták, hogy ha az osztályszerkezet át is alakult, az osztályhelyzet továbbra is döntő hatással van az egyének életkörülményeire, gondolkodására és viselkedésére (Goldthorpe–Marshall 1992; Goldthorpe–McKnight 2004; Evans–Tilley 2017).

A kritikák *második* csoportja kevésbé az osztályelemzés eredményeinek a helytállóságához kapcsolódik, sokkal inkább az osztály fogalmának alkalmazhatóságát kérdőjelezi meg. Ahogy az előzőekben is szó volt róla, a különböző elméletalkotók olykor igen eltérő módon használják az osztály fogalmát, és az osztályelemzéshez is nagyon különböző igényeket kapcsolnak (Wright 2005b). A különbségek ellenére azonban, ahogy láttuk, mind Marx, mind Weber vagy Bourdieu számol azzal, hogy az osztályszerkezetben azonos pozíciót elfoglalók „magában való osztályból" osztálytudattal rendelkező „magáért való osztállyá" válnak; az osztálypozíció alapjává válik „közösségi" szerveződésnek vagy közös politikai cselekvésnek; illetve hogy a „papíron létező osztályok" valóságos, politikailag megszervezett és mozgósított osztályokká transzformálódnak. Mindegyik klasszikus elméletalkotó feltételezi, hogy ez bizonyos feltételek mellett bekövetkezik vagy bekövetkezhet, ám egyikük sem véli úgy, hogy az osztályok feltétlenül magáért való osztályként, közösségként vagy szervezett politikai cselekvőként léteznek. A kritikák második típusa ehhez a megkülönböztetéshez kapcsolódik, és az osztály fogalmát a közösségként értelmezett, szervezett aktorokhoz köti, vagy ezek létezését kéri számon. Tehát ha a társadalomban nincsenek jól azonosítható, osztályalapon szerveződő és egymással harcot folytató politikailag mozgósított csoportok, akkor nincs értelme osztályokról beszélni.

Ez az álláspont igen régi, és a társadalomtudományok művelésének igen különböző elméleti, módszertani irányaiból fogalmazódik meg újra és újra. Ezzel az érvvel találkozhattunk például a funkcionalista rétegződéselmélet kezdeteikor az Egyesült Államokban, amikor azt találták, hogy a társadalom tagjai nem egybevágó módon érzékelik a társadalom tagolódását, és az empirikus vizsgálatok során eltérő számú és különböző fajta osztályokat neveznek meg (Lenski 1952). Megfogalmazódott azonban a marxi kritikai társadalomelmélettel szimpatizálók részéről is a rendszerváltás utáni Magyarországon, amikor azt találták,

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 41 2025. 11. 25. 11:05:56

hogy osztályvonásokat legfeljebb a gazdasági elit különböző frakcióinak lehet tulajdonítani, miközben a munkások nem önálló osztályként, hanem atomizált tömegként léteznek (Szalai 2001). Elméleti alapállásuktól függetlenül, e kritikák tehát a társadalmi osztályok létezését és az osztályelemzés relevanciáját az osztálytudat és szolidaritás meglétéhez, illetve az osztályok közötti harchoz kötik.

Ez az eljárás következményeit tekintve olyan, mintha más területeken tevékenykedő kollégáink arra jutnának, hogy a különböző nemek, etnikai csoportok vagy az eltérő típusú településeken élők közötti egyenlőtlenségeket és különbségeket csupán akkor lenne érdemes vizsgálni, ha például a városiak és vidékiek, romák és nem romák vagy a nők és férfiak közötti egyenlőtlenségek és különbségek tudatos politikai formát öltenének. Ez természetesen egyáltalán nincs így, és ahogy más területeken, az osztályelemzés esetében is igaz: az, hogy a különböző osztályhelyzetben lévők közösségként, illetve kollektív politikai cselekvőként működnek-e, az nem a tudományos vizsgálódás kiinduló feltétele, hanem az egyik lehetséges kérdése, amire empirikus vizsgálatokkal adható válasz.

Míg a kritikák első típusa hasznos az osztályelemzés számára, mert jobb, adekvátabb elméletek kidolgozására és alaposabb és pontosabb empirikus vizsgálatok lebonyolítására inspirálnak, addig ez utóbbi kritikák inkább bénítók, és az osztályelemzéstől való eltávolodásra ösztönöznek. Az imént röviden bemutatott két specifikus példa alapján jól érzékelhetők is a kivezető ösvények. Az egyik, a funkcionalista rétegződéselméletre visszavezethető út a társadalmi egyenlőtlenségek relacionális mivoltának tagadása, és az egyenlőtlenségek graduális jellegének előtérbe helyezése. Ez az egyenlőtlenségeket csupán a több-kevesebb szemlélet alapján ragadja meg, és a minőségi különbségeket is mennyiségi eltérésként igyekszik láttatni. Ez a szemlélet jelenik meg a társadalmi egyenlőtlenségek különböző graduális mérőszámaiban, mint a különböző foglalkozási skálák vagy társadalmi-gazdasági indexek.[7] Az osztályszerkezet ebben az esetben egy vagy több graduális index megoszlásává egyszerűsödik, az osztályhelyzet pedig e mérőszámok alapján kialakított státuszpontszámmá. A másik út nem mond le az osztályszerkezet relacionális vizsgálatáról, ám a figyelmet javarészt oda irányítja és arra korlátozza, ahol szervezett, cselekvő aktorokat vél felfedezni, vagyis jellemzően az osztályszerkezet felső szegmensére. Ebben esetben az osz-

[7] Ezek elméleti megalapozásához lásd mindenekelőtt Parsons (1940, 1970) munkáit, illetve a különböző indexekhez lásd például a következőket: (Goldthorpe–Hope 1974; Treiman 1977; Bukodi–Dex–Goldthorpe 2011).

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 42 2025. 11. 25. 11:05:56

tályelemzés az osztályszerkezet csúcsán elhelyezkedő különböző elitcsoportok, illetve ezek frakcióinak az azonosítására, valamint stratégiáik és egymással folytatott küzdelmeik feltárására szorítkozik, miközben kevéssé foglalkozik azzal, hogy miként termeli újra az osztályszerkezet az örökölt egyenlőtlenségeket (Eyal–Szelényi–Townsley 1998; Szalai 2001; Szelényi–Mihályi 2020; Éber 2020).

A bírálatok *harmadik* típusa alapvető módon kérdőjelezi meg az osztályelemzést, amikor azt ideológiailag telítettnek tekinti, és ezért illetéktelennek tartja a tudományos vizsgálódás területén. E kritikákra természetesen alapot ad, hogy az osztályszerkezet vizsgálata Marxnál, valamint a marxista hagyományban sosem csupán elszigetelt, pusztán a felfedezés öröme által vezérelt tevékenység volt, hanem szorosan összekapcsolódott a fennálló társadalom kritikájával, sőt a kapitalizmus meghaladásának politikai ígéretével. Az osztályelemzés hagyományában így a tudományos tevékenység folyamatosan összekapcsolódik egy emancipatorikus megismerési érdekkel (Horkheimer 1976; Habermas 2005).

Az azonban, hogy valamely tudományos kutatásnak politikai tétje van, és esetleg politikai következményei lehetnek, egyáltalán nem egyedi jelenség, és egyáltalán nem csupán az osztályelemzés sajátja. A társadalomtudományos vizsgálódás objektivitása, tudományos mivolta ettől teljesen eltérő kérdés. Max Weber maga is rámutat arra, hogy a tudomány és ezen belül a társadalomtudomány gyakorlati problémákból indul ki, és e gyakorlati problémákra igyekszik megoldást találni (Weber 1998c). Sőt a kutató, amikor eldönti, hogy valamely kutatási kérdés vizsgálatra érdemes, akkor maga avatja „jelentős" társadalmi problémává. Ez a kérdés tehát nem csupán az osztályelemzés esetében merül fel, teljesen analóg módon jelenhet meg és jelenik is meg akár a nők és a férfiak közötti egyenlőségek és különbségek, a különböző fajta kisebbségek helyzete vagy a területi, valamint a falvak és városok közötti egyenlőtlenségek kapcsán, amelyek heves ideológiai és politikai vitákat váltottak ki Magyarországon is az utóbbi időszakban (Vajda 2020; Kováts 2022). E viták ellenére azonban hiba lenne kétségbe vonni a nemek szociológiája, a kisebbségszociológia vagy akár a településszociológia tudományos mivoltát, vagy az általuk tárgyalt kérdések fontosságát.

Az osztályelemzéssel azonban a rendszerváltás utáni időszakban kétségtelenül ez történt, nem csupán Magyarországon, de a kelet-közép-európai régió összes országában is (Drahokoupil 2015; Gagyi–Éber 2015; Ost 2015b, 2015a). Az államszocialista rezsimek önnön marxista–leninista ideológiája szerint az örökölt egyenlőtlenségek megszüntetésére törekedtek, és céljuk egy egalitárius társadalom létrehozása volt. Eközben a politikai elit a társadalom szerkezetét a

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 43 2025. 11. 25. 11:05:56

hivatalos ideológiának megfelelően az osztály terminusára támaszkodva ábrázolta, és önmagát a munkásosztály képviselőinek tartotta (Szelényi 1999). Az 1989–90-es rendszerváltással lezárult az államszocialista kísérlet, és ezzel az osztály fogalma is eltűnt a közbeszédből, és egyre inkább kikopott a társadalomtudományos vizsgálatokból is. Amíg tehát korábban az osztály a hivatalos ideológia kulcsfogalma volt, addig a rendszerváltás után ideológiailag gyanússá vált, amely a régi társadalomra és politikai berendezkedésre emlékeztetett.

Az osztályelemzéssel szemben megfogalmazott kritikáknak e harmadik változata az ideológiai klíma megváltozásából fakad. E kritikák tehát nem a társadalom jobb és alaposabb megismerését célozzák, hanem inkább elvezetnek ettől. Ezek éppenséggel elzárják az utat bizonyos kérdésfeltevések, illetve kutatási irányok elől, amelyek nem illenek bele a megváltozott ideológiai térbe, vagy esetleg zavart okoznának ebben. Így e kritikák nem is járulnak, járulhatnak hozzá az osztályelemzés megújításához, mert nem is lehet megcáfolni őket. Ezekkel összefüggésben az a fontos, hogy rámutassunk ideológiai kötöttségükre.

Az államszocializmus bukása után egy újabb kísérlet vette kezdetét. A keleti orientációt nyugati váltotta fel, szocializmus helyett pedig kapitalizmus építésébe kezdett az ország. A kísérlet vezérfonalát természetesen már nem a marxista–leninista tanok adták, hanem a nyugati, immár neoliberális minták (Eyal–Szelényi–Townsley 1998; Éber et al. 2014; Sebők 2019; Laki 2020). A munkásosztály is lekerült a színről, a helyét pedig a polgárosodás elősegítésének, illetve a középosztály bővítésének és megerősítésének a célja vette át. Ebben az ideológiai légkörben, paradox módon éppen a kapitalizmus kiépülésével párhuzamosan, az osztály fogalmával együtt az egyenlőtlenségek problémája is kikerült a közbeszéd és a társadalomtudományos vizsgálódás középpontjából. Ezen a ponton az egyébként rendkívül polarizált politikai közösség különböző pólusain állók – Sebők Miklós (2019) terminológiáját használva –, a modernizációs konszenzus és a pénzügyi nacionalizmus hívei is alapvetően közös nevezőn vannak. Mindegyikük szeme előtt egy erős és széles középosztályon alapuló társadalom ideája lebeg, és a politikai hatalmat a középosztály nevében, illetve érdekében igyekszik gyakorolni. A mai helyzet megítélését tekintve leginkább abban van különbség közöttük, hogy míg az egyik a 2010 utáni Magyarországon egy meritokratikus alapon szerveződő és erősödő középosztályt lát (Századvég 2014; György 2024; György–Horváth–Molnár 2024), addig a másik szerint a középosztály továbbra is gyenge, államfüggő, és a polgári értékek, valamint a demokratikus elkötelezettség tekintetében is elmaradott (Morcsányi–

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 44 2025. 11. 25. 11:05:56

Tóth 2016; Sik–Szeitl 2016; Harcsa 2020; Szalai 2020; Kovách–Szabó 2024). A középosztály fogalma, illetve e felfogásai az egyenlőtlenségek növekedéséhez és ideológiai alátámasztásához járulnak hozzá, és valójában elzárják az utat az osztályelemzés elől (Kalb 2014; Scheiring 2019; Huszár–Berger 2020; Éber 2020, 2021c, 2021b, 2021a).

2.4. Az operacionalizálás problémája

Az osztályelemzés tehát kiindulópontját tekintve elméleti-genetikusnak tekinthető, amely a társadalom strukturális kényszereiről alkotott valamely elmélet alapján igyekszik magyarázni bizonyos társadalmi jelenségeket. Az osztályelemzés kritikusaival és ellenlábasaival szemben azt feltételezi, hogy az egyenlőtlenségek minden társadalomban strukturált formában léteznek, és az osztályszerkezetben elfoglalt pozíció hatással van többek között az egyének anyagi helyzetére, életmódjára, gondolkodására és viselkedésére. E feltételezéseket azonban nem csupán elméleti módon szükséges beláttatni, hanem empirikusan is igazolni kell, méghozzá újra és újra, különböző társadalmakban és különböző történeti korszakokban. Ez további feladatokat jelöl ki az osztályelemzés számára.

E feladatok közül az első az elméleti megfontolások operacionalizálása, amely segítségével a kiinduló elméleti állítások hozzáférhetővé válhatnak az empirikus vizsgálatok számára. Lényeges, hogy ebben a tekintetben az osztályelemzés nem tünteti ki az empíria semelyik formáját sem. E vizsgálatok támaszkodhatnak egyaránt kvantitatív és kvalitatív, objektív vagy szubjektív adatokra, attól függően, hogy melyik tűnik a konkrét vizsgálati kérdések megválaszolásához a legmegbízhatóbbnak vagy a leginkább célravezetőnek. A legjobb vizsgálatokra éppen az a jellemző, hogy kreatív módon, különböző forrásokra támaszkodva, eltérő típusú empíriát felhasználva igyekeznek megválaszolni a kérdéseiket. Az elmélet és operacionalizálás viszonya kapcsán általánosságban az fogalmazható meg, hogy az az elmélet jó, amelyik minél világosabban megjelöli operacionalizálásának lehetséges módjait, illetve a másik oldalról az a döntő, hogy az operacionalizálás nyomán előállt mérőeszközök megőrizzék a kiindulópontként szolgáló elmélet lényegi vonásait.

Az utóbbi évtizedekben mind a nemzetközi, mind pedig a hazai színtéren fontos munka zajlott ez ügyben. Ezek az erőfeszítések mindenekelőtt arra irányultak, hogy a marxi, weberi, bourdieu-i hagyományokra, vagy más elméleti irányzatokra visszanyúlva lehetővé tegyék az osztályszerkezet szisztematikus

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 45 2025. 11. 25. 11:05:56

statisztikai vizsgálatát. E kísérletek nem közvetlen gyakorlati célokat követtek, hanem a tudományos megismerés elősegítése volt az alapvető törekvésük, de módszertani szempontból nem állnak távol az államszocialista rezsimek mérési gyakorlatától, amivel az általuk alkalmazott osztálypolitikákat igyekeztek támogatni. Ahogy például Magyarországon az ötvenes években a felsőoktatási felvételiknél alkalmazott kvótarendszerben a szülők foglalkozása és jövedelmi-vagyoni helyzete alapján döntötték el, hogy valaki munkás- vagy parasztszármazású-e, és így a támogatott kategóriába tartozik-e (Szelényi 1999), az osztályhelyzet mérésére kidolgozott különböző tudományos megközelítések is elsősorban a foglalkozásra, illetve különböző munkaerőpiaci jellemzőkre támaszkodnak.

Ezek közül csupán a legfontosabb nemzetközi és hazai munkákat megemlítve ki kell emelni John Goldthorpe és kollégái neoweberiánus osztálymodelljét (Erikson–Goldthorpe 1992; Erikson–Goldthorpe–Portocarero 1998; Goldthorpe 2007); Erik Olin Wright (Wright 1997, 2005c) neomarxista megközelítését; Grusky és munkatársai durkheimiánus kísérletét (Grusky 2005; Weeden–Grusky 2005); Esping-Anderson (1993) posztindusztriális modelljét; Daniel Oesch (2006) különböző munkalogikákon alapuló sémáját; vagy a kifejezetten európai összehasonlító vizsgálatok céljából létrehozott *European Socio-economic Classificatio*n (ESeC) (Rose–Harrison 2012), illetve a *European Socio-economic Group*s (ESeG) (Meron et al. 2014).

Magyarországon történetileg, illetve a jelent tekintve is Ferge Zsuzsa munkajelleg-csoportosítása jelenti a legfontosabb példát (Ferge 1969; Harcsa 2021a); de ki kell még emelni a Bukodi Erzsébet és kollégái által létrehozott *Társadalmi-foglalkozási rétegsémát* (Bukodi 1999; Bukodi–Záhonyi 2004); Vastagh Zoltán (2017, 2019) erőforrás-integrációs modelljét; illetve a normatív-funkcionalista megközelítést (Huszár 2013c).[8]

E törekvések közül John Goldthorpe és kollégái munkái bizonyultak a legsikeresebbnek, amennyiben az alkotók (Robert Erikson, John H. Goldthorpe és Luciane Portocarero) alapján elnevezett EGP foglalkozási séma domináns pozíciót vívott ki a statisztikai vizsgálatok területén (Erikson–Goldthorpe 1992; Erikson–Goldthorpe–Portocarero 1998; Goldthorpe 2007). Az EGP-sémát rendszerint elsősorban az osztályelméletek weberi hagyományába ágyazzák, és a neoweberiánus megjelöléssel illetik (Breen 2005). Erre kétségtelenül alapot ad,

[8] Az osztályszerkezet operacionalizálásának különböző megközelítéseiről összefoglaló módon lásd Róbert 1997, 2010; Huszár 2013a, 2013b.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 46 2025. 11. 25. 11:05:56

hogy Goldthorpe és munkatársai tartózkodnak attól, hogy az osztályviszonyokat a kizsákmányolás marxi terminusa alapján értelmezzék. Maguk azonban visszautasítják saját munkájuk effajta címkézését (Erikson–Goldthorpe 1992), és azt hangsúlyozzák, hogy az ő felfogásuk szerint az osztályelemzés egy olyan kutatási program, amely nem elkötelezett egyetlen sajátos elméleti irányzat felé sem (Goldthorpe–Marshall 1992).

A séma legfontosabb választóvonalaként Marxot, illetve Webert követve a tőke-munka viszonyt állítják a középpontba, és különbséget tesznek a foglalkoztatók, az önfoglalkoztatók, valamint az alkalmazottak csoportjai között. Azok között tehát, „akik megvásárolják más munkaerejét, akik nem vásárolják meg más munkaerejét, de a magukét sem adják el, illetve akik eladják a munkájukat valamilyen foglalkoztatónak vagy foglalkoztató szervezetnek" (Goldthorpe 2007). A következő kérdés számukra, hogy az alkalmazottakat, akik az aktív népesség túlnyomó többségét alkotják, milyen módon lehet tagolni. Az alkalmazottak csoportján belüli különbségek Goldthorpe megközelítése szerint annak alapján ragadhatók meg, hogy a munkavállalókat milyen típusú szerződés köti a munkaadójukhoz. E meglátást elsősorban az a feltételezés támasztja alá, hogy a racionális munkaadó annak érdekében, hogy a vállalkozását minél nyereségesebben működtethesse, a különböző típusú munkákat végző munkavállalókat különféle alkalmazási formában foglalkoztatja. Az eltérő jellegű munkák elkülönítésekor Goldthorpe két tényezőt tart különösen fontosnak: egyrészt, hogy mennyire jelent nehézséget a munkaadó számára az adott munka ellenőrzése, másrészt pedig, hogy mennyire igényel egy bizonyos foglalkozás speciális ismereteket, készségeket. E két tényező alapján tesz különbséget Goldthorpe a szolgáltatói típusú viszony *(service relationship)*, illetve a munkaszerződés *(labour contract)* között, és vezet be egy harmadik kevert típust, amely az előző két forma bizonyos elemeit ötvözi.

A munkaadó és alkalmazottja közötti eltérő foglalkoztatási viszonyokhoz az előnyök és hátrányok különböző formái társulnak. Goldthorpe szerint a munkaadók elsősorban abban az esetben alkalmazzák a szolgáltatói típusú szerződéses viszonyt, amikor nehéz egy bizonyos munkát ellenőrizni, illetve ha ez sajátos szaktudást igényel. Ebben az esetben az álláshoz rendszerint nagyobb szabadság, nagyobb állásbiztonság, kedvezőbb juttatások és jobb karrierlehetőségek kapcsolódnak, amely előnyök például rugalmas munkaidőben, különböző béren kívüli juttatásokban, szakmai fejlődési lehetőségekben stb. öltenek testet. A munkaszerződés ezzel szemben elsősorban azon munkák esetében

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 47 2025. 11. 25. 11:05:56

jellemző, amelyek nem igényelnek különösebb szakértelmet, és könnyebb a munkavégzés ellenőrzése is. A munkaszerződéssel rendelkező alkalmazottak munkafeltételei rendszerint kedvezőtlenebbek. Ezekhez az állásokhoz általában szigorúbban kötött munkakör, kisebb önállóság és kevésbé vonzó karrierlehetőségek társulnak. A bérezés is kötöttebb, amely a munka eredményének egyértelműbb ellenőrizhetősége okán gyakran a darabbér. E két szélső típus között helyezkednek el a különböző kevert formák, amelyek a szolgáltatói típusú, illetve a munkaszerződéses foglalkoztatási forma különböző sajátosságait társíthatják (Goldthorpe 2007).

A fő válaszfonalakat, valamint az ezek alapján elkülönülő osztályhelyzeteket Goldthorpe és munkatársai az egyének különböző munkaerőpiaci jellemzői, illetve foglalkozása alapján igyekszik megragadni és mérhetővé tenni a statisztikai vizsgálatok számára. Ennek eredményeként állt elő a különböző szinteken aggregálható EGP-séma, amely szerint az osztályszerkezet felső szegmensében a felsőbb és alsóbb szintű vezetők és értelmiségiek, illetve a nagyobb munkáltatók találhatók, alul pedig a munkásosztály különböző rétegei. E két alapvető osztályhelyzethez képest pedig köztes pozíciót foglalnak el a kisfoglalkoztatók, illetve alkalmazottal nem rendelkező vállalkozók, valamint a munkavállalók olyan csoportjai, mint például a rutin szellemi munkát végzők, illetve a fizikai munkát végző művezetők (Erikson–Goldthorpe 1992; Erikson–Goldthorpe–Portocarero 1998; Goldthorpe 2007).

Az EGP-sémát számos kritika érte,[9] ám nagy erőfeszítéseket tettek a séma empirikus validálására is.[10] Az osztályszerkezet különböző ábrázolási módjai közül az utóbbi időszakban kétségtelenül ez, illetve a mögötte meghúzódó elméleti háttér bizonyult a legnépszerűbbnek. Nem pusztán a tudományos vizsgálódás területén váltott ki komoly hatást, de a hivatalos statisztikai adatközlésekben is széles körű alkalmazásra lelt. Hogy csupán a legrelevánsabb példákat említsem, az utóbbi időszakban kidolgozott, egységes európai osztályozást megteremteni törekvő *European Socio-economic Classification* (ESeC) is a Goldthorpe és munkatársai által lefektetett elvek alapján épül föl (Rose–Harrison 2012), ahogy a 2001-es magyarországi népszámlálási adatok feldolgozása során létrehozott *Társadalmi-foglalkozási rétegséma* is már az EGP szellemében ábrázolja a magyar társadalmat (Bukodi–Záhonyi 2004).

[9] Lásd ezzel kapcsolatban többek között: Breen–Rottman 1995; Breen 2005; Huszár 2013b, 2016b.

[10] Lásd például a következőket: Evans 1992; Evans–Mills 1998, 1999; Bukodi 1999.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 48 2025. 11. 25. 11:05:56

Az ebben a munkában bemutatott eredmények a legtöbb esetben szintén a *Társadalmi-foglalkozási rétegsémán* alapulnak. Ennek a legrészletesebb változata harminc foglalkozási csoportot különít el, az itteni elemzések a séma aggregáltabb, kilenc vagy még kevesebb foglalkozási csoportot tartalmazó verzióin alapulnak. E foglalkozási csoportokat, illetve a hozzájuk kapcsolódó tipikus foglalkozásokat a *2.1. táblázat* mutatja be.

2.1. táblázat. Foglalkozási osztályok és tipikus foglalkozások

	Foglalkozási osztály	Tipikus foglalkozások
1.	Felső és középszintű vezetők, nagy- és közepes vállalkozók	felső, illetve középvezetők; 10-nél több alkalmazottal rendelkező vállalkozók
2.	Magasan képzett értelmiségiek, magas beosztású hivatalnokok, szakértők	mérnökök, orvosok, jogászok, oktatók
3.	Alsó szintű vezetők, alsó szintű értelmiségiek	alsó szintű vezetők; szociális munkások, védőnők, általános iskolai tanárok, óvónők, adószakértők, programozók
4.	Irodai, illetve szakképzett szolgáltatási foglalkozásúak	ápolók, szociális segítők, ügynökök, titkárnők, bolti eladók, pincérek
5.	Nem mezőgazdasági kisfoglalkoztatók, önálló vállalkozók	nem mezőgazdasági önálló vállalkozók 10-nél kevesebb alkalmazottal
6.	Mezőgazdasági kisfoglalkoztatók, önálló vállalkozók	mezőgazdasági önálló vállalkozók 10-nél kevesebb alkalmazottal
7..	Közvetlen termelésirányítók, szakmunkások	esztergályosok, varrónők, lakatosok, kőművesek, vízvezeték-szerelők, festők és mázolók
8.	Betanított munkások, segédmunkások	telefonos ügyintézők, gépkezelők, összeszerelők, takarítók, rakodómunkások, konyhai kisegítők
9.	Mezőgazdasági munkások	növénytermesztők, kisállattartók

Forrás: saját szerkesztés.

Fontos kiemelni, hogy a sémában megkülönböztetett foglalkozási csoportok nem rendezhetők szigorú módon hierarchiába (Huszár 2013b). Nem állíthatjuk tehát egyértelműen páronként mindegyik foglalkozási csoport tekintetében, hogy kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb helyet foglalnak el a társadalom szerkezetében. Egyértelmű hierarchiát csupán a sémában szaggatott vonallal megkülönböztetett blokkok között feltételezünk. Ennek különösen a társadalmi mobilitás irányának vizsgálatakor van jelentősége. Ennek alapján a következők-

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 49 2025. 11. 25. 11:05:56

ben csak akkor beszélek vertikális, fölfelé vagy lefelé irányuló társadalmi mobilitásról, ha valaki a sémában elkülönített blokkok között mozog. Amennyiben azonban a mozgás olyan foglalkozási csoportok között történik, amelyek azonos blokkba tartoznak, akkor azt a mobilitáskutatásban széles körűen alkalmazott konvenció szerint horizontális mobilitásnak tekintem (Róbert–Bukodi 2004; Bukodi–Goldthorpe 2019; Bukodi–Paskov–Nolan 2020).

Az osztályszerkezet minden statisztikai vizsgálatának természetesen megvannak a maga korlátai. Ezek közül a legfontosabb az, hogy vannak olyan társadalmi csoportok, amelyek kérdőíves adatfelvételekkel egyáltalán nem vagy csupán részlegesen érhetők el. A jelen munka tárgya szempontjából különösen érzékeny probléma, hogy jellemzően a társadalom egyenlőségrendszerében a legfelsőbb, illetve legalsóbb pozíciókat elfoglalók kimaradnak a statisztikai vizsgálatokból. Így van ez az általam használt adatforrásokkal is. A társadalmi egyenlőtlenségek különböző formáira vonatkozóan ehelyütt bemutatott minden becslés így alsó becslésnek tekinthető. További fontos korlátot jelent, hogy a kimaradók miatt a kérdőíves adatgyűjtéseken alapuló statisztikai elemzésekben rendszerint nem lehet vizsgálat tárgyává tenni bizonyos megkülönböztetéseket, amelyek a kiinduló elméleti megfontolások alapján különösen relevánsak lennének. Így például az itt használt foglalkozási séma, ahogy általában a hasonló osztálymodellek sem tartalmaznak önálló kategóriát a nagytőkésekre vonatkozóan, mert ez statisztikailag mérhetetlen. A (viszonylag) sok alkalmazottat foglalkoztató nagy- és közepes vállalkozók így együtt szerepelnek a felső, illetve középvezetőkkel.

Fontos azt is leszögezni, hogy – Bourdieu (2010) terminológiáját használva – ezek a foglalkozási csoportok nem valóságos társadalmi osztályok, hanem papíron létező osztályok, amelyeket a kutatói érdeklődés hozott létre azzal a céllal, hogy segítséget nyújtson az osztályszerkezet vizsgálatához. Ezek a foglalkozási csoportok az előzetes elméleti feltevések alapján a társadalmi tér olyan sűrűsödési pontjait jelölik, ahol a várakozások szerint összekapcsolódnak a különböző tőkefajták. Az empirikus vizsgálatok feladata az, hogy feltárja, hogy ez valóban így van-e. Ezek adhatnak tehát választ arra, hogy e csoportok a rendelkezésre álló erőforrások mennyiségét, illetve összetételét tekintve mennyire homogének, illetve hogy ez miként változott az idők során. Szintén az empirikus kutatások feladata, hogy feltárja, kik és milyen jellemzők alapján töltik be a társadalmi tér e különböző pozícióit, valamint hogy ez miként változott történetileg. Hogy a társadalom tagjai intergenerációs alapon, illetve az egyének életpályájuk

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 50 2025. 11. 25. 11:05:56

során miként vándorolnak a különböző foglalkozási csoportok között, hogy a társadalom mennyire tekinthető nyitottnak, illetve zártnak ebben a tekintetben.

Az is az empirikus vizsgálatok feladata továbbá, hogy feltárja, hogy az osztályszerkezetben elfoglalt pozíciónak az elméleti hagyományból levezethető várakozások szerint valóban vannak-e, illetve milyen következményei vannak az élet különböző területein (Breen–Rottman 1995). Ezek a vizsgálatok dönthetik el, hogy e foglalkozási csoportok valóban csupán névlegesek-e, vagy a következményeiket tekintve igencsak valóságosak. Az eltérő osztálypozíciók valóban eltérő életesélyeket kínálnak a betöltőik számára? Az osztály-hovatartozás valóban nyomot hagy az egyének életmódján és kulturális gyakorlatain? Valóban befolyásolja a gondolkodásmódjukat, társadalmi-politikai attitűdjeiket és politikai viselkedésüket? Ennek alapján, ha az osztályhelyzet döntően, illetve erősödő módon meghatározza az egyének életét a legkülönbözőbb területeken, akkor az osztály szerepe erős, illetve erősödik. Ekkor az előnyök, illetve hátrányok nagymértékben osztályok szerint oszlanak el úgy, hogy az egyik oldalon az előnyök, a másikon viszont a hátrányok koncentrálódnak. Ha azonban az osztályhelyzet szerepe gyenge, illetve ellenkező irányú folyamatok zajlanak, akkor e megközelítés a saját irrelevanciájáról adhat tanúbizonyságot.

A következőkben e kérdések közül először az előbbiekkel, vagyis az osztályszerkezet jellemzőivel, valamint ennek átalakulásával foglalkozom.

2.5. Terminológiai megjegyzések

Mielőtt azonban rátérnék e kérdésekre, fontos két dolgot rögzíteni az itt alkalmazott terminológiával kapcsolatban. A következőkben igyekszem mindig a dologról magáról beszélni, ám ez időnként nehézségekbe ütközik. E nehézségek rendszerint két fő okból fakadnak.

Az egyik ezek közül az, hogy az osztályviszonyok sohasem hozzáférhetőek közvetlen módon, hanem csupán különböző társadalmi jelenségek révén tanulmányozhatók, amelyeken keresztül megnyilvánulnak (Goldthorpe–Marshall 1992). A következőkben ennek megfelelően különböző jelenségeket – többek között a foglalkozási szerkezetet, a jövedelem eloszlását, a társadalmi kapcsolatok szerveződését, a pártpreferenciákat stb. – vizsgálva igyekszem következtetéseket megfogalmazni az osztályszerkezet jellemzőire, illetve különböző jelenségekkel való összefüggésére vonatkozóan. Ezekről pedig pragmatikus módon, az adott

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 51 2025. 11. 25. 11:05:56

jelenségek sajátosságait, illetve a rendelkezésre álló adatforrások által kínált lehetőségeket, illetve korlátokat figyelembe véve, az empíria különböző fajtáit használva igyekszem információhoz jutni. Az osztályszerkezet vizsgálatánál kitüntetett számomra az imént bemutatott kutatási hagyomány, amely foglalkozás, illetve egyéb munkaerőpiaci jellemzők alapján igyekszik megragadni a társadalom tagjainak az osztályhelyzetét, ám emellett a mérésnél olykor más eszközökre, többek között a jövedelem vagy az iskolai végzettség változóira is támaszkodom.

E vizsgálatoknál sosem csupán a konkrét mérés és a mérőeszközben megkülönböztetett kategóriák – például adott foglalkozási csoportok, jövedelmi decilisek vagy végzettségi szintek – közötti különbségek a fontosak számomra, hanem az, amit az osztályszerkezetről mindezek alapján megtudhatunk. E különböző típusú mérések pedig természetesen eltérő mértékben és eltérő módon tájékoztatnak, tájékoztathatnak az osztályszerkezetről (Huszár 2012).

Ahogy az imént szó volt róla, ezek közül egyik sem alkalmas például arra, hogy a segítségükkel önálló következtetéseket fogalmazzunk meg a nagytőkésekre vonatkozóan, mert nem tartalmaz olyan megkülönböztetéseket, amelyek lehetővé tennék ezt. Amikor a nagytőkére vonatkozóan teszek megállapításokat, azt nem is ezekre alapozva teszem, hanem más kutatások jellemzően kvalitatív vizsgálataira hivatkozva. A munkásosztály, illetve a középosztály különböző rétegeinek vizsgálatához viszont már sokkal nagyobb segítséget nyújtanak. A következőkben ezért, amikor a fent bemutatott foglalkozási csoportokra utalok, az egyszerűség kedvéért nem fogom mindig a pontos megnevezésüket használni. A 2.1. táblázatban szaggatott vonallal elválasztott felső csoportok a felső középosztályi, középosztályi foglalkozásokat különítik el, a következő blokk pedig azokat, amelyek a középosztályhoz, alsó középosztályhoz sorolhatók. Az alsó foglalkozási csoportokra pedig a munkásság, illetve a munkásosztály megnevezést is használom.

Az elemzések során alkalmazom emellett a hétköznapi nyelvhasználatban elterjedtebb alsó osztályok, illetve felső osztályok megnevezést is. Ez leginkább akkor fordul elő, amikor a vizsgálatok jövedelmi vagy vagyonra vonatkozó adatokra támaszkodnak, tehát graduális mérőeszközökön alapulnak. Továbbá, amikor privilegizált társadalmi csoportokról beszélek, akkor mindenekelőtt az első kettő foglalkozási kategóriára, vagy a legnagyobb jövedelemmel, illetve vagyonnal rendelkező tizedekre utalok, amikor pedig deprivált csoportokról, akkor az alsó blokkban található foglalkozási csoportokra, illetve a legszegényebb jövedelmi, illetve vagyoni decilisekre.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 52 2025. 11. 25. 11:05:56

A terminológiai nehézségeket tehát egyfelől az okozza, hogy csak közvetve, különböző empirikus mérőeszközök közvetítésével tudunk következtetéseket megfogalmazni a dologról magáról. Másfelől azonban nehézséget jelent az is, hogy az osztályszerkezetre irányuló reflexiók maguk is részei annak a klasszifikációs küzdelemnek (Bourdieu 2008, 2010), amelynek a tétje nem feltétlenül a tárgy minél alaposabb megismerése, hanem a megváltoztatása. A tudományos megismerés érdekei tehát itt összekeverednek, és összeütközhetnek a kifejezetten ideologikus, illetve politikai célokat követő nyelvhasználattal.

Jó példa erre a 'munkásosztály', illetve a 'proletariátus', valamint a 'középosztály' fogalma is (Angelusz–Tardos 1998; Huszár–Berger 2020). Ezek egyfelől jelölhetnek egy bizonyos társadalmi csoportot az osztályszerkezeten belül, máskor azonban erős normatív tartalmak kapcsolódhatnak e fogalmakhoz, sokszor ráadásul úgy, hogy az empirikus tartalmuk kifejezetten homályos. Mindkét esetben előfordul olyan fogalomhasználat, amikor a szóban forgó különös osztály univerzális osztályként jelenik meg abban az értelemben, hogy ezeknek a partikuláris érdekei a társadalom egészének általános érdekével azonosulnak. Ahogy például Marxnál (Marx–Engels 1975) a 'munkásosztály' a kommunista társadalom létrejöttének történelmi szubjektuma, úgy a 'középosztály' gyakran a társadalom stabilitásának, prosperitásának, demokratikus fejlődésének a garanciájaként jelenítődik meg (Vaughan-Whitehead 2016; OECD 2019; Storrie–Vacas-Soriano–Leončikas 2019). A 'proletariátus' és a 'középosztály' ennyiben riválisok abban az ideológiai küzdelemben, hogy melyik testesíti meg a társadalom általános érdekeit.

E fogalmak fontos részei a tárgyról folyó beszédnek, akkor is, ha sokszor az empirikus tartalmuk nem egyértelmű, és az ideologikus, valamint politikai jelentések kerülnek előtérbe, ezért a következőkben én is használni fogom ezeket. A használat során azonban mindig igyekszem jelölni, hogy e fogalmak empirikus vagy ideologikus tartalmára utalok-e. Az előző bekezdésben külön írásjelekkel hívtam fel a figyelmet e fogalmak ideologikus vonására, a továbbiakban azonban a szöveg túlbonyolításának elkerülése érdekében eltekintek ettől. Ehelyett inkább nyelvi eszközökkel igyekszem világossá tenni ezt a különbségtételt, méghozzá kétféle módon. Egyrészt ennek egyértelművé kell válnia a tárgyalt probléma kontextusának felvázolásakor. Másrészt az egyes számban, a középosztályra vagy a munkásosztályra vonatkoztatott kijelentések a fogalom ideologikus használatát jelölik, amikor viszont az empirikus világra vonatkozóan teszek megállapításokat, akkor többes számban használom őket, rendszerint a középosztály vagy a munkásosztály különböző rétegeire, illetve csoportjaira utalva.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 53 2025. 11. 25. 11:05:56

3. OSZTÁLYSZERKEZET

Az osztályszerkezetet a következőkben – Bourdieu nyomán – olyan különböző fajta tőkék által kifeszített térként értelmezem, amely egyenlőtlen társadalmi pozíciók viszonyrendszerét teremti meg. A társadalmi térben létrejövő eltérő pozíciók közötti egyenlőtlenségeket pedig a foglalkozási osztályszerkezet Marxra, illetve Weberre visszanyúló irányzataira támaszkodva igyekszem feltárni.

Természetesen az osztályszerkezet formálódását Magyarországon nem pusztán a nemzetállam keretén belül végbemenő folyamatok határozzák meg. Ezt alapvetően befolyásolják transznacionális gazdasági, politikai és társadalmi tényezők, mint a kapitalizmus globális szerveződése, a munkamegosztás nemzetközi alakulása vagy a geopolitikai viszonyok átrendeződése (Éber 2020; Gerőcs 2021). E fejezet célja azonban korlátozott, és nem vállalkozom e tényezők kimerítő vizsgálatára, csupán a magyar társadalom osztályszerkezete fő jellemzőinek a bemutatására szorítkozom.

Az osztályszerkezet vizsgálata – ahogy Bourdieu fogalmaz – mindenekelőtt társadalmi topológia (Bourdieu 2010: 175). Ez azt a feladatot jelöli ki, hogy felmérjük, melyek a lényeges tőkeformák a társadalomban, ezek miként oszlanak el, és milyen osztályok azonosíthatók az ezek által kifeszített társadalmi térben. A következőkben ennek szellemében először azt igyekszem megbecsülni, hogy miként változott a különböző fajta tőkék jelentősége a magyar társadalomban az elmúlt évtizedekben. Ezt követően előbb a fontosabb tőkefajták – így a gazdasági, a kulturális, valamint a társadalmi tőke – eloszlásának egyenlőtlenségét és ezek változását tekintem át, majd a foglalkozási osztályszerkezet átalakulásának vizsgálatával arra keresem a választ, hogy miként változott a népesség megoszlása a különböző osztálypozíciók között. Végül pedig azt vizsgálom, hogy mennyire jelentős az osztályhelyzet szerepe, mennyiben határozza meg az egyének életesélyeit és életkörülményeit a mai Magyarországon.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 54 2025. 11. 25. 11:05:56

A vizsgálat fő üzenetét előrebocsátva amellett érvelek, hogy ugyan Magyarország igen jelentős politikai, illetve gazdasági változásokat élt meg az elmúlt évtizedekben, amely változások magukban foglalták az államszocializmusból a kapitalizmusba való átmenetet, majd 2010 után az új jobboldali, illiberális rezsim kiépülését és megszilárdulását, ennek ellenére az osztályszerkezet meglehetősen stabil maradt.

A társadalmi struktúra tanulmányozására irányuló vizsgálatok általában az újdonságokat hangsúlyozzák, ezzel szemben én úgy vélem, hogy az elmúlt évtizedekben az egyenlőtlenségek újratermelődésében sokkal inkább az állandóság, mint a változás volt a jellemző Magyarországon. E megállapítást némileg kibontva három fő tézist fogalmaznék meg. Egyrészt a megfigyelhető társadalmi mozgások sokkal inkább tulajdoníthatók a gazdasági konjunktúra és dekonjunktúra ciklusainak, mint érdemi szerkezeti változásoknak. Másrészt ugyan a rendszerváltás óta a kívánatos társadalmi változásokra vonatkozó normatív várakozások szinte egyöntetűen egy középosztályi társadalom megteremtésére és a polgárosodás kibontakoztatására irányultak, és minden jelentősebb politikai erő a középosztály bővítését, illetve megerősítését célozta, a magyar társadalom érdemi szerkezeti változásai alapján az 1990-es évek óta eltelt bő harminc évben aligha kerültünk közelebb ehhez az ideálhoz. Harmadrészt ugyan az osztályelemzés és általában az osztályok közötti egyenlőtlenségekről folyó diskurzus mind a tudományos szférában, mind pedig a tágabb nyilvánosságban visszaszorult, ám ez egyáltalán nem annak köszönhető, hogy eltűntek vagy akár enyhültek volna az osztályok közötti egyenlőtlenségek. Ellenkezőleg, ezek a rendszerváltás utáni időszakban megnövekedtek, és a korábbiaknál is markánsabbá váltak.

A következőkben ezeket a téziseket igyekszem igazolni.

3.1. A tőkefajták jelentőségének átalakulása

Magyarország elmúlt évszázadának a története rendszerváltások története, amikor a globális gazdasági és politikai folyamatokba ágyazva néhány évtizedenként alapvetően alakult át az ország politikai berendezkedése, gazdasági rendszere és ezzel a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésének a mechanizmusai is (Éber 2020: 61–107). Ez a mintázat ismétlődött az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után a Tanácsköztársaság kikiáltásával, a Horthy-rendszer kiépülé-

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 55 2025. 11. 25. 11:05:56

sével, a sztálinizmussal, majd az 1989–1990-es rendszerváltással. A rendszerváltó elit – a korábbi mintát követve – gyökeresen kívánt szakítani az ország minden bajáért felelőssé tett államszocializmussal, és úgy vélte, hogy a kapitalizmus majd gyógyírt jelent ezekre a problémákra (Laki 2006, 2020).

E rendszerváltások nyomán – Bourdieu terminológiáját használva – időről időre alapvetően változtak meg a játékszabályok, amelyek meghatározták, hogy milyen tőkék számítanak értékesnek, és ki milyen helyet foglal, foglalhat el a társadalmi térben. Ahogy Szelényi és kollégái (Eyal–Szelényi–Townsley 1998: 18–20) ironikusan összegzik: a második világháború előtti Magyarországon a nemesi származás, illetve a nagy vagyon volt a hatalom és a presztízs fő forrása. Ha valaki szocialista, vagy netán kommunista volt, akkor gyanússá vált, és a börtönt kockáztatta. A sztálinista időszakban viszont pontosan a korábbi nemesi származás vagy a vagyon vált a legnagyobb hátránnyá, amit üldöztek, és ami megnehezítette akár az iskolai, akár a munkahelyi előrejutást. A paraszti vagy munkás családi háttér viszont, ellenkezőleg, pozitív diszkriminációt jelentett. Az 1989/90-es rendszerváltás után újra visszájára fordult minden, a kommunizmus újra szitokszóvá vált, és akinek köze volt a megelőző rendszer fenntartásához, az igyekezett minél jobban titkolni azt. Felértékelődött ellenben újra, ha valaki előkelő családból származott, ahogy a vagyon is egyre inkább a hatalom és az elismertség forrásává vált.

Szelényi és kollégái a bourdieu-i fogalmi eszköztárra támaszkodva igyekeznek szisztematikus módon is számot adni a társadalmi struktúra történeti változásáról Magyarországon (Eyal–Szelényi–Townsley 1998; Szelényi–Mihályi 2020). Ennek során azt vizsgálják, hogy milyen viszonyban álltak egymással a különböző korszakokban a tőkék fő típusai – a gazdasági, a kulturális, valamint a társadalmi tőke –, és ezek közül melyik került domináns pozícióba. A következőkben – Szelényiék elemzéseit továbbgondolva – azt tekintem át, hogy miként változott Magyarországon a különböző tőkefajták jelentősége az utóbbi időszakban.

Az 1949-es kommunista hatalomátvétel alapvetően változtatta meg az egyenlőtlenségek újratermelődésének a mechanizmusait Magyarországon. A termelőtulajdon államosításával, valamint a föld kollektivizálásával leértékelődött a magántulajdon szerepe, és a köztulajdon vált dominánssá. A társadalom szerkezetének meghatározó alakítójává ekkor az állami tulajdon feletti rendelkezés, illetve az állami redisztribúció vált.

A hivatalos ideológia Marx mechanikus olvasata alapján a magyar társadalmat osztálytársadalomként jellemezte, amely két, egymással nem antagonisz-

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 56 2025. 11. 25. 11:05:56

tikus, hanem szövetségi viszonyban lévő osztállyal – az állami munkássággal és a termelőszövetkezeti parasztsággal –, valamint az értelmiségi réteggel írható le. A szintén Marxra visszanyúló kritikai értékelések azonban a társadalom alapvető viszonyaként az állami tulajdonnal való rendelkezést vagy nem rendelkezést jelölték meg (Kolosi 1974; Böröcz 1989; Konrád–Szelényi 1989). Ferge Zsuzsa hasonló módon ábrázolta a magyar társadalmat, amennyiben elgondolásai szerint a hatalmat a politikai uralkodó csoport gyakorolta, a társadalom tagolódását pedig a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt pozíció alapján lehetett leírni, amit a munkajellegcsoportok révén igyekezett megragadni (Ferge 1969, 2002, 2010).

A társadalmi egyenlőtlenségek alakításában így alapvetően átalakult 1949 után a gazdasági tőke szerepe. Míg a kommunista hatalomátvételt megelőzően a gazdasági tőkével való rendelkezés nyitott utat a társadalom felső pozíciói felé, addig az 1950-es években a gazdasági tőke birtokosai osztályellenséggé váltak, így ez inkább hátrányt jelentett. Hasonló módon, az államszocializmus sztálinista modelljében a kulturális tőke szerepe is leértékelődött, ha nem is számított kifejezetten hátránynak. A gazdasági tőkével és a kulturális tőkével szemben felértékelődött azonban a társadalmi tőke egy speciális, politikai tőkeként intézményesült formája. A társadalomban való előrejutást eszerint leginkább a lojalitás, vagyis az uralkodó politikai csoporthoz fűződő viszony határozta meg. A társadalomszerkezet csúcsán így az állam, illetve a párt csúcspozícióit elfoglaló „uralkodó bürokratikus rend" (Konrád–Szelényi 1989) található, a köztes pozíciókat pedig a párt- és állami bürokráciában dolgozó fehérgalléros káderek foglalják el. A társadalomszerkezet alsó szegmensében pedig azok találhatók, akiknek mindegyik értékes erőforrást nélkülözniük kellett, mindenekelőtt az ipari és mezőgazdasági munkásság (Eyal–Szelényi–Townsley 1998).

Az államszocializmus sztálinista modellje az 1960-as évek közepétől jelentősen megváltozott. A kialakult monolit struktúra számára Konrád György és Szelényi Iván (1989) megfigyelései szerint egyrészt kihívást jelentett a redisztribúció mechanizmusának racionalizálódása, szakszerűbbé válása. Ez a kulturális tőke felértékelődése, illetve az értelmiség osztállyá szerveződése előtt nyitotta-nyithatta meg az utat. Másrészt a második gazdaságnak a térnyerése jelentett újdonságot (Gábor–Galsai 1981), amit Kolosi Tamás és Szelényi Iván a társadalomszerkezet megkettőződéseként értelmezett. Eszerint a hivatalos, az állami redisztribúció révén koordinált gazdasági szféra mellett létrejött egy, az első gazdasággal szimbiózisban élő, azt kiegészítő, piaci koordinációval

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 57 2025. 11. 25. 11:05:56

integrált második gazdaság, illetve második társadalom. Kolosi Tamás (1987) ezt a kettősséget az „L-modell" segítségével, Szelényi Iván (1990, 1992) pedig az úgynevezett „kettős-háromszög" modell segítségével igyekezett megragadni. A második gazdaság kiépülésével polgárosodási folyamatok indultak be, ami megteremtette a „szocialista vállalkozó" figuráját (Szelényi 1992).

E két folyamat – vagyis az állami redisztribúció racionalizálódása, illetve a második gazdaság kiépülése – mindegyike kikezdte a politikai tőke dominanciáját, és felértékelte egyrészt a kulturális tőke, másrészt pedig a gazdasági tőke szerepét a társadalom tagolódásában. Ez mindenekelőtt az értelmiség, valamint a második gazdaságban sikeres vállalkozók felemelkedését tette lehetővé. A társadalomszerkezet alsóbb pozícióiban azonban továbbra is a három fő tőkefajtában egyaránt negatívan privilegizált osztályok, vagyis a mezőgazdasági és ipari munkásság található (Eyal–Szelényi–Townsley 1998).

A rendszerváltás után újra alapvetően változtak meg a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésének a mechanizmusai. Az alkotmány 1989-es átfogó módosítása megszüntette az állami tulajdon elsőbbségét, és biztosította a magántulajdonhoz való jogot és a vállalkozás szabadságát. A társadalom szerkezetének átalakulása kapcsán a legnagyobb jelentőségű változás az állami tulajdon gyors privatizációja volt, amely az 1990-es évek második feléig lényegében végbe is ment. Az állami redisztribúció jelentősége ezzel visszaszorult, előtérbe került azonban a piac gazdasági-társadalmi integrációs szerepe (Kolosi–Sági 1996). E változások tükrében érthető, hogy számos kutató a kelet-közép-európai társadalmak meghatározó egyenlőtlenségi mechanizmusának a rendszerváltás után a tőke-munka viszonyt tartja.

A posztkommunista átmenet sajátossága azonban Szelényi és munkatársai szerint, hogy a kapitalizmus építésére kapitalisták nélkül került sor (Szelényi–Eyal–Townsley 1996a, 1996b; Eyal–Szelényi–Townsley 1998). A privatizáció során az egykori állami vállalatok felvásárlásában – tőkeerős hazai vállalkozói réteg hiányában – a külföldi tőke játszott meghatározó szerepet (Gerőcs 2021). Az átmenet levezénylésének főszereplője azonban az 1990-es években az értelmiség volt.

A rendszerváltás időszakában megfogalmazott különböző elitreprodukciós hipotézisek egyetértettek abban, hogy az államszocialista elit korábbi politikai hatalmát igyekszik valamilyen módon gazdasági hatalommá konvertálni. Egyetértés volt abban is, hogy a társadalmi/politikai tőke mellett a magas kulturális tőkével rendelkező csoportok kiemelkedő szerepet játszanak az átme-

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 58 2025. 11. 25. 11:05:56

net során, vita leginkább abban volt, hogy mely értelmiségi csoportokat tüntetnek ki. Hankiss Elemér (1989: 310–364) szerint a posztkommunista átmenet során az elitpozíciók megszerzésére egy „nagykoalíció" formálódott, amelyben a párt-, illetve állami bürokrácia vezetői mellett az állami vállalatok és a termelőszövetkezetek vezetői, valamint a vállalkozói csoportok felsőbb rétegei kapnak helyet.[1] Az értelmiség Hankiss szerint nem önálló szereplőként vesz részt e koalícióban, hanem a koalíció egyik vagy másik partneréhez kapcsolódva. Ezzel szemben Szalai Erzsébet (1989) arra mutatott rá, hogy a korábbi politikai elit nem lesz egységesen sikeres az átmenet során, hanem csupán egy bizonyos csoportja, a „késő kádári technokrácia" lesz képes arra, hogy a korábbi vezető pozícióját a rendszerváltás után gazdasági előnyökké változtassa.[2] Az általuk birtokolt speciális szaktudás és helyismeret a gazdasági elit meghatározó szereplőivé tette őket akár a privatizációs folyamat irányítóiként, akár az új, jellemzően külföldi tulajdonú vállalatok menedzsereiként. Szelényi és munkatársai a kialakuló tulajdonviszonyok kuszasága és átláthatatlansága okán, valamint az értelmiség meghatározó szerepe alapján vetette fel a posztkommunista menedzserkapitalizmus tézisét. Eszerint a rendszerváltás első évtizedében a gazdasági elitbe való bekerülés szempontjából nem a tulajdon birtoklása az elsődleges, hanem az ezzel való rendelkezés, és nem a gazdasági tőkének van elsődleges szerepe, hanem a kulturális tőkének (Szelényi–Eyal–Townsley 1996a, 1996b; Eyal–Szelényi–Townsley 1998; Szelényi–Mihályi 2020).

Habár Szelényiék az 1990-es évek végén még láttak esélyt arra, hogy a formálódó menedzserkapitalizmus tartós formációnak bizonyul, ám a 2000-es évek környékén, valamint az ezt követően megjelenő vizsgálatok már egy erősödő hazai tőkésosztály formálódásáról számolnak be (Kolosi–Ságí 1997; Csite–Kovách 1998; Kolosi 2000; Szalai 2001, 2006; Laki–Szalai 2004). Szalai Erzsébet (2001, 2006) a rendszerváltás első évtizedét az eredeti tőke- és jövedelemátcsoportosítás időszakaként értelmezi. A hazai vállalkozói réteg a nemzetközi tőkéhez képest gyenge és alárendelt, ám egyre nagyobb a befolyása a hazai társadalmi és politikai folyamatokra. Ennek következtében pedig – meglátása szerint – a rendszerváltás utáni időszakban „kettős gazdasági struktúra és egy erre épülő

[1] Hasonló hipotézist fogalmazott meg Lengyelországban Jadwiga Staniszkis is „politikai kapitalizmus" tézisében (Staniszkis 1991).

[2] Vö. Kolosi Tamás (1991) hasonló hipotézisét az osztályvezető-helyettesek forradalmáról, amely szerint az átalakulás után a korábbi vezetők második, harmadik vonala lehet sikeres, akik magas társadalmi és kulturális tőkével rendelkeznek, viszont nem kompromittálódtak az előző rendszerben.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 59 2025. 11. 25. 11:05:56

kettős társadalomszerkezet alakult ki Magyarországon. Szemben áll egymással egy, a nyugati piacokhoz kötődő, külföldi dominanciájú, koncentrált tulajdonosi és szervezeti struktúra, nyugati termelésszervezési modell és életstílus – és egy döntően a belső piachoz kapcsolódó, hazai dominanciájú, dekoncentráltabb tulajdonosi és szervezeti struktúrájú, rendies, paternalista vonásokat felmutató termelésszervezési modell és az arra épülő életstílus" (Szalai 2001: 240). A társadalom szerkezetének ábrázolásakor Ferge Zsuzsa is azt hangsúlyozza, hogy a rendszerváltás után megjelent és egyre hangsúlyosabb szerepet töltött be a tőkeviszony. A társadalom szerkezetében így el lehet különíteni a tőkével rendelkezőket, amely csoport maga is igen differenciált, egyaránt magában foglalva a nagytőkét és a kényszervállalkozókat. A tőkenélküliek csoportja szintén rendkívül heterogén, ahol mindenekelőtt a munkaerőpiaci pozíció határozza meg a társadalomszerkezetben elfoglalt helyet (Ferge 2002, 2006, 2010). Szelényi és kollégái a 2000-es évek elejétől már maguk is elvetik a menedzserkapitalizmus tézisét (King–Szelényi 2004: 123–143). Ahogy Szelényi és Mihályi megállapítja, a rendszerváltás második évtizedében a társadalom szerkezete közelített a kapitalizmus klasszikus formájához, ahol „a pénz, nem pedig a politika parancsol" (Szelényi–Mihályi 2020).

A különböző fajta tőkék egymáshoz viszonyított jelentősége tehát alapvetően átalakult a rendszerváltás után. A legjelentősebb változás, hogy a társadalmi tőke politikai tőkeként intézményesült formája elveszítette a szerepét, és ehelyett a személyes kapcsolatrendszer kiterjedtsége, illetve a kapcsolatok értékességének formájában élt tovább. Erősödött azonban a másik két tőkefajta jelentősége. Ennek köszönhetően, különösen a rendszerváltás utáni első évtizedben, a kulturális tőkéjük révén a gazdaságirányításban részt vevő szakértők és a nagyvállalatok menedzsereinek a pozíciói javultak, ám a 2000-es évekre már létrejött egy új tulajdonososztály, amelynek a privilegizált helyzete már a gazdasági tőke birtoklásán nyugodott. A társadalomszerkezet alsó szegmense esetében a rendszerváltás nem hozott változást, amennyiben az alsóbb pozíciókat továbbra is a tőke mindegyik formájának híján lévő munkások, elsősorban a képzetlen munkások foglalják el (Eyal–Szelényi–Townsley 1998).

A rendszerváltás harmadik évtizedében újra csak jelentősen módosultak a játékszabályok, amit a Fidesz–KDNP 2010-es kétharmados győzelme és a politikai rendszer átalakulása alapozott meg, és amit a rendszerváltó alkotmány lecserélésével is igyekeztek rögzíteni. A kialakuló politikai rendszer működésének demokratikus jellegéről, ahogy a rendszer természetének pontos leírásáról azóta

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 60 2025. 11. 25. 11:05:56

is folyamatosan vitáznak (Kornai 2017; Bozóki–Hegedűs 2018; Böcskei–Szabó 2019; Scheiring 2019; Magyar–Madlovics 2021).

A hatalmi rendszer átalakulása nyomán megváltoztak az erőviszonyok a politika és a tőke között. A politika továbbra is kitett ugyan a globális tőke mozgásának, ám a hazai nagytőkéhez képest erőfölényre tett szert. Magyar Bálint és Madlovics Bálint (2021, 2022a, 2022b) egyenesen a maffiaállam hasonlatot használja a hatalmi rendszer leírására, amely szerint a hatalom és a tulajdon lényegében egy család kezében összpontosul Magyarországon, és mások csupán a család kegye révén, és a családhoz való közelség mértékében részesülhetnek ezekből. Hasonló módon a kialakuló új berendezkedést Szalai Erzsébet (2016) refeudalizációként értelmezi, ahogy Szelényi és kollégái (Szelényi–Csillag 2015; Szelényi–Mihályi 2020) is egy új patrimoniális uralom felemelkedését látják, ahol a politika kerül parancsoló pozícióba, és ahol a társadalom rétegződésében újra felértékelődik a politikai tőke szerepe.

A társadalmi struktúra változása szempontjából ehelyütt két mozzanatot emelek ki. Egyrészt az új kormány deklarált célként tűzte ki a korábbi értelmiségi elit meggyöngítését, illetve egy új kliensértelmiség megteremtését, másrészt pedig egy új, lojális nemzeti tőkésosztály létrehozását, illetve megerősítését. Ennek egyik eszköze volt az értelmiségi munkának bázist biztosító intézmények gazdasági ellehetetlenítése, kiszárítása, illetve ezek irányításának átvétele, valamint új, a hatalomhoz lojális intézmények létrehozása (Kristóf 2021; Éber 2023a, 2023b, 2025; Szelényi–Mihályi–Melegh 2025).

Az új tőkésosztály megerősítése érdekében továbbá a kormány különböző eszközök alkalmazásával aktív szerepet vállalt a tulajdonviszonyok átrendezésében (Fabry 2019; Scheiring 2019, 2020; Éber 2020; Gerőcs 2021). Scheiring Gábor (2019) terminológiáját használva, az állam ebben az időszakban „felhalmozó államként" működik, amely aktív osztálypolitikát folytat, és erőforrásokat csoportosít át alulról a nagytőke, illetve a középosztály különböző csoportjai irányába. Ez a politika kifejezetten sikeres volt abban az értelemben, hogy határozottan közelebb jutott céljai eléréséhez. A 2010-es években ugyan kliens pozícióba került, de megerősödött a hazai burzsoázia, ahogy gyarapodtak a középosztály egyes rétegei is (Huszár 2019; Huszár–Berger 2020; Huszár–Győri–Balogh 2023; György 2024).

A 2010-es évek legnagyobb változása egy erős politikai központ létrejötte, aminek következtében újra felértékelődött a politikai tőke és a lojalitás. Az új rendszer a gazdasági tőke felhalmozására is kivételes lehetőségeket biztosít, ám

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 61 2025. 11. 25. 11:05:56

az erősödő nemzeti burzsoázia pozícióit gyengíti a tulajdonjogok bizonytalan mivolta. E két tőkefajtához képest a kulturális tőke kifejezetten leértékelődött, ahogy azok a társadalmi csoportok is, amelyek a társadalmi pozíciójukat erre alapozták. Nincs változás azonban a tekintetben, hogy a társadalomszerkezet alján a munkásokat és ezen belül is a képzetlen munkásokat találjuk.

3.2. A tőkefajták eloszlásának változása

Az elmúlt évtizedek rendszerváltásainak köszönhetően tehát többször alapvetően változott meg Magyarországon az az intézményi környezet, amelynek keretében a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődnek. Így változott az is, hogy mely tőkék bizonyultak értékesnek az előrejutáshoz társadalmi szerkezetben. Az osztályszerkezet sajátosságainak feltárásához azonban nem csupán annak tanulmányozása szükséges, hogy miként alakult át a különböző fajta tőkék egymáshoz viszonyított relatív értéke, hanem az is, hogy miként változott ezeknek az eloszlása. Az egyes tőkék eloszlásának egyenlőtlensége alapján következtethetünk ugyanis arra, hogy mennyire vannak közel, illetve távol egymástól az ezek által kifeszített térben azonosítható különböző pozíciók, vagyis hogy a társadalmi tér mennyire polarizált. A következőkben ezért azt igyekszem megbecsülni, hogy miként változott az elmúlt évtizedekben a tőkefajták fő típusainak – így a gazdasági, a kulturális, valamint a társadalmi tőkének – az eloszlása Magyarországon.

A *gazdasági tőke* eloszlásának vizsgálatához a jövedelmi, illetve vagyoni egyenlőtlenségek változását tekintem át, amire az utóbbi években különösen nagy figyelem irányult mind a hazai, mind pedig a nemzetközi irodalomban. E megkülönböztetett figyelem pedig elsősorban annak köszönhető, hogy nagyjából az 1970–1980-as évektől a legtöbb nyugati országban megnövekedtek a jövedelmi-vagyoni egyenlőtlenségek, a 2010-es évekre pedig már a két világháború közötti szintet közelítették (Atkinson 2015; Piketty 2015, 2022; Mihályi–Szelényi 2019).[3]

A jövedelem magyarországi eloszlásáról, illetve egyenlőtlenségéről rendszeres információk állnak rendelkezésre az elmúlt ötven évből. Az első időszak

[3] Megjegyzendő azonban, hogy ezek a trendek csupán az országokon belüli egyenlőtlenségekre érvényesek. Globális szinten vizsgálva a folyamat ellenkező irányú, ami elsősorban az ázsiai országok (mindenekelőtt Kína és India) felzárkózásának köszönhető (Milanovic 2016; Mihályi–Szelényi 2019).

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 62 2025. 11. 25. 11:05:56

esetében a KSH nagymintás jövedelemfelvételei jelentik a fő adatforrást, a Tárki az 1980-as évek második felétől a 2010-es évek első feléig végzett rendszeres méréseket, a 2000-es évek közepe óta pedig az Eurostat által kordinált és a KSH által végrehajtott EU-SILC adatfelvétel révén juthatunk évente részletes információkhoz a témában. A következő, *3.1. ábra* e három fő adatforrás alapján számított Gini-értékeket mutatja be.[4] Ezek alapján tudjuk, hogy az államszocializmus évtizedeiben, egészen az 1980-as évekig a jövedelmi egyenlőtlenségek csökkenő tendenciát mutattak, ezután viszont, a nemzetközi trendekhez hasonlóan, határozott növekedésnek indultak még a rendszerváltás előtt évtizedben. Az 1990 utáni időszakban folytatódott ez a trend, a 2000-es évek első felétől azonban a jövedelmi egyenlőtlenségek némi csökkenése volt tapasztalható. A 2000-es évek végén és a 2010-es évek elején azonban ismét trendforduló következett be, s újra növekedésnek indult a jövedelmek koncentrációja.[5]

A jövedelmi egyenlőtlenségek 2010 utáni alakulását övezi a legnagyobb bizonytalanság. Erre az időszakra vonatkozóan sajnos csupán a KSH publikált eredményeket a hagyományos háztartás-statisztikai módszertan alapján, amely szerint a jövedelmek koncentrációja alapvetően stagnált ebben az időszakban. A 2010-es évek második felében a KSH által közétett jövedelmi adatokban azonban súlyos ellentmondások vannak, ami alapvetően megkérdőjelezi ezeknek az adatoknak az érvényességét.[6] Ezek az eredmények ráadásul ellentmondanak

[4] A különböző adatforrások nagyjából egységes módon jelzik a jövedelmi egyenlőtlenségek alakulásának fő trendjeit az elmúlt ötven évben, a Gini-mutató pontos szintjéről azonban olykor igen eltérő képet mutatnak. Míg a KSH korábbi jövedelemfelvételei, illetve a Tárki mérései a trendeket és a konkrét szinteket tekintve is végig együtt mozogtak a vizsgált periódusban, addig az EU-SILC-en alapuló számítások rendre a jövedelmi egyenlőtlenségek alacsonyabb szintjéről tájékoztatnak.

[5] A jövedelemeloszlás, illetve a jövedelmi egyenlőtlenségek magyarországi vizsgálatához lásd részletesebben az alábbiakat: Tóth 2005; Éltető–Havasi 2009; Tóth 2013, 2015; KSH 2023b.

[6] Előfordulnak például olyan esetek, hogy a nettó háztartási jövedelem meghaladja a bruttó háztartási jövedelem értékét. Ez a jelenség a korábbi időszakokban egyáltalán nem létezett, 2014 és 2021 között azonban a minta nagyjából 4–28%-ának magasabb volt a nettó, mint a bruttó jövedelme. Ezekben az években a befizetett adókra, illetve járulékokra vonatkozó változó sok esetben negatív volt, vagyis az adók és járulékok nem csökkentették, hanem növelték a rendelkezésre álló jövedelmet (Huszár 2022c; Tátrai et al. 2025). Továbbá Tátrai Annamária és Gábos András, a Tárki munkatársai vizsgálatai szerint a jövedelmek eloszlása is radikális módon átalakult a 2010-es évek második felében Magyarországon az EU-SILC adatbázisai alapján, méghozzá oly módon, hogy hirtelen jelentősen megnövekedett azoknak az aránya, akik közvetlenül a mediánjövedelem 60%-a, tehát a hivatalos szegénységi küszöb fölötti jövedelmi sávokba esnek. Ezeket a változásokat nehéz lenne valós társadalmi folyamatokkal magyarázni. Az EU-SILC jövedelmi adatai kapcsán lásd még Gábos András és Tátrai Annamária (Gábos–Tátrai 2022; Tátrai–Gábos 2025) munkáit.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 63 2025. 11. 25. 11:05:56

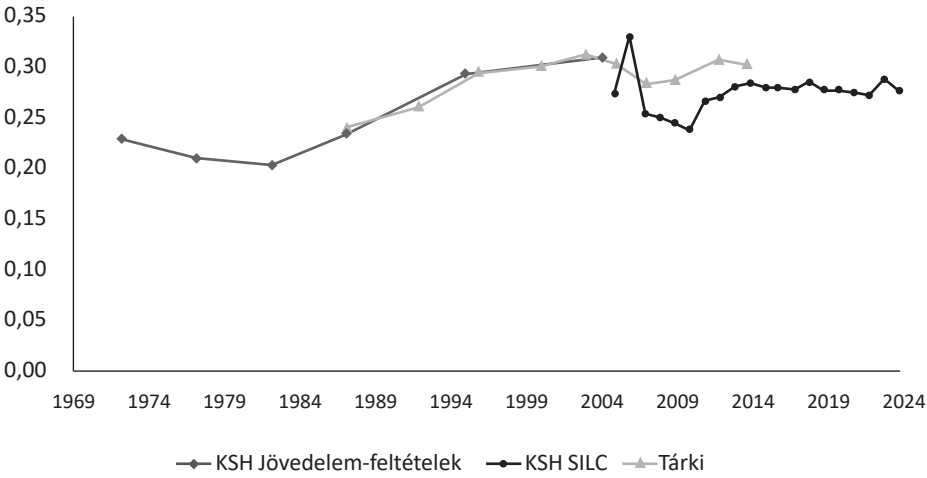

3.1. ábra. A jövedelem eloszlásának egyenlőtlensége Magyarországon (Gini)

Forrás: KSH Jövedelemfelvételek: Éltető–Havasi 2019: 15; TÁRKI: Tóth 2015: 30; EU-SILC: KSH 2023b, 2024.

az adóbevallásokra támaszkodó számítások alapján kimutatott dinamikának, amelyek egyértelműen a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedéséről számolnak be. Ezek alapján az is megállapítható, hogy míg a 2010-es évek első felében a jövedelmek koncentrációjának növekedése elsősorban társadalompolitikai intézkedéseknek – mindenekelőtt az egykulcsos jövedelemadó bevezetésének – köszönhető, az évtized második felében már a tőkejövedelmek összjövedelmen belüli növekvő súlyának tulajdonítható (Tóth–Virovácz 2013; Krekó et al. 2022; Krekó–Tóth 2023, 2024). A jövedelmi egyenlőtlenségek utóbbi időszakban megfigyelhető növekedése ellenére az egyenlőtlenségek mértéke Magyarországon európai összehasonlításban átlag alattinak mondható (Eurostat 2024a).

A *vagyon* koncentrációjára, illetve ennek változására vonatkozóan nem állnak rendelkezésre olyan rendszeres és szisztematikus információk, mint a jövedelem esetében. A vagyon szerepe a társadalom rétegződésében – ahogy Ferge Zsuzsa (1969) is kiemelte – az 1960-as évek államszocialista Magyarországán sem elhanyagolható, ennek jelentősége azonban csak tovább erősödött a piaci mechanizmusok bevezetésével kísérletező reformszocializmus időszakában, és még inkább a rendszerváltás után. A legvagyonosabb rétegről, valamint e réteg

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 64 2025. 11. 25. 11:05:56

vagyonának változásáról még leginkább a napi.hu-nak a 100 leggazdagabb magyarról 2002 óta évente közreadott listáiból tájékozódhatunk hosszú időtávot átfogóan és rendszeres módon (Kolosi–Szelényi 2010; Szakonyi 2023).

A nemzetközi példák, illetve a rendelkezésre álló kevés vizsgálat alapján azonban tudjuk, hogy a vagyon koncentrációja jellemzően jóval nagyobb, mint a jövedelemé (Kolosi–Fábián 2016; MNB 2019, 2022; Medgyesi 2022; ECB 2023). Míg a jövedelmek eloszlása alapján számított Gini-mutató nagyjából 20–40 között szóródik az európai országokban, addig a vagyon esetében az Európai Központi Bank 2020/2021-es vizsgálatai alapján 45–75 közötti értékeket vett fel. Úgy ráadásul, hogy a Szlovákiára vonatkozó 45,6-es érték kifejezetten kilóg a sorból, és a Magyarország esetében mért 61,4-es szint is inkább az alacsonyabbak közé tartozik (ECB 2023).

A vagyon eloszlását tekintve ez azt jelenti, hogy Magyarországon a legvagyonosabb 10% birtokolja az összvagyon mintegy 46%-át, az ötödiktől a kilencedik vagyoni tizedhez tartozók a 43%-át, míg az alsó 50% mindössze körülbelül a 10%-át (ECB 2023). A társadalom alsó fele ennek alapján lényegében vagyontalannak tekinthető (Kolosi–Fábián 2016). A felső vagyoni tized azonban – ahogy Tóth István György (2018) felhívja rá a figyelmet – egy nagy, mintegy egymillió embert és négyszázezer háztartást magában foglaló csoport, amely maga is igen heterogén. Valójában a felső tíz százalékon belüli egyenlőtlenségek nagyobbak, mint amelyek a társadalom ez alatti részében megfigyelhetők: a felső tized alsó határán elhelyezkedők közelebb vannak a legszegényebbekhez, mint a társadalom 0,1%-át kitevő felső tízezerhez vagy a szupergazdagok ennél még szűkebb csoportjához. Éber Márk Áron (2020) találóan hasonlította ennek alapján a magyar társadalom osztályszerkezetét egy csepphez, amelynek a teteje tűszerűen megnyúlik, és eltávolodik az alsó részétől.

Az osztályszerkezet vizsgálatakor a gazdasági erőforrások egyenlőtlenségének tanulmányozása mellett szükséges azonban külön figyelmet fordítani azokra, akik olyan kevés erőforrással rendelkeznek, hogy az nem képes fedezni az alapvető szükségleteiket sem. Ez egy fontos, abszolút határpont, amely arról tájékoztat, hogy a társadalom mekkora hányada rendelkezik olyan kevés jövedelemmel, ami nem elegendő munkaerejének újratermeléséhez sem (Marx 1967), vagy más megközelítésben: aminek szintje meggátolja, hogy az egyén a társadalom elismert tagja legyen (Honneth 2009, 2011). Az abszolút szegénység különböző indikátorai kiválóan alkalmasak arra, hogy képet alkossunk erről.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 65 2025. 11. 25. 11:05:56

Az abszolút szegénység kiterjedtsége szorosan illeszkedik a gazdasági ciklusokhoz. Ennek megfelelően a rendszerváltás utáni években az abszolút szegénység drasztikusan megnövekedett, majd a 2000-es évek első felére csökkenő tendenciát mutatott (Havasi 2002; Kapitány–Spéder 2004; Vastagh 2010). Azonban már a 2008-as globális pénzügyi válságot megelőző években ismét növekedésnek indult, és a csúcspontját a 2010-es évek első felében érte el. Ekkor az Európai Unió harmonizált deprivációs mutatója alapján a magyar népesség csaknem 30%-át érintette a súlyos anyagi depriváció, a létminimum szintje alatt élők aránya pedig meghaladta a 40%-ot (Gábos et al. 2016; Branyiczki–Gábos 2018; Huszár 2022b).[7] Erre az időszakra jellemző, hogy az alsó jövedelmi ötödbe tartozók mintegy kétharmadát, a második ötödbe tartozók több mint egyharmadát és még a harmadik ötödből is több mint 20%-ot érintett az anyagi depriváció (lásd a *3.2. ábrát*).[8] A válságot követő rendkívüli gazdasági konjunktúra időszakában azonban az abszolút szegénység dinamikusan csökkent, és az évtized végére olyan alacsony szintet ért el, mint a rendszerváltás óta soha. Ez érvényes a létminimum szintje alatt élőkre és a súlyos anyagi deprivációban érintettekre is, amelynek aránya ebben az időszakban nem érte el a 10%-ot (Policy Agenda 2017, 2018, 2019, 2020; KSH 2023b; Policy Agenda 2023). Ez a folyamat leginkább az alsó jövedelmi csoportoknál járt jelentős változással, és így az anyagi depriváció 2020-ra már az első jövedelmi ötödben sem érte el a 25%-ot.

[7] Ezen a ponton döntött a KSH a hivatalos létminimum-számítás megszüntetéséről (Ha-vasi 2015; Huszár 2016a, 2022b).

[8] 2010 második felétől az Eurostat, illetve az Európai Unió tagországai felülvizsgálták a mintegy másfél évtizeden keresztül azonos módszertan alapján számított mutatót, és egy újat hoztak létre „Anyagi és szociális depriváció" elnevezéssel. A korábbi mutató egyes tételei – például a színes tévével, mosógéppel vagy telefonnal való rendelkezés – az anyagi nélkülözés indikátoraként elvesztették a relevanciájukat az európai kontextusban, az új mutató ezek helyett olyan tételeket tartalmaz, mint például, hogy a válaszadók részt tudnak-e venni fizetős szabadidősprogramokban, le tudják-e cserélni az elhasználódott ruháikat, vagy hogy rendelkeznek-e internet-hozzáféréssel. A 2015 és 2020 közötti időszakra vonatkozóan mindegyik mutató alapján elérhetők információk, 2020 után viszont már csak az új mutatóra vonatkozó eredmények hozzáférhetők. A közös időszakra vonatkozó publikációk alapján látszik, hogy ezek valóban némileg eltérő jelenségeket mérnek, ám nagyon hasonló trendeket mutatnak (Gábos et al. 2016; Eurostat 2024b; KSH 2024).

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 66 2025. 11. 25. 11:05:56

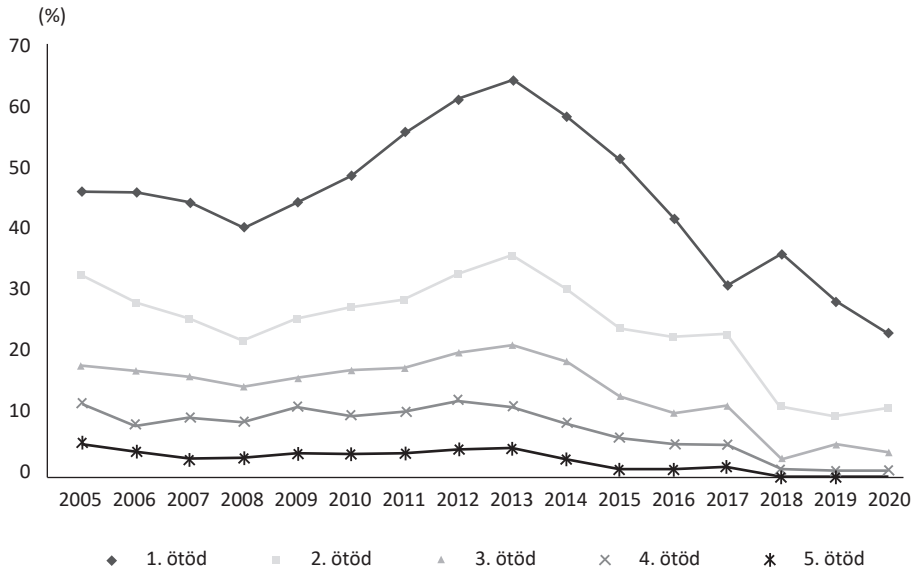

3.2. ábra. Anyagi depriváció jövedelmi ötödök szerint Magyarországon (%)

Forrás: EU-SILC.

A 2020-as évek első felétől, az egymásra tolódó válságok következtében az abszolút szegénység kiterjedtsége újra növekedésnek indult, és nem látszik még, hogy ez a társadalom mekkora hányadát érinti majd. E változásoktól függetlenül, a 2010-es évtized egyedülálló volt az osztályszerkezet változása szempontjából, amennyiben egyszerre adott új lendületet az egyenlőtlenségek növekedésének és a gazdasági erőforrások koncentrációjának, illetve amely időszakban az eloszlás alsóbb szintjein elhelyezkedők életkörülményei is egyértelműen javultak (KSH 2023b, 2024).

Amíg a gazdasági tőke eloszlásának változása nagy biztonsággal megbecsülhető, a *kulturális tőke* esetében sokkal nehezebb a helyzet. A kulturális tőke intézményesített formája viszonylag jól mérhető a megszerzett iskolai végzettségek és egyéb tanúsítványok formájában, ám a kulturális tőke inkorporált – vagyis az elsajátított és valóban rendelkezésre álló készségek, képességek és műveltség –, valamint az objektivált – vagyis a birtokolt kulturális javak, mint könyvek, műtárgyak, hangszerek – típusai esetében lehetetlen olyan vizsgálati módszert találni,

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 67 2025. 11. 25. 11:05:56

amely alapján megbízható módon meg lehetne becsülni, hogy ezeknek az eloszlása miként változott az elmúlt évtizedekben Magyarországon (Bourdieu 1999).

A kulturális tőke eloszlásának változása tényszerűen leginkább a legmagasabb iskolai végzettség megoszlásának változása alapján nyomon követhető. Ennek alapján jelentős és pozitív változások történtek az elmúlt évtizedekben. A 2022-es népszámlálásból rendelkezésre álló idősoros adatok alapján: míg 1960-ban a 7 éves és idősebb népesség több mint 90%-ának a legmagasabb iskolai végzettsége a legfeljebb 8 általános iskolai osztály elvégzése volt, és csupán 2% rendelkezett főiskolai vagy egyetemi diplomával, addig 2022-ben már csupán 30% volt a legfeljebb általános iskolai és 20% a felsőfokú végzettségűek aránya (KSH 2023c). A végzettségi szintek tehát lényegesen feljebb tolódtak az elmúlt évtizedekben, és ez a folyamat az államszocializmus évei alatt, valamint a rendszerváltás utáni időszakban is töretlenül zajlott. Fontos azonban ezzel kapcsolatban megjegyezni két dolgot: egyrészt azt, hogy a pozitív változások ellenére az EU országai közül Magyarországon az egyik legalacsonyabb a diplomások aránya. Másrészt pedig, hogy a folyamat dinamikáját tekintve az utóbbi évtizedben tovább növekedett a hátrányunk. Míg 2011-ben a 25–34 éves korosztályban a 33%-os EU-átlaggal szemben 28% volt a felsőfokú végzettségűek aránya Magyarországon, addig 2021-re az EU-átlag 41%-ra nőtt, a felsőfokú végzettségűek magyarországi aránya viszont csupán 33%-ra (European Commission 2022).

Szintén fontos utalni arra, hogy a végzettségi szintek eloszlásának eltolódásából nem következtethetünk közvetlenül az iskolai egyenlőtlenségek változására. Ahogy átalakul ugyanis abszolút értelemben az eloszlás, úgy változik a különböző végzettségi szintek egymáshoz viszonyított relatív értéke is. A diploma így jóval értékesebb volt az 1960-as években, amikor a felnőtt népesség töredéke rendelkezett felsőfokú végzettséggel, ahogy ma a korábbi időszakokhoz képest jóval nagyobb hátrányban van az, aki legfeljebb alapfokú végzettséggel rendelkezik. Azzal párhuzamosan, hogy a képzettségi szintek feljebb tolódnak, és a népesség egyre nagyobb hányada szerez diplomát, egyre inkább felértékelődnek egyéb tényezők, például, hogy ki milyen képzési területen szerzett diplomát. Felértékelődik továbbá az eltömegesedett intézményekkel szemben az elitképzés és a külföldön történő továbbtanulás szerepe is (Tóth–Szelényi 2018).

A *társadalmi tőke* eloszlásának változásáról szintén nehéz egyértelműen képet alkotni. Nehéz, mert lehetetlen közös nevezőre hozni az ennek történetileg megjelenő különböző formáit. Miként lehetne például összemérni a társadalmi tőke politikai tőkeként intézményesült formájának egyenlőtlenségeit a kapcso-

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 68 2025. 11. 25. 11:05:56

lathálózatok kiterjedtségének, illetve értékének egyenlőtlenségével (vö. Eyal–Szelényi–Townsley 1998)? A feladatot nehezítik továbbá a társadalmi tőke fogalma alá sorolt jelenségek sokrétűsége, az ezekkel kapcsolatos definíciós viták és a különböző empirikus mérési eljárások eltérései is. Egyes megközelítések a társadalmi tőke szűkebb definíciójával dolgoznak, és kapcsolati tőkeként azt az egyének kapcsolathálózatára redukálják (Sik 2006), míg mások a fogalom hatókörét kiterjesztik emellett a társadalom bizalmi viszonyaira, valamint együttműködési normáira is (Füzér 2015).

A társadalmi kapcsolatok esetében továbbá különbséget lehet tenni az erős és a gyenge kötések között (Granovetter 1991). Az erős kötések az egyének szoros, bizalmi kapcsolatait jelölik, vagyis a családi, baráti szálakat, míg a gyenge kötések a lazább, távolibb, többek között a szomszédokkal, kollégákkal, üzlettársakkal létesített, illetve fenntartott kapcsolatokat jelentik. A kapcsolatok e két típusa közül a gyenge kötések különösen fontosak az egyén társadalmi helyzete, valamint ennek változása szempontjából.

Ami a szoros, bizalmas kapcsolatokat illeti, Albert Fruzsina és munkatársai vizsgálatai alapján egyáltalán nem lehet e kapcsolati erőforrások polarizálódásáról beszélni, sőt a rendszerváltás óta eltelt időszakban inkább ellenkező trendeket azonosítottak (Albert–Dávid–Tóth 2020; Albert–Koltai–David 2021; Albert 2022). Eredményeik szerint az 1980-as évek második feléhez képest a 2010-es évek végére csökkent a viszonylag sok, hat vagy több baráttal rendelkezők aránya, és ezzel párhuzamosan határozottan csökkent azoknak az aránya is, akik nem rendelkeznek egyetlen bizalmas kapcsolattal sem. Eszerint tehát a társadalmi elszigeteltség a rendszerváltás időszakában sokkal jelentősebb volt, mint az elmúlt időszakban. Felfigyeltek emellett a bizalmas kapcsolatok átrendeződésére is, amennyiben ezen belül csökkent a családi kötelékek és növekedett a szűkebb családhoz nem tartozó bizalmas kapcsolatok aránya.

A gyenge kötések esetében azonban nem figyelhetők meg hasonló trendek, sőt a folyamatok inkább az ellenkező irányba mutatnak. A pozíciógenerátor[9] módszertanát alkalmazó vizsgálatok alapján az 1990-es évekhez képest

[9] A pozíciógenerátort alkalmazó vizsgálatok foglalkozásokat sorolnak fel a kérdezetteknek, és arra kérik őket, hogy jelöljék meg, hogy ismernek-e az adott foglalkozást űző embereket. A pozíciógenerátor így kiváló eszköz az egyének kapcsolatrendszere kiterjedtségének (hány foglalkozást jelöl meg), illetve értékének (milyen foglalkozásokat jelöl meg) a felméréséhez. A kérdéssor különböző kiegészítő kérdésekkel rugalmasan bővíthető, és több területen eredményesen alkalmazható (a módszerről, illetve ennek alkalmazásáról lásd bővebben: Kmetty–Koltai 2015; Tardos 2022).

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 69 2025. 11. 25. 11:05:56

a 2010-es évekre csökkent mind a nexusdiverzitás (vagyis a gyenge kötések átlagos száma), mind pedig az értékes, magas státuszú kapcsolatok átlagos száma (Kmetty–Koltai 2018). E tendencia hátterében pedig az állhat, hogy megnövekedett a kapcsolatok számát tekintve depriváltak, illetve a kizárólag alacsonyabb státuszú kapcsolatokkal rendelkezők aránya (Kmetty et al. 2018). Ezek az eredmények arra utalnak, hogy csökkennek a kötelékek a társadalom magasabb és alacsonyabb státuszú tagjai között, és társadalmi kapcsolatok egyre inkább az azonos helyzetben lévők körében jönnek létre.

3.3. Foglalkozási szerkezet

Ahogy az előző elemzések mutatták, az osztályszerkezet az elmúlt évtizedekben polarizálódott, és a folyamatos rendszerváltások következtében többször alapvetően változott meg a különböző fajta tőkék egymáshoz viszonyított értéke is, vagyis az, hogy milyen típusú erőforrások lehetnek értékesek a társadalomban való előrejutás szempontjából. Az is látszik azonban, hogy ez utóbbi változások leginkább az osztályszerkezet felső, illetve középső szegmensét érintették, az alsó részét viszont szinte egyáltalán nem. A kommunista hatalomátvétel után a legnagyobb változást a magántulajdon felszámolása jelentette, majd az önálló vállalkozói réteg újbóli megjelenése az államszocializmus reformidőszakában, de még inkább az 1989-es rendszerváltást követően. A 2000-es évektől továbbá a hazai nagytőkés csoportok formálódása, illetve megerősödése is megfigyelhető. Az egész időszakra jellemző viszont, hogy a társadalom privilegizált pozícióiban a magasabb képzettséget igénylő, kedvezőbb munkafeltételeket biztosító és magasabb életszínvonalat kínáló fehérgalléros foglalkozásúakat találjuk, míg a negatíve privilegizált pozíciókban a munkások különböző rétegeit.

A társadalmi egyenlőtlenségek tehát a különböző rendszerváltások ellenére nagymértékben újratermelődtek az elmúlt évtizedekben. Kérdés azonban, hogy e folyamat során mennyiben változott a különböző típusú tőkével rendelkezők és nem rendelkezők egymáshoz viszonyított aránya. Hogyan változott tehát a magasabb képzettséget igénylő, illetve kedvezőbb jövedelmeket biztosító fehérgalléros, valamint a különböző munkáspozíciók súlya a társadalomban? Ez a kérdés azért is különösen lényeges, mert az 1989-90-es rendszerváltás legfonto-

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 70 2025. 11. 25. 11:05:56

sabb ígérete az volt, hogy a kapitalizmus építése nyomán megnyílik az út a polgárosodás, illetve egy középosztályi társadalom építése előtt. Ez olyan társadalmi változásokat feltételez, hogy megnövekszik a „régi" és az „új" középosztályhoz tartozó rétegek aránya a társadalomban, a munkásosztályé pedig csökken. Nő tehát egyrészt az önálló, kis-, közepes és nagyvállalkozók súlya, másrészt pedig a fehérgalléros, vezetőket, illetve különböző típusú szakembereket magában foglaló foglalkozási csoportoké. Miként alakult át tehát a foglalkozási szerkezet az elmúlt évtizedekben? Mennyiben járultak hozzá a rendszerváltás utáni változások egy középosztályi társadalom kialakulásához?

A különböző foglalkozási csoportok egymáshoz viszonyított aránya jelentősen megváltozott az államszocializmus időszakában (Ferge 1969; Andorka 1982; Andorka–Bukodi–Harcsa 1994; Szelényi 1999; Harcsa 2021a, 2023). E változásoknak az egyik meghatározó eleme az volt, hogy az általános munkakötelezettség nyomán (lényegében) teljes foglalkoztatottság jött létre, amely mindenekelőtt a nők foglalkoztatását növelte meg jelentős mértékben. A foglalkozási szerkezet is jelentősen átalakult. A változások egyik lényeges vonása a mezőgazdasági szektorban dolgozók arányának folyamatos csökkenése volt, és a mezőgazdasági munkások átvándorlása az iparba. A különböző munkáscsoportok bővülése mellett jelentősen növekedett azonban a szellemi foglalkozásúak aránya is, mind a vezetői, mind pedig az értelmiségi munkát végzőké. Az új fehérgalléros középosztály tehát a nyugati trendekhez hasonlóan Magyarországon is bővült, és a bővülés mértéke is összemérhető a nemzetközi trendekkel (Bell 1973; Gouldner 1979; Konrád–Szelényi 1989; Szelényi 1999; Ehrenreich–Ehrenreich 2020). E változások nyomán a foglalkozási szerkezet számottevő mértékben felfelé tolódott ebben az időszakban, vagyis nőtt a nagyobb presztízsű és magasabb képzettséget igénylő foglalkozások aránya.

A foglalkozási szerkezet rendszerváltás utáni átalakulása kapcsán két fő tendencia rajzolódott ki, amelyek mindegyike ellentétes az előzőekkel. Az egyik a foglalkoztatottak arányának drasztikus csökkenése 1990 után, ami részben a munkanélküliség tömeges megjelenését eredményezte, részben az aktívak különböző inaktív – nyugdíjas, rokkantnyugdíjas, háztartásbeli – státuszok felé áramlását (Kolosi–Róbert 2004). Ugyan az 1990-es évek második felétől csökkenésnek indult a munkanélküliség, a foglalkoztatottak alacsony és az inaktívak magas aránya a magyar társadalom alapvető sajátossága maradt a rendszerváltás első két évtizedében (lásd a *3.3. ábrát*).

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 71 2025. 11. 25. 11:05:56

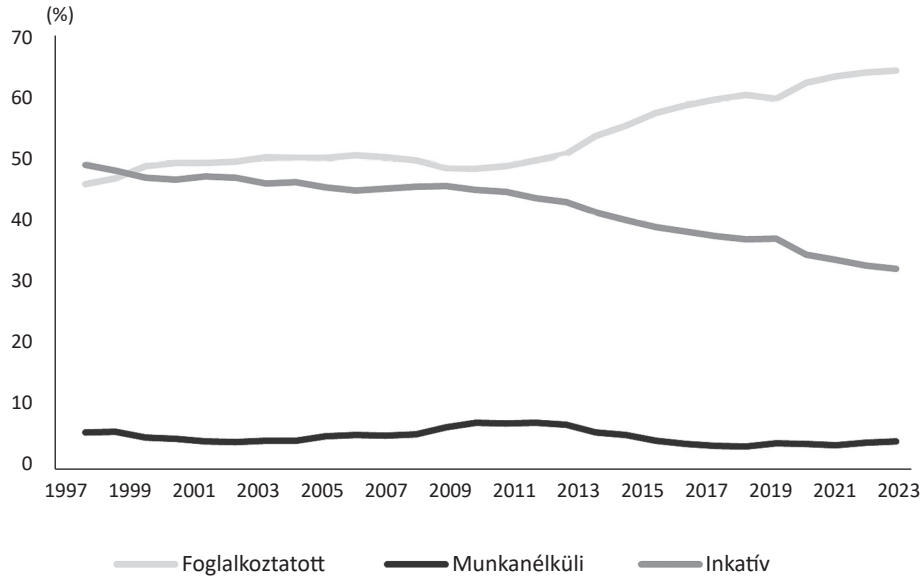

3.3. ábra. A 15–74 évesek megoszlása gazdasági aktivitás szerint Magyarországon (%)

Forrás: Munkaerő-felmérés.

A másik fő tendencia a foglalkozási szerkezet polarizációja volt. A rendszerváltást közvetlenül követő években ugyan a korábbiakhoz képest változást jelentett, hogy növekedésnek indult egy új vállalkozói réteg, ami egyben együtt járt a középosztályi pozíciók némi bővülésével is a magyar társadalomban (Lengyel–Róbert 2000, 2003; Kolosi–Róbert 2004). Ám az ezt követő időszakban a foglalkozási szerkezet konzerválódott, illetve polarizálódott, vagyis a foglalkozási hierarchia két szélén található pozíciók bővültek leginkább a középső szegmens rovására. Nőtt tehát a nagyobb presztízsű, magasabb képzettséget igénylő foglalkozások aránya, ahogyan az alacsony vagy képzettséget nem igénylő foglalkozást végzőké is, miközben a foglalkozási szerkezet e két szélső pontja között elhelyezkedő foglalkozási csoportokhoz egyre kevesebben tartoztak (Bukodi–Záhonyi 2004; Bukodi–Altorjai–Tallér 2005; Bukodi 2006; Kolosi–Pósch 2014; Huszár 2015; Kolosi 2016; Huszár–Záhonyi 2018a; Harcsa 2021a, 2023).

2010 után azonban a munkaerőpiac gyors ütemben átalakult, és több évtizedes trendek változtak meg (Illéssy–Huszár–Csizmadia 2020). Egyrészt a 2008-as globális pénzügyi válság hatása nyomán a munkanélküliség újra meredeken emelkedett, majd a 2010-es évek első felében csökkenni kezdett, és az évtized

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 72 2025. 11. 25. 11:05:57

végére a rendszerváltás óta nem látott alacsony szintet ért el. A munkanélküliség csökkenése mellett ráadásul a gazdaságilag inaktívak aránya is jelentősen visszaesett ebben az időszakban. E folyamatok mindegyike hozzájárult ahhoz, hogy a foglalkoztatottak száma jelentősen bővült, szintén a rendszerváltás óta nem látott rekordszinteket elérve (lásd erről a *3.3. ábrá*t). E jelentős változások részben nemzetközi hatásoknak köszönhetők, amennyiben a globális pénzügyi válságot követő jelentős globális konjunktúra teszi lehetővé. Részben viszont hazai társadalompolitikai változásoknak, mindenekelőtt a közmunkaprogram kibővítésének, illetve a szociális rendszer átalakításának (Ferge 2017a; Tausz 2017).

A különböző foglalkozási csoportok egymáshoz viszonyított arányának változását tekintve azonban már nem rajzolódnak ki ilyen markáns változások, ezek inkább illeszkednek a korábbi trendekhez a népszámlálási adatok szerint (lásd a *3.1a táblázat*ot). A legszembetűnőbb ezek közül, hogy a 2000-es évek eleje óta eltelt két évtizedben folyamatosan nőtt a képzetlen munkások aránya, miközben csökkent a szakmunkásoké és a betanított munkásoké.

A foglalkozási szerkezet felső szegmensében hasonló folyamatok zajlottak, amennyiben az alsóbb szintű vezetői és értelmiségi foglalkozások aránya folyamatosan emelkedett. Ezzel szemben a felső szintű vezetői és értelmiségi foglalkozásúak csoportjai esetében növekedés összességében csak 2001 és 2011 között figyelhető meg, ezután e két csoport aránya inkább stagnált. Az elmúlt két évtized egészét tekintve szűkültek még az önálló vállalkozók különböző csoportjai is. Ezek az eredmények inkább a korábbi trendek folytatódását jelzik, és a foglalkozási szerkezet konzerválódására, további polarizálódására, illetve lefelé tolódására utalnak.[10]

Lényeges azonban, hogy a foglalkozási szerkezet további polarizálódása a foglalkoztatottak számának jelentős bővülése mellett következett be (lásd a *3.1b táblázatot*). Míg 2001-ben a népszámlálás mintegy 3,7 millió foglalkoztatottat regisztrált a 15–74 éves népességben, addig 2011-ben 3,9 millió, 2022-ben pedig 4,7 millió fő volt a foglalkoztatottak száma. Ebben az időszakban, de javarészt a 2010-es években tehát mintegy egymillióval több foglalkoztatott jelent meg a munkaerőpiacon, ami a foglalkoztatottság mérésével kapcsolatos vitáktól (lásd

[10] Ezeknek az eredményeknek némileg ellentmondanak a *European Socio-economic Groups (ESeG)* (Meron et al. 2014) foglalkozási csoportosítás alapján a *Munkaerő-felmérés*ből közölt adatok. Ezek szerint a foglalkozási szerkezetre a 2010-es évek második feléig, a népszámlálási adatokkal összhangban, a polarizálódás volt a jellemző, ám az évtized végére valamelyest növekedett a vezetői, illetve értelmiségi foglalkozások aránya, miközben a képzett, illetve a képzetlen munkásoké csökkent (vö. Huszár–Berger 2020).

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 73 2025. 11. 25. 11:05:57

3.1a táblázat. A 15–74 éves foglalkoztatottak megoszlása foglalkozási osztályok és nemek szerint Magyarországon (%)

Társadalmi réteg	2001			2011			2016			2022		
	Férfi	Nő	Összesen	Férfi	Nő	Összesen	Férfi	Nő	Összesen	Férfi	Nő	Összesen
1. Felső és középszintű vezetők, nagy- és középvállalkozók	4,2	2,4	3,4	3,4	2,0	2,7	3,5	1,9	2,8	4,5	2,7	3,6
2. Magasan képzett értelmiségiek, magas beosztású hivatalnokok, szakértők	5,6	4,9	5,3	7,5	6,7	7,1	8,2	8,0	8,1	7,2	6,7	6,9
3. Alsó szintű vezetők, alsó szintű értelmiségiek, beosztott hivatalnokok, magasan képzett technikusi, irányítói foglalkozásúak	12,9	18,9	15,6	14,2	20,0	16,9	16,0	22,0	18,7	18,8	24,5	21,5
4. Egyéb technikusi, irodai, szakképzett kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak	11,5	36,9	23,1	14,3	38,0	25,4	13,0	34,7	23,0	12,2	33,9	22,5
5. Nem mezőgazdasági kisfoglalkoztatók, önálló vállalkozók	13,1	8,1	10,8	9,7	6,4	8,2	8,4	5,8	7,2	9,1	6,7	7,9
6. Mezőgazdasági kisfoglalkoztatók, önálló vállalkozók	2,7	1,0	1,9	2,1	1,0	1,6	2,0	1,0	1,6	1,7	0,8	1,3
7. Közvetlen termelésirányítók és szakképzett ipari foglalkozásúak	18,1	5,1	12,1	16,5	1,9	9,7	17,4	1,8	10,2	15,8	1,8	9,2
8. Betanított munkát végzők	27,0	14,0	21,1	23,6	14,0	19,1	22,6	14,4	18,9	21,6	12,1	17,1
9. Egyszerű – szakképzetlen – munkát végzők	5,0	8,7	6,7	8,7	10,0	9,3	9,0	10,5	9,7	9,2	10,9	10,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: A 2001 és 2016 közötti időszakra vonatkozóan lásd a KSH korábbi publikációit: Bukodi–Záhonyi 2004; Huszár 2015; Huszár–Záhonyi 2018a, a 2022-es eredményeket a KSH kutatószobájában, a népszámlálás 10%-os mintája alapján számítottam.

Huszár Ákos Az osztály_saját.indd 74 2025. 11. 25. 11:05:57

Huszár Ákos Az osztály_saját.indd 75

3.1b táblázat. A 15–74 éves foglalkoztatottak megoszlása foglalkozási osztályok és nemek szerint Magyarországon (fő)

Társadalmi réteg	2001			2011			2016			2022		
	Férfi	Nő	Összesen	Férfi	Nő	Összesen	Férfi	Nő	Összesen	Férfi	Nő	Összesen
1. Felső és középszintű vezetők, nagy- és középvállalkozók	83 150	41 121	124 271	72 279	36 033	108 312	84 296	40 280	124 576	110 580	60 440	171 020
2. Magasan képzett értelmiségiek, magas beosztású hivatalnokok, szakértők	111 716	82 803	194 519	156 695	123 333	280 028	199 305	164 929	364 234	176 240	148 830	325 070
3. Alsó szintű vezetők, alsó szintű értelmiségiek, beosztott hivatalnokok, magasan képzett technikusi, irányítói foglalkozásúak	257 748	318 406	576 154	298 648	367 797	666 445	389 479	453 747	843 226	461 740	547 530	1 009 270
4. Egyéb technikusi, irodai, szakképzett kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak	230 559	623 409	853 968	300 897	700 379	1 001 276	317 657	717 001	1 034 658	298 910	756 140	1 055 050
5. Nem mezőgazdasági kisfoglalkoztatók, önálló vállalkozók	261 614	136 388	398 002	204 241	117 472	321 713	203 955	119 032	322 987	222 920	148 850	371 770
6. Mezőgazdasági kisfoglalkoztatók, önálló vállalkozók	54 388	16 426	70 814	45 024	19 277	64 301	48 969	20 855	69 824	40 940	17 680	58 620
7. Közvetlen termelésirányítók és szakképzett ipari foglalkozásúak	362 711	85 563	448 274	346 428	34 083	380 511	423 297	36 447	459 744	389 320	40 120	429 440
8. Betanított munkát végzők	541 388	235 824	777 212	495 286	258 451	753 737	551 473	297 555	849 028	531 750	268 860	800 610
9. Egyszerű – szakképzetlen – munkát végzők	99 682	147 373	247 055	182 053	184 347	366 400	218 119	217 053	435 172	226 420	242 150	468 570
Összesen	2 002 956	1 687 313	3 690 269	2 101 551	1 841 172	3 942 723	2 436 550	2 066 899	4 503 449	2 458 820	2 230 600	4 689 420

Forrás: A 2001 és 2016 közötti időszakra vonakozóan lásd a KSH korábbi publikációit: Bukodi–Záhonyi 2004; Huszár 2015; Huszár–Záhonyi 2018a, a 2022-es eredményeket a KSH kutatószobájában, a népszámlálás 10%-os mintája alapján számítottam.

2025. 11. 25. 11:05:57

például Köllő 2021) függetlenül nagyon erőteljes növekedés. Ez azt jelenti, hogy számosságát tekintve mindegyik foglalkozási csoport bővült, méghozzá jelentős mértékben. A dinamikát tekintve pedig az is megfigyelhető, hogy a 2010-es évek első felében a foglalkoztatottság növekedése, többek között a közmunkaprogram felfuttatásával, mindenekelőtt az alsóbb foglalkozási csoportok növekedéséhez járult hozzá, az évtized második felétől azonban már a fehérgalléros, középosztályi foglalkozási csoportokat is gyarapította.

A foglalkoztatottság erőteljes növekedése különösen jelentősen érintette a romák társadalmi helyzetét a 2010-es években. A cigányság társadalomszerkezetben elfoglalt helye történetileg változó Magyarországon (Dupcsik 2009; Kovai–Puskás 2023). Míg az államszocializmus időszakában a (kvázi) teljes foglalkoztatottság révén a bérmunka jelentette a romák számára is a társadalmi pozíciójuk alapját, a rendszerváltás után a foglalkoztatottság drasztikus visszaesése és a tömeges munkanélküliség megjelenése azonban legerőteljesebben a cigányságot sújtotta. A cigányság a rendszerváltás utáni évtizedekben felesleges népességként jelent meg, és a munkaerő-tartaléksereg pozíciójába került. Ennek következtében a romák a gazdasági ciklusok ingadozásaihoz igazodva cirkuláltak a stabilabb, bérmunkás lét, illetve a formális foglalkoztatásból kirekesztett megélhetési módok (például az informális és alkalmi munkák, a szociális transzferjövedelmek) között (Kovai–Vigvári 2020; Kovai–Puskás 2023). A foglalkoztatottak aránya jóval alacsonyabb a romák, mint a nem romák esetében, ám a 2010-es években jelentősen bővült az a romák körében is (KSH 2023a: 8. fejezet). A romák felülreprezentáltak a közmunkások között, ám különösen az évtized második felétől egyre nagyobb hányaduk jelent meg az elsődleges munkaerőpiacon. Ráadásul nemcsak az alacsonyabb képzettséget igénylő munkás pozíciókba kerültek be, de a különböző fehérgalléros állásokban is egyre nagyobb arányban (Kovai–Vigvári–Huszár 2025).

Nincs érdemi változás azonban a foglalkozási csoportok nemek szerinti összetételében. Míg a felső vezetők, valamint a magas szintű értelmiségiek foglalkozási csoportjában és az önálló vállalkozók esetében a férfiak felülreprezentáltak, addig az alsóbb szintű vezetői, illetve értelmiségi csoportban, valamint a rutin szellemiek körében a nők vannak többségben. A különböző munkásrétegeknél sem változott az a mintázat, hogy a szak- és betanított munkások csoportjában a férfiak, ám a segédmunkások esetében a nők felülreprezentáltak. A nemek közötti foglalkozási egyenlőtlenségek korábbi jellemzői tehát továbbra is megfigyelhetők, amennyiben mind a fehér-, mind pedig a kékgalléros foglal-

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 76 2025. 11. 25. 11:05:57

kozások esetében a férfiak töltik be nagyobb arányban a magasabb presztízsű, jobb munkakörülményeket, illetve jövedelmet biztosító foglalkozásokat.

A foglalkoztatottak számának jelentős növekedése ellenére azonban a munkaerőpiaci és foglalkozási adatok alapján nehéz lenne amellett érvelni, hogy a magyar társadalom középosztályi társadalom lenne, vagy hogy érdemben közelebb került volna ehhez a rendszerváltás óta fontos szerepet játszó ideálhoz (György 2024; György–Horváth–Molnár 2024). Sőt a hosszú távú trendeket tekintve sokkal inkább az a szembetűnő, hogy míg a rendszerváltást megelőző évtizedekben a foglalkozási szerkezet dinamikusan változott és felfelé tolódott, addig a rendszerváltás utáni időszakban inkább konzerválódott, polarizálódott, és inkább lefelé mozdult. Ennek köszönhetően a magyarországi foglalkozási szerkezet nemzetközi összehasonlításban kidomborodó alapvető sajátosságai a rendszerváltást követő évtizedekben és a 2010 utáni időszakban sem változtak (Harcsa 2021a). Az Európai Unió országai közül Magyarországon kifejezetten magas a különböző munkásrétegekhez tartozók aránya, és ezen belül is a képzetlen munkásoké. A magas képzettséget igénylő, középosztályi foglalkozások súlya ezzel szemben kifejezetten alacsony ((Huszár 2013a; Kolosi 2016; Huszár–Berger 2020; Večerník 2022). Ez továbbra is azt tükrözi, hogy a magyar gazdaság továbbra is leginkább alacsony hozzáadott értéket előállító tevékenységekkel képes bekapcsolódni a globális gazdaságba (Gerőcs 2021).

3.4. Az osztály jelentősége

Ahogy az előző fejezetek mutatták, az elmúlt évtizedekben a társadalmilag fontos erőforrások eloszlása határozottan egyenlőtlenebbé vált, ám a foglalkozási szerkezet kevéssé változott a rendszerváltás utáni időszakban. Ami változás tapasztalható, az is inkább a polarizáció, vagyis a felső és alsó foglalkozási csoportok bővülésének irányába mutatott. A következőkben azt vizsgálom, hogy mennyiben kapcsolódott össze e két folyamat. Mennyire jellemző tehát egyfelől, hogy a különböző tőkék esetében megfigyelhető egyenlőtlenségek összefonódtak, és így erősítették egymást? Továbbá mennyiben lehet ezeknek az eloszlását a munkaerőpiaci pozíciójukat, illetve foglalkozásukat tekintve eltérő helyzetben lévők közötti egyenlőtlenségekkel magyarázni?

Ferge Zsuzsa nyomán úgy is megfogalmazhatjuk ezt a kérdést, hogy vajon a foglalkozási csoportok „valóságos társadalmi csoportoknak” (Ferge 1969: 161)

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 77 2025. 11. 25. 11:05:57

tekinthetők-e abban az értelemben, hogy ezek jól magyarázzák a különböző fajta tőkék eloszlását a társadalomban, illetve hogy „valóságosabbá" váltak-e a rendszerváltás utáni időszakban? Bourdieu (2010) terminológiája alapján pedig e vizsgálatok tehát ahhoz járulhatnak hozzá, hogy felmérjük, hogy vajon ezek a foglalkozások és munkaerőpiaci jellemzők alapján körülhatárolt csoportok csak papíron létező osztályként léteznek-e.

Az egyenlőtlenségek individualizálódására, illetve az osztályok halálára vonatkozó tézisek alapján a munkaerőpiaci helyzet, valamint a különböző fajta erőforrásokkal való ellátottság közötti kapcsolat meglazult, sőt egyre inkább eloldódik egymástól. Ezzel a feltételezéssel élnek azok is, akik szerint a rendszerváltás után átalakuló magyar társadalom szerkezetét nem lehet megragadni az osztály fogalmával, és az átrendeződő egyenlőtlenségeket egyre kevésbé lehet megmagyarázni az osztályelemzés eszköztárával (Hadas 1990; Kovách 2006, 2017, 2024; Kovách–Kuczi–Jókuthy 2006). Az erősödő kapcsolat ellenben arra utal, hogy az osztályhelyzetnek egyre nagyobb a szerepe az egyenlőtlenségek alakulásában. Azt jelenti ugyanis, hogy a különböző fajta előnyök vagy hátrányok egyre inkább összekapcsolódnak és együtt járnak egymással.

Kolosi Tamás (1987) a társadalmi egyenlőtlenségek több dimenzióját – érdekérvényesítés, munkamegosztás, területi egyenlőtlenségek, lakáshelyzet, anyagi helyzet, fogyasztás, kulturális életmód – megkülönböztetve vizsgálta a magyar társadalom rétegződését az 1980-as években. Munkájának az egyik fő következtetése, hogy az egyenlőtlenségek e különböző dimenziói nem vezethetők vissza maradéktalanul egymásra, és önálló módon hozzájárulnak a társadalmi egyenlőtlenségek strukturálódásához. A társadalom e többdimenziós rétegződése azonban azzal a következménnyel is járt, hogy az 1980-as évek magyar társadalmát – Gerhard Lenski (1954, 1997) fogalmát használva – magas fokú státuszinkonzisztencia jellemezte. Gyakori volt tehát, hogy amíg a társadalom tagjai egyes dimenziók mentén alacsonyabb pozíciót foglaltak el, addig mások esetében jóval kedvezőbb helyzetben voltak. Kolosi Tamás (1987: 183–199) számításai szerint ennek alapján csupán a társadalom mintegy egyharmadának a helyzetét lehetett maradéktalanul konzisztensnek tekinteni, míg a másik kétharmad esetében az inkonzisztencia valamilyen – enyhébb vagy erősebb – formája figyelhető meg.

Az 1990 után végzett vizsgálatok alapján az inkonzisztencia mértéke határozottan csökkent a rendszerváltás utáni első két évtizedben, és az egyenlőtlenségek különböző formái sokkal inkább összekapcsolódtak egymással. Erre

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 78 2025. 11. 25. 11:05:57

utalnak egyrészt Angelusz Róbert, illetve Tardos Róbert (2006) eredményei, akik a különböző típusú – kulturális, vagyoni, kapcsolathálózati – erőforrások összekapcsolódását és ennek változását vizsgálták. Angelusz és Tardos arra mutattak rá, hogy a rendszerváltást közvetlenül megelőző 1986–87-es időszakhoz képest 2005-re az erőforrások konszolidációja figyelhető meg, vagyis azok, akik az egyik fajta erőforrásból többel rendelkeznek, azok jellemzően a másik típusokból is többet birtokolnak – és fordítva. Emellett megállapították azt is, hogy a különböző erőforrások között megnövekedett a vagyoni erőforrások szerepe. Ezek az eredmények egyfelől a társadalom szerkezetének megmerevedésére utalnak, másrészt – a materiális dimenzió jelentőségének növekedése révén – arra, hogy ennek a folyamatnak a magyarázatában egyre nagyobb szerep juthat az egyének munkaerőpiaci helyzetének.

Szintén megerősítik az inkonzisztencia csökkenését és az osztálypozíció jelentőségének növekedését a Kolosi Tamás és kollégái által a rendszerváltás utáni időszakban végzett vizsgálatok. Az egyenlőtlenség-rendszer átalakulását az 1980-as években végzett kutatás módszertanához hasonlóan vizsgálva Kolosi (2000: 171–176) azt találta, hogy a státuszinkonzisztencia szintje az 1990-es évek Magyarországán is magas, ám ennek csökkenése irányába mutat, hogy megerősödött a jövedelem kapcsolata a társadalmi státusz többi dimenziójával. Kolosi és kollégái az osztályszerkezetben elfoglalt pozíció jelentőségének az átalakulására vonatkozóan is végeztek kutatásokat a rendszerváltás utáni eső két évtizedben. Egyrészt azt vizsgálták, hogy 1995 és 2005 között miként változott az osztályhelyzetnek a jövedelemre és a fogyasztásra gyakorolt hatása (Kolosi–Dencső 2006), másrészt egy tágabb, az 1982–2009 közötti periódust átfogva elemezték az osztályhelyzet összefüggését az anyagi státusszal, illetve különböző fogyasztási csoportokkal (Kolosi–Keller 2010).[11] Mindegyik vizsgálat eredményei az osztályhelyzet szerepének a felértékelődésére utaltak. Kolosiék az első kutatás eredményei alapján még óvatosabb következtetéseket fogalmaztak meg, a későbbiben viszont határozottan arra a konklúzióra jutottak, hogy a magyar társadalom osztályszerkezete egyre inkább kikristályosodott a rendszerváltás után, amelyben az osztálypozíció mind erősebben határozza meg a társadalom tagjainak jövedelmi viszonyait, valamint fogyasztási jellemzőit.

[11] Az anyagi státuszt Kolosi és Keller egy folyamatos – a jövedelem, a lakás, a tartós fogyasztási cikkek, az anyagi tartalékok és a szubjektív helyzetértékelés alapján kialakított – változóval mérték, míg a fogyasztást egy olyan tipológiával, amely figyelembe vette a fogyasztás minőségi és mennyiségi jellemzőit is (Kolosi–Keller 2010: 111, 128–129).

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 79 2025. 11. 25. 11:05:57

Az újabb vizsgálatok megerősítik a korábbi kutatásoknak a rendszerváltás első két évtizedére vonatkozó eredményeit, a 2010-es évek második felére azonban változásokat jeleznek (Huszár 2019, 2022c). A globális pénzügyi válságot követő depressziós évek után, a régió többi országához hasonlóan, a gazdaság dinamikusan növekedett Magyarországon is. Ebben az időszakban jelentősen bővült a foglalkoztatottság, növekedtek a reáljövedelmek, a szegénység pedig számottevően csökkent. Ezek a folyamatok pedig az osztályszerkezet mindegyik szintjén éreztették hatásukat. E változások különösen nagy horderejűek voltak az alsóbb társadalmi csoportok esetében, ahol az életszínvonal emelkedése egyben sok esetben azt is jelentette, hogy a korábbi időszakok nélkülözése után sikerült munkát találniuk, és ki tudtak jönni a jövedelmükből (Huszár–Berger 2020). A változások mértékét jól jelzik a társadalmi helyzet szubjektív érzékelésére vonatkozó vizsgálatok is. Míg a rendszerváltás első két évtizedében azok voltak túlnyomó többségben, akik úgy vélték, hogy romlott a társadalmi pozíciójuk a szüleikhez képest, addig a 2010-es évek közepére megfordult ez a tendencia, és azok kerültek többsége, akik a társadalmi pozíciójuk javulásáról számoltak be (Huszár–Záhonyi 2018b, 2018c).

Az évtized első felében e mutatók határozott javulásával párhuzamosan az osztályhelyzet szerepe is erősödött (Huszár 2019, 2022c). A csökkenő munkanélküliség az osztályszerkezet mindegyik szintjén kedvező változásokat hozott, de azzal az eredménnyel is járt, hogy az osztályhelyzet alapján jóval inkább megbecsülhetővé vált, hogy kikből kerülnek ki azok, akik nem találnak munkát. Hasonló módon élesebbé váltak a jövedelmi viszonyok, és az életkörülmények javulásával párhuzamosan az osztályhatárok az életesélyek tekintetében is. Csökkent a szegénység, illetve a nélkülözés, a szegények, illetve nélkülözők profilja azonban határozottabban ragadható meg az osztályhelyzetük alapján. Mindegyik esetben az osztályszerkezet alsó pozícióit elfoglaló képzetlen munkások azok, akiknél e hátrányok koncentrálódnak, és leszakadásuk csak tovább erősödött (Huszár 2019). Mind a munkahelyi biztonság, illetve munkanélküliség, mind pedig a szegénység, illetve gazdagság eloszlásában tehát egyre nagyobb a jelentősége annak, hogy ki milyen pozíciót foglal el az osztályszerkezetben. A 2010-es évek első felében így tovább folytatódtak azok a trendek, amelyek már a rendszerváltás első két évtizedében beindultak.

A 2010-es évek második felére vonatkozóan azonban már nem ilyen egyértelmű a kép. Az osztályszerkezet, valamint a jövedelemeloszlás összefüggésére vonatkozó eredmények jelentős fordulatot mutatnak ebben a tekintetben (Huszár

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 80 2025. 11. 25. 11:05:57

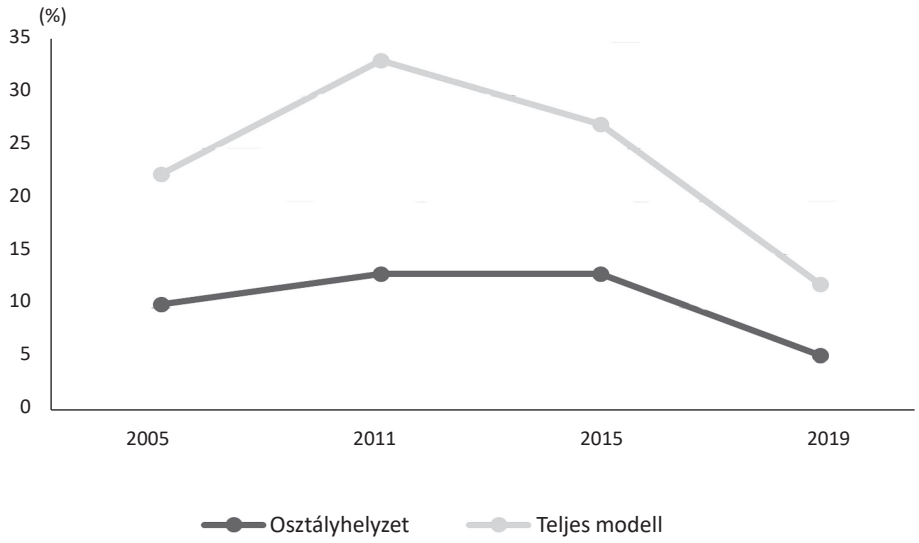

3.4. ábra. Az osztályhelyzet szerepe az egy főre jutó jövedelem magyarázatában (többváltozós, regresszióalapú dekompozíciós eljárás, százalékos hozzájárulás)

Forrás: EU-SILC.

2022c). A *3.4. ábra* egy regresszióalapú jövedelmi dekompozíciós elemzés alapján mutatja be azt, hogy miként változott az osztályhelyzet szerepe az egy főre jutó jövedelem magyarázatában. Ez lehetőséget biztosít arra, hogy több tényező bevonása mellett vizsgáljuk azt, hogy miként magyarázza az osztályszerkezetben elfoglalt pozíció az egy főre jutó jövedelem szóródását (Fiorio–Jenkins 2007). A regressziós modellekben az osztályhelyzetet a háztartásfő foglalkozása, illetve munkaerőpiaci helyzete alapján létrehozott *Társadalmi-foglalkozási rétegséma* összevont öt foglalkozási csoportot tartalmazó verziójával mértem. Az osztályhelyzet mellett a modellek mindegyik vizsgált évben a háztartásfő nemére, korára, gazdasági aktivitására, a 0–14 éves gyermekek számára, valamint a lakóhely településtípusára vonatkozóan tartalmaznak információkat. Az ábra egyrészt a teljes modell által a jövedelem szóródásából megmagyarázott hányadot mutatja be, másrészt pedig azt, hogy az osztályhelyzet mennyiben járul ehhez hozzá.[12]

Ez a vizsgálat megerősíti, hogy a 2010-es évek első felében növekedett az osztályhelyzet szerepe a megelőző időszakhoz képest, ám fordulatot jelez, hogy a

[12] A részletes eredményekhez lásd: Huszár 2022c.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 81 2025. 11. 25. 11:05:57

2010-es évek végére erősen lecsökkent. Az is látszik azonban ez alapján, hogy a teljes modell magyarázóereje már 2015-ben romlott, majd 2019-re még inkább elpárolgott. E csökkenés 2015-ben nem a foglalkozási osztálynak, hanem más tényezőknek, mindenekelőtt a gazdasági aktivitás, a gyermekszám, illetve a településtípus változónak köszönhető. 2019-ra aztán a foglalkozási osztály magyarázóerejének is eltűnt egy jelentős része, miközben a többi tényező szerepe tovább csökkent. A 2010-es évek második felében tehát nem csupán az osztályhelyzet jelentősége csökkent drasztikusan, de tulajdonképpen az összes strukturális tényezőé is, amelyek hagyományosan jól magyarázzák a jövedelmek szóródását.

Az osztályszerkezet, illetve a jövedelem eloszlásának kapcsolatát és ennek a regressziós elemzések paraméterei által jelzett változásait jól illusztrálja, hogy miként alakult a legmagasabb, illetve a legalacsonyabb jövedelmi ötödök foglalkozási összetétele. Az 1980-as évek óta, ahogy nőtt az osztályhelyzet magyarázóereje, úgy vált folyamatosan egyre homogénebbé a jövedelemeloszlás felső és alsó része: míg felül a vezetői és az értelmiségi foglalkozások koncentrálódtak, addig alul a munkások különböző rétegei. A 2010-es évek második felében viszont, ellenkezőleg, csökkent a vezetői, értelmiségi munkát végzők aránya a felső jövedelmi ötödben, miközben a különböző munkás foglalkozásúak aránya nőtt, és fordítva, az alsó jövedelmi kvintilisben megnövekedett a szellemi foglalkozásúak aránya, a munkások egyes csoportjai viszont kikerültek onnan (Huszár 2022: 168–171). Kérdés, hogy milyen okok magyarázhatják ezeket a változásokat, milyen társadalmi folyamatok állhatnak ennek a hátterében.

Az eredmények magyarázatakor nem lehet kizárni a módszertani, illetve az adatok minőségével kapcsolatos tényezőket. A KSH által a 2010-es évek második felétől az EU-SILC és a *Háztartási költségvetési és életkörülmény adatfelvétel* (HKÉF) alapján publikált jövedelmi adatokkal kapcsolatban – ahogy korábban már szó volt róla – súlyos aggályok merülnek fel (Gábos–Tátrai 2022; Huszár 2022c; Tátrai–Gábos 2025; Tátrai et al. 2025). Abban, hogy a jövedelem eloszlását, illetve a jövedelmi szegénységet hagyományosan jól magyarázó változók egyik évről a másikra hirtelen elveszítik a magyarázóerejüket, minden bizonnyal szerepet játszanak a jövedelmi adatok gyűjtésével és feldolgozásával kapcsolatos problémák és változások. A módszertani okok mellett azonban valós társadalmi folyamatok is magyarázatot kínálhatnak ezekre az eredményekre.

A foglalkozási szerkezet és a jövedelemeloszlás kapcsolatában ilyen irányú változások akkor következhetnek be, ha egyrészt a vezetői, illetve értelmiségi foglalkozásúak bizonyos csoportjainak a jövedelmi helyzete relatíve romlik, mi-

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 82 2025. 11. 25. 11:05:57

közben legalább a munkások egyes rétegeinek lényegesen javul. Az elemzéshez használt összevont öt foglalkozási csoportot elkülönítő séma nem alkalmas arra, hogy aprólékosan nyomon kövessük, hogy miként alakult a kisebb munkaerőpiaci csoportok helyzete az utóbbi évtizedekben. Márpedig rá lehet mutatni olyan folyamatokra, amelyek az elmúlt időszakban mind az osztályszerkezet felső, mind pedig az alsó szegmensének erős differenciálódásához vezethettek. Ezeket a változásokat a nagy, összevont foglalkozási csoportokkal dolgozó vizsgálatok nem képesek észlelni (vö. Harcsa 2021, 2022).

Ami a foglalkozásszerkezet alsó felét illeti, a foglalkoztatottság növekedése, illetve a munkanélküliség ütemes csökkenése a 2010-es évek második felére új helyzetet teremtett a munkaerőpiacon: a munkaerő-kereslet növekedése egyre inkább kínálati problémákba ütközött. Ez megmutatkozott egyrészt az üres álláshelyek növekedésében és abban is, hogy folyamatosan rövidült a munkakeresésre fordított idő (Bakó–Lakatos 2019). Ebben a helyzetben alapvetően változtak meg mind a munkaadók és a munkavállalók közötti erőviszonyok, mind ezek alkupozíciói. Ezt jelzi mindenekelőtt a versenyszférában sikeresen végrehajtott sztrájkok megszaporodása (Berki 2019), de a munkaerőköltség, vagyis a keresetek dinamikus növekedése is. A keresetek emelkedése különösen nagy volt a szakmunkás végzettségűek esetében mind a szolgáltatás, mind az ipar, ezen belül az építőipar területén, amit az ágazati kereseti statisztikák is jeleznek (Bakó–Lakatos 2017, 2019, 2021, 2023). Ezek a kedvező változások azonban kevéssé érintették a legelesettebbek helyzetét, azokét tehát, akik rendszertelenül és akkor is leginkább a közfoglalkoztatás keretében tudnak kapcsolódni a munkaerőpiachoz. Ezt jól jelzik a minimálbér, illetve a közmunkás-minimálbér összegének a változásai. A *3.5. ábra* ezt mutatja be, kiegészítve azzal, hogy miként változott mindeközben a létminimum összege.

A vizsgált időszak egészére, sőt a rendszerváltás utáni teljes időszakra igaz, hogy a hivatalosan megállapított minimálbér Magyarországon sohasem érte el a számított létminimumot, vagyis a szerény megélhetéshez szükséges kiadásokat. A 2010-es évek elején volt a legnagyobb különbség közöttük, ám 2013-tól lassabban, majd ütemesebben növekedett a minimálbér Magyarországon, amelynek következtében az évtized végére megközelítette a létminimum értékét. A legutóbbi évek létminimumértékeiről nem áll rendelkezésre információ, de az ebben az időszakban meglóduló infláció következtében valószínűleg elmaradt az a történelmi pillanat, hogy a minimálbér eléri a létminimum szintjét. Ennek ellenére megállapítható, hogy a rendszerváltás óta sosem került olyan kö-

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 83 2025. 11. 25. 11:05:57

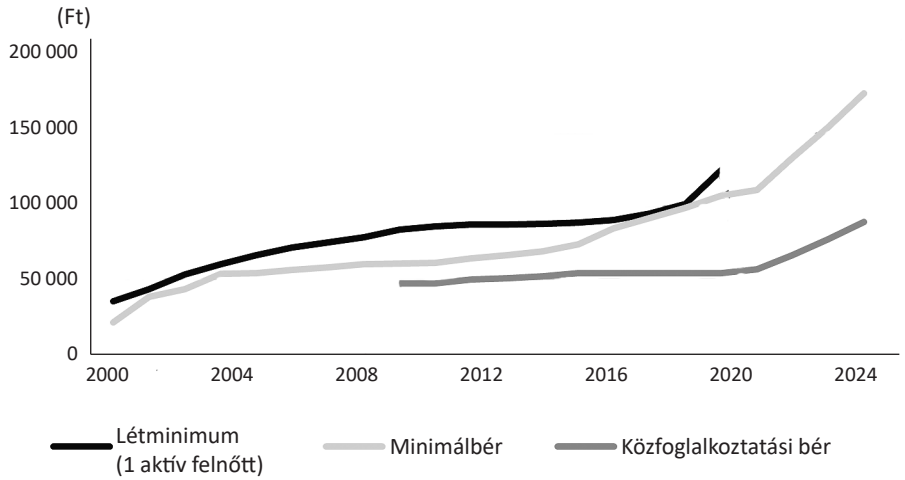

3.5. ábra. Az egy aktív felnőttre számított létminimum, a nettó minimálbér, valamint a nettó közfoglalkoztatási bér Magyarországon (Ft)

Forrás: KSH: 2000–2014, Policy Agenda: 2015–2020.

zel a minimálbér összege a létminimum szintjéhez, mint a 2010-es évek végén. A történethez hozzátartozik azonban az is, hogy 2011 óta nem a minimálbér az a legkisebb összeg, amit egy nyolcórás munkáért a munkavállalónak meg kell kapnia. A közfoglalkoztatási munkaviszonyból származó kereset összegét önálló jogszabály szabályozza, és ennek szintjét jóval a minimálbér alatt állapítja meg. Ennek összege jóval szerényebb mértékben emelkedett a vizsgált időszakban. A közmunkásbér a 2010-es évek elején is igen messze volt a létminimum szintjétől, az évtized során azonban folyamatosan tovább távolodott ettől, olyannyira, hogy az évtized végére éppen csak meghaladta a létminimum szintjének a felét (Huszár 2022b). E folyamatok tehát arra utalnak, hogy a foglalkozási szerkezet alsó szegmensében növekedtek a kereseti egyenlőtlenségek a mindenekelőtt a versenyszféra hiányszakmáiban elhelyezkedők, illetve a kiszolgáltatottabb, képzettséggel nem rendelkező munkavállalók között.

Azonban nem csupán a foglalkozási szerkezet alsó, de a felső része is erősen differenciálódott a 2010-es évek második felétől. Ezt mutatja egyrészt, hogy ebben az időszakban összességében tovább folytatódott a diplomás foglalkozások felértékelődése a keresetek tekintetében (Czethoffer–Köllő 2017). A keresetek

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 84 2025. 11. 25. 11:05:57

növekedése azonban a különböző diplomás foglalkozási csoportok esetében nagy különbségeket mutat. A munkaerőhiány a közszférában is megjelent, az ehelyütt is megszaporodó munkavállalói akcióknak azonban jóval kisebb hányada bizonyult sikeresnek (Berki 2019: 23), és itt a keresetek növekedése is szakmacsoportonként, illetve beosztás szerint is igen eltérő volt. Ahogy Bakó Tamás és Lakatos Judit (Bakó–Lakatos 2023: 27–28) rámutat, az alacsonyabb jövedelműek relatív pozíciójának a romlása elsősorban a költségvetési szférában volt jelentős, ahol a keresetkiigazító intézkedések jellemzően a magasabb keresetűeket érintették. A leglátványosabb ebben a tekintetben az óvónők, a közoktatásban dolgozó pedagógusok, valamint az (állami) felsőoktatásban dolgozó oktatók, kutatók relatív jövedelmi helyzetének romlása, amire az érintettek számos demonstrációval, akár sztrájkkal igyekeztek felhívni a figyelmet. Hasonló a helyzet az egészségügy területén is, ahol az orvosok keresetkiigazításától jóval elmaradt az egészségügyi szakdolgozók fizetésének növekedése, így tovább növekedett e két csoport keresete közötti egyenlőtlenség.

Ezek a folyamatok, tehát az osztályszerkezet alsó és felső szegmensének keresetek szerinti differenciálódása magyarázatot nyújthat arra, hogy a felső kvintilisben nagyobb arányban jelennek meg a különböző munkásrétegek, míg az alsó jövedelmi ötödben gyakrabban találkozhatunk diplomás foglalkozásokkal.

A foglalkozási szerkezet alsó és felső szegmensének utóbbi időszakban megfigyelhető differenciálódása azonban csupán tovább erősíti az elmúlt évtizedek fő társadalmi folyamatát, nevezetesen az osztályszerkezet polarizálódását. Ennek következtében ugyanis tovább nő a távolság az osztályszerkezet csúcsán, illetve alsó részén elhelyezkedő társadalmi csoportok között. E folyamatok akkor is meghatározók voltak, amikor a 2010-es évek második felében kibontakozó jelentős gazdasági konjunktúra következtében széles társadalmi rétegek életkörülményei javultak számottevő mértékben. Meghatározók továbbá ma is, amikor az egymásra torlódó válságok következtében újra növekvőben van a szegénység. Nem csupán polarizálódott azonban a társadalom, de az egyenlőtlenségek különböző formái egyre szorosabban összekapcsolódnak egymással, és egyre jobban magyarázhatók az egyének munkaerőpiaci pozíciója alapján. A különböző fajta előnyök, illetve hátrányok tehát mindinkább együtt járnak, és míg az osztályszerkezet csúcsán az előnyök, az alsó felében a hátrányok koncentrálódnak.

Eddig az osztályszerkezet átalakulásával foglalkoztam, a következő fejezetben az intergenerációs társadalmi mobilitást vizsgálva arra a kérdésre keresem a

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 85 2025. 11. 25. 11:05:57

választ, hogy a polarizálódó osztályszerkezetben miként áramolnak az egyének a különböző osztálypozíciók között, és hogy a származás mennyiben van hatással a társadalom tagjainak életesélyeire. Az eddigi vizsgálatok tehát abba nyújtottak betekintést, hogy mennyire egyenlőtlen a magyar társadalom, a következők alapján pedig arról alkothatunk képet, hogy az egyenlőtlenségek miként és mennyiben termelődnek újra az egyik nemzedékről a másikra.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 86 2025. 11. 25. 11:05:57

4. TÁRSADALMI MOBILITÁS

Az osztályszerkezet jellemzői és a társadalmi mobilitás mértéke szorosan összekapcsolódnak egymással. Az osztályszerkezet változása maga is hozzájárulhat az egyének társadalmi helyzetének a változásához, ahogy a társadalmi mobilitás mintázatai hatással vannak magára az osztályszerkezetre. Max Weber egyenesen a társadalmi mobilitást tekintette az osztályformálódás kulcsmozzanatának. Weber definíciója szerint társadalmi osztálynak azon „osztályhelyzetek együttesét nevezzük, melyen belül a helyzetváltoztatás könnyen eszközölhető" (Weber 1987b). Azoknak a társadalmi pozícióknak az összessége alkot tehát társadalmi osztályt, ahol a társadalmi mobilitás gyakori, a társadalmi osztályok határai pedig ott húzódnak, ahol ritkává válik az átjárás. A társadalmi mobilitás vizsgálata így mindenekelőtt ahhoz járulhat hozzá, hogy felmérjük, hogy hol húzódnak a társadalmi osztályok közötti határok, valamint hogy ezek mennyire szilárdak. Minél ritkább és minél kivételesebb az átjárás, annál nagyobb az esélye az osztályformálódásnak. A mobilitás hiánya, illetve kivételes mivolta azt jelenti ugyanis, hogy az adott osztály demográfiailag is egyre inkább újratermeli önmagát: a társadalmi osztály által átfogott különböző pozíciókba nem áramolnak be más családi háttérrel rendelkezők, az osztályok tagjai ellenben átörökítik gyermekeikre saját osztályhelyzetüket. A társadalmi osztályok közötti mobilitás hiánya ezzel sorsszerűvé teszi az osztályszerkezetben elfoglalt pozíciót, amennyiben nem egyszerűen az ezeket betöltők életesélyeit, gondolkodásmódját és viselkedését határozza meg, de a gyermekeikét is. Ebben az esetben a származási osztályhelyzet, mint az árnyék, végigkíséri az egyéneket egész életpályájukon, és nem csupán a társadalmi pozíciójukat és anyagi helyzetüket határozza meg, de potenciálisan hatással van az élet minden területére.

A következőkben először a társadalmi mobilitás jelenségének bemutatásával és ennek mérésével kapcsolatos kérdésekkel foglalkozom. Majd pedig amellett érvelek, hogy a társadalmi mobilitás csökkenésének, illetve az immobilitás nö-

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 87 2025. 11. 25. 11:05:57

vekedésének következtében az osztályformálódás demográfiai feltételei egyre inkább adottak a magyar társadalomban. Ez a folyamat egyrészt az osztályszerkezet megmerevedésének köszönhető, másrészt viszont a zártabbá válásának, ami a társadalmi fluiditás, vagyis a mobilitás relatív esélyének csökkenésében mutatkozik meg. A társadalmi mobilitás hagyományos vizsgálatai rendszerint arra koncentrálnak, hogy változik-e a gyermekek társadalmi helyzete a szüleikéhez képest, figyelmen kívül hagyják azonban általában azt a kérdést, hogy miként boldogulnak az osztályváltók az új osztályukban. A fejezet zárásaként azt igyekszem bemutatni, hogy a származási osztályhelyzet maradandó módon hatással van az egyének életesélyeire akkor is, ha valaki elhagyja a származási pozícióját, és átlép egy másikba. Ez utóbbi összefüggés arra is rámutat, hogy a társadalmi mobilitás nem önmagában való érték, ennek mértékét, tartalmát és jelentőségét nem lehet az osztályszerkezet jellemzőitől, illetve változásától függetlenül vizsgálni.

4.1. A társadalmi mobilitás jelensége

A társadalmi mobilitás a legáltalánosabb értelemben az egyén (vagy a család) társadalmi helyzetének a változását jelenti (Andorka 1982), vagy másként fogalmazva, mozgást a társadalmi térben (Bourdieu 2010). A társadalmi mobilitás értelmezhető egyfelől intragenerációsan, vagyis hogy miként változik az egyéneknek az életpályájuk során a társadalmi helyzete. Másfelől azonban intergenerációs vonatkozásban is, tehát hogy miként mozognak az egyének a társadalmi térben a szüleikhez vagy a korábbi nemzedékekhez képest. A társadalmi térben való mozgás törvényszerűségei általánosságban nagyon hasonlók a fizikai térben való mozgáshoz. Mindegyikre igaz, hogy a mozgáshoz időre és energiára van szükség. Az egyének perspektívájából nézve ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy a társadalmi mobilitás esélye nagyobb azoknál, akik több időt vagy erőforrást tudnak fordítani erre. A társadalom szempontjából pedig az a döntő, hogy minél nagyobbak a távolságok, és minél merevebbek a határok az osztályszerkezetben, annál több időre és erőforrásra van szükség ennek a bejárásához, és így ez egyre kevesebbek számára adatik meg.

Természetesen minden életpálya, minden egyéni karrierút egyedi történet, amelyeket a konkrét életkörülmények és a személyes, illetve családi aspirációk részletes ismerete nyomán lehet megérteni (Friedman–Laurison 2019; Áren-

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 88 2025. 11. 25. 11:05:57

dás–Messing 2022; Németh 2022; Plainer 2022; Durst–Nyírő–Beremányi 2023; Eribon 2024). A konkrét egyéni sorsokon túl azonban a társadalmi mobilitás átfogó vizsgálatai arra keresik a választ, hogy *milyen tipikus mintázatokba rendeződnek az egyéni mozgások*. Ennek érdekében a hagyományos kvantitatív megközelítést alkalmazó intergenerációs társadalmimobilitás-kutatások bizonyos indikátorok segítségével igyekeznek megragadni az egyének, illetve szüleik társadalmi helyzetét, majd összehasonlítják azokat.

A társadalmi pozíció mérése többféle módon történhet. A vizsgálatok támaszkodhatnak többek között közvetlenül a különböző tőkékkel, illetve erőforrásokkal való ellátottságra. Nagyon gyakoriak például a jövedelmi, illetve iskolai végzettségen alapuló kutatások (Blanden et al. 2002; Blanden–Machin 2007; Chetty et al. 2014, 2016; Róbert 2018). Előfordulnak továbbá olyanok is, amikor egyszerre több dimenzió mentén vizsgálják az egyének társadalmi helyzetének a változását (Róbert 1986, 2021). A szociológiai kutatások azonban a leggyakrabban osztálymobilitást vizsgálnak, és ezért foglalkozásuk, illetve munkaerőpiaci helyzetük alapján sorolják foglalkozási osztályokba az egyéneket, és a társadalmi helyzet változását foglalkozási csoportok közötti mozgásként értelmezik.[1] A magyarországi mobilitásvizsgálatokhoz korábban mindenekelőtt Ferge Zsuzsa (1969) munkajelleg-csoportosítása szolgált alapul, az újabb kutatások azonban jellemzően a nemzetközi gyakorlatban leggyakrabban használt EGP-sémára (Erikson–Goldthorpe–Portocarero 1998; Goldthorpe 2007) és ennek módosított verzióira, így különösen a *European Socio-economic Classificationre* (ESeC) (Rose–Harrison 2012) vagy a *Társadalmi-foglalkozási rétegsémára* (Bukodi–Záhonyi 2004; Bukodi–Altorjai–Tallér 2005) támaszkodnak.

E vizsgálatokban, amennyiben valaki ugyanabban a foglalkozási csoportban található, mint a szülei, akkor immobilnak minősül, aki viszont egy másikban, az mobilnak. A mobilak közül fölfelé mobilnak tekinthető az, aki a foglalkozási hierarchiában fölfelé mozdul el a szüleihez képest, és értelemszerűen lefelé mobilnak, akinek a foglalkozási pozíciója kedvezőtlen irányban változik. Több kutatás használja emellett a horizontális mobilitás fogalmát azokra az esetekre, amikor a származási, illetve az aktuális foglalkozási pozíció nem rendezhető egyértelműen hierarchiába (Róbert–Bukodi 2004; Bukodi–Goldthorpe 2019; Huszár–Győri–Balogh 2023). Az egyéni mobilitási utak összegzésével különbö-

[1] A különböző megközelítések, különösen a jövedelmi, illetve a foglalkozási alapú vizsgálatok előnyeiről és hátrányairól lásd mindenekelőtt Goldthorpe (2013) írását.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 89 2025. 11. 25. 11:05:57

ző mutatók hozhatók létre, amelyek alapján jól vizsgálhatók a különböző társadalmak mobilitási jellemzői. Ezek közül a mutatók közül a legalapvetőbb az abszolút mobilitási ráta, amely a mobilak arányát mutatja a társadalmon belül, de hasonlóan fontosak a mobilitás iránya alapján készített mutatók, így a felfelé, valamint a lefelé mobilak arányát mutató mérőszámok.

Az abszolút mobilitási ráta minden társadalomban alapvetően két dologtól függ. Egyrészt leginkább az határozza meg, hogy mennyiben változik a foglalkozási szerkezet maga. Amennyiben a különböző foglalkozási csoportok mérete jelentősen megváltozik az egyik generációról a másikra, az önmagában arra kényszeríti az egyéneket, hogy mozogjanak a társadalmi térben: elhagyják a származási foglalkozási csoportjukat, és átlépjenek egy másikba. Ez a strukturális mobilitás. Másrészt az abszolút mobilitási ráta függ attól is, hogy mennyire jellemző a társadalomban az, hogy valaki úgy hagyja el a származási pozícióját, és lép át egy másik osztályba, hogy ez utóbbiból másvalaki kilép. Ezt hívják cirkuláris vagy helycserés mobilitásnak. Ez utóbbit a mai mobilitáskutatások rendszerint a társadalmi fluiditás mutatójával, relatív terminusokban fejezik ki. A társadalmi fluiditás számítása a különböző mobilitási pályákhoz kapcsolódó esélyhányadosokon alapul, amelyek azt mutatják meg, hogy az osztályszerkezet változásától függetlenül mekkora a relatív esélye annak, hogy valaki, aki származása szerint az A foglalkozási osztályba tartozik, a B osztályba kerüljön, azokhoz viszonyítva, akik a B osztályból származnak (Marshall–Swift–Roberts 2000; Róbert–Bukodi 2004; Bukodi–Goldthorpe 2019).

A relatív mobilitás, illetve a társadalmi fluiditás mutatója különösen fontos, ez az ugyanis, aminek alapján leginkább képet alkothatunk arról, hogy mennyiben érvényesül a társadalomban az *esélyegyenlőség* elve. Mennyire határozza meg az egyének származási társadalmi pozíciója jelenlegi társadalmi helyzetüket? Mi a szerepe tehát egy olyan adottságnak, amibe beleszületnek, és amin nincs módjuk változtatni? Vagy ellenkezőleg, mennyiben múlik az egyének boldogulása olyan tényezőkön, amelyek önálló teljesítményeikkel vannak összefüggésben, így különösen a képességeikkel, szorgalmukkal, munkájukkal? Az előző fejezetben az osztályszerkezet átalakulását vizsgálva, Anthony Atkinson (2015) terminológiáját használva, a kimenetek egyenlőtlensége volt a fókuszban, a társadalmi mobilitás kapcsán most az esélyegyenlőség problémája kerül a középpontba. Míg előzőleg tehát arra a kérdésre kerestem a választ, hogy mekkora egyenlőtlenségek figyelhetők meg az osztályszerkezetben elkülöníthető különböző pozíciók között, addig most az a kérdés, hogy mennyiben átjárhatók

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 90 2025. 11. 25. 11:05:57

a határok e különböző pozíciók között, és mennyire fluid a magyar társadalom. Az osztályszerkezet polarizációjával párhuzamosan miként változtak a relatív mobilitási esélyek Magyarországon?

A kimenetek egyenlőtlensége és az esélyek egyenlőtlensége, vagyis az osztályszerkezet és a mobilitási esélyek viszonyáról különféle felfogások léteznek.

A legelterjedtebb és hatását tekintve leginkább domináns felfogás szerint a kimenetek egyenlőtlensége, illetve az esélyek egyenlőtlensége nem függ össze egymással, a kettő között *nincs egyértelmű kapcsolat*. Ez az a felfogás, amelyen az amerikai álom alapul. Eszerint ugyan jelentős távolság van a társadalom alsó és felső szintje között az Egyesült Államokban, de e távolság egyéni erőfeszítések révén leküzdhető. Nem az határozza meg az egyén társadalmi pozícióját, hogy milyen körülmények közé született, hanem az, hogy hová jutott saját képességeivel, illetve munkájával (Bell 1972). Az amerikai álomba vetett hitet tehát pontosan az a feltételezés táplálja, hogy az esélyek, illetve a kimenetek egyenlőtlenségének mértéke nem áll szoros, pozitív irányú kapcsolatban egymással, sőt éppenséggel ennek a fordítottja igaz: a kimenetek egyenlőtlenségének a szintje ugyan magas, az esélyek egyenlőtlenségéé viszont alacsony.

Mások, többek között Anthony Atkinson (2015), ellenben egyértelmű *pozitív összefüggés*t feltételeznek a kettő között. Eszerint minél nagyobbak a társadalmi egyenlőtlenségek, annál nagyobbak lesznek a mobilitási esélyekben megmutatkozó egyenlőtlenségek is. Atkinson rámutat, hogy a kapcsolat azért létezik, és azért egyértelmű az iránya, mert a kimenetek tekintetében fennálló mai egyenlőtlenségek jelentik a forrását az esélyek egyenlőtlenségének a következő generációk számára. E felfogásból teljesen eltérő következtetések adódnak, mint az előzőből. Míg az amerikai álomba vetett hit alkalmas arra, hogy az esélyegyenlőségre hivatkozva igazolja a fennálló, illetve növekvő társadalmi egyenlőtlenségeket, addig ez utóbbi felfogás szerint, ha fontosnak tartjuk, hogy az esélyek egyenlősége a jövőben jobban érvényesüljön, akkor csökkenteni kell a ma fennálló egyenlőtlenségeket.

Az elmúlt időszak nagy nemzetközi összehasonlító mobilitásvizsgálatai ellentmondásos eredményeket produkáltak az egyenlőtlenségek és a társadalmi mobilitás összefüggéséről. Míg egyes vizsgálatok úgy találták, hogy nem mutatható ki közvetlen összefüggés (Breen 2004; Bukodi–Paskov–Nolan 2020), addig mások szerint az alacsonyabb jövedelmi egyenlőtlenségek nagyobb mobilitási esélyekkel járnak (Erikson–Goldthorpe 1992; Bukodi–Goldthorpe 2018; Hertel–Groh-Samberg 2019). A közelmúltban azonban nagyobb figyelmet kap-

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 91 2025. 11. 25. 11:05:57

tak ez utóbbi eredmények. Különösen igaz ez a „Great Gatsby Curve"-re, amely arra szolgáltat empirikus bizonyítékot, hogy azokban az országokban, ahol magasabbak a jövedelmi egyenlőtlenségek (a Gini-mutatóval kifejezve), ott az intergenerációs jövedelmi mobilitás (a jövedelmi elaszticitás mutatójával mérve) is kisebb, vagyis szorosabb a kapcsolat a szülők, valamint gyermekeik jövedelmi helyzete között.[2] Ennek alapján a társadalmi mobilitás mértéke az észak-európai országokban a legmagasabb, ahol a jövedelmi egyenlőtlenségek mérsékeltebbek. Az Egyesült Államok viszont az egyenlőtlenebb országok között foglal helyet, és ezzel párhuzamosan a szülők társadalmi pozíciójának a hatása is erősebb a gyermekeik helyzetére.[3] Sőt a jövedelmi egyenlőtlenségek növekvő tendenciája arra utal, hogy a társadalmi mobilitás az USA-ban tovább csökken.

Az elmúlt időszakban készített vizsgálatok alapot szolgáltatnak a fenti várakozásokhoz. Raj Chetty és kollégái jövedelemalapú mobilitásvizsgálatai ugyan egyfelől azt találták, hogy a társadalmi mobilitás relatív mérőszámai az utóbbi évtizedekben gyakorlatilag változatlanok az Egyesült Államokban (Chetty et al. 2014), az abszolút mobilitásra vonatkozó eredmények viszont azt mutatták, hogy a később született nemzedékeknek rendre kisebb az esélyük arra, hogy a szüleik jövedelmi színvonalán éljenek (Chetty et al. 2016). Robert D. Putnam (2016) kvalitatív kutatásai szintén megerősítik a csökkenő mobilitási esélyekről szóló feltételezéseket. Míg Putnam szerint az elmúlt ötven évben az Egyesült Államokban a faji különbségek jelentősége csökkent, az osztályegyenlőtlenségek sokkal markánsabbá váltak, amelynek következtében az alacsonyabb státuszú családokba született gyermekeknek egyre kisebb az esélyük arra, hogy hátrányos induló helyzetüket leküzdve, a társadalmi létrán feljebb kapaszkodjanak. Jó okkal jegyzi meg tehát Joseph E. Stiglitz, hogy „az amerikai álom, amely az országot a lehetőségek hazájának látta, egyre kevésbé tűnik másnak, mint álom-

[2] A görbe többek között Miles Corak (2013) munkája nyomán jött létre, azután vált azonban széles körben ismertté, miután Alan B. Krueger az Obama-adminisztráció gazdasági tanácsadó testületének vezetőjeként felhívta rá a figyelmet. Krueger egyrészt a *Center for American Progress*ben tartott előadásában, másrészt pedig a testület által készített éves jelentésben is kiemelte az egyenlőtlenségek, illetve a társadalmi mobilitás problémájának összefüggését (Krueger 2012). Krueger tekinthető a görbe névadójának is, aki F. Scott Fitzgerald – magyarul is megjelent – *A nagy Gatsby* című regénye alapján nevezte el.

[3] Magyarország ebben az összehasonlításban alapvetően közepes helyet foglal el mind az egyenlőtlenségek, mind pedig a társadalmi mobilitás mértéke tekintetében, ám egyben példát is jelent arra, hogy az alacsonyabb mobilitási mutatók együtt járhatnak relatíve alacsonyabb jövedelmi egyenlőtlenségekkel (Andrews–Leigh 2009).

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 92 2025. 11. 25. 11:05:57

nak, mítosznak, amelyet anekdoták és történetek ugyan fenntartanak, de az adatok nem támasztják alá" (Stiglitz 2013: xliv–xlv).

A társadalmi mobilitásról folyó viták az Egyesült Királyságban részben más dinamikát követnek. Egyfelől a brit mobilitási folyamatokra vonatkozóan is megjelentek és nagy figyelmet keltettek olyan elemzések, amelyek a társadalmi mobilitás csökkenő tendenciájáról számoltak be. Többek között Jo Blanden és kollégái állapították meg a brit kohorszfelvételekre támaszkodó, jövedelemalapú vizsgálataikkal, hogy a szülők jövedelme, illetve a gyermekek keresete közötti kapcsolat jóval erősebb az 1970-ben született, mint az 1958-as kohorsz esetében (Blanden et al. 2002; Blanden–Machin 2007). Sőt 2011-ben a brit parlament egy önálló bizottságot[4] állított fel azzal a céllal, hogy monitorozza a legutóbbi trendeket, és szakpolitikai javaslatokat tegyen a társadalmi mobilitás elősegítésére. A bizottság munkája alátámasztja a társadalmi mobilitás csökkenésére vonatkozó feltételezéseket, 2016-os éves jelentésük például azzal a tömör megállapítással indul, hogy „Britain has a deep social mobility problem" (Social Mobility Comission 2016: iii).

Másfelől azonban Nagy-Britanniában komoly viták folytak magáról a helyzet értékeléséről is. John H. Goldthorpe (2013) szerint a mobilitás csökkenésére vonatkozó eredmények több szempontból megkérdőjelezhetők, a legújabb hagyományos foglalkozási alapú mobilitásvizsgálatok ugyanis ellentmondanak ennek.[5] Ezek szerint mind az abszolút mobilitás, mind pedig a relatív mobilitás inkább konstans trendeket mutat, ezek egyértelmű csökkenését nem lehet megállapítani (Bukodi et al. 2015; Goldthorpe 2016; Bukodi–Goldthorpe 2019). Változásként ezzel szemben elsősorban az regisztrálható, hogy míg a második világháborút követő évtizedekben, „a társadalmi mobilitás aranykorában", a mobilitás mindenekelőtt fölfelé irányuló mobilitást jelentett, addig a 2010-es

[4] A bizottság *Social Mobility and Child Poverty Commission* megnevezéssel indult, 2016 óta azonban *Social Mobility Commission*nak hívják. A bizottság létrejöttével, illetve tevékenységével kapcsolatban részletes információk olvashatók a következő helyen: https://socialmobility.independent-commission.uk/.

[5] Goldthorpe – a vitát szociológiai, illetve közgazdasági megközelítés különbségeként beállítva – aggályokat fogalmaz meg a brit jövedelmi mobilitásvizsgálatokban felhasznált jövedelemadatok minőségével kapcsolatban; vitatja, hogy a jövedelmi helyzet – a (foglalkozási) osztályhelyzettel összevetve – jó indikátora lenne a társadalmi pozíciónak; és elméleti, illetve módszertani kritikát fogalmaz meg a szülők, illetve gyermekeik társadalmi pozíciójának összefüggését vizsgáló mérőszámokkal kapcsolatban, mivel ezek nem tesznek különbséget a társadalmi mobilitás abszolút, illetve relatív formája között (Goldthorpe 2013).

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 93 2025. 11. 25. 11:05:57

évekre – különösen a férfiak esetében – a fölfelé irányuló mobilitás csökkenő, a lefelé tartó viszont emelkedő tendenciát mutat. A „mobilitásprobléma" eszerint tehát nem abban áll, hogy globálisan csökkent a mobilitás mértéke, s a brit társadalom merevebbé vált, hanem inkább abban, hogy a társadalmi térben történő mozgás egyre kevésbé felemelkedést és jóval gyakrabban lecsúszást jelent.

A társadalmi mobilitás kérdése Magyarországon kevésbé van a figyelem középpontjában. Kevesebb szisztematikus vizsgálat is készült, mint az Egyesült Államokban vagy az Egyesült Királyságban, és a szakpolitikai és közéleti vitákban is kevésbé van jelen. Ezért is különösen fontos kérdés, hogy az osztályszerkezet polarizálódásával párhuzamosan miként változtak a magyar társadalom mobilitási jellemzői.

4.2. Abszolút mobilitás

Az abszolút mobilitási ráta tehát azoknak az arányát mutatja, akiknek eltér a foglalkozási osztálypozíciója a származási társadalmi helyzetétől. Erre vonatkozóan számos vizsgálat készült az utóbbi évtizedekben Magyarországon, amelyek alapján megfogalmazhatók olyan szabályszerűségek, amelyek, úgy tűnik, hogy egyáltalán nem változtak az évtizedek során, másrészt olyanok is, amelyek tekintetében a rendszerváltás nyomán változások álltak be.

Az abszolút mobilitás egyik legfontosabb jellemzője, hogy a mobilitási ráta Magyarországon az 1960-70-es évek óta folyamatosan csökkenő tendenciát mutat mind a férfiaknál, mind pedig a nőknél (Bukodi 2002; Róbert–Bukodi 2004; Jackson–Evans 2017), és ez a trend a 2010-es években is folytatódott (Huszár–Balogh–Győri 2020; Huszár–Győri–Balogh 2023) (lásd ezzel kapcsolatban a *4.1. táblázatot*).[6] Ez különösen aggasztónak tűnik annak tükrében, hogy Magyarország már a 2000-es évekre vonatkozó nemzetközi összehasonlító vizsgálatok alapján is azok közé az országok közé tartozott, amelyek a legalacsonyabb abszolút mobilitási rátákat produkálták (Eurofound 2017; OECD 2018; Bukodi–Paskov–Nolan 2020).

[6] Az intergenerációs társadalmi mobilitás alakulásáról a korábbi évtizedekre vonatkozóan lásd még mindenekelőtt a következő munkákat: Ferge 1969; Andorka 1982; Harcsa–Kulcsár 1986; Róbert 1986, 1990; Andorka–Bukodi–Harcsa 1994; Róbert 1999b; Szelényi 1999; Németh 2006, a mostani időszak kapcsán pedig lásd még a következőket: Róbert 2018; Harcsa 2021b; Huszár–Balogh–Győri 2022.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 94 2025. 11. 25. 11:05:57

A világháború után újjáépülő országban a magyar társadalmat a mobilitás magas szintje jellemezte, amit elsősorban a társadalomszerkezet gyors strukturális változása idézett elő (Ferge 1969; Andorka 1982; Andorka–Bukodi–Harcsa 1994; Szelényi 1999). E strukturális változások részben társadalompolitikai változásoknak köszönhetők, nevezetesen a társadalmi berendezkedés sztálinista átalakításának. Az államosítások következtében hirtelen társadalmi kategóriák tűntek el, így a tulajdonososztályok, illetve a kisiparosok és kiskereskedők esetében megszűnt a társadalmi helyzet átörökítésének korábban rendelkezésre álló útja. Az e társadalmi csoportokból származók a korábbi vizsgálatok alapján javarészt proletarizálódtak, és számukra kevéssé állt nyitva az út az államszocialista bürokrácia alsóbb, de még kevésbe a felsőbb szintjei felé (Szelényi 1999).

A társadalmi mobilitás magas aránya a radikális társadalompolitikai változások mellett az ország gyors iparosodásának köszönhető. A társadalmi mozgás fő irányait ebben az időszakban egyrészt a mezőgazdaságból az iparba irányuló vándorlás határozta meg. Másrészt azonban erőteljesen bővültek a fehérgalléros foglalkozási csoportok is, aminek következtében nagyarányú volt a fizikai foglalkozásokból a szellemi foglalkozásokba való áramlás is (Andorka 1982; Andorka–Bukodi–Harcsa 1994). Ez tükröződik abban, hogy a rendszerváltást megelőző időszakban különösen magas volt a felfelé mobilak aránya, és alacsony azoké, akiknek a társadalmi pozíciója kedvezőtlen irányba változott.

A magas mobilitási arányszámok ebben az időszakban korlátot jelentettek az osztályformálódás számára. Az új, fehérgalléros középosztályi csoportok folyamatosan bővültek az államszocializmus időszakában (Konrád–Szelényi 1989; Eyal–Szelényi–Townsley 1998; Szelényi 1999), ennek köszönhetően pedig relatíve nyitottak is voltak. Pusztán demográfiai úton, a társadalmi pozíció átörökítése révén e rétegek nem tudták újratermelni magukat, így a munkás- és paraszti családokból származók számára is mobilitási csatornák nyíltak meg az állami bürokrácia különböző pozíciói, illetve az értelmiségi foglalkozások felé. Az osztályformálódás demográfiai korlátai a munkásosztály esetében is megmutatkoztak, amennyiben a munkáscsaládból származó gyermekek számottevő hányada elhagyta származási pozícióját, miközben jelentős volt a mezőgazdasági, paraszti háttérrel rendelkezők beáramlása a különböző munkáspozíciókba (Andorka 1982; Andorka–Bukodi–Harcsa 1994; Szelényi 1999).

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 95 2025. 11. 25. 11:05:57

4.1. táblázat. Az abszolút mobilitás mutatói Magyarországon nemenként (%)

	1973	1983	1992	2000	2018	2021
			Férfiak			
Összes mobilitás	75,0	73,4	72,2	66,0	64,2	61,6
Vertikális mobilitás	43,7	50,7	52,4	49,9	48,8	45,1
Horizontális mobilitás	31,3	22,7	19,8	16,1	15,4	16,5
Vertikális/horizontális mobilitás	1,4	2,2	2,6	3,1	3,2	3,2
Felfelé tartó mobilitás	33,7	39,9	40,0	35,7	28,8	25,8
Lefelé tartó mobilitás	10,0	10,8	12,4	14,2	20,0	19,2
Felfelé/lefelé tartó mobilitás	3,4	3,7	3,2	2,5	1,4	1,4
N	13 072	10 885	9 518	3 524	1 093	1 908
			Nők			
Összes mobilitás	78,2	77,5	76,1	74,4	71,1	73,1
Vertikális mobilitás	37,0	47,8	50,5	53,2	49,2	48,5
Horizontális mobilitás	41,2	29,7	25,6	21,2	21,9	24,6
Vertikális/horizontális mobilitás	0,9	1,6	2,0	2,5	2,2	2,2
Felfelé tartó mobilitás	21,4	35,4	35,5	36,3	31,7	31,0
Lefelé tartó mobilitás	15,6	12,4	15,0	16,9	17,5	17,5
Felfelé/lefelé tartó mobilitás	1,4	2,8	2,4	2,1	1,8	1,8
N	13 429	11 581	10 580	3 676	1 152	2 055

Forrás: Az 1973 és 2000 közötti eredmények Róbert Péter és Bukodi Erzsébet (2004) munkáján alapulnak, akik a KSH célzott társadalmirétegződés- és mobilitás-adatfelvételeire, valamint a 2000-es időmérleg-felmérésre támaszkodtak. Az 2018-as és 2021-es eredmények saját számítás alapján álltak elő az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Mobilitás Kutatási Centruma keretében végrehajtott adatgyűjtések alapján (Huszár–Győri–Balogh 2023). A vizsgálatok mindegyik esetben egy EGP-alapú, hét foglalkozási csoportot tartalmazó sémán alapulnak (Róbert–Bukodi 2004; Huszár–Győri–Balogh 2023).

Az 1960–1970-es évek óta csökken tehát az összes mobilitás Magyarországon, ám a csökkenés mintázata eltérő a rendszerváltás előtti, illetve utáni időszakban (lásd a *4.1. táblázat*ot). Az 1990 előtt évtizedekben ugyan összességében csökkent a mobilitási ráta, a mobilakon belül viszont növekvő arányt mutatott a felfelé mobilak iránya. A rendszerváltás utáni időszakban ez megváltozott, és nem csupán az összes mobilitás csökkent, de a felfelé tartó mobilitás is, miközben növekedett azok aránya, akiknek romlott a társadalmi helyzetük a származási társadalmi pozíciójukhoz képest. Az abszolút mobilitási arányszámokat, illetve

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 96 2025. 11. 25. 11:05:57

a mobilitás irányára vonatkozó mutatókat nézve tehát nem egyszerűen arról van szó, hogy egyre alacsonyabb a társadalmi mobilitás mértéke Magyarországon, hanem arról is, hogy a mobilitás egyre inkább visszalépést jelent, és nem felemelkedést. Ezek a folyamatok egyaránt érintik a férfiakat és a nőket, ám a férfiakat sokkal markánsabban.

Ahogy az előzőekben szó volt róla, az abszolút mobilitási ráta alakulása alapvetően két tényezőn múlik, amelyek közül az első az, hogy miként változik maga a társadalom szerkezete és mekkora az ezáltal előidézett strukturális mobilitás. Amennyiben nagy átalakulások zajlanak a társadalomban, amely során az egyik generációról a másikra egyes foglalkozási csoportok kiürülnek, másoknak a részaránya viszont jelentősen megnövekszik, az önmagában társadalmi mobilitást generál. A ’60-as, illetve ’70-es évek magas mobilitási arányszámai pontosan ilyen nagy horderejű társadalmi változásokból fakadtak, az pedig, hogy az abszolút mobilitási ráta ezután csökkenésnek indult, és növekedett az immobilak aránya, az mindenekelőtt annak köszönhető, hogy a következő évtizedekben lelassultak ezek a folyamatok (Ferge 1969; Andorka 1982; Szelényi 1999).

A rendszerváltás utáni időszakban azonban új folyamatok is beindultak. A foglalkozási szerkezet változása nem egyszerűen lelassult, de ahogy az előző fejezetben szó volt róla, polarizálódott, illetve lefelé tolódott. Némileg növekedett a magas presztízsű, vezetői és értelmiségi foglalkozások aránya, viszont tartósan magas maradt az alacsony végzettségű, illetve képzettséget nem igénylő munkát végzők hányada is, valamelyest csökkent azonban a társadalomszerkezet középső részén helyet foglaló foglalkozási pozícióké. 2010 után egy nagyon erős növekedés következett be a foglalkoztatottak számában Magyarországon, ez a növekedés azonban az európai trendekkel ellentétben abba az irányba tolta a foglalkozásszerkezetet, hogy még nőtt is a képzettséget nem igénylő munkák aránya. A strukturális mobilitás szempontjából tehát nem egyszerűen az a gond, hogy a társadalom szerkezete lassan változott, hanem az, hogy lefelé tolódott. Amíg a rendszerváltás előtti időszakban a társadalom strukturális változása következtében az egyének fölfelé mozogtak a társadalomban, addig a rendszerváltás utáni társadalomszerkezeti változások következtében a strukturális mobilitásnak már sok esetben lefelé irányuló mozgás volt az eredménye.

Ez a jelenség egyáltalán nem egyedi Európában. Ahogy láttuk, a brit társadalomra vonatkozó, hagyományos szociológiai mobilitáskutatások nagyon hasonló problémákat tártak fel (Bukodi et al. 2015; Goldthorpe 2016; Bukodi–Goldthorpe 2019). Eszerint a brit társadalom európai összehasonlításban egyáltalán

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 97 2025. 11. 25. 11:05:57

nem számít ugyan merev vagy zárt társadalomnak, sőt a mobilitás csökkenése sem figyelhető meg a korábbi időszakokhoz képest. Változást jelent azonban az, hogy a mobilakon belül kevesebben mondhatják el, hogy javult a társadalmi helyzetük a szüleikhez képest, megnőtt viszont a lefelé tartó mobilitás. A jelenség mögött meghúzódó okok is nagyon hasonlóak a magyarországi helyzethez, amennyiben szintén társadalomszerkezeti változások állnak a hátterében. Amíg a megelőző évtizedekben ütemesen növekedett a brit társadalomban a vezetői, illetve értelmiségi foglalkozások aránya, addig mára a bővülés megállt, és a foglalkozási hierarchia felső szegmensében egyszerűen nem keletkeztek olyan pozíciók, ahová a kedvezőtlenebb helyzetből indulók beáramolhattak volna.

A brit–magyar párhuzam azonban ezen a ponton véget is ér. Ha összehasonlítjuk a brit és a magyar társadalom osztályszerkezetét, akkor igen lényeges különbségeket figyelhetünk meg. Nagy-Britanniában kifejezetten magas a vezetői, értelmiségi csoportok aránya az osztályszerkezetben, és ennek a bővülése torpant meg. Ehhez képest Magyarországon a vezetői, illetve magas képzettséget igénylő munkát végző csoport aránya alacsony, míg a különböző munkáspozíciók – köztük a képzetlen munkások – aránya európai összehasonlításban az egyik legmagasabb (Huszár 2013a; Kolosi 2016; Huszár–Berger 2020).

Az osztályszerkezet, illetve a mobilitási folyamatok ezen jellemzői olyan feltételeket teremtenek, amelyek jóval nagyobb esélyt kínálnak az osztályformálódásra a rendszerváltás utáni Magyarországon. A középosztályi, felső középosztályi pozíciók kevéssé bővülnek, így e csoportok, miközben egyre nagyobb arányban átörökítik saját pozíciójukat, addig az alsóbb osztályokból származók annál inkább kizáródnak. Az alsóbb pozíciók esetében ezzel párhuzamosan szintén megfigyelhető az a folyamat, hogy e csoportok egyre inkább demográfiailag is újratermelik magukat, vagyis akik az alsóbb társadalmi csoportokba születnek, azok nagyobb eséllyel ott is maradnak.

Az abszolút mobilitási ráta mindegyik nem esetében folyamatosan csökkent az elmúlt évtizedekben. Ez a trend érvényesült az 1970-es évektől egészen máig, kivételt csupán az utolsó, 2021-es mérés jelent, amikor a nők körében a horizontális mobilitás növekedésének következtében némileg növekedett az összes mobilitást mutató ráta is. A nők és a férfiak mobilitási mintázatait tekintve azonban felfedezhetők szisztematikus különbségek. Egyrészt, a mobilak aránya mindegyik vizsgált időszakban magasabb volt a nőknél, mint a férfiaknál, és az abszolút mobilitás csökkenése is sokkal markánsabban érintette a férfiakat. Másrészt a mobilitás irányát tekintve megfigyelhető az is, hogy míg a rendszerváltás

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 98 2025. 11. 25. 11:05:57

időszakáig a felfelé irányuló mobilitás magasabb volt a férfiak, a lefelé irányuló pedig a nők körében, addig a 2000-es évek után már a nők esetében magasabb a felemelkedők aránya, a lefelé irányuló mobilitás tekintetében pedig a férfiak vannak kedvezőtlenebb helyzetben (Róbert–Bukodi 2004; Bukodi–Paskov 2020; Huszár–Balogh–Győri 2020; Huszár–Győri–Balogh 2023). A nők fő mobilitási mutatói tehát évtizedek óta alapvetően kedvezőbbek, mint a férfiakéi, ezek az eredmények pedig azt sugallják, hogy a mobilitási folyamatok a nemek közötti foglalkozási egyenlőtlenségek mérséklődésének, illetve felszámolódásának irányába mutatnak. Mennyiben lehet azonban ezt valós folyamatnak tekinteni?

A nők magasabb mobilitási mutatója felé hat az, hogy az elmúlt időszakban jelentősen növekedett a nők gazdasági aktivitása, vagyis nagy arányban léptek be a munkaerőpiacra. Andorka (1982) megfigyelései szerint a korábbi időszakokban a nők elsősorban a képzettség nélküli vagy alacsony képzettséget igénylő foglalkozások felé áramoltak, ez azonban a következő évtizedekben megváltozott. Nemcsak Magyarországon, de a fejlett országokban is megfigyelhető jelenség, hogy a lányok többségbe kerültek a gimnáziumokban és a felsőoktatásban is (Fényes 2009), és azt feltételezhetjük, hogy a nők felsőfokú képzésbe való nagyobb arányú beáramlása elősegíti a foglalkozási mobilitást is.

A nemek közötti foglalkozási egyenlőtlenségek felszámolódására vonatkozó következtetést árnyalja viszont az, hogy a mobilitási folyamatok mindegyik nem esetében alapvetően kedvezőtlenek. A nők előnyösebb helyzete a férfiakéhoz képest abban mutatkozik meg, hogy az ő esetükben kevésbé markánsan csökkent a mobilak, illetve ezen belül a felfelé mobilak aránya. Szintén árnyalja a képet az, ha részletesebben megvizsgáljuk a nők és a férfiak jellemző mobilitási pályáit. A nők mobilitási többlete eszerint javarészt a társadalomszerkezet középső szegmensében zajló mozgásoknak köszönhető. A tipikus női mobilitási út, hogy a szak- és betanított munkás szülők lányai nagyobb eséllyel lépnek át a rutin szellemi vagy az alsóbb szintű értelmiségi foglalkozási csoportokba (Huszár–Balogh–Győri 2020; Huszár–Győri–Balogh 2023). Ez a foglalkozási besorolások alapján mobil pályának minősül, ám a megszerezhető jövedelem, illetve az elérhető életszínvonal tekintetében nem biztos, hogy érdemi változást jelent.[7]

[7] Lásd ezzel kapcsolatban Harcsa István írását, aki kiemeli, hogy a társadalmi mobilitás jelentése különböző történeti korszakokban nagyon eltérő lehet, és kizárólag a foglalkozási mobilitásra hagyatkozva nagyon kevéssé tudjuk megragadni a társadalmi felemelkedés vagy lecsúszás jelenségét (Harcsa 2021b).

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 99 2025. 11. 25. 11:05:57

A nőknek a foglalkozási szerkezet alsó és felső szegmensében tapasztalható hátrányos helyzetét tehát e mobilitási folyamatok kevéssé érintik.

Lényeges továbbá, hogy a nők körében mért magasabb abszolút mobilitási rátáknak részben módszertani, illetve a mérés sajátosságaiból fakadó okai vannak. A legtöbb vizsgálat, így az ehelyütt idézettek is, ugyanis a kérdezettek foglalkozási pozícióját mind a férfiak, mind a nők esetében az apjuk társadalmi pozíciójával hasonlította össze. Ez az eljárás különösen a horizontális mobilitás esetében eredményezhet magasabb rátákat a nők esetében, mivel mobilitásként regisztrál olyan eseteket is, amikor például az apa egy olyan foglalkozási csoporthoz tartozik, amelyben jelentősen meghaladja a férfiak aránya a nőkét, a lánya pedig átlép egy olyan csoportba, amelyben a nők vannak többségben, és ami egyébként az osztályszerkezet azonos szintjén helyezkedik el. Amennyiben a kérdezettek származási társadalmi helyzetét nem az apa foglalkozásával mérjük, hanem a két szülő közül a magasabbéval, akkor némileg eltérő kép tárul elénk a két nem mobilitási jellemzőiről. Ebben az esetben az összes mobilitást tekintve a nők mobilitási többlete eltűnik, ám a mobilitás irányát tekintve továbbra is ők vannak kedvezőbb pozícióban (Huszár–Balogh–Győri 2020; Huszár–Győri–Balogh 2023).

4.3. Relatív mobilitás

A strukturális mobilitás mellett a mobilitási ráta alakulását meghatározó másik fontos tényező, hogy mekkora a cirkuláris vagy helycserés mobilitás, vagyis hányan vannak a társadalomban, akik alsóbb pozícióból fel tudnak jutni egy felsőbb foglalkoztatási csoportba annak árán, hogy mások cserébe felülről lefelé mozdulnak el. Másként fogalmazva, az összes mobilitás mértékét befolyásolja, hogy a mennyire fluid a társadalom, tehát hogy a társadalomszerkezet strukturális változásitól függetlenül mekkora a relatív esélye annak, hogy valaki változtasson a társadalmi pozícióján.

A relatív mobilitás önálló vizsgálata különösen fontos, mivel az abszolút mobilitási arányszám alapján nem vonhatunk le közvetlenül következtetéseket arra, hogy mennyire nyitott vagy zárt egy társadalom, mert az javarészt a társadalomszerkezet változásának dinamikájától függ. A relatív, társadalmi fluiditásra vonatkozó mérőszámok alapján azonban képet alkothatunk arról, hogy kiszűrve a szerkezeti változások hatását, mekkora az esélyegyenlőség mértéke a társa-

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 100 2025. 11. 25. 11:05:57

dalomban (vö. Marshall–Swift–Roberts 2000; Breen 2010). Mekkora az esélye annak, hogy egy szegény családba születő gyermek tehetségének, szorgalmának, kitartásának köszönhetően ledolgozza az indulásánál meglévő hátrányos helyzetét, és felküzdi magát a társadalom felső régióiba? És mekkora annak az esélye, hogy jómódú szülők gyermekeit a szegények csoportjában találjuk? Egy zárt társadalomban a származás hatása erős, és döntően meghatározza az emberek életpályáját, egy nyitott társadalom viszont esélyt teremt az indulásnál meglévő hátrányok leküzdésére.

A funkcionalista társadalomelmélet központi tétele, hogy a modern társadalmakat többek között éppen az különbözteti meg a tradicionális társadalmaktól, hogy ezek rétegződésében csökkent az olyan tulajdonított tényezők szerepe, mint a vallás, az etnicitás vagy az osztályhelyzet, ám felértékelődik a gazdasági rendszerben kifejtett egyéni teljesítmények jelentősége (Parsons 1970). Ezzel a kiindulóponttal összhangban fogalmazta meg Donald Treimann (1998) a mobilitáskutatások számára máig meghatározó modernizációs tézisét, mely szerint az iparosodás és az urbanizáció előrehaladásával, valamint az iskolázottsági szint emelkedése és a tömegkommunikáció terjedése nyomán az egyének származási társadalmi helyzete egyre kevésbé határozza meg a későbbi társadalmi pozíciójukat, és annál nagyobb arányú a mobilitás. A modernizáció kibontakozásával tehát eszerint az esélyegyenlőtlenségek csökkennek, e társadalmak egyre nyitottabbá és egyre meritokratikusabbá válnak, amelyekben egyre nagyobb a szerepe az érdemeknek és a tehetségnek (Bell 1972, 1973).

A modernizációs tézis a későbbi mobilitásvizsgálatok tükrében komoly kritikákat kapott. Featherman, Jones és Huser (1975) bírálták Treimant, amennyiben nem tesz különbséget a társadalmi mobilitás abszolút és relatív formája között, és e különbségtétel után fogalmazták meg saját tételüket. Eszerint miközben a társadalmi mobilitás abszolút szintjét tekintve a különböző országok között nagy különbségek vannak, illetve lehetnek, hipotézisük szerint azonban a relatív mobilitás szintje és mintázata alapvetően azonos minden társadalomban, amely a piacgazdaság, valamint a nukleáris család intézményeire épül.

A korábbi átfogó nemzetközi mobilitásvizsgálatok alapján ezeknek az ellentétes téziseknek a megítélése ellentmondásos. Míg többek között Breen és Luijkx és munkatársaik 2000-es években végzett vizsgálatai inkább a modernizációs tézist támasztották alá, amennyiben az abszolút mobilitás esetében a konvergencia irányába mutató trendeket találtak, és a relatív mobilitási esélyek egyenlőbbé válására vonatkozóan is láttak jeleket (Breen 2004; Breen–Luijkx 2004), addig

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 101 2025. 11. 25. 11:05:57

Goldthorpe és Erikson (1992) átfogó kutatása alapvetően Featherman, Jones és Huser hipotézisét támasztotta alá, amennyiben az abszolút mobilitás esetében nagy különbségeket találtak a vizsgált országok között, a társadalmi fluiditást tekintve viszont alapvetően azonos mintázatokat figyeltek meg. Az eredményeik alapján arra a következtetésre jutottak, hogy a társadalmi fluiditásnak van egy alapvető, minden országban hasonló mintázata, amihez képest csupán kisebb eltérések figyelhetők meg, amelyek jellemzően nemzeti sajátosságoknak, többek között a politikai berendezkedésnek tulajdoníthatók.

Ami a társadalmi-politikai változásokat illeti, a magyarországi helyzet esetében az a legfontosabb kérdés, hogy vajon a magyar társadalom államszocialista átalakítása, majd pedig a rendszerváltás milyen hatással volt a társadalmi fluiditásra, ha egyáltalán volt erre bármilyen hatásuk (Róbert 2010). Vajon a mobilitási esélyek kiegyenlítése tekintetében sikeresnek bizonyult-e az 1949 utáni nagy kísérlet, amely az egyenlőtlenségek átfogó csökkentését célozta (Szelényi 1999)? A rendszerváltás hatását tekintve ellentmondó hipotézisek fogalmazódtak meg. Vajon a piaci átmenet és az ennek nyomán megnövekvő egyenlőtlenségek a társadalmi fluiditás csökkenését eredményezik? Vagy ellenkezőleg, a transzformációs válságot követően várt gazdasági fellendülés, illetve az oktatás expanziója az esélyegyenlőtlenségek enyhülésének irányába hatnak (Róbert 1999b; Bukodi–Goldthorpe 2010; Katrňák–Fónadová 2014; Gugushvili 2017; Jackson–Evans 2017)?

Ami a rendszerváltást megelőző időszakokra vonatkozó korábbi vizsgálatokat illeti, Andorka Rudolf, Bukodi Erzsébet és Harcsa István (1994) az intergenerációs mobilitás több évtizedes trendjeit elemezve azt állapította meg, hogy ugyan különösen a férfiak esetében vannak az esélyegyenlőtlenségek csökkenése irányába mutató jelek is, de az eredmények alapján sem a Treiman-féle modernizációs tézis nem támaszható alá maradéktalanul, sem pedig az a következtetés nem fogalmazható meg, hogy az államszocializmus időszaka alatt a társadalmi fluiditás alapvetően növekedett volna. Hasonló eredményre jutott Szelényi Szonja (1999) is, amennyiben az 1983-as társadalmi mobilitás adatfelvétel alapján nem látott bizonyítékot a mobilitási esélyek érdemi csökkenésére. Luijkx és munkatársai (Luijkx et al. 1995) azonban jóval határozottabban foglaltak állást, amikor kohorszvizsgálat révén megállapították, hogy az 1920-as évektől az 1980-as évekig csökkent az apa foglalkozásának a hatása a megkérdezettek iskolai végzettségére, illetve foglalkozására, és ez a trend csupán az 1980-as évek-

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 102 2025. 11. 25. 11:05:57

re, az 1990-es évek elejére torpant meg. Ezt megtorpanást azonban a szerzők, átmenetinek tartották,[8] és úgy vélekedtek, hogy a vizsgált időszak vonatkozásában a magyarországi eredmények alátámasztják a származás jelentőségének a csökkenéséről, valamint az egyéni teljesítmények szerepének növekedéséről szóló treimani tézist.

A későbbi időszakokban készült vizsgálatok eredményei már jóval inkább egy irányba mutatnak. Ezek szerint ugyanis – Luijkx és kollégái optimizmusával szemben – az 1980 utáni évtizedek esetében a treimani tézis egyáltalán nem tekinthető érvényesnek, és arra utalnak, hogy Magyarországon az államszocializmusból a kapitalizmusba való átmenet nem a társadalmi fluiditás növekedését segítette elő, hanem inkább annak a csökkenéséhez járult hozzá. A relatív mobilitás a férfiak és a nők esetében némileg eltérő dinamikát követve, az 1980-as évek óta inkább stagnáló vagy csökkenő trendet mutatott (Róbert–Bukodi 2004; Bukodi–Goldthorpe 2010; Jackson–Evans 2017; Róbert 2018; Tóth–Szelényi 2018; Erát–Huszár–Füzér 2022). E folyamatok következtében pedig jelenleg a magyar társadalom európai összehasonlításában a legzártabbak között található (Eurofound 2017; OECD 2018; Bukodi–Paskov–Nolan 2020).

A változásokat jól érzékelteti, ha összehasonlítjuk, hogy miként alakultak a társadalom tagjainak a relatív mobilitási esélyei az 1980-as, illetve a 2020-as években arra, hogy egyrészt bekerüljenek a foglalkozási osztályszerkezet felső pozícióiba, másrészt, hogy kilépjenek az alsó foglalkozási csoportokból. Metaforikusan úgy is megfogalmazható ez a kérdés, hogy vajon mennyire volt ragadós a plafon, illetve a padló az 1980-as, illetve a 2020-as évek Magyarországán (OECD 2018). Mekkora volt tehát az esélye annak a két időszakban, hogy a társadalom privilegizált vagy deprivált helyzetben lévő csoportjai átörökítik társadalmi helyzetüket gyermekeikre?

A *4.2. táblázat* ezt mutatja be esélyhányadosokkal kifejezve. A táblázat első sora azt számszerűsíti, hogy mekkora az esélye a felső szintű vezetők, illetve értelmiségiek csoportjába tartozók gyermekeinek arra, hogy megőrizzék származási társadalmi helyzetüket a többi foglalkozási csoportból származókhoz képest. A második sor ugyanezt az összefüggést mutatja együttesen a felsőbb és

[8] „Arra számítunk, hogy a visszaforduló tendenciák csak átmenetiek, mivel Magyarország gazdasága néhány éven belül növekedésnek indul, az iparosodás és a modernizáció üteme ismét nőni fog, s ez a státuszmegszerzés folyamatában kedvező változást eredményez" (Luijkx et al. 1995).

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 103 2025. 11. 25. 11:05:57

alsóbb szintű vezetők és értelmiségiek csoportjára vonatkozóan. Végül a táblázat utolsó sora a betanított, segéd-, illetve mezőgazdasági munkások összevont csoportjára vonatkozóan mutatja be ezt az összefüggést.[9]

4.2. táblázat. Relatív mobilitás nemek szerint (esélyhányados)

	1982			2021		
	Férfi	Nő	Összesen	Férfi	Nő	Összesen
Az 1–2. foglalkozási osztályban maradás a felfelé mobilitáshoz képest	4,99	2,63	3,89	8,99	4,39	6,41
Az 1–3. foglalkozási osztályban maradás a felfelé mobilitáshoz képest	5,47	4,83	5,08	6,68	4,30	5,32
A 8–9. foglalkozási osztályban maradás a lefelé mobilitáshoz képest	1,87	1,87	1,87	4,02	3,33	3,61

Forrás: 1982: Rétegződés-modellvizsgálat, 2021: Mobilitás Kutatási Centrum.

Megjegyzés: A táblázatban szereplő értékek esélyhányadosok, amelyek az egyes sorokban jelzett foglalkozási osztályokból származóknak az adott foglalkozási osztályban maradásának esélyeit viszonyítják a más foglalkozási osztályokból származóknak az adott foglalkozási osztályba való bekerülésének esélyeihez. 1: felső és középszintű vezetők; 2: magasan képzett értelmiségiek; 3: alsó szintű vezetők, alsó szintű értelmiségiek; 8: betanított és segédmunkások; 9: mezőgazdasági munkások.

A legfelső foglalkozási osztály esetében a két nemre együtt számítva, a relatív mobilitást kifejező esélyhányados 3,89 volt az első időpontban és 6,89 a másodikban. Azaz egy felső szintű vezető, értelmiségi származású személy mindkét időpontban jóval nagyobb valószínűséggel lett a felső foglalkozási csoport tagja, mint egy alacsonyabb származású, de az egyenlőtlenség a két felmérés közötti időszakban alaposan megnövekedett. Amennyiben a mobilitási esélyeket a felsőbb és alsóbb szintű vezetői, illetve értelmiségi foglalkozásúakra együttesen számoljuk, akkor hasonló összefüggéseket látunk, ám az egyenlőtlenségek és a változások is kisebbek. A relatív mobilitást kifejező esélyhányadosok szerint az esélyek 2021-ben valamivel egyenlőtlenebbek, ám a két időpontban hasonlóan zárt volt a vezetők, értelmiségiek csoportja. A szakképzetlen munkások esetében a relatív mobilitást kifejező esélyhányados értéke 1982-ben 1,87 volt, míg

[9] A vizsgálat egyrészt a *Rétegződés-modellvizsgálat* 1982-es adatfelvételére, másrészt pedig a Társadalomtudományi Kutatóközpont Mobilitás Kutatási Centrumának 2021-es adatgyűjtésére támaszkodik. A vizsgálat részleteihez lásd: Huszár–Hajdu 2024.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 104 2025. 11. 25. 11:05:57

2021-ben a csoportban maradás különbségeit kifejező esélyhányados értéke 3,61. Azaz a két időpont között jelentősen megnőtt az alsó foglalkozási csoportban maradás esélye a „lecsúszáshoz" képest, ami elsősorban abból adódik, hogy az alacsonyabb származásúak között nagyobb lett az immobilitás esélye.

A nemek közötti különbségeket vizsgálva az is megállapítható továbbá, hogy mindkét időpontban a férfiak esetében jellemzőbb volt a származás öröklődése, mint a nők között. A felső foglalkozási csoportok esetében, akár külön vizsgáljuk a felső szintű vezetőket és értelmiségieket, akár együtt a vezetői, értelmiségi foglalkozásúakat, mindegyik esetben a férfiak esélykülönbségei mutatkoznak nagyobbnak. Így volt ez az 1980-as években is, mára pedig tovább növekedtek a nemek közötti különbségek. Az alsó foglalkozási csoportok mobilitási esélyei tekintetében az 1980-as években még nem volt különbség a nemek között, mára azonban határozottan a férfiak körében magasabbak az esélyegyenlőtlenségek.[10]

Összességében ezek az eredmények a társadalmi mobilitás relatív esélyeiről arra utalnak, hogy az osztályszerkezet rendszerváltás utáni polarizálódása következtében az alsó és felső foglalkozási csoportok egyaránt sokkal zártabbak voltak 2021-ben, mint 1982-ben, és az esélyek egyenlőtlenebbé válása a nőket és a férfiakat egyaránt érintette. A legfelsőbb csoportokhoz hasonlóan tehát a legalsóbb csoportok is nagyobb eséllyel örökítik át társadalmi helyzetüket a 2020-as években, mint a rendszerváltást közvetlenül megelőző időszakban.

4.4. Származás és munkaerőpiaci siker

Az osztályszerkezet polarizációja azonban nem csupán abban mutatkozhat meg, hogy romlanak a társadalom tagjainak a mobilitási esélyei. Ha valakinek ugyan a csökkenő valószínűségek ellenére megváltozik a társadalmi helyzete szüleihez

[10] Az idézett vizsgálat az apa foglalkozási pozíciójával jellemzi a kérdezettek származási társadalmi helyzetét, ami a nemek közötti mobilitási különbségek tekintetében félrevezető lehet. Amennyiben a származási pozíció megragadásához a két szülő közül azét vesszük figyelembe, aki felsőbb foglalkozási csoportba tartozik, akkor eltérő eredményre jutunk. Ebben az esetben a padló már a nők esetében mutatkozik ragadósabbnak. Az eltérő eredmények hátterében az áll, hogy az utóbbi megközelítést alkalmazva az alsó foglalkozási csoportban csak azokat a háztartásokat találjuk, ahol az apák és az anyák egyaránt az alsó foglalkozási csoportba tartoznak, míg ha csupán az apa pozícióját vesszük figyelembe, akkor az alsó csoportban helyet kapnak olyan háztartások is, ahol az anyák foglalkozási pozíciója kedvezőbb, ami különösen a lányok esetében jelenthet mintát (vö. Huszár–Balogh–Győri 2020; Huszár–Győri–Balogh 2023).

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 105 2025. 11. 25. 11:05:57

képest, és megvalósul a mobilitás, ennek megnövekedhetnek a költségei. A növekvő egyenlőtlenségek révén azoknak, akik alulról indulva feljebb akarnak kapaszkodni, nagyobb távolságokat kell bejárniuk, és ezért esetleg nagyobb árat is kell fizetniük. A társadalmi mobilitás hagyományos vizsgálatai szinte kizárólag arra a kérdésre koncentrálnak, hogy milyen hatással van a származás arra, hogy az egyének milyen pozíciót tudnak elfoglalni a társadalomban. Sokkal kevesebb kutatás foglalkozik azzal, hogy a származás mennyiben és milyen módon befolyásolja az egyének életkörülményeit, illetve viselkedését a társadalmi élet különböző területein akkor is, ha valaki mobil volt, és kilépett a származási társadalmi pozíciójából.

Ez utóbbi kutatási irányon belül az egyik leggyakrabban vizsgált kérdés Pitirim Sorokin disszociatív hipotéziséhez kapcsolódik, amely abból a feltételezésből indul ki, hogy a társadalmi térben való mozgás, különösen, ha az nagy távolságokon ível át, negatív hatással lehet az egyének társas kapcsolataira, de általában az egyének jóllétére, mivel a származási pozíció elhagyásával az egyének korábbi társas kapcsolatai megbomlanak, az új környezetben viszont nehézséget jelenthet új kapcsolatok kialakítása (Chan 2018; Hajdu–Huszár–Kristóf 2019; Vastagh 2020; Durst–Nyírő–Bereményi 2023). E kutatási irányon belül szintén gyakran kerül elő az a kérdés, hogy vajon a társadalmi mobilitás miként hat az egyének politikai viselkedésére, társadalmi politikai attitűdjeire, illetve hogy a társadalmi mobilitás miként rendezi át az osztályszavazás hagyományos mintázatait (Clifford–Heath 1993; Daenekindt–Van Der Waal–De Koster 2018; Houle 2019; Huszár 2022a; Mareeva–Slobodenyuk–Anikin 2022). Ritkábbak viszont az olyan típusú vizsgálatok, amelyek a származás, a társadalmi mobilitás és a munkaerőpiaci sikerek és a keresetek kapcsolatát állították a vizsgálatok középpontjába (lásd például Blaskó 2008).

Ez utóbbira jó példát jelentenek Sam Friedman és Daniel Laurison újabb kutatásai, amelyek azt vizsgálták, hogy az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban mennyire zártak az elit, illetve középosztályi-felső középosztályi foglalkozások a társadalmi mobilitás hagyományos mérőszámai alapján; és hogy a származás mennyiben van hatással e foglalkozások betöltőinek keresetére, valamint munkaerőpiaci sikereikre (Laurison–Friedman 2016, 2024; Friedman–Laurison 2019). Eredményeik jó betekintést nyújtanak abba, hogy e foglalkozások mennyire zártak, és hogy az elitfoglalkozásokon belül milyen jellegzetes különbségek figyelhetők meg a társadalmi egyenlőtlenségek átörökítésének mértéke és mintázatai tekintetében. Rámutatnak továbbá arra is, hogy

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 106 2025. 11. 25. 11:05:57

e foglalkozásokon belül a munkásszármazásúak komoly hátrányban vannak a privilegizált családokból indulókhoz képest a kereseti viszonyaikat illetően. Ahogy Friedman és Laurison fogalmaznak, az Egyesült Királyságban az elit foglalkozásokat betöltők körében egy jókora osztályok közötti bérszakadék *(class pay gap)* mutatható ki.

Ezek az eredmények igen jelentősek, amennyiben alátámasztják, hogy a származás nemcsak abban a tekintetben döntő, hogy kiből mi lehet, vagyis hogy ki milyen foglalkozási pozíciót érhet el, de befolyással van arra is, hogy az elért pozícióban ki miként boldogul. A származási osztályhelyzet hatása ennyiben különböző mechanizmusok útján akkor is érvényesülhet, ha az egyén kilépett a gyermekkorában a szülei által betöltött osztálypozícióból, és teljesen megváltozott az osztályhelyzete. Az osztályok közötti bérszakadék – vagy a Friedman és Laurison által szintén használt osztályplafon *(class ceiling)* kifejezés – érzékletesen mutatja be ennek a problémának a tétjét. Arra utal ugyanis, hogy ahogy a nemek közötti bérszakadék *(gender pay gap)* vagy az üvegplafon *(glass ceiling)* jelenség esetében egy diszkriminatív mozzanat azonosítható, amellyel a nők ugyanazon munka esetében kisebb díjazásban részesülnek, valamint ami meggátolja, hogy a nők felsővezetői pozíciókba jussanak, az osztályhelyzet esetében is megfigyelhető egy efféle mozzanat. Eszerint, ahogy az eltérő nemek esetében, a különböző származásúak esetében sem vezethetők vissza a kereseti egyenlőtlenségek maradéktalanul a keresőtevékenységgel összefüggő produktív tulajdonságokra. A hátrányos megkülönböztetés különböző formái, illetve az ezeket az egyenlőtlenségeket előállító egyéb mechanizmusok aláássák a modern társadalmak meritokratikus önértelmezését, amely szerint e társadalmakban egyre inkább az egyéni teljesítmény, illetve az érdem a boldogulás vagy az előrejutás alapja.

A következőkben Friedman és Laurison munkáit követve (Laurison–Friedman 2016; Friedman–Laurison–Macmillan 2017; Friedman–Laurison 2019) azt a kérdést vizsgálom, hogy miként függ össze a származás a keresetekkel, illetve hogy ez az összefüggés miként változott Magyarországon mára az 1980-as évekhez képest.[11] Az elemzés egymásra épülő regressziós modellekre támaszkodik,

[11] Ez az elemzés a 2.1. táblázatban bemutatott foglalkozási séma egy aggregált, öt kategóriát tartalmazó változatára épül. Az eredmények robusztussága érdekében itt összevontuk a felső blokk 1-es és 2-es foglalkozási csoportját, vagyis a felső és középvezetőket, valamint a magasan képzett értelmiségieket. A középső blokk 4–6-os csoportjai, a vállalkozók és az irodai és szakképzett szolgáltatási foglalkozásúak is összevonva szerepelnek, ahogy az alsó blokkba tartozó betanított és segédmunkások, valamint a mezőgazdasági munkások is.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 107 2025. 11. 25. 11:05:57

amelyekben először a származási osztályhelyzet nyers hatását vizsgáljuk, majd lépésenként újabb és újabb tényezőket vonunk be az elemzésbe kontrollváltozókként, hogy kiszűrjük az ezek szerinti összetételbeli eltéréseket, és képet alkothassunk a származási osztályhelyzet keresetekre gyakorolt nettó hatásáról. A vizsgálatban olyan változócsoportok szerepelnek kontrollváltozóként, amelyek a származással összefüggésben magyarázhatják a kereseti különbségeket (lásd: Huszár–Hajdu 2024).

Az első regressziós modell magyarázó változóként még csak a származási osztályhelyzetet tartalmazza, ez tehát a származás nyers hatását mutatja a keresetekre. A kontrollváltozók szerepe azonban kiemelt jelentőségű. A származási osztályhelyzet mellett ugyanis számos olyan tényező hatással lehet az egyéni keresetekre, amelyeket korántsem lehet diszkriminatívnak tekinteni. Így elképzelhető, hogy a privilegizált helyzetből indulók azért keresnek többet, mert például idősebbek, vagy nagyobb arányban élnek Budapesten. E tényezők hatásának kiszűrése érdekében a második modellben ezért a származási osztályhelyzet mellett az egyének társadalmi-demográfiai jellemzőire vonatkozó változók szerepelnek. A harmadik körben az iskolázottságra, illetve képzettségre vonatkozó kontrollváltozók kerültek be, amelyek egyértelműen összefüggenek mind az egyének származásával, mind pedig jövedelmével. Lehetséges továbbá, hogy a kedvező helyzetből indulók keresete azért magasabb, mert például egészségesebbek, szélesebb és értékesebb kapcsolatrendszerük van, vagy egyéb olyan erőforrásokkal rendelkeznek, amelyeket mozgósítani tudnak. A következő modellekbe ezért az egyének különböző tőkefajtákkal – humán tőke, társadalmi tőke, illetve inkorporált, valamint tárgyiasult formában létező kulturális tőke – való ellátottságáról tájékoztató változók is bekerültek. Végül pedig a keresetek nagyságára szintén magától értetődő módon hatással vannak a munkahely, a munka jellemzői, valamint hogy a kérdezettnek mi a jelenlegi foglalkozása. Az utolsó regressziós modellek már ezeket a tényezőket is tartalmazzák.[12]

Az első regressziós modell, amely egyedül a származási osztályhelyzetet tartalmazta magyarázó változóként, tehát azt mutatja meg, hogy milyen kereseti különbségek vannak a különböző foglalkozási csoportokból származók között. Az utolsó, minden kontrollváltozót tartalmazó modell pedig azt, hogy mekkorák ugyanezek a becsült kereseti különbségek, ha figyelembe vesszük a meg-

[12] A kontrollváltozók és a regressziós modellek részletesebb leírásához lásd: Huszár–Hajdu 2024.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 108 2025. 11. 25. 11:05:57

figyelhető jellemzők szerinti összetételbeli különbségeket a különböző foglalkozási csoportokból származók között.

Az elemzés fő eredményeit a *4.3.* és a *4.4. táblázat* mutatja be. Ami az 1982-re vonatkozó eredményeket illeti, a táblázat első oszlopában bemutatott regressziós modell tehát magyarázó változóként még csupán a kérdezettek származási osztályhelyzetére vonatkozó információkat tartalmazza. Ennek alapján az 1980-as évek elején a magasabb szintű vezetői, értelmiségi származásúak jövedelmének 84,1%-át keresték meg a segéd- és betanítottmunkás-származásúak, míg a szakmunkás-származásúak 93,8%-át. Ha figyelembe vesszük a demográfiai tényezőket (2. modell), akkor a különböző családi háttérrel rendelkezők közötti jövedelmi egyenlőtlenségek szűkülnek, az iskolázottságra vonatkozó változók bevonásával (3. modell) pedig el is tűnnek, sőt a különböző munkásrétegek becsült jövedelme néhány százalékkal magasabb, mint az azonos jellemzőkkel bíró felső szintű vezető és értelmiségi származásúaké. A további – különböző tőkékre, illetve munkajellemzőkre vonatkozó – kontrollváltozók bevonásával ez az összefüggés alapvetően nem változik. Mindez azt jelenti, hogy ugyan 1982-ben jelentős, 16%-os kereseti különbség figyelhető meg a legfelső és legalsó foglalkozási csoportokból származók átlagos keresete között, ám ezt elsősorban iskolázottsági és demográfiai különbségek magyarázzák. Azonos munkahelyi jellemzők, illetve foglalkozás esetében – például ha egy munkáscsaládból származó vezető, értelmiségi foglalkozású lett – pedig, a keresetüket tekintve, a munkásszármazásúak némi előnybe kerültek a vezető és értelmiségi családi háttérrel rendelkezőkhöz képest.

A 2020-as évek elején a kép teljesen mást mutat, mint az 1980-as években. A munkáscsaládokból származók jövedelmi hátránya már az első modell alapján jóval nagyobb, mint a rendszerváltás előtti időszakban. A szakmunkáscsaládból származók 68%-át, a képzetlen munkás háttérből jövők pedig 62%-át keresik meg a magasabb szintű vezetők, illetve értelmiségi családból indulók jövedelmének. A munkáscsaládból származók jövedelmi hátránya a kontrollváltozók különböző csoportjainak bevonásával ebben az esetben is folyamatosan csökken. Ezek közül az iskolázottság szerepe különösen nagy a jövedelmi egyenlőtlenségek magyarázatában. Ám sem a demográfiai jellemzők, sem az iskolázottsági különbségek, sem a rendelkezésre álló erőforrások, ahogy a munkajellemzők és a foglalkozás sem magyarázza a teljes jövedelmi hátrányt. Mindent figyelembe véve, a munkáscsaládokból származók továbbra is csak a 89%-át keresik a felső foglalkozási csoportokba tartozó családokból indulók

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 109 2025. 11. 25. 11:05:57

4.3. táblázat. Az osztályok közötti bérszakadék (1982)

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Származás (ref.: Magasabb szintű vezetők, értelmiségiek)						
Alacsonyabb szintű vezetők, értelmiségiek	1,003	0,973	0,993	0,994	1,004	1,016
Köztes foglalkozásúak	0,887**	0,892**	1,013	1,026	1,036*	1,038*
Szakmunkások	0,938**	0,943**	1,055**	1,066**	1,068**	1,075**
Szakképzetlen munkások	0,841**	0,889**	1,032+	1,049**	1,058**	1,059**
Demográfia	Nem	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen
Iskolázottság	Nem	Nem	Igen	Igen	Igen	Igen
Humán tőke (egészség)	Nem	Nem	Nem	Igen	Igen	Igen
Társadalmi tőke	Nem	Nem	Nem	Igen	Igen	Igen
Kulturális tőke	Nem	Nem	Nem	Igen	Igen	Igen
Munkajellemzők	Nem	Nem	Nem	Nem	Igen	Igen
Foglalkozás	Nem	Nem	Nem	Nem	Nem	Igen
N	7869	7869	7869	7869	7869	7869

Forrás: Rétegződés-modellvizsgálat.

Megjegyzés: A táblázat a Poisson-regressziók eredményeit mutatja. Függő változó: egyéni kereset. Demográfia: nem, életkor, életkor négyzete, családi állapot, háztartásnagyság, településtípus, megye. Iskolázottság: legmagasabb iskolai végzettség, jelenleg tanul-e, nyelvvizsga. Humán tőke: krónikus betegség, előző évben egy hónapig munkaképtelen, előző évben egy hónapig fekvőbeteg otthon, előző évben két hétig kórházban. Társadalmi tőke: van-e kapcsolata bizonyos dolgokat elintézni, testvérek száma. Kulturális tőke: könyvek száma, kulturális fogyasztás. Munkajellemzők: munkahely nagysága, ágazat, állami szektor-e, vállalkozó, alkalmazottak száma. A feltüntetett koefficiensek exponenciális koefficiensek, és az adott foglalkozási csoportból származók becsült jövedelmének az arányát mutatják a felső csoportból származók jövedelméhez képest. $^{+}$ $p < 0{,}1$, * $p < 0{,}05$, ** $p < 0{,}01$

Huszár Ákos Az osztály_saját.indd 110 2025. 11. 25. 11:05:57

Huszár Ákos Az osztály_saját.indd 111

4.4. táblázat. Az osztályok közötti bérszakadék (2021)

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Származás (ref.: Magasabb szintű vezetők, értelmiségiek)						
Alacsonyabb szintű vezetők, értelmiségiek	0,835**	0,841**	0,906+	0,910+	0,898*	0,925+
Köztes foglalkozásúak	0,779**	0,792**	0,933	0,943	0,923+	0,915*
Szakmunkások	0,682**	0,713**	0,863**	0,876**	0,874**	0,886**
Szakképzetlen munkások	0,618**	0,671**	0,838**	0,859**	0,877**	0,886**
Demográfia	Nem	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen
Iskolázottság	Nem	Nem	Igen	Igen	Igen	Igen
Humán tőke (egészség)	Nem	Nem	Nem	Igen	Igen	Igen
Társadalmi tőke	Nem	Nem	Nem	Igen	Igen	Igen
Kulturális tőke	Nem	Nem	Nem	Igen	Igen	Igen
Munkajellemzők	Nem	Nem	Nem	Nem	Igen	Igen
Foglalkozás	Nem	Nem	Nem	Nem	Nem	Igen
N	2053	2053	2053	2053	2053	2053

Forrás: Mobilitás Kutatási Centrum.

Megjegyzés: A táblázat a Poisson-regressziók eredményeit mutatja. Függő változó: egyéni kereset. Demográfia: nem, életkor, életkor négyzete, családi állapot, partnerrel él-e, etnikum, háztartásnagyság, településtípus, megye. Iskolázottság: legmagasabb iskolai végzettség, jelenleg tanul-e. Humán tőke: szubjektív egészségi állapot, akadályozottság, krónikus betegség. Társadalmi tőke: gyenge kötések száma, erős kötések száma. Kulturális tőke: kulturális fogyasztás. Munkajellemzők: ágazat, állami szektor-e, vállalkozó, alkalmazottak száma, az előző 12 hónap mekkora részében dolgozott. A feltüntetett koefficiensek exponenciális koefficiensek, és az adott foglalkozási csoportból származók becsült jövedelmének az arányát mutatják a felső csoportból származók jövedelméhez képest. $^{+}$ $p < 0{,}1$, * $p < 0{,}05$, ** $p < 0{,}01$

2025. 11. 25. 11:05:57

jövedelmének. Ez azt jelenti, hogy a 2020-as évek elején, ha egy munkásszármazású személy azonos végzettséget szerzett, azonos jellemzőkkel rendelkező munkahelyen dolgozott és azonos foglalkozása volt, mint egy privilegizált helyzetben lévő családból származónak, a jövedelme akkor is alacsonyabb volt, mint az utóbbié.

A *4.1. ábra* és a *4.2. ábra* forintban kifejezve ábrázolja a becsült kereseti egyenlőtlenségeket származás szerint 1982-ben és 2021-ben. Az egyes foglalkozási csoportokhoz tartozó első oszlopok a „nyers" kereseti különbségeket mutatják, a másodikak pedig a megfigyelhető jellemzők szerinti összetételbeli eltérések kiszűrése utáni becsléseket.[13] Ez utóbbiak „átlagos" személyekre vonatkoznak, tehát azt mutatják, hogy mekkora lenne a különböző származásúak keresete, ha egyébként minden más megfigyelt jellemző szerint átlagosak lennének. Amennyiben a származási osztályhelyzetnek nem lenne a megfigyelt egyéb jellemzőktől független, önálló hatása a keresetekre, akkor ezeknek az oszlopoknak mindegyik foglalkozási csoport esetében egyforma magasaknak kellene lenniük, a hozzájuk tartozó összegeknek pedig meg kellene egyezniük. Ez jelentené azt, hogy az, kinek mennyi a mai keresete, nem függ attól, hogy milyen családba született.

Ahogy a két ábra jól szemlélteti, a keresetek az 1980-as években nem voltak és ma sem függetlenek a származási osztályhelyzettől, az összefüggés iránya azonban eltér a két időszakban. Míg a rendszerváltást közvetlenül megelőző időszakban a szakmunkás, illetve a képzetlen munkás szülők gyermekei voltak némi előnyben, addig a 2020-as években már a középosztályi, illetve felső középosztályi rétegekből származók. A mai helyzetre koncentrálva (lásd a *4.2. ábrát*) 2021-ben tehát egy magasabb szintű vezető, illetve értelmiségi családból származó személy átlagosan havi 345 222 forintot keresett, egy alsóbb vezető, értelmiségi származású 288 391 forintot, míg egy szakmunkás-származású 235 343 forintot, egy szakképzetlen munkáscsaládból induló pedig 213 255 forintot. A felső és az alsó foglalkozási kategória közti különbség tehát 1,6-szoros. A megfigyelhető összetételbeli különbségeket kiszűrve, a magasabb származásúak jövedelmi előnyének egy része továbbra is megmarad: egy felső középosztályi családból induló személy becsült keresete 266 328 forint, míg egy képzetlen munkás gyermeke 231 858 forintot keresett. Azaz egy azonos iskolázottságú, egészségi állapotú, azonos kulturális és társadalmi tőkével rendelkező és azonos típusú munkahelyen, azonos foglalkozásban dolgozó privilegizált családi

[13] A 4.3. és a 4.4. táblázat 1. és 6. oszlopaiban szereplő modellek alapján.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 112 2025. 11. 25. 11:05:57

háttérrel rendelkező személy ma átlagosan mintegy havi 35 000 forinttal keres többet egy munkásszármazásúnál. Hogy a nagyságrendet jobban érezzük, ez a havi 35 000 forint éves szinten már majdnem kéthavi jövedelemnek felel meg, tehát egy felső középosztályi családból származó személy egy évben majdnem kéthavi jövedelemmel kap többet, mint egy azonos jellemzőkkel rendelkező, ám munkáscsaládból származó.

4.1. ábra. Becsült keresetek származás szerint (1982)
Forrás: Rétegződés-modellvizsgálat.

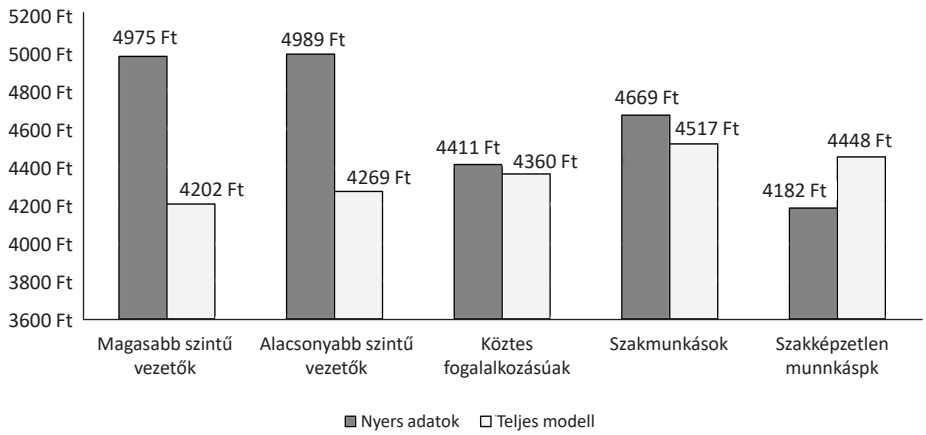

4.2. ábra. Becsült egyéni jövedelmek származás szerint (2021)
Forrás: Mobilitás Kutatási Centrum.

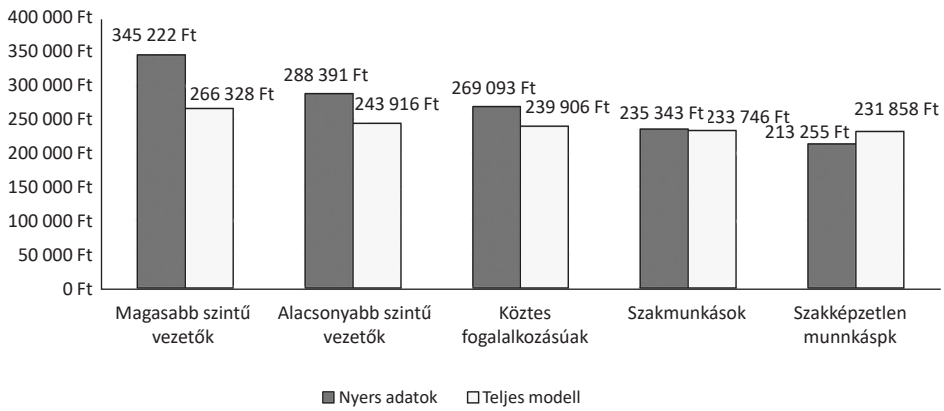

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 113 2025. 11. 25. 11:05:58

Az 1980-as évekhez képest a 2020-as évekre tehát a származási osztályhelyzet szerepe felértékelődött a kereseti egyenlőtlenségek magyarázatában, és ma jelentős bérszakadék mutatható ki a kedvezőbb, illetve kedvezőtlenebb családi háttérrel rendelkezők között. A nemek közötti bérszakadékot vizsgálva azonban az eredmények alapján inkább ellenkező irányú változások figyelhetők meg (Huszár–Hajdu 2024). A nemek közötti kereseti egyenlőtlenségek az 1980-as években is jelentősek voltak. 1982-ben a származási és demográfiai eltérések figyelembevételével a nők keresete a férfiakénak a 70%-át érte el, a további kontrollváltozók bevonása után pedig 76% volt. A 2020-as években ehhez képest a nemek közötti kereseti egyenlőtlenségek mérséklődtek, ám továbbra is jelentősek. 2021-ben a származási és a demográfiai változók figyelembevételével a nők keresete a férfiakénak a 84%-át érte el, a végzettségre, a különböző tőkékre, valamint a munkahelyi és foglalkozási jellemzőkre vonatkozó információk bevonásával a hátrányuk 88%-ra csökkent. Azaz 2021-ben a nők jövedelmi hátrányának mintegy harmadát magyarázza csak, hogy eltérő típusú munkát végeznek.

Mi lehet az oka azonban annak, hogy a 2020-as évek elején ilyen jelentős bérszakadék azonosítható a középosztályi, felső középosztályi családi hátterűek, illetve a munkáscsaládokból származók között? Továbbá, mivel magyarázható, hogy ez a szakadék az 1980-as évek elején még mérsékeltebb volt, és hogy a kereseteket illetően az azonos jellemzőkel rendelkezők esetében inkább a munkáscsaládokból származók voltak előnyben?

Ami az utóbbi kérdést illeti, ahogy korábban szó volt már róla, a kommunista párt a második világháború utáni hatalomátvételét követően az osztályszerkezet radikális átalakítására vállalkozott. A régi uralkodó osztályok eliminálását tűzte ki célul, és önértelmezése szerint a kommunista élcsapat vezetése által a munkásosztályt kívánta hatalomra juttatni. Ennek az önértelmezésnek a valódisága természetesen okkal vonható kétségbe, amennyiben valójában nem a munkások, hanem éppenséggel a pártvezetés, valamint a párt-, illetve állami funkcionáriusok kerültek privilegizált helyzetbe, és élvezhették leginkább a rendszer előnyeit, legyen szó politikai előjogokról vagy anyagi, kulturális erőforrásokról. Ezzel együtt azt sem lehet állítani, hogy az általuk bevezetett reformok súlytalanok lettek volna, és ne járultak volna hozzá az osztályszerkezet radikális átrendeződéséhez. Mindenekelőtt az államosítások, illetve a szövetkezetesítés nyomán valóban osztályok tűntek el, valamint megtört a gazdasági tőke átöröklődésének közvetlen útja. Az oktatási rendszer bővülésével és a származási alapú kvótarendszer bevezetésével valóban mobilitási utak nyíltak

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 114 2025. 11. 25. 11:05:58

meg a munkáscsaládok gyermekei számára, miközben az osztályellenségek esetében bezárultak (Szelényi 1999). Összességében a korábbi időszakhoz képest az államszocialista Magyarországon csökkentek a vagyoni-jövedelmi egyenlőtlenségek, ami magyarázatot adhat a középosztályi, felső középosztályi hátterűek bérhátrányára és a munkásszármazásúak előnyére.

A mostani időszakkal más a helyzet, és a magyarázatot is máshol kell keresni. Ebben az esetben az eredmények azt támasztják alá, hogy a keresetek nagyságában megnyilvánuló sikeresség nem vezethető vissza maradéktalanul az egyéni teljesítményekre, illetve érdemekre, hanem hatással van erre a származási társadalmi helyzet is. Az esélyegyenlőség elve tehát nem csupán azon a ponton sérül, hogy ki milyen pozícióba juthat be, de ugyanazon foglalkozásokon belül is kimutatható egy diszkriminatív mozzanat a privilegizált származásúak előnyére és a munkások kárára. A származási osztályhelyzet ennyiben hosszú árnyékként végigkíséri az egyének életét, akkor is, ha a szüleikhez viszonyítva mobilak voltak, s akkor is, ha nem.

Az eredmények értelmezésekor felmerülhet mindenekelőtt, hogy mennyiben sikerült jól megragadni az elemzésbe bevont kontrollváltozók segítségével azt, ami az egyének önálló erőfeszítéseinek, teljesítményének, érdemének tekinthető. Ezzel kapcsolatban lehet hiányérzetünk. A legmagasabb iskolai végzettség fontos változó, de természetesen az sem mellékes például, hogy ki milyen egyetemen és milyen képzési területen végzett, illetve hogy a közoktatásban milyen útvonalat járt be (Berényi 2022). A kérdezettek munkahelyére, valamint az általuk végzett konkrét munkára vonatkozó részletesebb információk szintén finomítanák az eredményt. E hiányokkal együtt is azt gondolom azonban, hogy a rendelkezésre álló adatfelvételek kivételesen jó lehetőséget biztosítottak e vizsgálathoz, és az esetlegesen hiányzó információk sem változtatnának érdemi módon az összképen.

Ezen a ponton pedig az a fő kérdés, hogy melyek azok a rejtett vagy nagyon is jól látható mechanizmusok, amelyeken keresztül a származási osztályhelyzet hatással van az egyének jövedelmi helyzetére, akkor is, ha egyébként az osztályhelyzetük változott a szüleikéhez képest. E kérdésre a jelenlegi munka csupán korlátozott módon tud választ adni, sokkal inkább olyan kvalitatív vizsgálatok lehetnek alkalmasak erre, mint Friedman és Lurison (2019) idézett kutatása az Egyesült Királyságban, vagy a társadalmi mobilitás folyamatát és következményeit vizsgáló hazai kvalitatív kutatások (Ceglédi 2012; Durst et al. 2022; Plainer 2022; Árendás–Messing 2022). E munkák több olyan mechanizmusra rámutat-

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 115 2025. 11. 25. 11:05:58

tak, amelyek működése hozzájárulhat e hosszú távú hatás fennmaradásához. Ilyen szerepe lehet például a származási család számára rendelkezésre álló gazdasági tőkének, amely képes lehet arra, hogy túllendítsen az esetleges kudarcos időszakokon, vagy lehetőséget teremt kockázatosabb, ám nagyobb haszonnal kecsegtető karrierutak bejárására. Szintén fontos lehet a szülők által mozgósítható kapcsolati tőke, amely a mentorálás, a patronálás vagy éppenséggel a protekció különböző formáit biztosíthatja a privilegizált környezetből indulók számára. S ugyanígy kiemelt jelentősége lehet a családi háttér által biztosított inkorporált kulturális tőkének, amely olyan finom készségekkel, *soft skill*ekkel, illetve kulturális kódokkal vértezheti fel az egyéneket, amelyek az iskolában nem tanulhatók, ám a munkaerőpiaci siker szempontjából döntőek lehetnek.

Az osztályszerkezet az elmúlt évtizedekben tehát nem egyszerűen polarizálódott, de a társadalmi mobilitás vizsgálatai alapján merevebbé és zártabbá is vált. A 2020-as évek magyar társadalmában így egyrészt sokkal nagyobbak a távolságok a legszegényebbek és a leggazdagabbak között, mint közvetlenül a rendszerváltás előtt, az 1980-as években volt. Másrészt ezeket a távolságokat az egyének egyre kevésbé tudják bejárni. A kedvezőbb helyzetben lévők így ma hatékonyabban örökítik át gyermekeikre privilegizált társadalmi helyzetüket, mint az államszocializmus utolsó évtizedében. Továbbá az 1980-as évekhez képest a 2020-as években az alulról indulók is nagyobb eséllyel öröklik meg szüleik kedvezőtlen társadalmi helyzetét, amelyből kisebb esélyük van kitörni. Sőt a származás akkor is erősen befolyásolja az egyének boldogulását, ha esetleg társadalmi helyzetük változott származási pozíciójukhoz képest. Az egyenlőtlenségek tehát ma nagyobbak is, és egyre inkább újratermelődnek az egyik nemzedékről a másikra.

Az eddigi elemzések az osztályszerkezetben megfigyelhető egyenlőtlenségek mértékéről, ennek átjárhatóságáról nyújtottak tájékoztatást, a következőkben azt vizsgálom, hogy miként függ össze az erőforrások eloszlása a társadalmi megbecsülés eloszlásával. Másként fogalmazva: arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen viszonyban áll egymással az osztályhelyzet, illetve a rendi helyzet a mai Magyarországon.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 116 2025. 11. 25. 11:05:58

5. OSZTÁLY ÉS REND

Amennyiben az osztály fogalmának jelentése, illetve használhatósága viták tárgyai, akkor még nagyobbak a nézetkülönbségek a rend fogalmát, valamint az osztály és rend viszonyát illetően. Attól függően, hogy ki milyen jelentést tulajdonít az egyiknek vagy a másiknak, nagyon eltérő kérdésfeltevések, kutatási irányok nyílnak meg, amelyek különböző következtetésekhez vezethetnek. A következőkben amellett érvelek, hogy az osztályhelyzet, illetve a rendi helyzet szorosan összefügg a mai magyar társadalomban, továbbá hogy ez a kapcsolat egyre erősebbé vált a rendszerváltás óta eltelt évtizedekben. Mielőtt azonban kifejteném, hogy ez pontosan mit is jelent, és rátérnék ennek az összefüggésnek az empirikus vizsgálatára, fontos világosan körülhatárolni, hogy mi is a vizsgálat pontos tárgya. Ennek érdekében először azt mutatom be tömören, hogy milyen kérdésfeltevések kapcsolódtak, kapcsolódhatnak a rend fogalmához, és hogy ehelyütt milyen kérdésre keresem a választ.

5.1. Megjegyzések a rend fogalmához

A rend fogalmának használatát övező viták részben abból fakadnak, hogy egyfelől a rend és az osztály fogalmainak segítségével Marx, illetve Weber egyszerre írnak le egy történeti folyamatot, nevezetesen a *történeti-jogi* értelemben vett rendiség felbomlását és az osztályalapon szerveződő kapitalista társadalmak kialakulását, másfelől Weber a rend fogalmához *viselkedésszociológiai* tartalmakat is rendel (Kövér 1998).

Marx úgy vélte, hogy a tőkés rendszer lerombolja a kapitalizmust megelőző társadalmak rendi viszonyait, és a saját képére formálja a társadalmat. A kapitalista társadalmak tagolódása eszerint osztályterminusokban írható le, míg a

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 117 2025. 11. 25. 11:05:58

rend fogalma elveszti a relevanciáját. Weber ezzel szemben az osztály mellett a rendet önálló tagolódási elvként írta le, amely nem (feltétlenül) tűnik el a kapitalizmus létrejöttével sem. Egy adott társadalomban Weber felfogása szerint e különböző szerveződési elvek egyidejűleg jelen lehetnek. Egyazon társadalomnak tehát egyszerre lehet osztályszerkezete és rendi szerkezete is, amelyek egymástól elkülönülhetnek, de össze is kapcsolódhatnak. Így a rendi helyzet alapja lehet az osztályhelyzet, de emellett más tényezők is, mint például a vallási vagy az etnikai viszonyok.

A rend, illetve a rend és osztály viszonyának e kétfajta – történeti és viselkedésszociológiai – felfogásából eltérő kérdésfeltevések következhetnek, amelyek másként jelölik ki a vizsgálódás irányát is:

1. Mennyiben bomlott fel a történeti-jogi rendiség, és mennyiben adta át a helyét a kapitalista szerveződésnek? Mennyiben alakítják a társadalom érintkezési viszonyait, a társadalom tagjainak az életvitelét, mentalitását a történeti-jogi rendi határok azután, hogy e határok jogi értelemben megszűntek?

2. Mi a rendi helyzet alapja adott társadalomban? Miként oszlik el a megbecsülés a társadalomban, és mi a forrása ennek? Mennyiben válik az osztályhelyzet a rendi helyzet alapjává?

A rend, illetve a rend és osztály viszonyát illető fogalmi nehézségeket csak tovább bonyolította az, ahogy a Weber által használt német *Stand* fogalma Talcott Parsons fordításában átkerült az angol nyelvterületre, és ahogy beépült a társadalmi rétegződés vizsgálatának strukturális-funkcionalista hagyományába. Weber fő művének, a *Gazdaság és társadalom*nak az angol nyelvű fordításában Parsons a *Stand* fogalmát a *status* kifejezésével igyekezett visszaadni. Ez a lehetséges alternatívákkal szemben a történeti folyamatoktól elszakadó, kifejezetten ahistorikus és absztrakt jelentéstartalmakat kapcsolt a rend fogalmához, amely az egyéneknek a státuszhierarchiában betöltött pozíciójára utal (Böröcz 1997: 2016–2022). A konceptualizálásnak ez a módja utat nyitott egyfelől a kvantitatív szociológiában különösen népszerűvé váló különféle státuszindexek kidolgozásához, mint amilyen az Otis Dudley Duncan-féle *Socio-Economic Index (*SEI) vagy a Donald Treiman által létrehozott *Standard International Occupational Prestige Scale* (SIOPS), amelyek egyetlen pontszámba sűrítve igyekeznek visszaadni az

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 118 2025. 11. 25. 11:05:58

egyének társadalmi státuszát.[1] Utat nyitott továbbá a társadalmi státusz különböző dimenzióinak a megkülönböztetése és annak vizsgálata felé, hogy mennyire konzisztens az egyének társadalmi státusza a különböző státuszdimenziók alapján (Lenski 1954, 1997). Paradox módon a strukturális-funkcionalista hagyományban végül az osztály is a státusz fogalmában oldódik fel, illetve ennek alapján definiálódik, amennyiben az osztály fogalma a státuszcsoportokkal válik azonossá, és azokra vonatkozóan használják, akik hasonló pozíciót foglalnak el a státuszhierarchiában (vö. Chan–Goldthorpe 2007: 512).

A státusz fogalma alapján az a történeti folyamat is átértelmeződik, amit Marx és Weber a történeti rendiség felbomlásával, illetve az osztály dominánssá válásával írtak le. Eszerint a modernizáció során a társadalmak egyre nyitottabbá válnak, amennyiben az egyének társadalmi státuszát egyre kevésbé azok a körülmények határozzák meg, amelyekbe beleszülettek, és sokkal inkább a tehetségük és szorgalmuk, vagyis egyéni teljesítményeik. E szerint az értelmezés szerint azokban a társadalmakban, amelyek még nem léptek a modernizáció útjára, vagy ennek még a kezdeti szakaszában vannak, a társadalmi státuszok túlnyomó részt tulajdonítottak *(ascribed)*, amin az egyének életük során nem vagy csupán korlátozott mértékben tudnak változtatni. A modern, illetve a modernizáció szempontjából előrehaladott társadalmakban viszont a társadalmi státuszok javarészt már elért *(achieved)* státuszok, amelyek az egyének önálló teljesítményén alapulnak (Parsons 1940, 1970; Linton 1997; Parsons 1997; Treiman 1998). Ez a felfogás határozottan szembeállítja, és a modernizáció folyamatának elképzelt kezdő, illetve idealizált végpontjára helyezi egyrészt a zárt és elmaradott, tulajdonított státuszokkal jellemezhető, történeti-jogi értelemben vett rendi társadalmakat, másrészt a nyitott és fejlett, tulajdonított státuszokat létrehozó osztálytársadalmakat.

A rend (és osztály) státuszként átértelmezett fogalmához újra csak sajátos, és a korábbiaktól igencsak eltérő kérdésfeltevések és kutatási irányok kapcsolódnak:

3. Milyen módon, milyen dimenziók mentén ragadható meg a társadalmi státusz, és ezek alapján milyen státuszcsoportok azonosíthatók? A különböző dimenziók mentén mennyire konzisztens az egyének státusza?

[1] Ezekhez, illetve a társadalmi státusz egyéb graduális mérőszámaihoz összefoglaló módon lásd Bukodi–Dex–Goldthorpe 2011 munkáját.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 119 2025. 11. 25. 11:05:58

4. Az egyének státuszát mennyiben inkább tulajdonított tényezők, vagy saját teljesítményeik határozzák meg? Mennyiben lehet egy társadalmat ez alapján nyitottnak vagy zártnak tekinteni? Egy adott társadalom hol tart, meddig jutott a modernizáció útján?

Ezek a rend fogalmához kapcsolódó, illetve a rend és osztály viszonyát érintő eltérő kérdésfeltevések, kutatási irányok hol tisztán, önállóan, hol egymással összekapcsolódva folyamatosan jelen voltak és vannak a magyarországi történetírásban és társadalomkutatásban, és az ezek alapján végzett vizsgálatok rendre arra az eredményre jutnak, hogy a rend fogalma releváns volt, és ma is fontos a magyar társadalom megértéséhez: a magyar társadalom tagolódása ezek szerint vagy egyértelműen a rend fogalmával írható le, vagy legalábbis rendies vonásokat mutat. Attól függően azonban, hogy a kutatások a rend mely fogalmával dolgoznak, nagyon különböző jelenségeket vizsgálhatnak, és igen eltérő, olykor egymásnak élesen ellentmondó következtetésekre juthatnak.[2]

A történeti vizsgálatok – az imént bemutatott első kérdésfeltevés szellemében – rámutattak például arra, hogy a történeti-jogi értelemben vett rendek maguk sem voltak egységesek a rend fogalmának viselkedésszociológiai értelmében. Az „egy és ugyanazon nemesség elve" maga is fikció volt többek között a társadalmi megbecsülés eloszlása, az életvitel vagy éppenséggel a *connubium* és *kommenzalitás* – tehát a közös házassági kapcsolatok és az asztalközösség – tekintetében (Kövér 1998: 99–112). Szintén rámutattak arra, hogy a rendi alapon szerveződő és elkülönülő csoportok a történeti-jogi burok felszámolása, a jobbágyfelszabadítás és a közteherviselés bevezetése után sem tűntek el (Gyáni 1998, 1999, 2011; Kövér 1998). A társadalomtudományi, illetve szociológiai munkák továbbá teoretizálták ezeket a tapasztalatokat, amennyiben az átalakuló magyar társadalom szerkezetét kettősként, megkettőződöttként írták le, ahol egyszerre vannak jelen a rendiség tovább élő mintázatai, valamint a kialakuló kapitalizmus által létrehozott osztályviszonyok.

E kettősséget írja le Leopold Lajos (1997) a színlelt kapitalizmus fogalmával, mely szerint a jogi formákat tekintve a kapitalizmus ugyan kialakult a 20. szá-

[2] A következőkben nem foglalkozom külön azokkal a munkákkal, amelyek a strukturális-funkcionalista rétegződéselmélethez szorosan kapcsolódva, és a rend fogalmát státuszként átértelmezve végeznek többdimenziós rétegződésvizsgálatokat, illetve azonosítanak különböző státuszcsoportokat. Magyarországon erre a legjobb példát Kolosi Tamás (1987, 2000) munkái jelentik. Kolosi rendfogalmának kritikai értékeléséhez lásd mindenekelőtt Éber (2013) elemzését.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 120 2025. 11. 25. 11:05:58

zad elejére Magyarországon, ám e formák üresek maradtak, és ezt érzékelteti igen hatásos módon a „marxista kalauz" zavarával is.[3] Szintén e kettősség jelenik meg Erdei Ferencnek a két világháború közötti magyar társadalomra vonatkozó munkájában, amikor megállapítja, hogy „a gazdálkodás kapitalizálódása ellenére megmaradtak a társadalomszerkezet rendi formái, és ezek alkalmazkodtak az új gazdasági rendhez, illetve ezek illeszkedtek bele a kapitalista termelőviszony megfelelő helyzeteibe" (Erdei 1997a: 31). Így a magyar társadalom szerkezetét egyfelől a „történeti nemzeti társadalom", másfelől a „modern polgári társadalom" együttes jelenlétével jellemzi (Erdei 1997a, 1997b, 2010).[4]

A rendies formáknak a történeti-jogi rendiség felszámolása utáni fennmaradására vonatkozó megállapítások továbbá – a korábban azonosított negyedik kérdésfeltevés módjára – igen gyakran illeszkednek valamiféle idealizált modernizációs elméleti keretbe mind a történeti, mind pedig a társadalomtudományi munkákban. Ebben az elméleti kontextusban a rendiség továbbélése egyben a magyar társadalom elmaradottságának a bizonyítéka is a fejlett, modern, nyugati kapitalista társadalmakhoz képest (Gyáni 2011). Erdei Ferenc értelmezésében a társadalomszerkezet megkettőződése „fáziseltolódás", vagyis lemaradás következtében alakult ki, és a polgárosodás fogalmával jelöli azt a folyamatot, amely során „a történeti társadalomformák minden fokon igazodnak és hozzáidomulnak a termelés viszonyaihoz" (Erdei 1997a: 32), vagyis a társadalomszerkezet rendi öröksége eltűnik.

Ez a fajta értelmezés azonban nem korlátozódik a 19. századi, valamint a 20. század első felének magyar társadalmára, hanem e gondolatra egy máig élő társadalomkutatási hagyomány épült, amely a magyar társadalmat a különböző korszakaiban valamiképpen megkettőződöttnek, illetve valamiféle polgári-kapitalista eszményhez képest elmaradottnak és/vagy rendiesnek tartja (Gyáni

[3] Leopold Lajos azt fejtegeti, hogy milyen látvány tárul egy marxista kalauz szeme elé, amikor a 20. század első felében végigsétál egy magyarországi vonat három osztályán. Egyáltalán nem az, ami a marxi elemzésekből következne, nevezetesen, hogy az első osztályon a leggazdagabbak, majd a következőben a közepes jövedelműek, végül a harmadik kocsiban a legszegényebbek utaznak. Ehelyett a vonat különböző osztályait a rendi helyzet által meghatározott presztízs alapján népesítik be az utasok, függetlenül attól, hogy az anyagi helyzetük alapján mit is engedhetnének meg maguknak (Leopold 1987: 260–263).

[4] Erdei írásának az értelmezése kapcsán még újabb újdonságokat tartogathat az eredeti kézirat kalandos sorsa. A töredékesnek hitt munkából először Huszár Tibor publikált részleteket 1976-ban, majd 2010-ben Halmos Károly (2010) rátalált a munka negyedik részére az MTA Kézirattárában, az utóbbi években pedig Kövér György (2023) bukkant rá a kézirat egy 428 oldalas gépelt nyersfogalmazványára.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 121 2025. 11. 25. 11:05:58

2011; Éber 2011). Ez a hagyomány az utóbbi időszakban, a rendszerváltás utáni polgári fejlődés sikerességébe vetett hit megingásával (Szalai 2007), majd pedig a 2010 utáni gyökeres politikai és társadalmi változások nyomán különösen felerősödött (Morcsányi–Tóth 2016; Szalai 2020), amit a társadalomszerkezet jellemzésével összefüggésben Szelényi és munkatársai klasszifikációs gyakorlata, illetve ezen alapuló következtetései is mutatnak (Eyal–Szelényi–Townsley 1998; Szelényi–Mihályi 2020). Eszerint a társadalomszerkezet modern, osztályok szerinti tagolódásáról ideáltipikusan legfeljebb a nyugati kapitalista társadalmakban – mint például Franciaország – beszélhetünk (ahol a gazdasági tőke szerepe domináns, az uralom legális-racionális módon szerveződik, a gazdasági kapcsolatok pedig személytelenek és nyitottak). A magyar társadalom Szelényiék elemzése szerint története során sohasem volt képes megfelelni ennek a mércének, hanem rendre a társadalmi tőke vagy a politikai tőke valamely formája dominálta, ami a társadalom rendies tagolódását eredményezte. Az osztályformálódás értelmezésük szerint a rendszerváltás második évtizedében, a 2000-es években jutott a legmesszebb, ezt azonban megtörte az uralmi rendszer 2010 utáni neopatrimoniális átalakulása (Szelényi–Csillag 2015; Szelényi–Mihályi 2020).[5]

A következőkben a rend fogalmára támaszkodva nem ezekhez a kutatási irányokhoz kívánok csatlakozni, hanem a fent megfogalmazott kérdésfeltevések közül a másodikhoz kapcsolódva arra vagyok kíváncsi, hogy *mi a rendi helyzet alapja a mai magyar társadalomban*. Nem azt kérdezem tehát, hogy a magyar társadalom tagolódása mennyiben esik egybe a rend, illetve az osztály valamely ideáltipikus-idealizált felfogásával, hanem egészen konkrétan, hogy más tényezők mellett *az osztályhelyzet mennyiben határozza meg a társadalmi megbecsülés eloszlását a mai Magyarországon*. Ez a kérdésfeltevés annál is inkább fontos, mert az egyébként idealizált nyugati társadalmakra vonatkozóan is többen rámutattak arra, hogy a piaci logika mellett az osztályok közötti határoknak a rendies megmerevedése maga is forrása lehet az egyenlőtlenségek növekedésének.

Ez a helyzet többek között a társadalmi elzárkózás vagy kizárás *(social closure)* elméleti hagyományával, amely Weber (1987a: 68–71) nyitott és zárt társadalmi kapcsolatokra vonatkozó különbségtételét igyekszik gyümölcsözővé

[5] Vö. ezzel kapcsolatban Magyar Bálint és Madlovics Bálint (2021, 2022b, 2022a) sok tekintetben hasonló értelmezését, amely a mai magyar társadalmat klientúratársadalomnak tartja, szemben többek között az osztálytársadalmakkal, ahol a társadalmi rend nyílt hozzáférésű; és a pozíciók nem formalizáltak; ahol továbbá mérsékelt vagy magas a társadalmi mobilitás; és a társadalom tagjait nem lehet megfosztani a státuszuktól (Magyar–Madlovics 2021: 583–591).

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 122 2025. 11. 25. 11:05:58

tenni a társadalmistruktúra-, illetve rétegződéskutatás területén. E hagyomány különböző képviselői, mint például Frank Prakin (2013), Raymond Murphy (1984, 1986) vagy Randall Collins (2021), amikor az elzárkózás vagy a kizárás különböző kirekesztésen vagy szolidaritáson alapuló stratégiáit tárgyalják, akkor nagyon hasonló jelenségeket vizsgálnak, mint amit Weber a rend fogalmával kapcsol össze, ám ők ezt az osztályformálódás szempontjából teszik (vö. Manza 1992; Böröcz 1997; Tátrai 2021).

Szintén idézhetők a jövedelmi, vagyoni egyenlőtlenségek történeti alakulására irányuló vizsgálatok (Atkinson 2015; Piketty 2015, 2022; Milanovic 2016), amelyek arra is rámutatnak, hogy az egyenlőtlenségek utóbbi évtizedekben megfigyelhető növekedése egyáltalán nem vezethető vissza meritokratikus, érdemalapú elvekre, sőt inkább ellentmond ezeknek. Amennyiben az $r>g$ Piketty által leírt összefüggése valóban érvényesül, tehát a tőke hozama meghaladja a gazdasági növekedés ütemét, az azt is jelenti, hogy a gazdagság, illetve az előrejutás elsődleges forrása kevéssé a munka lehet, sokkal inkább az örökség, vagy ha valaki jól házasodik (Piketty 2015: 399–452). A kapitalizmus ennyiben maga is refeudalizálódik, és rendies különbségeket teremt (Szalai 2006, 2016; Piketty 2015).

Az utóbbi időben továbbá különös erőfeszítések történtek az osztályhelyzet és a rendi helyzet precíz empirikus mérésére, illetve annak célzott vizsgálatára, hogy ezek mennyiben kapcsolódnak össze a mai társadalmakban, valamint hogy mely társadalmi jelenségek magyarázhatók inkább az egyik vagy másik alapján. Többek között a 2000-es években Tak Wing Chan és John Goldthorpe (Chan–Goldthorpe 2004, 2007; Chan 2010), nemrég pedig norvég kutatók, Magne Paalgard Flemmen és kollégái (Flemmen–Jarness–Rosenlund 2018, 2019) vállalkoztak az osztály és rend különbségének és összefüggésének fogalmi tisztázására, valamint empirikus vizsgálatára. A megközelítéseik ugyan alapvetően eltérnek egymástól – míg az előbbiek közvetlenül Weberhez kapcsolódva a bizalmas kapcsolatok foglalkozások szerinti formálódásának vizsgálatával, addig az utóbbiak Bourdieu fogalmi keretét alkalmazva az életvitel, az életstílus alapján igyekeznek megragadni a rendi helyzetet –, vizsgálataik azonban sok tekintetben hasonló eredményre jutottak. Eszerint az osztályhelyzet, illetve a rendi helyzet a mai brit és norvég társadalomban nagyon sok esetben szorosan összefügg egymással, nem lehet azonban a kettőt maradéktalanul visszavezetni egymásra.

E kérdésfeltevésekhez és vizsgálatokhoz kapcsolódva magam is abból indulok ki, hogy az osztályhelyzet, illetve a rendi helyzet szorosan összefügg a mai

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 123 2025. 11. 25. 11:05:58

magyar társadalomban is. Sőt azt feltételezem, hogy ez a kapcsolat egyre erősebbé vált a rendszerváltás óta eltelt évtizedekben, méghozzá oly módon, hogy *a társadalmi megbecsülés eloszlása egyre inkább hozzáidomult az osztályhatárokhoz*. Ez a tézis egyáltalán nem új. Ezzel egybevágó megállapítások olvashatók a társadalomtudományos szakirodalomban és a közbeszédben egyaránt. Szalai Erzsébet (2006, 2016) megállapításait a kapitalizmus refeudalizációjáról például nem csupán a centrumországokra vonatkoztatja, de a magyarországi viszonyokra is. Tóth István György, Szelényi Iván, valamint Mihályi Péter szintén hasonló összefüggéseket fogalmaznak meg, amikor a felső középosztály bezáródásáról beszélnek, és ezt egy új arisztokráciához hasonlítják (Tóth–Szelényi 2018, 2019; Mihályi–Szelényi 2019). Ezen túl azonban általánosságban az osztályhelyzet és a rendi helyzet összekapcsolódásáról árulkodik minden olyan megállapítás, amely a megbecsültséget, a tiszteletet és elismerést a gazdasági helyzethez köti. Igen világosan és közérthetően osztály és rend egybefonódásáról, illetve ennek helyes mivoltáról értekezik például a vezető politikus, amikor kinyilvánítja, hogy „akinek nincs semmije, az annyit is ér".[6] E kijelentések szerint a javak eloszlása határozza meg a társadalmi megbecsülés eloszlását is, és az a kívánatos, ha ez a kettő összefügg egymással.

Amellett érvelek tehát, hogy a mai magyar társadalomban az osztályhelyzet és a rendi helyzet szorosan összekapcsolódik egymással, és az összefüggés egyre szorosabbá vált a rendszerváltás óta eltelt évtizedekben, vagy ahogy Weber fogalmaz, az osztályok közötti határok egyre inkább rendi érvényességre tesznek szert.[7]A következőkben ezt a tézist igyekszem alátámasztani három olyan területen, ahol Weber elgondolásai alapján a rendi helyzet tipikusan kifejezésre jut és felismerhető. Ezek közül az első „a származásnak vagy a foglalkozásnak kijáró presztízs" (Weber 1987: 307), amelynek közvetlen vizsgálatához kiváló lehetőséget kínálnak a KSH foglalkozásipresztízs-vizsgálatai. A második terület a fogyasztás világa, amellyel kapcsolatban Weber kijelenti, hogy a rendek

[6] Lázár János e szavai a 2008. június 5-i hódmezővásárhelyi közgyűlésen hangzottak el a következő szövegkörnyezetben: „Én soha nem szégyelltem, hogy mim van. Én dolgozok keményen. Én abban a miliőben nőttem föl, hogy a munka nem szégyen, a munka eredményét sem kell szégyellni. Az ember kaparjon, gyűjtsön, építkezzen kockáról kockára. Aki erre nem képes, akinek nincs semmije, az annyit is ér. Azt gondolom, aki nem vitte semmire az életben, az annyit is ér." Lásd: https://www.youtube.com/watch?v=KcxjMIMZaCU.

[7] Lásd: „az osztályok közötti különbségek nagyon sokféleképpen összekapcsolódnak a rendi különbségekkel, és mint korábban megjegyeztük, a birtoklás mint olyan hosszú távon rendszerint – ha nem is mindig, de rendkívül gyakran – rendi érvényességre tesz szert" (Weber 2009: 58–59).

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 124 2025. 11. 25. 11:05:58

„a *fogyasztásban* való részvételük elvei szerint [tagolódnak], aminek megjelenési formáját sajátos fajta »életvitelük« jelenti" (Weber 2009: 68). Végül pedig a közeli társadalmi kapcsolatok, ezen belül is a párkapcsolatok formálódását vizsgálom, amennyiben „a gyakorlatban a rendi helyzet elsősorban *α)* az egymás közötti házasodásban: connubium, *β)* esetleg a közös asztalnál való étkezésben: kommenzalitás (…) jut kifejezésre" (Weber 1987b: 307).

5.2. Foglalkozási presztízs és elismerés

A rendi tagolódás alapja tehát Weber szerint, hogy miként oszlik el a társadalmi megbecsülés a társadalomban, ez pedig kifejeződésre juthat a társadalom tagjai által végzett foglalkozások presztízsében. A foglalkozások presztízsének direkt vizsgálata így közvetlen betekintést nyújthat a társadalom rendi tagolódásába és ennek változásába.

A foglalkozási presztízs vizsgálatának komoly hagyományai vannak Magyarországon. A KSH először 1983-ban és 1988-ban hajtott végre nagyszabású presztízsvizsgálatot, majd csaknem három évtized után, a 2016-os mikrocenzushoz kapcsolódón újra vállalkozott erre a feladatra. E felvételeknek mindegyikében arra kérték a vizsgálatban részt vevőket, hogy rendezzenek sorba meghatározott számú foglalkozást aszerint, hogy „melyiknek van nagyobb presztízse, tekintélye, rangja".[8] Ezek a felvételek azonban nem csupán a foglalkozások „általános presztízsét" mérték fel, de a kérdezetteknek egyéb különböző szempontok alapján is értékelniük kellett a foglalkozásokat. Mind a három adatfelvételben rangsorolni kellett a foglalkozásokat aszerint is, hogy az adott foglalkozással mennyit lehet keresni; hogy az mennyire hasznos a társadalom számára; hogy mekkora hatalom, befolyás jár vele; illetve mennyit kell tanulni érte. A 2016-os vizsgálatba pedig egy ötödik szempont is bekerült, nevezetesen, hogy mennyire vonzó vagy divatos az adott foglalkozás.[9] Ezek az adatfelvételek kiváló lehetőséget biztosítanak arra, hogy képet alkossunk arról, hogy mekkora a különböző foglalkozások egymáshoz viszonyí-

[8] Bármit is jelentsen ez a megfogalmazás a kérdezettek számára. A presztízsvizsgálatokkal kapcsolatban lásd Léderer Pál (1977) kritikáját.

[9] Az adatfelvételek részletes módszertanához lásd Kulcsár 1985, 1990; Harcsa–Kulcsár 1986; Giczi–Csányi 2016; Csányi–Giczi 2018.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 125 2025. 11. 25. 11:05:58

tott presztízse, illetve hogy miként változott a rendszerváltás előtti évtizedhez képest a 2010-es évek második felére. A különböző rangsorolási szempontok alapján pedig arra is következtethetünk, hogy az egyes időszakokban az általános presztízs tartalma mely értékelési dimenziókhoz mennyire állt közel.

A vizsgálatok eredményei közül mindenekelőtt azt fontos kiemelni, hogy a foglalkozási presztízs mindegyik időszakban erősen összefügg az osztályhelyzettel. Mind a három mérés szerint az osztályszerkezet felső szegmensében helyet foglaló vezetői, illetve értelmiségi foglalkozási csoportokhoz tartozó foglalkozások rendelkeznek egyben a legmagasabb átlagos presztízzsel, míg a legalacsonyabbal a képzetlen mezőgazdasági munkások és a segédmunkások. Emellett az alsó és a felső csoportok között helyett foglaló további foglalkozási csoportok egymáshoz viszonyított presztízse is nagy állandóságot mutat (Kulcsár 1985: 1119, 1990: 656; Huszár et al. 2023: 17). A társadalmi megbecsülés eloszlását a társadalomban tehát erősen befolyásolta korábban is és ma is az, hogy ki milyen helyet foglal el az osztályszerkezetben.

Amennyiben azonban a foglalkozási csoportok helyett az egyes foglalkozásoknak a presztízshierarchiában elfoglalt pozícióját vizsgáljuk, akkor már érdemibb változásokat tapasztalunk, legalábbis a presztízshierarchia csúcsán. Az értékelések stabilitását mutatja, hogy mindegyik vizsgálat során az első tíz legmagasabb presztízzsel rendelkező foglalkozás körében több foglalkozással képviselteti magát az egészségügy – kórházigazgató, sebész, körzeti orvos –, valamint az oktatás – egyetemi tanár, tanár, egyetemi rektor – területe. Ezek a foglalkozások tehát mindegyik korszakban a legmagasabb presztízsűek közé tartoztak. Szintén találkozunk mind az 1980-as, mind pedig a 2010-es években az üzleti élettel kapcsolatos foglalkozásokkal is, ha ennek a jelentése a két időszakban egészen más is volt. Az 1980-as években a gyárigazgató, a 2010-es években a bankelnök került be e körbe. A legnagyobb változás viszont, hogy míg az 1983-as vizsgálat során az első tíz legmagasabb presztízzsel rendelkező foglalkozás közé még nagy számban kerültek a különböző politikai pozíciókhoz kapcsolódó foglalkozások – mint a miniszterhelyettes, a megyei tanácselnök vagy a megyei párttitkár –, addig 1988-ra e trióból csupán a megyei tanácselnök maradt, 2016-ban pedig egyáltalán nincsenek az állami vagy a pártpolitikához szorosan kapcsolódó foglalkozások az első tízben. E foglalkozások helyét a 2010-es évekre az igazságszolgáltatással kapcsolatos foglalkozások vették át, a bíró, valamint a főügyész. A presztízshierarchia alja ezzel szemben jóval nagyobb állandóságot mutat, amennyiben mindegyik időszakban itt találjuk a segédmunkást,

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 126 2025. 11. 25. 11:05:58

az utcaseprőt, a szemétszállítót és a takarítót (Kulcsár 1985, 1990; Harcsa–Kulcsár 1986; Csányi–Giczi 2018; Sik–Huszár–Nagy 2023).[10]

Az egyes foglalkozásoknak a presztízshierarchiában való mozgása is jelzi, hogy a vizsgált időszakban valamelyest változhatott az, hogy mit tekintenek a válaszadók a presztízs forrásának, vagyis hogy milyen szempontok alapján értékelnek valamely foglalkozást magas presztízsűnek, tekintélyesnek vagy rangosnak. A vizsgálatokban használt kiegészítő értékelési szempontok alapján képet alkothatunk arról, hogy valóban voltak-e ilyen változások. Az *5.1. táblázat* azt mutatja, hogy az általános presztízs alapján képzett rangsorral milyen erősen függenek össze a kereset, a hatalom, a tudás, illetve hasznosság dimenziója alapján létrehozott foglalkozási rangsorok.

5.1. táblázat. Az általános presztízs és a különböző értékelési szempontok közötti kapcsolat erőssége (korrelációs együtthatók)

	1983	1988	2016
A presztízs és a pénz között	0,777	0,874	0,778
A presztízs és a tudás között	0,977	0,969	0,952
A presztízs és a hatalom között	0,948	0,959	0,910
A presztízs és a hasznosság között	0,823	0,783	0,616

Forrás: Kulcsár 1990: 653; Csányi–Giczi 2018: 17.

Az eredmények alapján mindenekelőtt azt állapíthatjuk meg, hogy a korrelációs együtthatók mindegyik időszakban és mindegyik szempont esetében meglehetősen magasak, ami jelzi, hogy a vizsgált szempontok mindegyike különösen releváns abban, hogy valamely foglalkozást magas vagy alacsony presztízsűnek értékelnek-e a válaszadók. Megfigyelhető továbbá az is, hogy az együtthatók erőssége általában kisebb a 2010-es, mint az 1980-as években, amit azonban a lehetséges társadalmi változások mellett módszertani, az adatfelvételek különbségeiből fakadó okok is magyarázhatnak. A korrelációk pontos mértékénél fontosabb, hogy az egyes vizsgálatokban miként alakul a kiegészítő szempontok

[10] A presztízshierarchia alját illetően a 2016-os vizsgálat összehasonlíthatóságát a korábbi felmérésekkel rontja, hogy ez rákérdezett olyan illegális vagy féllegális foglalkozásokra is, mint a prostituált, a drogkereskedő vagy a pornószínész. Ezeket a foglalkozásokat 2016-ban a legalacsonyabb presztízsű foglalkozások között találjuk.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 127 2025. 11. 25. 11:05:58

erősségének sorrendje. Ennek alapján mindegyik vizsgált időszakban a presztízs fő forrása a tudás, majd a hatalom. Mind az 1980-as, mind a 2010-es években ezek az értékelési dimenziók függtek össze a legerősebben az általános presztízzsel. Változást jelez azonban, hogy míg az 1983-as vizsgálatban a tudás és a hatalom dimenzióját a foglalkozás hasznossága követte, és a pénz dimenziója került az utolsó helyre, addig az 1988-as, illetve a 2016-os felmérés szerint ezek helyet cseréltek. Ez a változás azt jelzi, hogy már a rendszerváltást közvetlenül megelőző időszakban felértékelődött a foglalkozások presztízsének megítélésében az, hogy mennyit lehet velük keresni, leértékelődött viszont, hogy mit gondolnak a társadalmi hasznosságukról. E következtetést a 2010-es évekre vonatkozó eredmények azzal is alátámasztják, hogy itt a hasznosságra vonatkozó korrelációs együttható erőssége messze elmarad a másik hárométól.

Az általános presztízs és a különböző értékelési dimenziók közötti korreláció tehát meglehetősen magas, vagyis a legtöbb foglalkozást igen hasonló módon értékelnek a különböző szempontok szerint. A korreláció azonban egyik pár esetében sem tökéletes, ami azt jelenti, hogy vannak olyan foglalkozások, amelyeknek a megítélése inkonzisztens: bizonyos értékelési szempontok szerint magasabb pontokat kapnak, mások szerint viszont alacsonyabbakat (Sik–Huszár–Nagy 2023). Az előző eredmények már azt is előrevetítették, hogy az inkonzisztenciák leginkább a hasznosság és a többi dimenzió mentén fordulnak elő: vagy valamely foglalkozás társadalmi hasznosságát magasra értékelik, ám a többi dimenzió közül egyben vagy többen alacsony értékeket érnek el; vagy fordítva, magasra értékelik az adott foglalkozást valamely szempont(ok) szerint, ám megkérdőjelezik a társadalmi hasznosságát. A legnagyobb mértékű inkonzisztenciák a kereset és a hatalom, valamint a hasznosság dimenziói mentén jönnek létre. Így például az országgyűlési képviselőt, az államtitkárt, a bankelnököt, a brókert, de a focistát és a bokszolót is a pénz (és általában a hatalom) szempontjából magasra értékelik, a társadalmi hasznosságukat viszont alacsonyra. S ennek az összefüggésnek a fordítottja jelenik meg a mentős, az ápoló, a bölcsődei gondozó, az óvónő, a tanár vagy a szociális gondozó esetében, amely foglalkozások társadalmi hasznosságát kifejezetten magasra, kereseti lehetőségeiket (és hatalmukat) viszont alacsonyra értékelik a válaszadók. A tudás és a hasznosság dimenziói között általában kisebb az inkonzisztencia mértéke, ám a mintázat itt is hasonló. A filozófus, a szociológus, a zeneszerző vagy a plasztikai sebész tudását magasra értékelik, ám társadalmi hasznosságukat megkérdőjelezik a társadalom tagjai; míg a gazdák, a pékek, a szemétszállítók és a szalag-

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 128 2025. 11. 25. 11:05:58

munkások esetében fordított a helyzet, itt a tudás szintjét alacsonyra, társadalmi hasznosságukat viszont magasra értékelik.

Ezek az eredmények is jelzik, hogy a hasznosság ugyan a foglalkozások „presztízsének, tekintélyének, illetve rangjának" fontos forrása, ám másként működik, mint a többi vizsgált dimenzió, így a pénz, a hatalom és a tudás. A társadalmi hasznosságra alapozott értékelésekben sokkal inkább megmutatkozik az elismerés értelmében vett társadalmi megbecsülés vagy annak a hiánya. Ezek olyan ítéletek, amelyek az emberek igazságérzetét és az igazságtalanságokkal kapcsolatos tapasztalatait hívják elő, és amiben kinyilvánítják, hogy valamely foglalkozást elismerésre méltónak tartanak, vagy ellenkezőleg, lealacsonyítanak, illetve megvonják tőlük az elismerésüket (Honneth 1997, 2011, 2021; Fraser–Honneth 2003). A társadalmi hasznosságra vonatkozó ítéletek így alkalmasak arra, hogy felmérjük, hogyan jellemezhetők a társadalom elismerési viszonyai, és ez miként függ össze az osztályszerkezetben elfoglalt pozícióval. Egy 2014-es vizsgálat pontosan erre vállalkozott (Huszár 2014).

E vizsgálatban egyrészt arra kérték a válaszadókat, hogy egy nullától tízig tartó skálán becsüljék meg, hogy mennyire tartják magukat a társadalom fontos, hasznos tagjának. Másrészt pedig arra, hogy hasonló módon nyilatkozzanak arról, mennyire tartanak a társadalom fontos, hasznos tagjainak bizonyos munkaerőpiaci, illetve foglalkozási csoportokhoz tartozókat.[11] A vizsgálatba bevont csoportok a normatív-funkcionalista osztálymodellt követték (Huszár 2013c, 2016b). A vizsgálat segítségével így nem csupán arról alkothatunk képet tehát, hogy a különböző foglalkozási, illetve munkaerőpiaci csoportok tagjai menynyire tartják magukat a társadalom fontos, hasznos tagjainak, de arról is, hogy mennyire ismerik el a többi csoporthoz tartozók fontosságát, hasznosságát.

Az *5.1. ábra* az elismerési viszonyokat a jövedelmi helyzettel összefüggésben mutatja be. Ehelyütt a különböző foglalkozási, illetve munkaerőpiaci csoportok jelennek meg a jövedelmi helyzet, valamint az elismerés mértéke alapján. A koordináta-rendszer vízszintes tengelye a jövedelmi helyzetet, a függőleges pedig az elismerés mértékét mutatja, méghozzá kétféle módon. Egyrészt annak

[11] A vizsgálat az EU-SILC 2013-as magyarországi adatfelvételén alapul, amelyet harmonizált módon bonyolítanak le évről évre az Európai Unió összes tagországában, illetve más európai országokban is. A 2013-as magyarországi minta 10 223 háztartás, illetve az ezekhez tartozó 25 442 (16 éves és idősebb) személy adatait tartalmazza. A felvétel tematikájáról, módszertanáról, illetve egyéb jellemzőiről kimerítő áttekintés olvasható a következő helyen: https://ec.europa.eu/eurostat/web/microdata/european-union-statistics-on-income-and-living-conditions.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 129 2025. 11. 25. 11:05:58

alapján, hogy a megkérdezettek átlagosan mennyire tartják magukat a társadalom fontos, hasznos tagjának, ezt a körikonok ábrázolják. Másrészt pedig, hogy a megkérdezettek átlagosan mennyire tartják a társadalom fontos, hasznos tagjainak a csoportokhoz tartozókat, amit a háromszög ikonok mutatnak be.

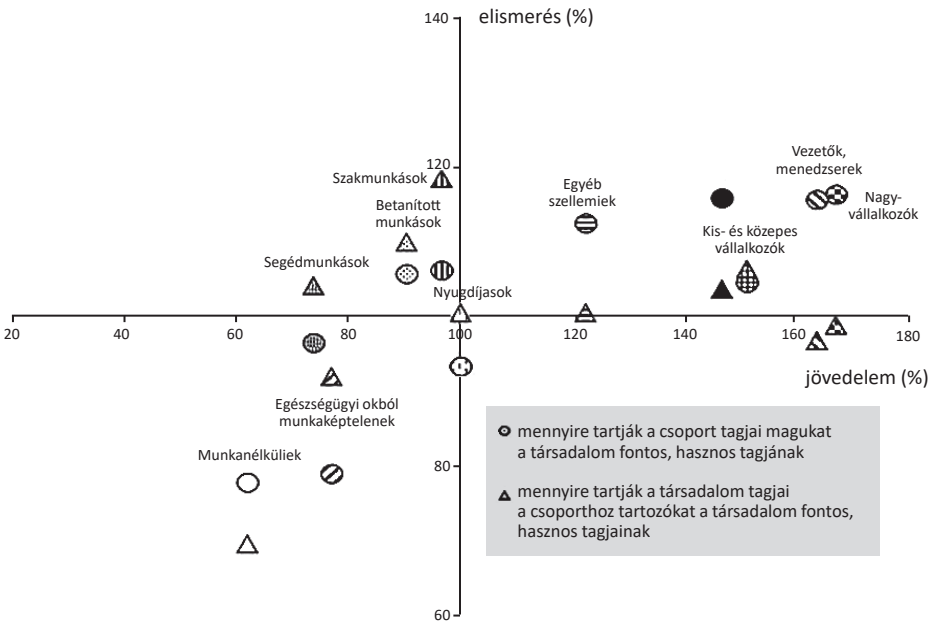

5.1. ábra. Munkaerőpiaci, illetve foglalkozási csoportok a jövedelmi, illetve elismerési viszonyok által kifeszített térben (2013)

Forrás: EU-SILC.

Az ábra minden információt a főátlagtól való százalékos eltérés alapján mutat be, és így négy jól elkülönülő és világosan értelmezhető szegmensre bomlik. A koordináta-rendszer bal alsó szeletében azok a csoportok foglalnak helyet, amelyeknek a jövedelmi helyzete az átlagosnál rosszabb, és amelyeknek a társadalmi megbecsültsége, az önbecsülése is átlag alatti, míg a jobb felső sarokban azok találhatók, amelyek mindegyik ismérv tekintetében kedvezőbb helyzetben vannak. A koordináta-rendszer bal felső, illetve jobb alsó szegmensében felbukkanó csoportok helyzete azonban valamiképpen inkonzisztensnek mondható:

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 130 2025. 11. 25. 11:05:58

az első esetben a pozícióhoz relatíve magas önbecsülés és társadalmi megbecsültség, de az átlagosnál rosszabb életkörülmények társulnak, a második esetben pedig ellenkezőleg, a kedvezőbb jövedelmi helyzet az elismerés alacsonyabb fokával párosul.

Az eredmények alapján megállapíthatjuk, hogy a jövedelmi helyzet egyértelműen összefügg a vizsgált társadalmi csoportok megbecsültségével és önbecsülésével.

Az inaktív, valamint nem foglalkoztatott csoportok esetében mindenekelőtt az látszik, hogy e csoportok az itt vizsgált ismérvek tekintetében inkább kedvezőtlen helyzetben vannak. A munkanélküliek pozíciója ezek közül különösen hátrányosnak tekinthető. A vizsgált csoportokkal összevetve az ő jövedelmi helyzetük a legrosszabb, az ő társadalmi hasznosságukat kérdőjelezik meg a leginkább, és a csoport tagjai értékelik le a legjobban önmagukat. Az egészségügyi okokból munkaképtelenek esetében elsősorban az a szembetűnő, hogy e csoport tagjai sokkal alacsonyabbra értékelik saját társadalmi hasznosságukat, mint amennyire mások e csoportot. A nyugdíjasok esetében egy különösen nagy és heterogén csoportról van szó, amely mindhárom vizsgált változó tekintetében átlagközeli eredménnyel rendelkezik. Akik tehát kikerülnek a munkaerőpiacról, illetve különösen, ha munkanélküliként a peremére sodródnak, azok egyszerre számíthatnak jövedelmi helyzetük és társadalmi megbecsültségük romlására, ami az önbecsülésüket sem hagyja érintetlenül.

Az osztálystruktúra vállalkozói rétegei ezzel szemben jövedelmi helyzetüket tekintve egyértelműen kedvezőbb pozícióban vannak. Mind a kisebb, mind a nagyobb vállalkozói csoportok átlagjövedelme bőven meghaladja a társadalom egészére számolt átlagot. A kedvező jövedelmi helyzethez a vállalkozók esetében továbbá a társadalmi hasznosság, fontosság érzésének magasabb foka társul. A vállalkozóként elért anyagi siker az eredmények alapján azonban nem feltétlenül jár együtt nagyobb elismertséggel. A kis- és közepes vállalkozók társadalmi fontosságát, hasznosságát jóval magasabbra értékelték a megkérdezettek, mint a nagyvállalkozókét.

Sajátos helyet foglalnak el a jövedelmi, illetve elismerési viszonyok által kifeszített térben a különböző kékgalléros rétegek. Ezek a koordináta-rendszer bal felső szeletében találhatók, ami azt jelenti, hogy jövedelmi helyzetük kedvezőtlenebb, elismertségük azonban meghaladja az átlagot. Különösen igaz ez a szakmunkásokra, akiket az e helyütt vizsgált csoportok közül a társadalom tagjai a legmagasabbra értékeltek, de a betanított munkások és a segédmunkások is az

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 131 2025. 11. 25. 11:05:58

elismertebb csoportok közé tartoznak. Jellemző azonban ezekre a fizikai munkát végző rétegekre, hogy tagjaik saját társadalmi hasznosságukat alulértékelik a társadalom rájuk vonatkozó ítéletéhez képest.

A fehérgalléros alkalmazotti pozíciók szintén speciális helyet foglalnak el a társadalom egyenlőtlenség-rendszerében, amelyhez az elismerés előzőektől eltérő mintázatai kapcsolódnak. Ezeknek a rétegeknek a jövedelmi helyzete a többi csoporttal összevetve kedvezőnek mondható, és kivétel nélkül relatíve magasra értékelik magukat társadalmi fontosságuk, hasznosságuk tekintetében is. Megjegyzendő azonban, hogy amíg a kékgalléros rétegek esetében a csoport társadalmi elismerése rendre meghaladta az önmaguk hasznosságára, fontosságára vonatkozó értékelését, addig a vezetők, értelmiségiek, illetve az egyéb szellemi foglalkozásúak csoportjai esetében fordított a helyzet. Ezekre a rétegekre jellemző, hogy míg magukat magasabbra értékelik, addig a társadalmi elismertségük alaposan elmarad ettől. Különösen igaz ez a vezetőkre és menedzserekre, ahol a legnagyobb szakadék tátong a társadalmi hasznosság, fontosság értékelésének két fajtája között.

A vizsgálat azonban nem csupán azt mutatta ki, hogy a különböző foglalkozási és munkaerőpiaci csoportok jövedelmi, illetve elismerési viszonyai összefüggenek egymással, de azt is, hogy e csoportok egymásra vonatkozó értékelései is jellegzetesen eltérnek egymástól. Ez megnyilvánul egyfelől abban, hogy vannak olyan csoportok, amelyek a társadalmi hasznosságra vonatkozó értékelések alapján közelebb vannak egymáshoz, mások viszont távolabb, s ezek mögött az értékelések mögött faktorelemzés segítségével egy látens struktúra fedezhető fel (Huszár 2014: 97–98). Társadalmi hasznosságuk, fontosságuk alapján eszerint egyrészt a kékgalléros munkásrétegekre (mint a segéd-, betanított, illetve szakmunkások), másrészt a fehérgalléros csoportokra (vezetők, értelmiségiek, egyéb szellemiek, vállalkozók), harmadrészt pedig a különböző inaktív csoportokra vonatkozó értékelések hasonló struktúrát követnek.

Másfelől pedig megnyilvánul abban is, hogy milyen a társadalmi hátterük azoknak, akik a kékgalléros munkások, a fehérgallérosok, illetve az inaktívak társadalmi hasznosságát magasra vagy alacsonyra értékelik. Miközben a különböző inaktív csoportok hasznosságát, fontosságát az osztályszerkezet különböző pozícióit elfoglalók inkább hasonló módon ítélik meg, addig a kékgalléros és a fehérgalléros rétegek esetében a hasznosságra vonatkozó ítéletek polarizációja figyelhető meg. A segédmunkások, betanított munkások, illetve szakmunkások relatíve magasabbra értékelik a fizikai munka hasznosságát, miközben a fehér-

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 132 2025. 11. 25. 11:05:58

galléros rétegeket inkább leértékelik; a fehérgallérosok pedig a szellemi munkát végző rétegek társadalmi hasznosságát ítélik magasabbra, miközben a fizikai munkásokat relatíve alacsonyabbra. Ezek az eredmények tehát azt támasztják alá, hogy a fizikai és a szellemi munkát végzők esetében a társadalmi megbecsülés és az elismerés kölcsönös megvonásának a mintázatai fedezhetők fel (Huszár 2014: 94–100).

A foglalkozási presztízs, illetve az elismerés eloszlásában megnyilvánuló rendi különbségek tehát, ha nem is esnek egybe a társadalom osztálytagolódásával, egyáltalán nem függetlenek ettől, hanem részben erre épülnek. Egyfelől a kedvezőbb osztályhelyzetben lévők általában a presztízshierarchiában is magasabb helyet foglalnak el, másfelől pedig a fehérgalléros, valamint a kékgalléros rétegek esetében a leértékelés és az elismerés kölcsönös megvonásának a mintázatai is megfigyelhetők. Sőt az osztály jelentőségének növekedését jelzi az is, hogy az általános presztízs tartalma szempontjából nagyobb szerepe van annak, hogy egy adott foglalkozással mennyit lehet keresni.

5.3. Fogyasztás és életvitel

A társadalmi megbecsülés eloszlása azonban nem csupán a foglalkozási presztízsben fejeződik ki, ahogy Weber hangsúlyozza, ennek alapja lehet „a formális nevelés (…) illetve a megfelelő életformáknak ezek alapján való birtokbavétele" (Weber 1987b: 307). A rendi helyzet így megmutatkozik a fogyasztás világában is, az életforma és az életvitel jellegzetes elkülönülésével. A rendi határok ennek következtében megjelennek az oktatási rendszerben, rögzülnek a fizikai térben, és megmutatkoznak a kulturális és szabadidős tevékenységekben is.

Ahogy az előző fejezetben szó volt róla, a szülők közvetlenül a vagyonukkal, illetve kulturális tőkéjükkel vagy az oktatási rendszer közvetítésével egyre inkább átörökítik társadalmi pozíciójukat Magyarországon. Az oktatási rendszer a privilegizált társadalmi háttérrel rendelkezőket ennek során nem csupán magasabb végzettséghez juttatja, aminek segítségével nagyobb eséllyel helyezkedhetnek el magasabb presztízsű foglalkozásokban, amelyek jobb karrier-, illetve kereseti lehetőségeket is kínálnak, de emellett már nagyon fiatal korban szétválasztja, és különböző oktatási pályákra tereli a különböző társadalmi háttérrel rendelkezőket. Ez a folyamat már a bölcsőde- és óvodaválasztással megkezdődik, amit csak tovább erősít a közoktatási rendszer széttagolt és különösen

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 133 2025. 11. 25. 11:05:58

szelektív jellege. A szelektivitást mindenekelőtt az alapfokú intézményrendszer fenntartói megosztottsága segíti elő, az állami, egyházi vagy egyéb magániskolák sokasága teret enged, illetve előmozdítja az intézmények etnikai szegregációját, és a gyermekek társadalmi háttér szerinti elkülönülését is. A nyolc- és hatosztályos gimnáziumok rendszere pedig újabb lehetőséget biztosítva a szelekcióra, betetőzi e folyamatot (Berényi–Berkovits–Erőss 2008; Erőss–Kende 2008; Berényi 2022; Lőrincz–Antal-Fekete 2022; Zolnay 2022). Nem véletlen, hogy a nemzetközi összehasonlító vizsgálatok alapján Magyarországon nem csupán a szülők társadalmi háttere határozza meg különösen erősen a gyermekek iskolai teljesítményét, de az is, hogy milyen intézménybe járnak (OECD 2023).

Már a közoktatási rendszer szétválogatja és különböző intézményekbe tereli tehát a tanulók különböző csoportjait, ami döntő módon meghatározza, hogy kik juthatnak be a felsőoktatásba. A diplomások aránya nemzetközi összehasonlításban alacsony Magyarországon, de a rendszerváltás utáni oktatási expanzióval a felsőoktatásban részt vevők aránya határozottan nőtt (European Commission 2022). A magyar felsőoktatási rendszerben továbbá jóval kisebbek a különbségek az egyes intézmények között, mint például az amerikai vagy az angol egyetemi rendszerben. A felsőoktatási végzettség tekintetében a legnagyobb különbségek mára inkább ott érhetők tetten, hogy valaki hazai vagy neves külföldi intézményben szerez-e diplomát (Tóth–Szelényi 2018). Az osztályszerkezetben létrejövő rendies határok szempontjából így elsősorban az a döntő, hogy van-e valakinek lehetősége diplomát szerezni vagy sem.

A diploma, illetve az ennek segítségével elért kedvezőbb munkaerőpiaci helyzet több erőforrást biztosít, ami megmutatkozik az életvitel különböző vetületeiben. A felsőbb osztályokhoz tartozók nem csupán többet fogyasztanak, de a fogyasztási szerkezetük is jellegzetesen eltér az alsóbb osztályokra jellemzőtől. Ez utóbbiak fogyasztási kiadásaik jóval nagyobb hányadát kénytelenek az alapvető létfenntartási cikkekre, különösen élelmiszerre és a lakhatással összefüggő költségekre fordítani, míg az előbbiek esetében jóval nagyobb arányban találkozunk különböző szabadidős és kulturális tevékenységekre fordított kiadásokkal (KSH 2023b).

A felső osztályokhoz tartozók a teljes fogyasztásukhoz mérten arányaiban kevesebbet, összegszerűen viszont többet költenek élelmiszerre, mint az alsó osztályok. A fogyasztási különbségek ráadásul nem csupán mennyiségiek: a különböző osztályok tagjai rendszerint mást és máshol is esznek. Míg a legszegényebbek számára az a kérdés, hogy képesek e legalább a létminimum szintjén

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 134 2025. 11. 25. 11:05:58

fedezni az alapvető élelmiszer-szükségleteiket, addig a kedvezőbb helyzetben lévők minőségibb alapanyagokból készített, változatosabb ételeket fogyasztanak. Lehetőségük van továbbá arra, hogy mások által készített ételeket egyenek, és az étkezést házon kívül oldják meg, adott esetben különösen exkluzív terekben.

A felsőbb osztályokhoz tartozók emellett értékesebb és jobban felszerelt házakban, lakásokban laknak (KSH 2023b), amelyek a térben is jól elkülönülnek egymástól, lehetővé téve, hogy az egyenlők leginkább az egyenlőkkel érintkezzenek, és elkerüljék a találkozást azokkal, akikkel nem egyenrangúak. Az alsó osztályokban ezzel szemben mind a lakhatás biztosítása, mind pedig a lakás fenntartása egyre nagyobb problémát jelent, mivel a keresetek emelkedése leszakadt mind a lakásárak, mind pedig a bérleti díjak növekedésétől. Az osztályhelyzet, illetve lakáshelyzet konzisztenciája, valamint a fizikai térben való elkülönülése az egyenlőtlenségek növekedésének és a dzsentrifikációs, illetve szegregációs folyamatoknak köszönhetően így csak nőtt a rendszerváltás utáni időszakban (Ladányi–Szelényi 2004; Székely 2015; Vigvári 2023).

A felsőbb osztályokhoz tartozók továbbá többet költenek az egészségük megóvására, illetve baleset vagy betegség esetén a gyógyulásukra. Ennek következtében pedig tovább is maradnak egészségesek, és idősebb korban halnak meg. Ugyan működik egy egységes társadalombiztosítási rendszer Magyarországon, ez azonban mégsem kínál azonos esélyeket a társadalom minden tagja számára. Egyrészt akik nem rendelkeznek bejelentett munkával, illetve akik számára anyagi lehetőségeik nem teszik lehetővé a biztosított jogviszony fenntartását, azok kihullanak a rendszerből. Másrészt az állami egészségügyi intézményrendszer működésére, az általa nyújtott szolgáltatások minőségére reagálva, kiépült egy önálló piaci szegmens, ahol privát cégek kínálnak egészségügyi szolgáltatásokat. Ez a szektor, illetve az itt elérhető szolgáltatások köre különösen a 2010-es években vált kiterjedtté. Az egészségügyi intézményrendszer e megkettőződése szintén összefügg az osztályszerkezetben elfoglalt pozícióval: akik számára anyagi lehetőségeik megengedik, azok előkelőbb környezetben, gyorsabban juthatnak magasabb színvonalú szolgáltatásokhoz a magáncégek révén, akik viszont ezt nem engedhetik meg maguknak, azok az állami egészségügyi intézményrendszer által nyújtott ellátásokra vannak utalva. Arra az állami egészségügyre tehát, amelynek működését és minőségét a társadalom tagjai rendre az egyik legnagyobb és legaktuálisabb társadalmi problémának tartják. Az egészségügy kettéhasadása azonban nem csupán az életesélyek egyenlőtlenebbé válásához járul hozzá, de az osztályok közötti határok rendies megszilárdulásához

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 135 2025. 11. 25. 11:05:58

is (Kincses 2024). A felső osztályokhoz tartozók így nem csupán jobb szolgáltatásokhoz jutnak, de elkerülik azt is, hogy az alsó osztályokhoz tartozókkal összezsúfolódva kelljen várakozniuk az állami kórházak és rendelők szűkös várótermeiben.

A legnagyobb egyenlőtlenségek azonban nem az élelmiszer-fogyasztás, a lakásfenntartás, vagy az egészségügyi kiadások tekintetében figyelhetők meg, hanem a kultúra, szórakozás, valamint a különböző szabadidős tevékenységek esetében (KSH 2023b). Az alsó osztályok a kiadásaik meghatározó hányadát fordítják az alapvető szükségleteiknek a fedezésére, az ezeken túl jelentkező szükségletek kielégítésére azonban korlátozottan maradnak erőforrásaik. A felső osztályok ezzel szemben nem egyszerűen többet tudnak fogyasztani, de kiadásaik nagyobb hányadát képesek az alapvető szükségletek felett jelentkező igényeik kielégítésére fordítani. Ennek megfelelően a felső osztályok leginkább a szabadidős tevékenységekkel és a kultúrafogyasztással tudják megkülönböztetni, illetve elkülöníteni magukat a társadalom többi osztályától, és kifejezni előkelőségüket.

A legextrémebb megjelenési módja ennek a szupergazdagok világa, ami nem csupán a szegények mindennapjaival áll éles kontrasztban, de az egyébként tisztes jólétben élő középosztályi családokéval is. Ebben az esetben a gazdasági tőke olyan életvitelt tesz lehetővé, ami többek között extravagáns ingatlanok, méregdrága ruházat és kiegészítők, illetve olyan luxusjavak birtoklásában ölt testet, mint a ritka autók, jachtok vagy éppenséggel magánrepülők. A szupergazdagok bejáratosak a legexkluzívabb és legegzotikusabb terekbe, ahová a gazdasági tőke bebocsátást nyerhet, és ami elérhetetlen és megközelíthetetlen azok számára, akik nem rendelkeznek az előkelőség megfelelő bizonyítékaival. Ennek a világnak gyakorlatilag semmilyen kapcsolódási pontja sincs a többi társadalmi csoport életvilágával, bajosan is lehetne elgondolni, hogy velük egyazon „közösségbe" tartoznak, a fogalom weberi értelmében. A leggazdagabb magyar családok vagyonuk mértéke, illetve életvitele alapján a szupergazdagok ezen közösségébe tartoznak (Kolosi–Szelényi 2010; MNB 2019, 2022; Szakonyi 2023).

A társadalom többi csoportja közötti különbségek szabadidős tevékenységeiket és kulturális fogyasztásukat tekintve nem ilyen kirívóak, de léteznek és markánsak. A vizsgálatok egyik közös tanulsága, hogy a magyar társadalom egy meghatározó része depriváltnak, avagy teljesen passzívnak tekinthető ebben a tekintetben. A részben eltérő fókuszú, illetve eltérő módszertant és mérési technikákat használó különböző kutatások szerint e csoport nagysága akár a

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 136 2025. 11. 25. 11:05:58

társadalom 30–60%-át is kiteheti (Bukodi–Altorjai–Tallér 2005; Bukodi 2006, 2010; Sági 2010; Berger 2017). A passzivitás természetesen több tényezővel is összefügg-összefügghet, evidens módon például a korral és az iskolai végzettséggel. Az egyik magyarázó faktor viszont kétségtelenül az osztályhelyzet. A társadalom egy meghatározó hányada egyszerűen nem rendelkezik annyi erőforrással, hogy részt vegyen ezekben a tevékenységekben. A választás szabadsága, illetve lehetősége, hogy ki milyen módon tölti el a szabadidejét, és milyen tevékenységekben vesz részt, leginkább a középosztályi, felső középosztályi háttérrel rendelkezők számára adatik meg. Innen kerülnek ki a kulturális „mindenevők", akik egyszerre választanak populárisabb tevékenységeket, és mennek el többek között moziba, könnyűzenei koncertekre vagy sporteseményekre, és vesznek részt olyan tevékenységekben, amelyek inkább a magaskultúrához sorolhatók, mint múzeumok, színház vagy komolyzenei koncertek látogatása. A középosztályi, felső középosztályi pozíció alapozhatja meg továbbá a szórakozás vagy kultúrafogyasztás specializáltabb vagy egzotikusabb módjait is, legyen szó akár magaskultúráról, akár valamilyen költségesebb hobbi vagy sport gyakorlásáról (Bukodi 2010; Sági 2010; Kristóf–Kmetty 2019).

A kultúrafogyasztásnak, illetve szabadiős tevékenységeknek ezek az osztályhelyzet szerinti különbségei, valamint egyenlőtlenségei a rendszerváltás utáni időszakban csak még élesebbé váltak, ahogy a jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségek növekedtek, és a társadalom polarizáltabbá vált (Valuch 2015: 238–272). Nem csupán arról van szó azonban, hogy a különböző osztályhelyzetűek különböző tevékenységeket végeznek, hanem arról is, hogy amikor azonos, illetve közös dolgokat csinálnak, azt akkor is egyre inkább egymástól elkülönülve teszik. A közös illetve közterek is egyre inkább feldarabolódnak osztályhelyzet szerint, többek között VIP-részlegek kialakítása, vagy egyéb kifinomult technikák révén. Ezek a jelenségek megfigyelhetők az élet különböző területein, például a strandokon, könnyűzenei koncerteken vagy akár futballmeccseken is.

A változások szemléltetésére a futball különösen alkalmasnak mutatkozik, mivel az elmúlt években tucatjával épültek új stadionok az országban, és váltották fel a jellemzően a rendszerváltás előtti időszakban megtervezett és felépített elődjeiket. A foci ráadásul azért is jó példa, mert első számú hazai sportágként mindegyik társadalmi osztályban nagy népszerűségnek örvend. A futballmeccsre járásnak, különösen a legrangosabb mérkőzések esetében, komoly anyagi feltételei vannak, ami sokakat kizár abból, hogy a helyszínen

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 137 2025. 11. 25. 11:05:58

szurkoljanak kedvenc csapataiknak, de a focimeccsre járás esetében mégis egy olyan populáris szabadidős tevékenységről van szó, amely az osztályszerkezetben egymástól igen távoli pozíciókat elfoglalókat vonz közös terekbe, a stadionokba.

A stadionoknak ma is ugyanazt a fő funkciót kell ellátniuk, mint évtizedekkel ezelőtt, nevezetesen, hogy adott esetben sok tízezer ember számára biztosítsák, hogy a helyszínen kövessék a mérkőzéseket, az újonnan épített létesítmények azonban számos vonatkozásban lényegesen különböznek a korábbiaktól. Természetesen az eltérések jó része az építészeti trendek, illetve az anyaghasználat változásának köszönhető. Átalakultak továbbá azok a követelmények is, például biztonsági előírások, amelyeknek a mai stadionoknak meg kell felelniük. Ráadásul az új épületeket igyekeznek úgy megtervezni, hogy a fő funkció ellátása mellett képesek legyenek további igények kielégítésére, például alkalmasak legyenek a foci mellett más sportesemények megrendezésére, vagy akár koncertek vagy egyéb rendezvények befogadására. E változások mellett azonban maga a társadalom is átalakult, és így a közönség is, amelyet be kívánnak vonzani a lelátókra. A stadionok, többek között a nézőtér megtervezése, valamint szektorokra való felosztása által, illetve a lelátó különböző helyeire szóló jegyek eltérő árazásával tulajdonképpen a maguk módján képet nyújtanak magának a társadalomnak a tagolódásáról. A stadionok kialakítása alapján így, ha nem is pontos képet, de legalább benyomásokat szerezhetünk azoknak a társadalmaknak a szerkezetéről, amelyeknek készültek, vagy legalábbis arról, hogy a stadionok építtetőinek, illetve tervezőinek milyen kép élt a fejében koruk társadalmáról. Az *5.2.* és *5.3. ábrák* a Ferencváros 1974-ben, illetve 2014-ben átadott stadionjának lelátói alaprajzát mutatják be. Érdemes ezeket szemügyre venni azzal a szemmel, hogy milyen képet tükröznek annak az időszaknak a társadalmáról, amikor készültek.

A stadionokban sohasem véletlen, hogy kik ülnek, kik ülhetnek egymás mellé, és részesülhetnek közösen a sportélményben. A lelátó különböző részeire az árszabás mindig egyenlőtlen, aminek részben az az oka, hogy a különböző helyek eltérő, kedvezőbb-kedvezőtlenebb rálátást nyújtanak a pályára, de befolyásolja az árakat az is, hogy ülő- vagy állóhelyről van-e szó. Általában drágábbak azok a jegyek, amelyek az oldallelátó középső és pályához közel eső részére szólnak, ahonnan a legjobban be lehet látni, hogy mi történik a játéktéren, és a pályától távolodva, illetve a széle felé haladva egyre olcsóbbak. A legkedvezőbb áron azonban rendszerint a kapuk mögötti és a kanyarban lévő szektorokba lehet jegyet kapni. A kényelmi, valamint a kilátás minőségi szempontjai mellett azon-

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 138 2025. 11. 25. 11:05:58

ban az ülésrendet az is befolyásolja, hogy a stadionokban általában különböző exkluzív terek vannak kialakítva, ahová önálló, sajátos szabályok alapján nyerhetnek bebocsáttatást a nézők.

Ezek a jellegzetességek megfigyelhetők a Ferencváros 1974-ben átadott Üllői úti stadionja esetében is, amelyet 2007-ben Albert Flórián névre kereszteltek, és többszöri felújítás, illetve átépítés után egészen 2013-ig szolgálta a csapatot (lásd az *5.2. ábrát*). Itt is a két oldallelátó középső szektorai kínálták a legdrágább helyeket, a társadalom felső középosztályi, középosztályi csoportjai általában ide váltották meg a jegyüket. Az alsó középosztályi, valamint munkásrétegek tagjai pedig az oldallelátók szélein, illetve az északi kapu mögött foglaltak helyet. Ez utóbbi szektorok adtak helyet hagyományosan a B-középnek, vagyis a leghangosabb, legfanatikusabb szurkolói csoportoknak is. A társadalompolitika, illetve a lelátó tagolódásának párhuzamosságát jelzi továbbá, hogy az idősek és a gyermekes családok a stadion egyes félreeső szektoraiba (C, B, A) kedvezményes áron juthattak be. Szintén az egyik félreeső sarokban biztosítottak helyet a vendégcsapat szurkolóinak is (F, E, D szektorok).

Az Albert Flórián Stadion exkluzív terei a székház pálya felé eső oldalán lettek kialakítva, ahol két szinten mintegy 100 fő tekinthette meg a futballmérkőzéseket privilegizált módon, elegáns környezetben, a szurkolótársaktól elkülönülve. Ez az eredetileg megközelítőleg 30 000, majd az átépítések után 16 000 fő befogadására alkalmas stadion helyeinek töredékét, kevesebb mint egy százalékát tette ki. Ezeket a tereket elsősorban a Ferencváros vezetői, illetve vendégeik, valamint aktív és korábbi sportolói népesítették be. Az egyesület elöljáróin és kiválóságain kívül ide a rendszerváltás előtt legfeljebb közvetlenül a pártelithez tartozók nyerhettek bebocsáttatást, a rendszerváltás után pedig a politikai és gazdasági elit tagjai juthattak be. Az 1974-ben épült stadion tehát csupán a legszűkebb elit számára biztosította az elkülönülést, a társadalom többi része, ha nem is strukturálatlanul, de a lelátókon ülve együtt volt kénytelen megtekinteni a sporteseményeket.

A 2014-ben átadott Groupama Aréna felépítése nagyon sok tekintetben hasonlít az elődjére (ahogy egyébként általában a többi stadionra, lásd az *5.3. ábrát*). A gyermekes családok és a nyugdíjasok számára itt is fenn van tartva egy kedvező árszabású önálló rész az egyik sarokban (D1, D2 szektorok), a vendégszurkolók helye pedig egy másik félreeső kanyarban van kijelölve (E szektor). Az oldalvonal mellett húzódó C lelátó középső szektoraiba drágábban lehet bejutni, ide elsősorban a középosztályi háttérrel rendelkezők váltanak jegyet.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 139 2025. 11. 25. 11:05:58

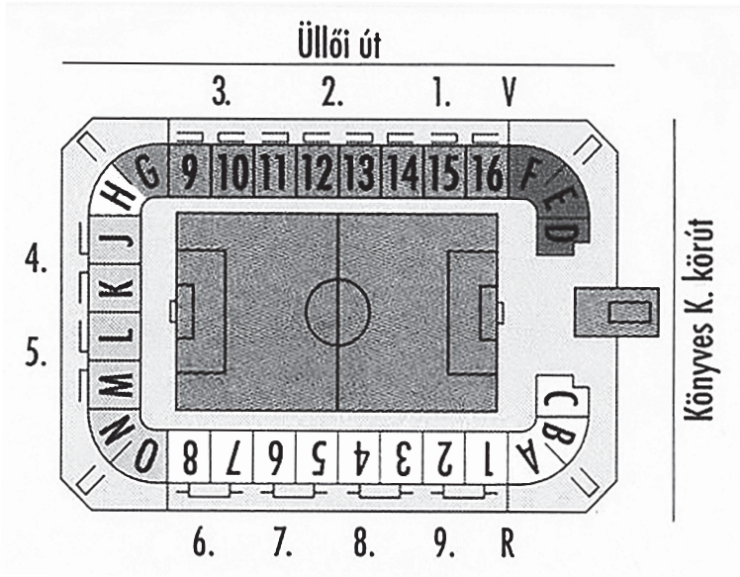

5.2. ábra. A Ferencváros 1974-ben átadott Üllői úti stadionjának (2007 után Albert Flórián Stadion) alaprajza

Forrás: https://www.magyarfutball.hu/hu/stadionok/adatlap/4/albert_florian_stadion.

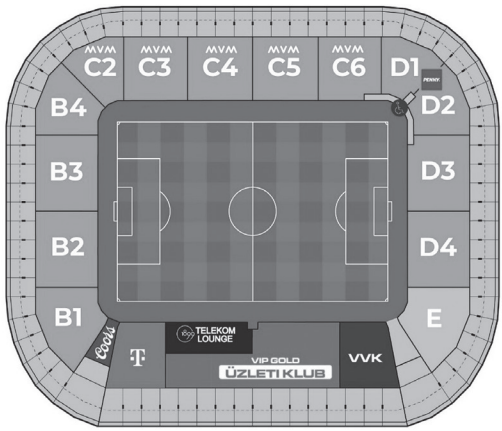

5.3. ábra. A Ferencváros 2014-ben átadott stadionjának (Groupama Aréna) alaprajza

Forrás: https://www.groupamaarena.com/.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 140 2025. 11. 25. 11:05:58

A pálya szélein, illetve a kapuk mögött elhelyezkedő szektorokban az alsó középosztályhoz és a különböző munkásrétegekhez tartozók tömörülnek. Az új stadionban a szervezett szurkolói csoportok az Üllői út felé eső kapu mögötti B lelátórészt foglalják el.

A Groupama Aréna legnagyobb újdonsága az elődjéhez képest az exkluzív terek kiterjedtsége, illetve differenciáltsága, ahol tulajdonképpen az oldalvonal mellett húzódó teljes A lelátórész egy nagy VIP-részlegnek tekinthető. Ez azt jelenti, hogy a korábbi stadion kevesebb mint 1%-ával szemben, itt a nagyjából 22 000 fő befogadóképességű építmény kb. 10-15%-a, mintegy 3000 hely a disztingvált, elit és felső középosztályi közönségnek van fenntartva. Ez a lelátó teljesen elkülönül a stadion többi részétől. Elkülönül mindenekelőtt a jegyek árát tekintve, ami jelenleg a több tízezer forintos belépőktől az egyedi megállapodásokig terjed. Továbbá azok, akiknek ide szól a jegye, a székházon, illetve ennek a mérkőzések napján lezárt utcáján keresztül, vagy a mélygarázson át közelíthetik meg az ülőhelyüket. Végül míg a stadion többi részén a belépéshez megkövetelik az előzetes regisztrációt és/vagy tenyérlenyomat produkálását, addig az A lelátó közönségét megkímélik ezektől a kellemetlenségektől, illetve eltekintenek ettől a biztonsági elővigyázatosságtól. A Groupama Aréna tehát a Ferencváros előző stadionjával szemben lehetővé teszi, hogy a felső középosztályi meccsre járó otthon beüljön az autójába, és azt a mélygarázsban hagyva, rögtön elfoglalja a helyét a lelátó őt megillető részén. Megkímélve őt ezzel többek között attól, hogy az ülőhelyét ugyanazon a kapun keresztül kelljen megközelítenie, mint amit (a focimeccseken gyakran igen „kulturálatlanul" viselkedő) szurkolótársai is használnak. Megkímélve továbbá a zsúfoltságtól, a sorban állástól vagy a biztonsági őrök motozásától.

Az A oldal azonban maga is többszörösen tagolt. A lelátó alsó részén találhatók a felső középosztályi rétegek számára fenntartott helyek igen differenciált módon, a közönség igényeihez, illetve pénztárcájához igazítva. Ahogy a stadion internetes oldala fogalmaz:

„A Groupama Aréna futballmérkőzések és üzleti találkozók központja, ahol vendégeink elegáns, kifinomult környezetben hódolhatnak szenvedélyüknek és építhetik kapcsolataikat. Partnereink igényeihez igazítva öt VIP szektorral rendelkezünk, melyek kiváló szórakozást nyújthatnak partnereinek, alkalmazottainak, vagy akár családtagjai számára is".[12]

[12] Lásd: https://www.groupamaarena.com/vip-szektoraink. Lásd továbbá az oldalt a különböző VIP-szektorok által kínált szolgáltatások részletes leírásához is.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 141 2025. 11. 25. 11:05:58

A differenciáltság itt nem csupán az elegancia és a kifinomultság mértékében, így például a felszolgált ételek és italok mennyiségében és minőségében nyilvánul meg, hanem mindenekelőtt az exkluzivitásban. A különböző VIP-szektorok szintén önálló bejáratokkal rendelkeznek, és elkülönített tereket alkotnak, és csupán a legfelső, Gold kategória vendégei számára kínált szolgáltatások között szerepel „átjárási lehetőség más VIP-szektorokba".

A VIP-szektorok világától is elkülönülnek azonban a kifejezetten az elit számára kínált szolgáltatások. A székház felső emeletein 39 úgynevezett Skyboxot alakítottak ki, vagyis olyan szobákat, amelyek önálló terasszal rendelkeznek a pálya felé. A Skyboxokat éves, többéves időtartamra lehet kibérelni egyedi megállapodások alapján, és használatuk nem korlátozódik a meccsnapokra. A bérlők e szobákat teljesen a saját igényeiknek megfelelően alakíthatják ki, rendezhetik be, és természetesen önállóan dönthetnek arról is, hogy mikor kiket hívnak meg, illetve kiket engednek be ide.

Az osztályszerkezetben megnövekvő egyenlőtlenségek tehát nem csupán a fogyasztás mennyiségi és minőségi egyenlőtlenségeiben mutatkoznak meg, de rögzülnek az olyan közösségi terekben is, mint például a stadionok. Ehelyütt a Ferencváros létesítményét mutattam be részletesebben, de természetesen a Groupama Aréna egyáltalán nem egyedi példa. Az utóbbi időszakban épített stadionokban hasonló jelenségek figyelhetők meg. Ezek különböző építészeti megoldásokkal, valamint szolgáltatásokkal egyre inkább lehetővé teszik, illetve törekednek arra, hogy a különböző társadalmi osztályokat lehetőleg minél élesebben elválasszák egymástól, és biztosítsák, hogy mindenki csupán a vele egyenlőkkel kerülhessen interakcióba. Az osztályegyenlőtlenségek pedig ennek következtében egyre inkább rendies vonásokat vesznek fel, és egyre merevebb határokká válnak.

A foci, illetve a futballmérkőzések azonban nem csupán arra jelentenek jó példát, hogy a társadalom rendi tagolódása miként idomul egyre inkább az osztályhatárokhoz, és miként jelenik meg a mindennapokban, de arra is, hogy ezt miként lehet háttérbe szorítani, elfedni vagy felülírni. Amikor elkezdődik a mérkőzés, akkor természetesen nem az a fontos, hogy ki hol ül a stadionban, hanem az, hogy győzzön a kedvenc csapatunk, és hogy együtt szurkoljunk a sikeréért. Az osztálykülönbségek helyett tehát a csapatidentitás kerül a középpontba. Még hangsúlyosabbak azonban a nemzeti válogatott mérkőzései ebből a szempontból. A válogatottmeccsek hagyományosan a szemben álló csapatok nemzeti himnuszainak eljátszásával kezdődnek, illetve Magyarországon az utóbbi évek

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 142 2025. 11. 25. 11:05:58

óta a ceremónia részét képezi az Ismerős Arcok nevű zenekar „Nélküled" című dalának közös éneklése is. Ez a dal újra és újra arra emlékezteti a nézőközönséget, hogy – ugyan az osztályegyenlőtlenségek egyre mélyebbek a magyar társadalomban, és az alsó és a felső osztályok életvilága egyre kevésbe van átfedésben egymással, amit így egyre kevésbé ismernek és értenek a különböző osztályokhoz tartozók, de – „egy vérből valók vagyunk"!

5.4. Párkapcsolati homogámia

A rendi tagolódás alapja az, hogy miként oszlik el a társadalmi megbecsülés a társadalomban, a tagolódás megszilárdulása azonban azon múlik, hogy menynyiben érintkeznek vagy különülnek el egymástól a becsület alapján a „felsőbbrendűek" és az „alsóbbrendűek". A közeli, bizalmi kapcsolatok, amelyek csupán egyenrangú felek között jöhetnek létre és működhetnek, ezért meghatározók ebből a szempontból. Ahogy Weber kiemelte, a rendek közötti határok leginkább a *kommenzalitásban* (a közös asztalnál étkezésben), illetve a *connubiumban* (ki kivel házasodik) fejeződnek ki (Weber 1987b: 307). Azoknak a rendi helyzetét lehet tehát azonosnak tekinteni, akik egy asztalnál ülnek, illetve ülhetnek, és akik között a házastársi kapcsolat létrejön, illetve megvalósulhat. A rendi határok pedig annál merevebbek, minél inkább kizárják, hogy azok, akik nem egyenlő módon részesülnek a társadalmi megbecsülésben, szoros, közeli kapcsolatot alakítsanak ki egymással.

A kapcsolati erőforrások alakulása kapcsán korábban már utaltam arra, hogy a pozíciógenerátor módszerét alkalmazó vizsgálatok szerint a 2010-es évekre csökkent Magyarországon a nexusdiverzitás, illetve a magas státuszú kapcsolatok átlagos száma is, amelynek a hátterében az állhat, hogy a társadalom alsóbb és felsőbb csoportjai kevésbé érintkeznek egymással, és a társadalmi kapcsolatok egyre inkább az osztályszerkezet azonos szegmenseiben lévők között jönnek létre (Kmetty–Koltai 2015, 2018). Kérdés, hogy megfigyelhető-e ilyen tendencia a legintimebb kapcsolatok, nevezetesen a párválasztás esetében is.

A házasságok, illetve a párkapcsolatok formálódása a társadalom rendi tagolódása mellett természetesen az erőforrások allokációja szempontjából is komoly jelentőséggel bír. Amennyiben az osztályszerkezet maga nem is változik, de az osztályszerkezet különböző pozícióit elfoglalók egyre ritkábban, a hasonló helyzetben lévők viszont egyre gyakrabban házasodnak egymással, az önmagában az erőforrások polarizációját és a társadalmi egyenlőtlenségek növekedését

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 143 2025. 11. 25. 11:05:58

idézi elő. A homogám (azonos osztályhelyzetben lévők között köttetett) házasság ennyiben alkalmas az elért társadalmi pozíció stabilizálására, megerősítésére, a heterogám (különböző osztályhelyzetben lévők közötti) házasságok ezzel szemben a társadalmi pozíció megváltozásához járulhatnak hozzá. Sőt ha a társadalomban a mobilitási esélyek csökkennek, ahogy ez a helyzet Magyarországon, akkor a házassági mobilitás szerepe fel is értékelődhet (Ultee–Luijkx 1990; Katrňák–Fučík–Luijkx 2012). Vajon Magyarországon az elmúlt időszakban a társadalmi mobilitás csökkenésével párhuzamosan, illetve – ennek alternatívájaként – növekedett a házassági mobilitás szerepe, vagy ellenkezőleg a polarizálódó és megmerevedő osztályszerkezet tagolódása a homogám házasságok vagy párkapcsolatok révén egyre inkább rendies színezetet ölt?

A korábbi vizsgálatok alapján a legmagasabb iskolai végzettség alapján mért párkapcsolati homogámia a második világháború után alacsonyabb volt, illetve csökkenő tendenciát mutatott (Bukodi 2004), az 1980-as évektől azonban növekedésnek indult, és a 2010-es évek második feléig ez a tendencia érvényesült (Bukodi 2004; Erát 2022). Ebben a mintegy negyvenéves időszakban tehát egyre erőteljesebben érvényesült az, hogy a nők és a férfiak azonos végzettségű párt választanak maguknak. Ezek a trendek részben a házassági piac jelentős átalakulásának köszönhetők, nevezetesen annak, hogy ezekben az évtizedekben mindkét nem esetében jelentősen megváltozott a népesség végzettség szerinti megoszlása, de különösen a nőknél. E változásoknak köszönhető, hogy a homogám párkapcsolatok aránya nem egységesen változott a különböző végzettségi kategóriák esetében. Az alacsony, legfeljebb általános iskolai végzettségűek aránya jelentősen visszaesett ebben az időszakban, és így csökkent az alapfokú végzettséggel rendelkezők körében a homogám kapcsolatok aránya is. A felsőfokú végzettségűek aránya ezzel szemben az 1980-as évek óta folyamatosan nőtt, ami azzal is járt, hogy jelentősen megnövekedett a diplomás homogám kapcsolatok aránya. Míg 1980-ban még az összes homogám párkapcsolat mintegy 45%-át alapfokú végzettséggel rendelkező párok tették ki, a diplomás párok aránya pedig 10% volt, addig 2016-ban a felsőfokú párok aránya már csaknem elérte a 40%-ot, míg az alapfokú végzettséggel rendelkezőké 16% volt (Erát 2022: 124).

A homogám párkapcsolatok arányának a növekedése azonban nem csupán strukturális változásoknak, vagyis a párkapcsolati piac átalakulásának köszönhető, hanem annak is, hogy (az iskolai végzettség alapján mért) társadalmi pozíció hangsúlyosabb szempontként jelenik meg a partner kiválasztása során. Loglineáris, illetve logmultiplikatív módszereket alkalmazva, mind Bukodi Erzsébet,

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 144 2025. 11. 25. 11:05:58

mind Erát Dávid arra az eredményre jutott, hogy ebben az időszakban a strukturális változásokat kiszűrve is növekedett az asszociáció a partnerek iskolai végzettsége között, s a kapcsolat erőssége különösen a 2000-es évek után növekedett meg (Bukodi 2004; Erát 2022).

Erát és munkatársai (Erát–Huszár–Füzér 2022) azt is megmutatták, hogy miként függ össze a párkapcsolati homogámia csökkenése a társadalmi mobilitással három születési kohorsz esetében.[13] Ahogy az *5.2. táblázat* mutatja, a társadalmi mobilitás nem csupán a foglalkozási alapú vizsgálatok szerint mutat csökkenő tendenciát, de az iskolai végzettség alapján is azt látjuk, hogy a fiatalabb kohorszok esetében rendre magasabb az immobilak aránya, tehát akiknek az iskolai végzettsége megegyezik a szüleinek a végzettségével. Sőt e vizsgálat szerint is megfigyelhető egy olyan trend, hogy a mobilakon belül mindkét nem esetében csökken a felfelé mobilak és nő a lefelé mobilak aránya.

5.2. táblázat. Végzettség szerinti mobilitás és partnerszelekció három kohorszban (%)

Mobilitás	Férfiak			Nők		
	1941–1958	1959–1976	1977–1994	1941–1958	1959–1976	1977–1994
Immobil	39,0	49,0	55,4	47,8	48,2	51,0
Felfelé	56,0	42,6	32,9	44,7	45,1	40,7
Lefelé	4,9	8,3	11,7	7,5	6,7	8,3
Párválasztás	**Férfiak**			**Nők**		
	1941–1958	1959–1976	1977–1994	1941–1958	1959–1976	1977–1994
Homogám	65,5	69,7	69,5	66,0	69,1	69,1
Hipergám (f > n)	22,4	14,0	11,3	22,0	15,0	11,6
Hipogám (f < n)	12,1	16,3	19,2	12,0	16,0	19,3

Forrás: EU-SILC.

[13] A vizsgálat az EU-SILC három adatfelvételéből (2005, 2011 és 2019) származó összesített adatbázison alapul, összesen több mint 34 ezer 25–64 év közötti válaszadóval. Az iskolai végzettséget mind az egyén, a szülei, valamint a partnere esetében egy egyszerű, háromkategóriás (alacsony, közepes és magas) változóval mértük. Az egyén végzettség szerinti származási helyzetét a szülők közül a legmagasabb végzettségű szülőével közelítettük, részleges adathiány esetén pedig a rendelkezésre álló szülő végzettségét alkalmaztuk.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 145 2025. 11. 25. 11:05:58

A párválasztást illetően nem figyelhető meg a homogám kapcsolatok drasztikus emelkedése, azonban mindhárom kohorszban mindkét nem kétharmada azonos végzettségű partnert választott magának. Sokkal markánsabb azonban, hogy csökkent a hipergám (férfielőny) és nőtt a hipogám (női előny) kapcsolatok aránya a nők és a férfiak körében is. A legfiatalabb kohorsz esetében így a heterogám párkapcsolatban élők közül többségben vannak azok, akik olyan kapcsolatban élnek, ahol a nőknek magasabb az iskolai végzettsége. Az átrendeződő mintázatok alapján így látható, hogy a többség a szülőktől örökölt végzettségét megőrzi a párválasztással, és az átlagosan magasabb végzettségű nők megjelenésével a férfiak a hipogámián keresztül nagyobb eséllyel képesek felfelé mozogni, mint a nők. Összességében tehát elmondható, hogy a három kohorszban a magyar társadalmat nagymértékű intergenerációs immobilitás és homogámia jellemzi.

Loglineáris és logmultiplikatív vizsgálatok emellett azt is megmutatták, hogy az immobilitás és a homogámia növekedése nem pusztán strukturális okokra vezethetők vissza, nevezetesen, hogy megváltozott a végzettségi szintek generációk és nemek szerinti eloszlása az egyik születési kohorszról a másikra. A modellek tanulságai szerint mindkét nem esetében szignifikáns összefüggés van a szülő és a gyermek, valamint a partnerek iskolai végzettsége között, és ennek az asszociációnak az erőssége időben változó. Az *5.4. ábra* az asszociációk időbeli változását mutatja a legidősebb kohorszhoz képest.

Az ábrán az 1 feletti értékek az asszociáció erősségének növekedését, míg az az alattiak annak gyengülését jelölik. A mobilitás tekintetében a legidősebb kohorszhoz képest a szülők és gyermekeik végzettsége közötti összefüggés erősödött a férfiak (1,14) és nők (1,27) esetében is, ugyanakkor minimális a középső és a legfiatalabb kohorszba tartozók közötti változás. Ezek az eredmények arra utalnak, hogy az 1959–1976-os kohorsz esetében jóval erőteljesebb volt a társadalmi pozíció átörökítése, mint az 1941–1958-as kohorszban, ami fennmaradt az 1977–1994 között korosztály esetében is. A partnerszelekció esetében, a paraméterértékekben bekövetkező változások kohorszonként is jól láthatók. Az 1941–1958-as kohorszhoz képest a többi kohorszba tartozó nők (1,15) és férfiak (1,18) párválasztási szokásai növekvő asszociációt mutatnak, kevésbé véletlenszerű párkapcsolatokat eredményezve, mely kiemelten igaz a legfiatalabb kohorszba tartozók kapcsolataira. Kohorszról kohorszra növekedett tehát az iskolai végzettség alapján mért társadalmi pozíció szerepe abban, hogy ki milyen párt választ magának. Összességében az iskolai végzettség szerinti mobilitási és párválasztási asszociációk mintázatai együttesen egy hosszú távú, párhuzamos,

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 146 2025. 11. 25. 11:05:58

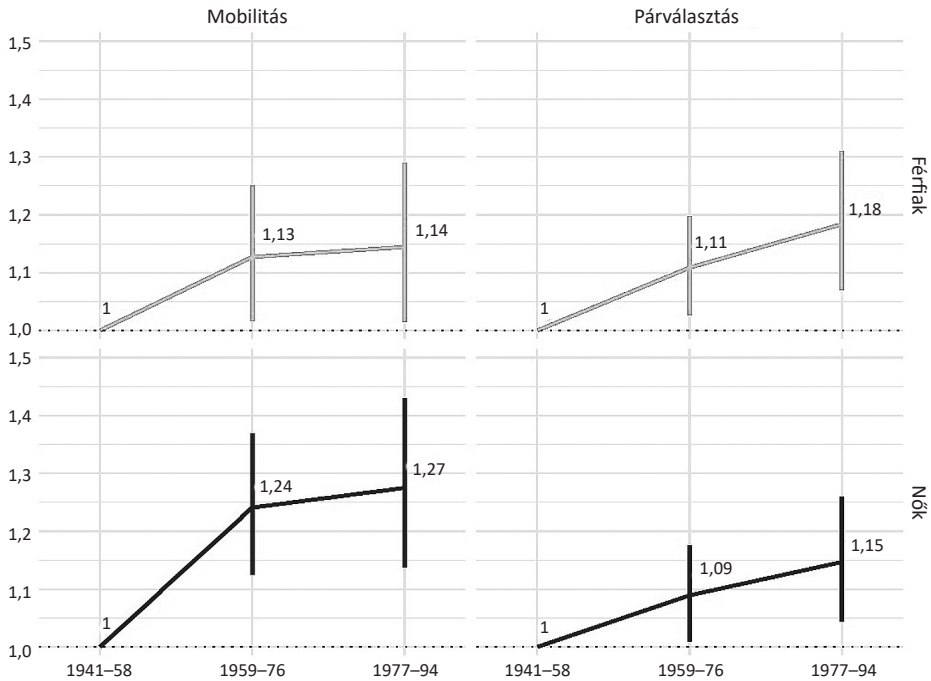

5.4. ábra. A származás és elért végzettség, valamint a partnerek végzettsége közötti asszociáció erősségének időbeli alakulása (unidiff paraméter)

Forrás: EU-SILC.

strukturális változásoktól független bezáródási folyamatra engednek következtetni, amelynek köszönhetően egyre szegmentáltabbá vált a magyar társadalom.

A szegmentáció erőssége, illetve dinamikája leginkább az alapján mérhető fel, ha megvizsgáljuk, hogy miként változott azok aránya, akik egyszerre immobilak és élnek homogám párkapcsolatban (*5.5. ábra*). Azokról van tehát szó, akiknek sem saját erőfeszítései okán nem változott az iskolai végzettsége a szüleihez képest, és a párkapcsolata is származási és jelenlegi társadalmi pozíciójához köti. A vizsgálat eredményei szerint kohorszról kohorszra növekszik az egyszerre végzettség szerint immobilak és homogám kapcsolatban élők aránya. A legidősebb korosztálynak még csupán valamivel több mint a negyedére volt jellemző ez a jelenség, a legfiatalabb esetében viszont már csaknem a 40%-ára. Az immobilitás és homogámia egyidejű jelenlétének a növekő trendje töretlen a

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 147 2025. 11. 25. 11:05:58

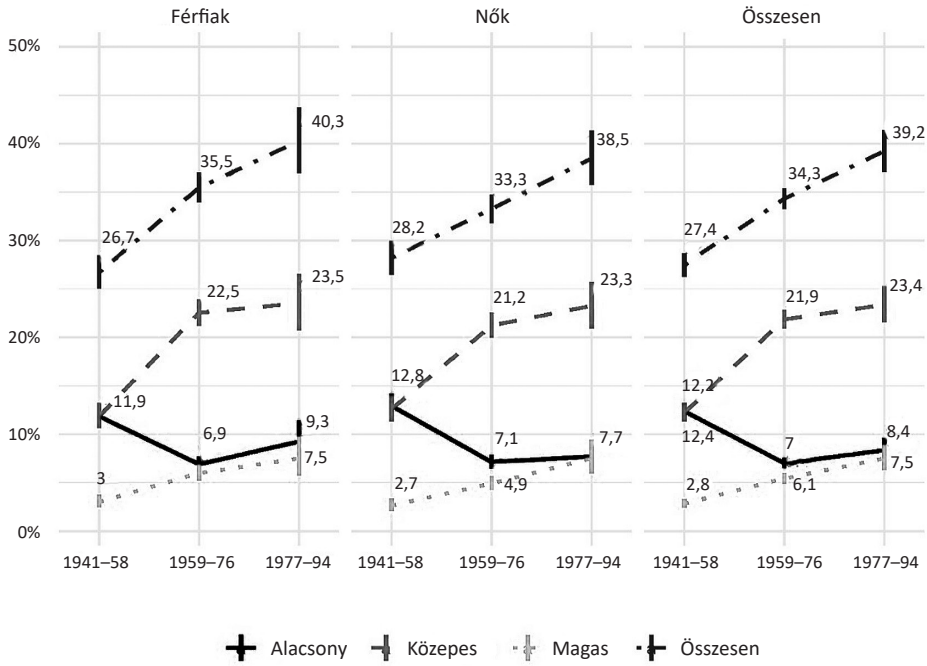

5.5. ábra. Az egyszerre végzettség szerint immobil és homogám személyek aránya (%)

Forrás: EU-SILC.

felsőfokú és a középfokú végzettségűek körében, ami viszont a leginkább szembetűnő, hogy a legfiatalabb kohorszban az alapfokú végzettséggel rendelkezők esetében is növekedésnek indult. Ez azért is különösen figyelemreméltó, mert a strukturális változások (vagyis a legfeljebb alapfokú végzettséggel rendelkezők csökkenő aránya) e tendencia ellen hatnak. Ezek az eredmények azt jelzik, hogy a legkedvezőtlenebb helyzetben lévők igen markánsan elszakadtak, elszakadnak a társadalom többi részétől.

A társadalom szegmentálódását és az alsó társadalmi csoportok elszigetelődését kvalitatív vizsgálatok is megerősítik. A kvantitatív kutatások alapján a társadalmi, illetve házassági mobilitás csatornái egyre szűkösebbek, a kvantitatív elemzések viszont arra is rámutatnak, hogy komoly ára van, illetve lehet annak, ha valaki ennek ellenére egyéni mobilitási útja vagy párkapcsolata révén a származási társadalmi helyzetétől nagyon eltérő társadalmi pozícióba ke-

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 148 2025. 11. 25. 11:05:58

rül. A társadalmi mobilitás, különösen, ha az földrajzi mobilitással is együtt jár, gyakran idézi elő az otthontalanság, a kívülállás és az idegenség érzését, mivel mobilitási útja következtében az egyén eltávolodik származási osztályhelyzetétől, ám az új társadalmi közegében sem tud otthonosan, magabiztosan mozogni (Durst et al. 2022; Durst–Nyírő–Bereményi 2023). A heterogám házasságok esetében ezen túl nem csupán az okozhat nehézséget, hogy a különböző osztályhelyzetű családokból érkezők eltérő tapasztalatokkal, eltérő értékekkel vagy nemi szerepelvárásokkal rendelkeznek, de az idegenség tapasztalata összekapcsolódhat a kisebbrendűség érzésével, ami különösen sérülékennyé teheti e párkapcsolatokat (Kovai 2020; Dés 2021). Ezt pedig csupán felerősítheti, ha az eltérő osztályhelyzet rasszizált kisebbségi helyzettel is összekapcsolódik, például a roma–magyarvegyesházasságokesetében(Kovai2020;Dés2021;Komolafe–Csordás–Dávid 2023).

A házasságok, illetve a párkapcsolatok formálódásának mintázatai tehát arra utalnak, hogy ezek a közeli, intim kapcsolatok egyre inkább csak azonos társadalmi helyzetűek között jöhetnek létre. Ez azon túl, hogy hozzájárul az egyenlőtlenségek további növekedéséhez, a társadalom szegmentálódásához is vezet, vagyis ahhoz, hogy a különböző társadalmi csoportok egyre kevésbé érintkeznek egymással. A társadalmi osztályok közötti határok ezzel egyre inkább rendi választóvonalakká válnak, amelyek nem csupán az erőforrások egyenlőtlenségét jelölik, de a társadalmi megbecsülés tekintetében egyenrangúak és nem egyenrangúak közötti megosztottságot is. E különbségek fokozottan megmutatkoznak a fogyasztási, életvitelbeli jellegzetességekben is, legyen szó akár az alapvető szükségletek fedezéséről vagy a különböző szabadidős tevékenységekről. Szintén az osztályhelyzet és a rendi helyzet szorosabbá váló kapcsolatát jelzik a foglalkozásipresztízs-vizsgálatok is, amennyiben a foglalkozások presztízsének nagyságát növekvő mértékben határozza meg, hogy adott foglalkozással mennyit lehet keresni. A magyar társadalom osztályszerkezete tehát egyenlőtlenebbé vált az elmúlt időszakban, a rendi tagolódása pedig egyre inkább idomul az osztályok határaihoz.

A következő fejezetben arra a kérdésre keresem a választ, hogy a növekvő társadalmi egyenlőtlenségek miként jutnak kifejezésre a politika világában, vagyis hogy miként függenek össze a pártpreferenciák az osztályhelyzettel.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 149 2025. 11. 25. 11:05:58

6. OSZTÁLYSZAVAZÁS

A klasszikus osztályelméleti hagyomány szerint az egyének osztályhelyzete nem csupán életesélyeiket, életkörülményeiket, illetve kulturális gyakorlataikat határozza meg, de hatással van a politikai viselkedésükre is (Breen–Rottman 1995; Wright 2005a). Marx prognózisa szerint a munkások és a tőkések közötti antagonisztikus ellentétek az osztályhelyzet felismeréséhez, osztályharchoz és a kapitalizmus összeomlásához vezetnek (Marx–Engels 1975). Weber nem osztja Marx prognózisát, ám ő is úgy véli, hogy az osztályhelyzet kollektív cselekvés forrásává válhat, és gyakran válik is (Weber 1987b, 2009), Bourdieu pedig a társadalmi térben egymáshoz közel elhelyezkedőket olyan „valószínűségi osztályoknak" tartja, amelyeket könnyebb megszervezni, és politikai cselekvés bázisává tenni (Bourdieu 2010).

A következőkben e feltevésekből kiindulva arra az általánosabb kérdésre keresem a választ, hogy az egyének osztályhelyzete és pártpreferenciája miként függ össze Magyarországon. Azt kívánom felmérni, hogy az osztályszerkezet különböző pozícióit elfoglalók mennyiben szavaznak a nekik tulajdonítható gazdasági érdekek szerint, vagyis hogy az osztályszavazás hagyományos jelensége mennyiben volt jelen a 2022-es választásokat közvetlenül megelőző időszakban, ez milyen szerepet játszhatott a legutóbbi választások eredményében, és milyen hatása lehet a tágabb politikai folyamatokra. Az osztályok haláláról szóló tézisekkel szemben, amelyek az osztályhelyzet és a politikai viselkedés kapcsolatának meglazulását, illetve felbomlását diagnosztizálják, a következőkben amellett érvelek, hogy Magyarországon az osztályhelyzet (illetve ennek változása) továbbra is erősen összefügg a választói magatartással, ha ez nem is írható le az osztályszavazás hagyományos mintázatával.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 150 2025. 11. 25. 11:05:58

6.1. Osztály és politikai viselkedés

Az osztályszavazás tétele – leegyszerűsítve – azt az összefüggést fogalmazza meg, hogy a munkások, illetve az alsóbb osztályok tagjai inkább szavaznak baloldali pártokra, mégpedig azért, mert azt várják, hogy e pártoknak a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentésére irányuló politikája következtében javulhat a saját társadalmi helyzetük. A másik oldalról pedig, a középosztályi, illetve a felső középosztályi rétegekhez tartozók inkább a jobboldali pártokra szavaznak, mert az ő érdekeik éppen az egyenlőtlenségek, illetve saját kedvezőbb helyzetük fenntartása irányába mutatnak (Lipset 1995: 258–312).

Ez az összefüggés az 1950-es, 1960-as években messzemenőkig kézenfekvőnek mutatkozott a nyugati országokban, az ezt követő időszakban azonban komoly viták kereszttüzébe került. Egyrészt éles vita tárgya volt már az a kiinduló kérdés is, hogy vajon az osztályszavazás mértéke stabil vagy csökkenő trendet mutatott az 1950-es éveket követő évtizedekben. Az osztályszavazás mérésére kidolgozott klasszikus Alford-index (Alford 1962) – amely azt fejezi ki, hogy mennyivel haladja meg a baloldali pártokra adott szavazatok aránya a munkások körében a nem munkás rétegekben leadott baloldali szavazatok arányát – határozott csökkenő trendet mutatott (Clark–Lipset 1991), ám a részletesebb osztálysémákat, illetve az osztályok, valamint a pártok méretének változását figyelembe vevő loglineáris módszertant alkalmazó vizsgálatok nem erősítették meg ezeket az eredményeket, és az 1950-es, illetve az 1980-as évek között inkább az osztályszavazás trend nélküli fluktuációját látták (Goldthorpe–Marshall 1992). Az ezt követő időszakra vonatkozó vizsgálatok esetében azonban már jóval egybevágóbbak az eredmények, amennyiben a legtöbb vizsgált ország esetében konzisztensen az osztályszavazás csökkenéséről számolnak be (Goldberg 2020; Evans–Langsæther 2021; Gethin–Martínez-Toledano–Piketty 2021).

Másrészt még élesebb vita bontakozott ki arról a kérdésről, hogy ha valóban az osztályszavazás mértékének csökkenése figyelhető meg, az milyen okokkal magyarázható. E vitában két szélső álláspont azonosítható, amelyek közül az egyik mindenekelőtt az osztályszerkezet átalakulásában, a másik viszont a pártszerkezet, illetve a pártok változásában keresi az okokat.

A legradikálisabb álláspontot az osztályok haláláról szóló tézisek jelentették, amelyek más területek vizsgálata mellett éppen az osztályszavazás csökkenésére hivatkozva fogalmazták meg azt az állítást, hogy az osztály fogalmára támaszkodva egyre kevésbé ragadhatjuk meg a nyugati társadalmak szerkezetét.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 151 2025. 11. 25. 11:05:58

E felfogás szerint a 20. század második felére a társadalomszerkezet komplexebbé vált, a korábbi ipari társadalmakra jellemző törésvonalak elhalványultak, a társadalmi nagycsoportok fragmentálódtak, ami az osztálytudat csökkenéséhez vezetett (Clark–Lipset 1991; Pakulski–Waters 1997). E felfogás szerint tehát az osztályszavazás csökkenése amiatt következett be, mivel az osztályok mint társadalomszerkezeti egységek elvesztették a relevanciájukat.

A másik szélső álláspont inkább a pártok változására helyezi a hangsúlyt az osztályszavazás csökkenésének magyarázatakor. Evans és Tilley (2017) mindenekelőtt a brit eset vizsgálatára támaszkodva azt emeli ki, hogy az osztályszerkezet valóban átalakult és komplexebbé vált az 1950-es évek óta eltelt időszakban. E változások része többek között a magas végzettséggel rendelkező fehérgalléros szakembereket, illetve hivatalnokokat magában foglaló új középosztály megjelenése, illetve bővülése. Fontos változás továbbá a munkásosztály méretének a változása: míg az 1950-es években a felnőtt népesség több mint fele valamilyen munkáspozíciót foglalt el, addig a munkások aránya az 1990-es évekre körülbelül 1/3-ra, majd a 2010-es évekre nagyjából 1/5-re zsugorodott. Ezzel párhuzamosan pedig lényegesen bővült a különböző középosztályi rétegek társadalmi súlya.

Az osztályok méretének változása azonban Evans és Tilley szerint egyáltalán nem jelenti azt, hogy a köztük lévő választóvonalak gyengültek vagy elhalványultak volna. Vizsgálataik alapján az évtizedek során a munkásosztályhoz tartozó csoportok és a középosztály különböző rétegei közötti anyagi, jövedelmi egyenlőtlenségek, illetve a munkakörülmények, munkahelyi biztonság tekintetében megmutatkozó különbségek egyáltalán nem csökkentek, sőt bizonyos területeken még nőttek is. Hasonló módon időben stabilnak mutatkoznak az osztályok közötti eltérések különböző attitűdkérdésekben is, legyenek azok gazdasági természetűek, mint az egyenlőtlenségek megítélése vagy az állami újraelosztás problémája, vagy ezektől teljesen függetlenek, mint a halálbüntetés, a szexuális kisebbségek, a bevándorlás vagy az EU-hoz fűződő viszony kérdése. Ez utóbbiak esetében a pró és kontra vélemények átlaga olykor időben jelentősen változott, ám az osztályok közötti különbségek stabilan fennmaradtak, méghozzá a szerint a mintázat szerint, hogy a különböző középosztályi csoportok nagyobb arányban képviselték a liberális álláspont, míg a munkáspozíciókban lévők inkább osztották a konzervatív, intoleráns, illetve illiberális véleményeket.[1]

[1] Ahogyan azt korábban egyébként Lipset (1995: 104–147) is megfigyelte.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 152 2025. 11. 25. 11:05:58

Az osztályszerkezet változása tehát nem tüntette el az osztályok közötti egyenlőtlenségeket és különbségeket, ám Evans és Tilley véleménye szerint annál nagyobb hatása volt a politika világára. Az, hogy a munkásosztály elveszítette a társadalmi többségét, azzal a következménnyel járt, hogy pusztán erre a bázisra támaszkodva nem lehet politikai többséget szerezni, ami alapvetően befolyásolta a pártok, különösen a brit Munkáspárt politikáját. Pártprogramokat, politikusi beszédeket, illetve a sajtót elemezve azt mutatták ki, hogy a munkások arányának a csökkenésével párhuzamosan egyre inkább háttérbe szorul az osztályretorika, és maga az osztály, illetve a munkásosztály fogalma is egyre inkább kiszorul a politikusok, illetve az újságírók szótárából. Az 'osztályok' egyre ritkábban jelennek meg a pártok üzeneteinek a címzettjeiként, ezek inkább általános megfogalmazásokat használva az 'embereket', illetve a 'családokat' igyekeznek megszólítani. Nem csupán retorikai változásról van azonban szó, a politikusok társadalmi hátterét vizsgálva megállapítható, hogy egyre kevesebb munkásszármazású képviselő ül a parlamentben, egyre kisebb a különbség a pártok között e tekintetben, és a pártok társadalom-, valamint gazdaságpolitikai programjai is egyre inkább hasonultak egymáshoz. E szerint az álláspont szerint tehát az osztályszavazás visszaszorulása nem annak köszönhető, hogy az osztályok közötti határok eltűnnek, hanem annak, hogy a munkásosztály elveszítette politikai képviseletét.

Az osztályszavazás visszaszorulása azonban nem azt jelenti, hogy az osztály ne lenne hatással a társadalom tagjainak a politikai viselkedésére (Evans–Tilley 2017: 170). Egyrészt a politikai képviselet hiányában megnövekedett azoknak az aránya a munkások körében, akik távol maradnak a szavazástól. Az osztály hatása tehát a pártválasztás helyett áttevődik arra, hogy rendelkezik-e valaki egyáltalán politikai preferenciával, illetve részt vesz-e a választásokon. Másrészt miközben gazdasági, illetve társadalompolitikai kérdésekben egyre kisebb a különbség a pártok között, addig megjelentek, illetve felerősödtek új választóvonalak. A brit esetben az utóbbi időszakban különösen a bevándorlás, illetve az Európai Unióhoz fűződő viszony vált megosztó kérdéssé, amelyek révén a bevándorlásellenes, illetve a brexit mellett kampányoló pártoknak sikerült a munkás szavazók jelentős hányadát maguk mögé állítani.

Evans és Tilley idézett vizsgálata mindenekelőtt a brit esetre vonatkozott, ez azonban korántsem tekinthető egyedinek (Evans 2000; Goldberg 2020; Evans–Langsæther 2021; Gethin–Martínez-Toledano–Piketty 2021). Gethin és kollégái (2021) újabb kutatásukban 21 nyugati országban vizsgálták hosszú időtávban

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 153 2025. 11. 25. 11:05:58

azt, hogy miként függ össze a jövedelem, illetve az iskolai végzettség a politikai preferenciával. Fő eredményük, hogy míg a jövedelemtengely a vizsgált időszakban viszonylag stabilnak mutatkozott, addig az iskolai végzettség mentén jelentősen átalakultak a politikai preferenciák. Míg a korábbi időszakokban az alacsony jövedelműek és az alacsony végzettségűek is inkább baloldali pártokra szavaztak, a nagyobb jövedelemmel, illetve magasabb végzettséggel rendelkezők pedig inkább jobboldaliakra, addig a 2010-es években a legtöbb vizsgált országban az alacsony végzettségűek már nagyobb arányban szavaznak jobboldali pártokra, a magasabb végzettségűek pedig baloldaliakra. Értelmezésük szerint a jövedelem változó hatásának stabilitása azt jelenti egyrészt, hogy a gazdasági, újraelosztással kapcsolatos kérdések továbbra is fontos részei a politikai agendának. Másrészt viszont az iskolai végzettség hatásának az átfordulása arra utal, hogy megerősödött, illetve megszilárdult egy 'szociokulturális' törésvonal, amely olyan kérdések mentén, mint a bevándorlás, a multikulturalizmus, a környezetvédelem vagy a szexuális kisebbségek jogai, választ el egy progresszív és egy konzervatív tábort. E tengely mentén a magasabb végzettséggel rendelkező, új középosztályi csoportok inkább a progresszív táborhoz csatlakoznak, míg az alacsonyabb végzettségű munkások a konzervatívokhoz.

Ezek a vizsgálatok arra is rámutattak, hogy a szociokulturális törésvonal megerősödésével a szélsőjobboldali populista pártok komoly kihívást jelentenek a baloldali pártok számára a munkásszavazatokért folytatott versenyben (Arzheimer 2013; Bornschier–Kriesi 2013; Evans–Tilley 2017; Bornschier 2018). A baloldali pártok átalakulásával a munkásosztálybeli szavazók részben a nem szavazók, részben pedig a szélsőjobboldal felé mozdultak el.[2] Ahogy ezek a jobboldali populista pártok megerősödtek, úgy alakult át a társadalmi bázisuk is. Míg korábban a szélsőjobboldal leginkább a kispolgársághoz kapcsolódott, ma a szélsőséges populista pártok proletarizálódásának lehetünk tanúi.

A következőkben azt vizsgálom, hogy e jelenségek mennyiben figyelhetők meg a mai Magyarországon. Egész pontosan azt szeretném felmérni, hogy a 2022-es választásokat közvetlenül megelőző időszakban milyen mértékben volt jelen a hagyományos osztályszavazás Magyarországon, és ez milyen szerepet játszhatott a választások eredményében. A magyar eset ebből e szempontból

[2] Nagyon érzékletesen mutatja be ezt a folyamatot Didier Eribon (2024) Franciaországra vonatkozóan a családja, illetve saját élettörténetén keresztül. A francia és a magyar eset párhuzamosságai kapcsán lásd még Erőss Gábor (2024) recenzióját Eribon könyvéről.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 154 2025. 11. 25. 11:05:58

különösen érdekes. Egyrészt az államszocialista múlt miatt, amelynek az osztálykülönbségek felszámolása volt a célja, másrészt a jelenlegi politikai konstellációval. Magyarország az egyik legprominensebb példája a jobboldali populizmus megerősödésének, amely különösen erős Közép-Európában, de jelentős az Egyesült Államokban és más nyugati országokban is. A Fidesz–KDNP-koalíció minthogy másfél évtizede évtizede kormányozza alkotmányozó többséggel Magyarországot, és a kormánykoalíció tartós sikerére több, egymástól igen eltérő magyarázatkísérlet született. Egyesek az identitáspolitika szerepét, az ország mélyülő szociokulturális megosztottságát, s ezzel összefüggésben a kormánykoalció manipulációs technikáit hangsúlyozzák (például Sik 2016; Gerő–Szabó 2017), míg mások inkább strukturális magyarázatokhoz folyamodnak, és a koalíció stabil fennállását az osztályviszonyok átalakulásának tulajdonítják (például Scheiring 2019). A következőkben ehhez a vitához kívánok hozzájárulni.

6.2. Társadalomszerkezet és pártpreferencia Magyarországon

Az osztályszavazás kérdése Magyarországon, ahogy a többi kelet-közép-európai országban, sajátos probléma-összefüggésben merült fel az államszocializmus bukása után (Evans–Whitefield 2000; Redžić–Everett 2020). Más országokhoz hasonlóan az átmenet során Magyarország is a szocializmus romjain kezdte el építeni a kapitalizmust és az osztálytársadalmat (Eyal–Szelényi–Townsley 1998). Bár egyesek a pártpreferenciák osztályok mentén történő kikristályosodására számítottak (Szelényi–Fodor–Hanley 1996; Saarts–Saar 2022), összességében nem ez bizonyult a fő tendenciának. Ennek az egyik legfőbb oka minden bizonnyal az, hogy a volt kommunista állampártok, amelyek az átmenet időszakában a legtöbb esetben a legerősebb baloldali pártok voltak a régió országaiban, feladták marxista gyökereiket, és a gazdasági liberalizáció és a neoliberális reformok fő támogatóivá váltak (Scheiring 2019; Sebők 2019; Snegovaya 2022; Éber 2025). Magyarországon az osztály- és a pártválasztás kapcsolata a vizsgálatok szerint a rendszerváltás óta eltelt bő harminc évben így sohasem volt kifejezetten szoros, és a vizsgált időszakban még inkább meglazult.

E laza kapcsolat kevéssé magyarázható azzal, hogy az osztályszerkezet az elmúlt évtizedekben lényegileg átalakult volna, vagy elhalványultak volna az osztályok közötti határok. Ahogy korábban szó volt róla, a brit esettel szemben a foglalkozási csoportok mérete Magyarországon kevéssé változott a rendszerváltás

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 155 2025. 11. 25. 11:05:58

óta eltelt időszakban. Inkább az osztályszerkezet konzerválódása, illetve polarizálódása figyelhető meg (Bukodi–Záhonyi 2004; Huszár 2015; Kolosi 2016; Huszár–Záhonyi 2018a), miközben a társadalmi mobilitás folyamatosan csökkent (Róbert–Bukodi 2004; Huszár–Győri–Balogh 2023). Az osztályok közötti határok sem tűntek el, sőt inkább élesebbé váltak. Az osztályszerkezet a rendszerváltás után egyre inkább kikristályosodott, amennyiben az egyenlőtlenségek különböző dimenziói egyre jobban összekapcsolódtak egymással (Angelusz–Tardos 2006), illetve amennyiben az egyének osztályhelyzete alapján egyre nagyobb biztonsággal lehetett következtetni a jövedelmi viszonyaikra, fogyasztási jellemzőikre, anyagi életkörülményeikre (Kolosi–Dencső 2006; Kolosi–Keller 2010; Huszár 2019). E negatív tendenciák csupán a 2010-es évek végére, a 2020-as évek elejére látszottak megtorpanni, amikor a felső foglalkozási csoportok valamelyest bővültek, illetve az alsó és felső foglalkozási csoportok közötti jövedelmi egyenlőtlenségek is csökkenő tendenciát mutattak (Huszár–Berger 2020; Huszár 2022c).

A laza kapcsolat sokkal inkább magyarázható a pártstruktúra sajátosságaival, illetve ennek átalakulásával.

A rendszerváltást közvetlenül követő időszakban még világosabb volt a kapcsolat a pártok és különböző társadalmi csoportok között, ami mindenekelőtt a pártszerkezet sajátosságainak köszönhető. Az 1990-es első szabad választások után relatíve töredezett pártstruktúra jött létre Magyarországon. Az újonnan alakuló pártok mellett, mint a Magyar Demokrata Fórum (MDF), a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) és a Fidesz, az első ciklusban bejutottak a parlamentbe olyan történelmi pártok is, mint a Független Kisgazdapárt (FKgP) vagy a Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP), illetve az MSZMP utódpártjaként létrejövő Magyar Szocialista Párt (MSZP). E pártok közül legalábbis némelyek kifejezetten sajátos társadalmi kategóriákat igyekeztek megszólítani, mint a vidékieket, a vallásosokat vagy a fiatalokat. Osztályszempontból is némileg világosabbak voltak a pártok közötti különbségek, amennyiben az MSZP támogatói között nagyobb arányban jelentek meg az osztályszavazás hagyományos mintáját követő munkások (illetve a volt MSZMP-tag vezetői és értelmiségi rétege); az SZDSZ szavazóbázisában felülreprezentáltak voltak a különböző értelmiségi csoportok; az FKgP pedig különösen a segédmunkások és a mezőgazdasági munkások körében volt erős (Racz 1993; Szelényi–Fodor–Hanley 1996; Róbert 1999a; Enyedi–Fábián–Tardos 2014).

Az 1990-es évek végétől a pártstruktúra egyszerűsödése figyelhető meg. A pártpolitikát két – önértelmezésük szerint egy nemzeti-konzervatív, illetve

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 156 2025. 11. 25. 11:05:58

egy baloldali-liberális – blokk szembenállása határozta meg, mindegyik oldalon egy-egy domináns párttal. E blokkok nem annak alapján különültek el egymástól, hogy különböző társadalmi csoportokat igyekeztek megszólítani, sokkal inkább ideológiai, értékrendbeli kérdések mentén (Soós 2012; Enyedi–Fábián–Tardos 2014). Ily módon pedig a két blokk szavazótábora közötti szociológiai különbségek még inkább elhalványultak.

A 2010-es kritikus (Enyedi–Benoit 2011) választás után újra jelentősen átalakult a pártszerkezet. A Fidesz a listás szavazatok több mint 50%-át és a parlamenti mandátumok több mint kétharmadát megszerezve, alkotmányozó többségbe került. Az MSZP támogatottsága összeomlott, a rendszerváltás két meghatározó pártja, az MDF és az SZDSZ pedig kiesett a parlamentből. Feltűnt viszont és bejutott a parlamentbe két új párt: a nemzeti-radikális Jobbik, valamint a zöld ügyekkel kampányoló LMP. A pártpolitikai versengést ezután egy domináns párt uralta, amelynek az ellenzéke nem csupán ideológiailag volt tagolt, de az egymáshoz fűződő viszonyukat is a bizalmatlanság, rivalizálás, sőt ellenségeskedés jellemezte (Körösényi 2015). Ez, különösen a választási törvény megváltoztatása után, igen kedvező helyzetet teremtett a Fidesz számára, mivel az új választási szabályok logikája alapján a domináns párttal szemben csupán egy hasonlóan nagy formáció indulhat a győzelem esélyével. A 2014-es és a 2018-as választások után – amelyeken az ellenzéki pártok önállóan, illetve kisebb választási koalíciókat kötve indultak – a 2022-es választásokra ezt a problémát egy széles körű ellenzéki összefogás és a választásokon való közös indulás révén igyekeztek kezelni (Péli 2021). A 2022-es választások kimenetelét tehát újra két nagy tömb, a Fidesz és az egyesült ellenzék versengése határozta meg.

A Fidesz domináns pozícióba kerülését és az első kétharmados győzelmét azonban az tette lehetővé, hogy még a 2010-es a választásokat megelőző években a pártok szavazótáborának szociológiai összetételét tekintve is jelentős változások történtek. Míg a 2000-es évek elején a balliberális oldal meghatározó pártjának, az MSZP-nek a támogatói között meghatározó szerepe volt a hagyományos munkás osztályszavazóknak, addig az évtized végére e szavazók jó részét elvesztette a neoliberális gazdaságpolitikája, illetve az általa bevezetett megszorító intézkedéseknek köszönhetően (Scheiring 2019; Sebők 2019; Snegovaya 2022). A korábban pozitív Alford-index a 2000-es évek végére az MSZP esetében negatívra váltott, vagyis kisebb volt a támogatottsága a munkások körében, mint a fehérgalléros, magasabb végzettségű vagy magasabb jövedelemmel rendelkező csoportok körében. Ezzel párhuzamosan a Fidesz táborának az osztály-

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 157 2025. 11. 25. 11:05:58

összetétele is átrendeződött, méghozzá az ellenkező irányba: míg korábban a Fidesz a magasabb státuszúak körében volt felülreprezentált, addig a 2000-es évek végére már a munkások támogatták nagyobb arányban (Knutsen 2011, 2013; Enyedi–Fábián–Tardos 2014; Enyedi–Tardos 2018; Lindner et al. 2021). A szavazatok számát tekintve kisebb, de társadalmi súlyát tekintve nagyobb a jelentősége annak, hogy a 2010-es választásokat megelőző években a baloldali-liberális koalíció a hazai nagyvállalkozók, a nemzeti tőkésosztály támogatását is elvesztette, ennek különböző csoportjai egyre inkább a Fidesztől várták saját helyzetük javulását (Kovách 2011; Scheiring 2019: 203–228).

A 2010-es választások idejére tehát létrejött a Fidesz mögött egy olyan támogatói koalíció, amely az osztályszavazás hagyományos képlete alapján egyáltalán nem tekinthető szokványosnak. Egy jobboldali, konzervatív párt nem csupán a (nagy)vállalkozók támogatását élvezi, de a munkások is nagyobb arányban támogatják, mint a riválisok. A Fidesz következő választásokon aratott újabb kétharmados sikereinek az egyik kulcsa minden bizonnyal az, hogy sikerült egyben tartania ezt a választói koalíciót. A korábbi vizsgálatok szerint legalábbis a 2018-as választásokig ez a helyzet egyáltalán nem változott. Az Alford-index a Fidesz esetében végig a pozitív tartományban mozgott, az ellenzék baloldali, liberális és zöld pártjai esetében pedig végig negatívban. A munkásszavazatokért folytatott versenyben egyedül a Jobbik jelentett kihívást a Fidesz számára, amelynek a 2010-es évek második feléig különösen a szakmunkások, illetve az alsó középrétegek körében volt magas a támogatottsága (Enyedi–Tardos 2018; Lindner et al. 2021).

A 2022-es választások előtt is az volt tehát a fő kérdés, hogy a kormánypártok egyben tudják-e tartani ezt a széles társadalmi koalíciót. A következőkben – mielőtt a Fidesz–KDNP, illetve az ellenzéki összefogás támogatóinak társadalmi jellemzőit vizsgálom – azt tekintem át, hogy milyen magyarázatok születtek e széles támogatói koalíció tartós fennmaradására.

6.3. Osztálykompromisszum az illiberális Magyarországon?

Az osztályszavazás tézise szerint a munkások azért szavaznak nagyobb arányban baloldali pártokra, mert ezek egyenlősítő politikájától a saját társadalmi helyzetük javulását várják, a tőkés, illetve felső osztályok pedig ellenkezőleg, a saját privilegizált pozíciójuk megőrzése/javítása érdekében támogatnak inkább

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 158 2025. 11. 25. 11:05:58

jobboldali pártokat. Kérdés, hogy vajon a 2010-es években a Fidesz miként tudta megőrizni a bázisát mind az alsóbb, mind pedig a felsőbb osztályokban? Miként állt elő és maradt fenn a negatív osztályszavazás jelensége? Ennek magyarázata kapcsán a korábbi vizsgálatok alapján meg lehet különböztetni két ideáltipikus álláspontot.

Az *első* álláspont magja, hogy az osztályszerkezet és a politikai preferencia kapcsolata a rendszerváltás óta gyenge volt Magyarországon, és a 2010-es években még tovább gyengült. A magyar pártszerkezet korábban sem elsősorban a társadalomszerkezetben kialakult törésvonalak mentén tagolódott, a 2010-es években pedig még inkább eloldódott ettől (Csigó 2024). A korábbi időszakokhoz képest lényegi változás azonban a kormányzó pártok minden téren megmutatkozó túlereje a potenciális kihívókkal szemben. Ez pedig lehetővé teszi számukra a lehetséges politikai konfliktusok és az ezek mentén kialakuló törésvonalak menedzselését. E szerint az álláspont szerint a társadalom politikai integrációja a 2010-es években megerősödött, ami lehetővé tette, hogy különböző eszközök – többek között a fejlesztési források célzott felhasználása, identitáspolitika, illetve ellenségképek gyártása – révén egy erősen integrált és elkötelezett szavazótábort hozzanak létre a kormánypártok mögött (Gerő–Szabó 2017, 2020a, 2020b; Czibere–Kovách 2022). Ezzel az állásponttal rokon az a megközelítés is, amely arra helyezi a hangsúlyt, hogy a kormányzó pártok létrehoztak egy olyan manipulációs intézményrendszert, egy morálispánik-keltő gépezetet, amely képes a társadalom minden csoportja felé hatékony módon eljuttatni az üzeneteiket. Ezek az üzenetek részletesen és hatékonyan tájékoztatnak arról, hogy melyek az ország előtt álló nehézségek és veszélyek, hogy kik a felelősök ezért, és hogy a választók kiktől féljenek és kiket gyűlöljenek emiatt (Sik 2016; Gerő–Sik 2022). A morálispánik-keltés működése leginkább a kormányzat migrációs politikájával összefüggésben figyelhető meg, de ugyanazokat az eszközöket használták a genderügyek központi problémává emelése során vagy az ukrajnai háború esetében is. A Fidesz–KDNP mögött létrejött széles társadalmi koalíció fennmaradása ezek szerint a megközelítések szerint tehát elsősorban a politikai integrációs mechanizmusokkal, illetve a példátlan manipulációs gépezettel magyarázható.

A *második* álláspont ezzel szemben kifejezetten fontosnak és konstitutívnak tartja az osztály szerepét a politikai preferenciák alakulása szempontjából. Eszerint egyrészt a jelenlegi kormánypártok 2010-es első kétharmados győzelmét a hazai burzsoázia és munkásosztály egyidejű lázadása tette lehetővé a riválisneo-

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 159 2025. 11. 25. 11:05:58

liberális baloldali-liberális koalíció ellen. Másrészt azonban az állam a Fidesz–KDNP 2010 utáni kormányzása alatt – Scheiring Gábor (2019) terminológiáját használva – felhalmozó államként működik, amely különböző eszközökkel a hazai és nemzetközi tőkéscsoportok, illetve a privilegizált középosztályi rétegek tőkefelhalmozását segíti elő a munkások kárára. Ezen eszközök között megtalálhatók olyan intézkedések, mint amelyek a tulajdonviszonyok direkt átalakítását célozták államosítás, majd privatizáció révén; klienshálózatok építése az EU-s transzferek és egyéb állami források felhasználásával; az egykulcsos adó bevezetése; a szociális kiadások csökkentése; a családtámogatásokon belül az univerzális juttatások súlyának csökkentése és a munkához kötött támogatások növelése; a munkavállalói jogok, illetve a sztrájkjog csökkentése (Szalai 2016; Fabry 2019; Scheiring 2019, 2020; Antal 2020; Scheiring–Szombati 2020; Éber 2020).

Ezek az intézkedések tehát magyarázatot jelenthetnek arra, hogy a Fidesz miért népszerű a hazai (nagy)vállalkozók, illetve a (felső) középosztályi rétegek körében, ellentmondanak viszont annak, hogy a Fidesz támogatottsága éppen a különböző munkáscsoportok között volt a legmagasabb. Ennek magyarázatára ezek a megközelítések Polányi Károly (1997) kettős mozgásról szóló gondolatához nyúlnak vissza. Eszerint az átmenetet követő első két évtizedet jellemző neoliberális kiágyazódást egy új, nacionalista, tekintélyelvű újbóli beágyazódás követte Közép- és Kelet-Európában (Kalb 2018; Scheiring–Szombati 2020; Liu 2023). A Fidesz első kétharmados győzelmét nacionalista ideológiája tette lehetővé, amely megnyerte a piacpárti baloldalból kiábrándult munkásokat. Miután kormányra került, a Fidesz elmélyítette és tovább fokozta ezt a folyamatot, az „intézményes tekintélyelvűség" és az „autoriter populizmus" eszközeire támaszkodva (Scheiring 2019; Scheiring–Szombati 2020). Ezek között az eszközök között megtalálhatók többek között különböző *workfare* szociálpolitikák, például a közmunkaprogram kiterjesztése, amely a helyi közösségek morális ökonómiáját állítja helyre azáltal, hogy a keményen dolgozó embereket előnyben részesíti a segélyezettekkel (különösen a romákkal) szemben (Hann 2018). Megtalálhatók azonban olyan eszközök is, mint a folyamatos kampányok a nemzet ellenségeivel – így többek között a migránsokkal, a genderlobbival, Sorossal, Brüsszellel vagy Ukrajnával – szemben, amelyek a két politikai tábor közötti kulturális szakadék kiélezését célozzák (Éber 2016; Scheiring–Szombati 2020).

E két álláspont közös annyiban, hogy mindegyik elvitatja a munkásoktól, hogy osztályhelyzetük alapján, feltételezett osztályérdekeik mentén szavaznak. Az első álláspont ezt irrelevánsnak tekinti a választói magatartás magyarázatával

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 160 2025. 11. 25. 11:05:58

összefüggésben, míg a második a tudatos osztályszavazás gyakorlatát pusztán a (nagy)tőkés, illetve (felső) középosztályi rétegek esetében feltételezi. A Fidesz eszerint pontosan azért üresíti ki a politikai intézményrendszer demokratikus működését, hogy elleplezze az erőforrásoknak a tőkéscsoportok felé történő átcsoportosítását (Éber 2016, 2020; Fabry 2019; Scheiring 2019). *Harmadik* magyarázatkísérletként felhozhatók azonban érvek amellett is, hogy a munkások saját materiális érdekeiket szem előtt tartva viselkedtek a 2010-es években, csak nem a baloldali pártoktól, hanem a jobboldali pártszövetségtől várták saját társadalmi helyzetük javulását.

Amennyiben a tőkések és a munkások közötti erőviszonyok a 2010-es évek során a Fidesz–KDNP politikájának köszönhetően eltolódtak is a tőkések javára, legalább a munkások bizonyos csoportjai számára mégis vonzó opció lehet a kormánypártok támogatása. A Fidesz önértelmezése szerint a középosztályt képviseli, és középosztályi társadalmat épít (Századvég 2014; György 2024; György–Horváth–Molnár 2024). A középosztály határait pedig igen szélesen húzza meg, amennyiben felfogása szerint beletartozik mindenki, aki a saját munkája révén kíván/tud megélni és eltartani a családját. Ez a definíció a foglalkoztatottak és a munkanélküliek, illetve segélyezettek között húz éles határvonalat, amelyet a kormányzat mind ideológiai síkon, mind társadalompolitikai eszközökkel igyekszik elmélyíteni.[3] Amíg a munkából és a nem munkából élőket szembeállítja egymással, addig a tőke-munka viszonyt másként fogja fel. Ebben az esetben a tőke és a munka érdekének alapvető azonosságát hangsúlyozza, méghozzá úgy, hogy a munka érdeke azonos a tőkéével: mindegyik fél abban érdekelt ugyanis, hogy a vállalkozások sikeresek legyenek, és munkát teremtsenek. A tőke és a munka e felfogás szerint tehát szövetségesként tűnik fel, akik a középosztály részeként egyaránt szemben állnak azokkal, akik munka nélkül kívánnak jövedelemre szert tenni. Ez a viszonyrendszer pedig alapját képezheti egy széles, a tőke és a munka között létrejövő osztálykompromisszumnak, amennyiben a munka számára is jobb opciót jelent a szövetség fenntartása, mint a felmondása. Ezt az osztálykompromisszumot azonban Erik Olin Wright (2000) klasszifikációja nyomán legfeljebb negatív osztálykompromisszumnak tekinthetjük, mert nem egyenlő felek párbeszédén, hanem a tőke alapvető erő-

[3] Lásd az előbbi kapcsán az érdemes és érdemtelen szegényekről folytatott diskurzusokat (Feischmidt–Szombati 2018; Szalai 2020), az utóbbival összefüggésben pedig a minimálbér ütemes emelését, a szociális transzferek megkurtítását, a közmunkaprogramot, illetve a családtámogatások és a különböző juttatások munkához kötését (Szikra 2014, 2018).

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 161 2025. 11. 25. 11:05:58

fölényén alapul. E szövegségi rendszer részeként a munka elfogadja a tőke alapvető erőfölényét, és lemond arról, hogy ezen a nekik tulajdonítható osztályérdekek mentén, *kollektív* módon fellépve változtasson.[4] Mindaddig, amíg el nem veszti a munkáját, élvezheti viszont a kormány társadalompolitikájának előnyeit, illetve a tőke prosperálásának függvényében megmarad számára az *egyéni* társadalmi mobilitás vagy az anyagi gyarapodás ígérete is (Szalai 2022a).

A Fidesz–KDNP 2010-ben, a Magyarországon is súlyos következményekkel járó globális gazdasági válság kellős közepén került hatalomra. A válságot követően azonban – a régió többi országához hasonlóan – a gazdaság gyors és tartós növekedésnek indult. E tartós konjunktúrát csupán a járványhelyzet törte meg, utána azonban újra dinamikus növekedésnek indult a gazdaság a 2022-es választást megelőző időszakban. A 2010-es évek második felére ennek köszönhetően a rendszerváltás óta nem látott szintre csökkent a munkanélküliség, a keresetek gyors növekedésnek indultak, a szegénységben élők aránya pedig több évtizedes mélypontra csökkent. Míg a globális válság időszakában még a társadalom több mint fele úgy nyilatkozott, hogy romlott a társadalmi helyzete a szüleihez képest, a 2010-es évek második felére viszont a többség már javulásról számolt be (Huszár 2019; Huszár–Berger 2020; KSH 2023b). Ezek a trendek az osztályszerkezet mindegyik szintjén megfigyelhetők voltak, a legnagyobb hatásuk azonban a munkások különböző csoportjainak körében volt, akiket a 2008-at követő válság a leginkább érintett. E különböző csoportok tehát valóban azt érezhették, hogy a korábbi időszakokkal ellentétben a Fidesz–KDNP kormányzásának ideje alatt előreléptek, ami magyarázatot adhat arra, hogy miért váltak nagy arányban a kormánypártok támogatóivá.

Megjegyzendő, hogy ha ez a harmadik magyarázatkísérlet helyes, akkor teljesen ellentmond a jobboldali populista pártok szavazói bázisára vonatkozó, széles körben elfogadott felfogásnak. Az általános nézet szerint a populista pártokra leadott szavazatok az establishment pártok elleni tiltakozó szavazatok, és általában azok válnak e pártok támogatóivá, akiknek az anyagi helyzete romlott, illetve akiknek a mobilitási pályája lefelé tart. Ezt a feltételezést több tanulmány is megerősítette (Burgoon et al. 2018; Protzer 2019; Ciccolini 2021; McNeil–Haberstroh 2023; Jacobs–Kayser 2025). A magyar eset azonban különleges, amennyiben a jobboldali populista koalíció már több mint egy évtizede

[4] Ez talán csak a „rabszolgatörvény" elleni tüntetések idején kérdőjeleződött meg egy kis időre (Szalai 2022b).

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 162 2025. 11. 25. 11:05:58

van kormányon, ráadásul egy különösen gyors és tartós gazdasági konjunktúra időszakában. Ez az eset megmutathatja, hogy bizonyos körülmények között nem az életszínvonal romlása és a lecsúszás, hanem az anyagi feltételek javulása és a felfelé irányuló mobilitás lehet a populista pártok támogatottságának forrása.

A fent bemutatott magyarázatkísérletek elsősorban a kormánypártok politikája alapján próbálnak számot adni a pártpreferenciák alakulásáról, és kevéssé veszik figyelembe az ellenzék tevékenységét. Az ellenzéki szövetséget a 2022-es választások időszakában igen különböző és csekély cselekvőképességgel rendelkező pártok alkották, amelyeket elsősorban a kormányellenesség és az a meggyőződés tartott össze, hogy a Fidesz antidemokratikusan irányítja az országot. Ennek eredményeként az ellenzék nem tudott a választóknak egyértelmű alternatívát kínálni a kormánnyal szemben. Üzeneteik ideológiailag inkoherensek voltak, és a programjukat egyáltalán nem lehetett baloldalinak tekinteni.

Az imént bemutatott három magyarázatkísérletből különböző hipotézisek vezethetők le a két politikai tömb támogatóinak társadalmi hátterére vonatkozóan, amelyek vagy teljességgel elutasítják, vagy valamiképpen kiegészítik az osztályszavazás tézisét. Ellentétben a klasszikus tézissel, amely szerint azt várhatnánk, hogy a felsőbb osztályok a jobboldali kormánypártokat támogatják, míg az alsóbb osztályok inkább az ellenzéki koalícióra szavaznak, az első álláspont szerint a választók pártpreferenciái nem magyarázhatók a társadalmi-gazdasági jellemzőik alapján, ezt mindenekelőtt értékelkötelezettségük, illetve világképük határozza meg, amit döntő módon befolyásolnak a különböző pártok üzenetei. A második álláspont ezzel szemben nem utasítja el teljesen a klasszikus tézist, hanem úgy véli, hogy ennek mintázatát módosítja, kiegészíti egy egyre inkább elmélyülő szociokulturális törésvonal. A harmadik megközelítés szintén a klasszikus tézisre épül, ám azt feltételezi, hogy azok a csoportok, amelyek számára a 2010-es években mobilitási csatornák nyíltak meg, valamint amelyek életszínvonalukat tekintve előreléptek, társadalmi-politikai attitűdjeiktől, valamint a különböző pártok propagandájára való fogékonyságuktól függetlenül inkább a Fidesz–KDNP-re szavaznak.

A következőkben először azt vizsgálom, hogy a 2022-es választásokhoz közeledve továbbra is egyben maradt-e az a széles támogatói koalíció a kormánypártok mögött, amit a korábbi vizsgálatok azonosítottak, majd pedig a kormányzó pártok, illetve az ellenzéki összefogás támogatóinak, valamint a pártpreferenciával nem rendelkezők csoportjának szociológiai jellemzőit vizsgálva az imént bemutatott magyarázatkísérletek empirikus tesztelésére teszek kísérletet.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 163 2025. 11. 25. 11:05:59

6.4. A pártpreferenciákat meghatározó tényezők

Az első kérdés tehát, hogy vajon a 2022-es választásokat megelőző időszakban is megfigyelhető-e még a negatív osztályszavazás jelensége, vagyis hogy a baloldali pártok támogatottsága kisebb, a jobboldaliaké pedig nagyobb a munkás szavazók körében, mint a többi társadalmi csoport esetében; illetve hogy fennáll-e még az a széles – felső vezetőket és (nagy)vállalkozókat, valamint a munkások különböző csoportjait – magában foglaló támogatói koalíció a kormánypártok mögött, amely már a 2010-es első kétharmados győzelmüket is lehetővé tette, és ami a korábbi vizsgálatok alapján a 2010-es évek egészében stabilnak mutatkozott (Enyedi–Tardos 2018; Scheiring 2019; Lindner et al. 2021).

Vizsgálatom alapján a 2022-es választásokat közvetlenül megelőző időszakban továbbra is fennállt a negatív osztályszavazás jelensége.[5] Az Alford-index szerint a pártpreferenciával rendelkezők körében a kormánypártok támogatottsága mintegy 3 százalékponttal magasabb a munkások, mint a nem munkás szavazók esetében. Az ellenzéki tömörülés esetében pedig fordított a helyzet, ebben az esetben az index értéke –1,5, vagyis a munkások kisebb arányban támogatták e pártokat. Az együttműködő ellenzéki pártok esetében tehát annak ellenére maradt mínusz tartományban az index, hogy a 2022-es választások előtt a Jobbik is csatlakozott az ellenzéki összefogáshoz, mely párt a 2010-es évek első felében kifejezetten népszerű volt a munkások körében (Enyedi–Tardos 2018).

A pártpreferenciák osztályhelyzet szerinti megoszlását részletesebb csoportosításban vizsgálva további információhoz juthatunk arról, hogy miként állt elő a negatív osztályszavazás képlete (lásd az *6.1a, b ábrát*).

A teljes választókorú népességre vetítve, a kormánypártok támogatottsága eszerint két csoportban, a felső- és középvezetőket, a magas szintű szaktudással rendelkező értelmiségieket, illetve a nagyobb (10-nél több foglalkoztatottal rendelkező) vállalkozókat együtt tartalmazó felső csoportban, valamint a kisebb vállalkozók körében kiugró. Az ellenzéki tömörülés pedig két (az előzőknél jóval nagyobb) foglalkozási csoportban felülreprezentált egyrészt az alsóbb szintű vezetők és értelmiségiek körében, másrészt pedig a köztes irodai és szakképzett szolgáltatási foglalkozásokat összefogó kategóriában. Ismeretlen preferenciával

[5] Az elemzés a 2021 őszén a Társadalomtudományi Kutatóközpont Mobilitás Kutatási Centrumának keretében végzett adatgyűjtésen alapul. Az adatfelvétel jellemzőiről részletesebben lásd Szabó–Gerő 2022: 97–98.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 164 2025. 11. 25. 11:05:59

rendelkezőket viszont a legnagyobb arányban a betanított munkásokat, segédmunkásokat, illetve mezőgazdasági munkásokat együtt tartalmazó képzetlen munkások csoportjában találunk.

6.1. ábra. A politikai tömbök támogatottsága foglalkozási osztály szerint 2021 őszén

a) a teljes, választókorú népesség körében (%)

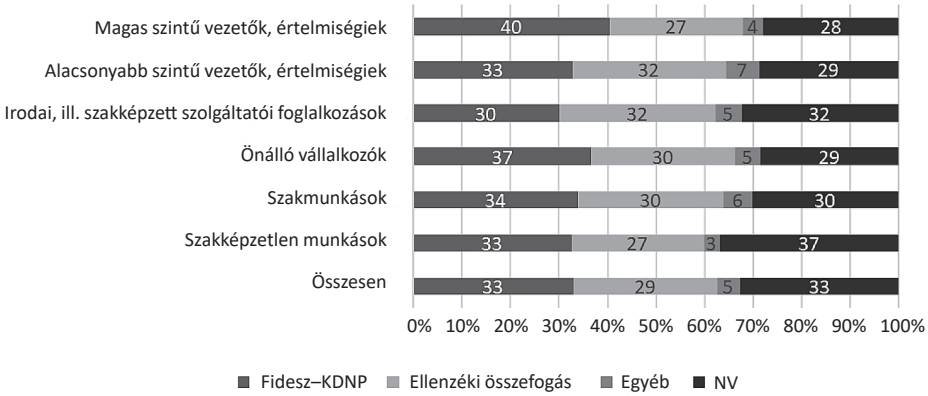

b) a pártpreferenciával rendelkező választókorú népesség körében (%)

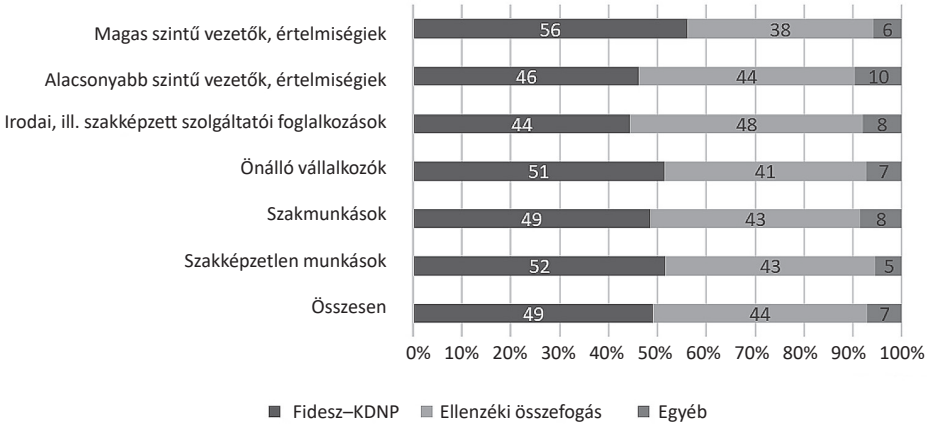

Forrás: Mobilitás Kutatási Centrum.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 165 2025. 11. 25. 11:05:59

Ha az osztályhelyzet és a pártszimpátia összefüggését azok körében vizsgáljuk, akik rendelkeznek pártpreferenciával, a felsőbb foglalkozási csoportok esetében ugyanazokkal az összefüggésekkel találkozunk, a különböző munkáscsoportoknál azonban az összkép némileg változik. Eszerint a Fidesz–KDNP támogatottsága egyáltalán nem kiemelkedő a szakmunkások körében (nagyjából megegyezik a teljes vizsgálati körben mért aránnyal), a betanított, segéd-, illetve mezőgazdasági munkások körében viszont már jócskán felülreprezentáltak a kormánypártok.

A kormánypártok támogatottsága tehát összességében magasabb a munkások, mint a nem munkások körében, ahogy azt az Alford-index mutatja. Ez azonban úgy állt elő, hogy a (felső) középrétegek közül kiugró a Fidesz–KDNP támogatottsága a különböző vállalkozói, illetve a felsőbb vezetői és értelmiségi csoportokban is. A munkásrétegek közül viszont csupán az alsó kategóriában felülreprezentáltak a kormánypártok (ahol egyébként a pártszimpátiával nem rendelkezők alkotják a legnagyobb tömböt). A kormánypártok tehát a foglalkozási szerkezet legfelső és legalsó csoportjában rendelkeznek a legnagyobb támogatottsággal, ami arra utal, hogy a 2022-es választások időszakára is sikerült egyben tartani azt a széles támogatói koalíciót, amely korábbi sikereit is megalapozta.

A következő kérdés, hogy milyen tényezők befolyásolják, hogy valaki rendelkezik-e egyáltalán pártpreferenciával, illetve hogy a kormánypártokat vagy az ellenzéki tábort támogatja. Vajon mivel magyarázható a kormány mögötti széles koalíció stabil fennmaradása? A korábban megfogalmazott magyarázatkísérletek mennyire tekinthetők érvényesnek?

E kérdés vizsgálatához többváltozós regressziós elemzést végeztem, amely segítségével megállapíthatjuk, hogy vajon az osztályhelyzet a kontrollváltozók bevonása után is összefügg-e a pártpreferenciákkal, illetve felderíthetjük, hogy milyen egyéb tényezők vannak erre hatással. A szemben álló politikai tömbök támogatóinak társadalmi hátterét igyekszem mind egymáshoz képest, mind pedig a pártpreferenciával nem rendelkezőkkel, valamint ismeretlen preferenciájúakkal[6] összehasonlítva felderíteni.

Az első függő változó tehát a pártpreferenciával rendelkezőket és nem rendelkezőket különíti el, a másik kettő pedig a pártpreferenciával rendelkezők

[6] Ennek az önmagában is heterogén csoportnak a vizsgálatához lásd Szabó Andrea és Gerő Márton (2022: 46–49) munkáját.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 166 2025. 11. 25. 11:05:59

körében egyfelől a kormánypártok, másfelől pedig az ellenzéki szövetség támogatóit határolja el a többiektől.

A regressziós modellekben felhasznált magyarázó változókat három lépésben vontam be az elemzésbe. Első lépésben mind a pártpreferenciával nem rendelkezők, mind pedig a kormánypárti és ellenzéki szavazók esetében azt veszem szemügyre, hogy miként függ össze az osztályhelyzet, illetve ennek intergenerációs változása, tehát a társadalmi mobilitás,[7] önmagában, direkt módon a függő változókkal (M1). Második lépésként pedig azt vizsgálom, hogy ezek az összefüggések fennmaradnak-e, ha figyelembe vesszük a főbb társadalmi-demográfiai változókat (nem, kor, településtípus, iskolai végzettség, foglalkoztatottság, roma-e) is (M2).

A harmadik lépésben további magyarázó változókat vonok be a modellbe, amelyek a fenti magyarázatkísérletek teszteléséhez nyújtanak segítséget (M3). Először is, a modell attitűdváltozókat tartalmaz abból a célból, hogy egyrészt a szociokulturális törésvonal, másrészt a társadalmi egyenlőtlenségek megítélésének szerepét vizsgáljam. A szociokulturális törésvonal megragadásához a bevándorlással és a demokrácia állapotával kapcsolatos attitűdökre támaszkodom.[8] Az osztályszavazás tézisének alapjául szolgáló érvelés szempontjából központi szerepet játszó gazdasági tényezők méréséhez olyan változókra támaszkodom, amelyek a válaszadók társadalmi egyenlőtlenségekkel, valamint az oktatás és az egészségügyi rendszer állapotával kapcsolatos véleményét mutat-

[7] A társadalmi mobilitás mérésekor a kérdezettek foglalkozási csoportját az apa (a válaszadó 14 éves korában fennálló) foglalkozási csoportjával hasonlítottam össze, és azt vizsgáltam, hogy a kérdezettek intergenerációs vonatkozásban mobilak voltak-e, vagyis hogy javult, romlott vagy változatlan maradt a társadalmi helyzetük a származási pozíciójukhoz képest. Ehelyütt nem minden foglalkozási csoport közötti váltást tekintek mobilitásnak, hanem csupán azokat, amelyek egyértelműen vertikális mobilitásként értelmezhetők. A horizontális mobilitást, azt tehát, amikor az egyén elhagyja az apja foglalkozási csoportját, és egy másikba kerül, ám az alapvető osztályhelyzete ugyanaz marad (Róbert–Bukodi 2004; Bukodi–Goldthorpe 2019; Huszár–Győri–Balogh 2023), ehelyütt az immobilitással együtt kezelem. Sajnos a társadalmi mobilitás változó csak részben tudja megragadni a harmadik magyarázatkísérlet által leírt jelenséget. A vizsgálatban azonban nem állt rendelkezésre további információ az intragenerációs mobilitásra, vagy a válaszadók életkörülményeinek és jövedelmi helyzetének változására vonatkozóan, így a harmadik hipotézist csak az intergenerációs foglalkozási mobilitás alapján lehetett tesztelni. Arról sem volt információ, hogy a társadalmi mobilitás a Fidesz–KDNP kormányzása alatt vagy azt megelőzően következett-e be. További, részletesebb vizsgálatok talán képesek lesznek ezeket a tényezőket is figyelembe venni.

[8] Ehhez a kérdéshez hasznos lenne például a nemi vagy szexuális kisebbségekkel kapcsolatos véleményeket is bevonni, de sajnos ezek a felmérésben nem állnak rendelkezésre.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 167 2025. 11. 25. 11:05:59

ják.[9] Másodszor a vallásosság változójával egy olyan tényező hatását kívánom vizsgálni, amely hagyományosan jól méri a jobboldali és a baloldali-liberális tábor eltérő értékrendjét. Végül pedig a szubjektív osztályidentifikációra vonatkozó változó bevonásával azt szeretném tesztelni, hogy az objektív osztályhelyzet mellett az osztályhelyzet percepciója, tehát az osztálytudat önálló szerepet játszik-e a pártpreferenciák magyarázatában.

Ami az előzőleg bemutatott magyarázatkísérletek értékelését illeti, az első regressziós modellek alapján a fő kérdésem az, hogy vajon a választói magatartás a klasszikus osztályszavazás tézisének megfelelő mintázatot mutat-e. A további modellek esetében pedig azt vizsgálom, hogy az első modellek által feltárt összefüggések változatlan módon fennmaradnak-e a kontrollváltozók bevonása után is. Amennyiben e kiinduló kérdésekre pozitív a válasz, az rögtön az első magyarázatkísérlet cáfolatát is jelenti, amely szerint a pártpreferenciák nem magyarázhatók az egyének társadalmi helyzetével. A másik két korábban bemutatott megközelítés helytállóságára vonatkozóan pedig a szociokulturális és társadalmi mobilitási változók viselkedése alapján próbálok következtetéseket megfogalmazni. A *6.1. táblázat* a regressziós vizsgálat fő eredményeit foglalja össze. Ha az itt bemutatott esélyhányadosok 1-nél nagyobb értéket vesznek fel, az azt jelenti, hogy az adott csoportnak a referenciakategóriánál nagyobb esélye van arra, hogy a vizsgált párt szavazója legyen, az 1-nél kisebb értékek pedig értelemszerűen kisebb esélyeket jelentenek.

Az első regressziós modellek eredményei, amelyekben magyarázó változóként még csupán az osztályhelyzetre, illetve a mobilitásra vonatkozó információk szerepelnek (M1), megerősíti az osztályhelyzet és a pártpreferencia összefüggését mutató korábbi eredményeket. A kormánykoalíció támogatottsága statisztikailag szignifikáns módon kisebb az alsó vezetői, értelmiségi, illetve a köztes irodai és szolgáltatási foglalkozásokat tartalmazó foglalkozási csoportokban, az ellenzéki szövetség pedig pontosan ezekben a legerősebb. Szintén megerősíti az előző eredményeket, hogy a képzetlen munkásokhoz képest az összes

[9] E négy – a bevándorlással, a demokrácia állapotával, a társadalmi egyenlőtlenségekkel, valamint az oktatás és az egészségügyi rendszer helyzetével kapcsolatos véleményeket mérő – változót egy speciális kérdéssorra támaszkodva hoztam létre, amely 11 problémakörre rákérdezve azt igyekezett feltárni, hogy a válaszadók véleménye szerint mi jelenti a legnagyobb veszélyt Magyarország számára. E kérdéssor alapján dummy-változókat hoztam létre, amelyeknek értéke 1, ha a válaszadó az országra leselkedő három legnagyobb veszély között említi az adott problémát, és 0, ha nem sorolja a három legégetőbb probléma közé.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 168 2025. 11. 25. 11:05:59

többi foglalkozási csoportban kisebb arányban találunk olyanokat, akik nem rendelkeznek pártpreferenciával. E modell alapján azonban új információt jelent, hogy a társadalmi mobilitás nem áll kapcsolatban azzal, hogy valaki a pártnélküliek csoportjába tartozik-e, azzal azonban határozottan összefügg, hogy a pártválasztók körében inkább a kormánypártokat vagy az ellenzéki szövetséget támogatja-e. Akiknek javult vagy változatlan maradt a társadalmi helyzete, azok inkább a Fidesz–KDNP-t választják, akiknek viszont romlott, azok az ellenzékkel szimpatizálnak.

A társadalmi-demográfiai kontrollokat is tartalmazó második modellek (M2) részben aláhúzzák, részben cizellálják ezeket eredményeket. Ennek alapján még határozottabban kirajzolódik, hogy a társadalom vertikális tagolódásának a hatása erősebb azt tekintve, hogy valaki rendelkezik-e egyáltalán pártpreferenciával, és ezt a hatást részben a foglalkozás, részben pedig az iskolai végzettség közvetíti. A kormánypárti és ellenzéki szimpátia vonatkozásában szintén van hatása a foglalkozási osztálynak, illetve az iskolai végzettségnek, és a mobilitás is szoros összefüggést mutat a pártpreferenciákkal. A vizsgálat fő kérdésfeltevéséhez nem kapcsolódik, ám érdemes megjegyezni, hogy az eredmények alapján a romák, valamint a nők statisztikailag szignifikáns módon nagyobb eséllyel támogatják a kormánypártokat és kisebb eséllyel az ellenzéki szövetséget. Meglepő viszont, hogy a településtípus alapján nem találunk olyan markáns, szignifikáns összefüggéseket, amelyek a korábbi vizsgálatokkal összhangban azt mutatnák, hogy a korámánypártok támogatottsága a kisebb falvakban a legmagasabb, míg az ellenzéki összefogás pártjai Budapesten és a nagyobb városokban a legerősebbek. Erre az lehet a magyarázat, hogy a foglalkozási szerkezet vagy a képzettségi szintek megoszlása maga is erősen összefügg a településtípussal (Bukodi–Záhonyi 2004; Huszár 2015; Kolosi 2016; Huszár–Záhonyi 2018a). E modellek magyarázóereje azonban igen csekély, ami jelzi, hogy pusztán az egyének társadalmi helyzete és szociodemográfiai jellemzői alapján nehézkes megbecsülni, hogy ki kire szavaz, illetve hogy elmegy-e egyáltalán szavazni.

A harmadik – teljes – modellek (M3) révén közelebb kerülhetünk ehhez, és választ kaphatunk a kiinduló kérdéseinkre is.

Ami az osztálytudat szerepét illeti, úgy tűnik, hogy az objektív osztályhelyzet mellett az osztályhelyzet percepciójának nincs komoly hatása arra, hogy ki melyik oldallal szimpatizál, ám arra igen, hogy választ-e magának pártot, és elmegy-e szavazni. A felső, illetve felső középosztályi önmeghatározásnak eszerint továbbra is részét képezi az a polgári attitűd, hogy aktívan részt kell venni

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 169 2025. 11. 25. 11:05:59

6.1. táblázat. A pártszimpátiák logisztikus regressziós modelljei 2021 őszén (esélyhányadosok)

	Nincs pártpreferenciája			Fidesz–KDNP-támogató			Az ellenzéki összefogás támogatója		
	M1	M2	M3	M1	M2	M3	M1	M2	M3
Foglalkozási osztály (ref.: szakképzetlen munkások)									
Magas szintű vezetők, értelmiségiek	0,655*	0,743	0,712	0,993	1,051	1,007	0,966	0,845	0,88
Alacsonyabb szintű vezetők, értelmiségiek	0,683*	0,729	0,763	0,635*	0,724	0,72	1,3	1,15	1,204
Irodai, illetve szakképzett szolgáltatói foglalkozások	0,803*	0,83	0,846	0,645*	0,733*	0,738*	1,379*	1,248	1,276
Önálló vállalkozók	0,657*	0,736*	0,757	0,93	0,987	0,943	0,987	0,914	0,914
Szakmunkások	0,711*	0,745*	0,806	0,744*	0,903	0,865	1,158	0,948	0,998
Társadalmi mobilitás (ref. lefelé mobil)									
Immobil	1,117	1,107	1,092	1,336*	1,236*	1,213	0,824	0,882	0,899
Fölfelé mobil	1,098	1,117	1,134	1,609*	1,471*	1,472*	0,671*	0,717*	0,720*
Iskolai végzettség (ref. alapfokú végzettség)									
Középfok, érettségi nélkül		0,793*	0,745*		0,898	1,035		1,282*	1,087
Középfok, érettségivel		0,805*	0,767*		0,801	0,898		1,317*	1,125
Felsőfok		0,754	0,802		1,035	1,153		1,174	0,975
Nő (ref.: férfi)		1,062	1,082		1,230*	1,152		0,813*	0,833*
Kor (ref. 18–39 éves)									
40–59 éves		0,765*	0,779*		1,182	1,131		0,936	0,979
60 éves és idősebb		0,620*	0,672*		1,15	1,045		1,111	1,293
Foglalkoztatott		0,934	0,944		0,972	1,069		1,052	0,981
Roma		1,187	1,127		1,782*	1,691*		0,608*	0,673*
Településtípus (ref. község)									
Budapest		1,049	1,056		0,907	0,905		0,983	0,959
Megyeszékhely		1,339*	1,401*		1,031	1,08		1,024	0,924
Egyéb város		0,98	0,976		1,09	1,178		0,902*	0,809*

Huszár Ákos Az osztály_saját.indd 170 2025. 11. 25. 11:05:59

Huszár Ákos Az osztály_saját.indd 171

	Nincs pártpreferenciája			Fidesz–KDNP-támogató			Az ellenzéki összefogás támogatója		
	M1	M2	M3	M1	M2	M3	M1	M2	M3
Szubjektív osztály (ref. alsó osztály)									
Munkásosztály			0,852			1,23			0,895
Alsó középosztály			0,829			1,149			1,005
Középosztály			0,861			1,392			0,85
Felső (közép)osztály			0,617*			1,029			1,142
Vallás (ref. nem vallásos)									
Vallásos az egyház tanításai szerint			0,592*			2,326*			0,346*
Vallásos a maga módján			0,865*			1,846*			0,565*
A demokrácia és a jogállam leépítése nagy veszélyt jelent			0,809*			0,266*			3,029*
A migráció nagy veszélyt jelent			0,628*			3,515*			0,249*
A növekvő társadalmi egyenlőtlenségek nagy veszélyt jelentenek			1,058			0,926			1,067
Az egészségügy és az oktatás helyzete nagy veszélyt jelent			0,866*			0,852			1,324*
Konstans	0,536	0,69	1,035	0,885	0,605	0,359	0,854	1,032	1,668
Pseudo R^2	0,005	0,012	0,024	0,008	0,017	0,143	0,005	0,012	0,139
Cox & Snell R^2	0,006	0,015	0,030	0,010	0,023	0,179	0,007	0,016	0,174
Nagelkerke R^2	0,008	0,021	0,042	0,014	0,030	0,239	0,009	0,022	0,233
N	4666	4567	4182	3153	3089	2831	3153	3089	2831

Megjegyzés: * $p<0,05$

Forrás: Mobilitás Kutatási Centrum.

2025. 11. 25. 11:05:59

a közügyek alakításában (Sik–Szeitl 2016; Huszár–Berger 2020; Kovách–Szabó 2024). A vallásosság azonban a korábbi időszakban végzett vizsgálatokhoz hasonlóan ma is a politikai preferenciák egyik legfontosabb és legmegbízhatóbb indikátora (Enyedi–Fábián–Tardos 2014; Enyedi–Tardos 2018): a vallásos emberek – különösen, ha a vallásukat az egyház tanítása szerint gyakorolják – több mint kétszeres eséllyel szavaznak a kormánypártokra, mint nem vallásos társaik.

Ami a pártok fő üzeneteit és a szociokulturális törésvonal szerepét illeti, a morális pánik gomb nyomogatása kétségtelenül működik, ahogy egyébként az ellenzéki pártok kommunikációja is. Akik komoly veszélynek tartják a bevándorlást, azok 3,5-szer nagyobb eséllyel szavaznak a kormánypártokra, akik viszont a demokrácia állapotát tartják kritikusnak, azok 3-szoros eséllyel támogatják az ellenzéket. Ezeknek a jelentőségét az is aláhúzza, hogy mozgósító erejük van. Akik e kérdéseket komoly problémának tartják, azokat kisebb eséllyel találjuk a pártpreferencia-nélküliek csoportjában. Az esélyhányadosok alapján továbbá arra is következtethetünk, hogy a mozgósítás tekintetében a migrációs tematika (illetve az ezt közvetítő gépezet) valamivel jobban működött.

A pártok fő üzeneteivel szemben a hagyományos baloldali témák, amelyek az osztályszavazás tételéhez kapcsolódó érvelés magját alkotják, úgy tűnik, hogy kevéssé relevánsak a pártszimpátia alakulása szempontjából.[10] Azok, akik az egészségügy, valamint az oktatási rendszer helyzetét problémásnak látták, ugyan nagyobb eséllyel jelölnek meg pártot, és nagyobb eséllyel támogatják az ellenzéki összefogást, ám a Fidesz–KDNP iránti szimpátiával ez nincs összefüggésben. A növekvő egyenlőtlenségek veszélyére vonatkozó változó azonban nem áll statisztikailag szignifikáns kapcsolatban sem azzal, hogy valaki pártnélküli-e, sem pedig a kormánypárti vagy ellenzéki preferenciával. Az egyenlőtlenségek kérdése tehát nem gyakorolt mozgósító hatást, és abban sem volt szerepe, hogy valaki a Fidesz–KDNP-t vagy az ellenzéket támogatta.

Végül kérdés, hogy miután kontrolláltunk a főbb társadalmi-demográfiai jellemzőkre, a társadalmi pozíció szubjektív érzékelésére, a vallásosságra, a pártok fő üzeneteire, illetve a központi baloldali ügyekre, megmaradt-e a statisztikailag szignifikáns kapcsolat az osztályhelyzet és a társadalmi mobilitás, valamint a pártpreferenciák között. Ami az osztályhelyzet szerepét illeti, az ellenzéki tábor

[10] Annak ellenére, hogy ezeket relatíve sokan jelölték meg komoly veszélyként. Az egészségügy, illetve az oktatás helyzetét a kérdezettek 43, az egyenlőtlenségek kérdését pedig 31%-a sorolja az ország előtt álló három legfontosabb probléma közé.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 172 2025. 11. 25. 11:05:59

támogatása esetében nem mutatkozik szignifikáns különbség az egyes foglalkozási csoportok között (ahogy iskolai végzettség szerint sem). A Fidesz–KDNP esetében viszont az látszik, hogy az irodai, illetve szakképzett szolgáltatói foglalkozásúak (ápolók, szociális segítők, titkárnők, bolti eladók, pincérek) körében kisebb a támogatottsága a kormánypártoknak, mint a szakképzetlen munkások körében.

A társadalmi mobilitás esetében még szorosabb összefüggést mutatnak az eredmények, ebben az esetben a fölfelé mobilak körében statisztikailag szignifikáns módon nagyobb a Fidesz–KDNP támogatottsága, a lefelé mobilak esetében pedig az ellenzéki tömörülésé. Akiknek tehát javult a társadalmi helyzetük a szüleikhez képest, tekintet nélkül osztályhelyzetükre, osztálytudatukra, iskolai végzettségükre és vallásosságukra, és függetlenül attól, hogy mit gondolnak a migrációról, a demokráciáról vagy az egyenlőtlenségekről, nagyobb eséllyel szavaznak a kormánypártokra, akiknek viszont romlott a társadalmi pozíciójuk, azokat nagyobb valószínűséggel az ellenzéki táborban találjuk.

A pártszimpátia és a társadalmi mobilitás között tehát összefüggés mutatkozott a 2022-es választásokat megelőző időszakban Magyarországon. Nem világos azonban, és az előző eredmények sem tájékoztatnak arról, hogy ez miként érvényesül az osztályszerkezet különböző szintjein. Vajon a feltárt összefüggés egységes módon érint minden foglalkozási csoportot, vagy esetleg megfigyelhetők különbségek ebben a tekintetben? A következőkben ezt veszem szemügyre.

A *6.2. ábra* a két politikai blokk támogatottságát mutatja osztályhelyzet, illetve a mobilitás iránya szerint. Ez alapján a legtöbb foglalkozási csoport esetében megfigyelhető, hogy a kormánypártoknak a fölfelé lépők körében a legmagasabb a támogatottsága, a lefelé mobilak esetében pedig a legalacsonyabb. Nem minden foglalkozási csoportban és nem egységes módon érvényesül azonban ez az összefüggés, három típus különíthető el.

Az első típust azok a foglalkozási csoportok alkotják, ahol a mobilitásra vonatkozó általános összefüggés érvényesülése mellett egyértelmű vagy a kormánypártok, vagy az ellenzéki tömb támogatottsági fölénye a riválissal szemben. Így a felső szintű vezetők, értelmiségiek, valamint nagyvállalkozók csoportjában a mobilitás irányától függetlenül[11] magasabb a Fidesz–KDNP támogatottsága, az irodai, illetve szakképzett szolgáltatási foglalkozásúak esetében azonban

[11] E foglalkozási csoportban – a definícióból következően – nincsenek lefelé mobilak, olyanok tehát, akik lefelé mozdultak el az apjukhoz képest.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 173 2025. 11. 25. 11:05:59

6.2. ábra. A politikai tömbök támogatottsága foglalkozási osztály és a társadalmi mobilitás iránya szerint 2021 őszén (%)

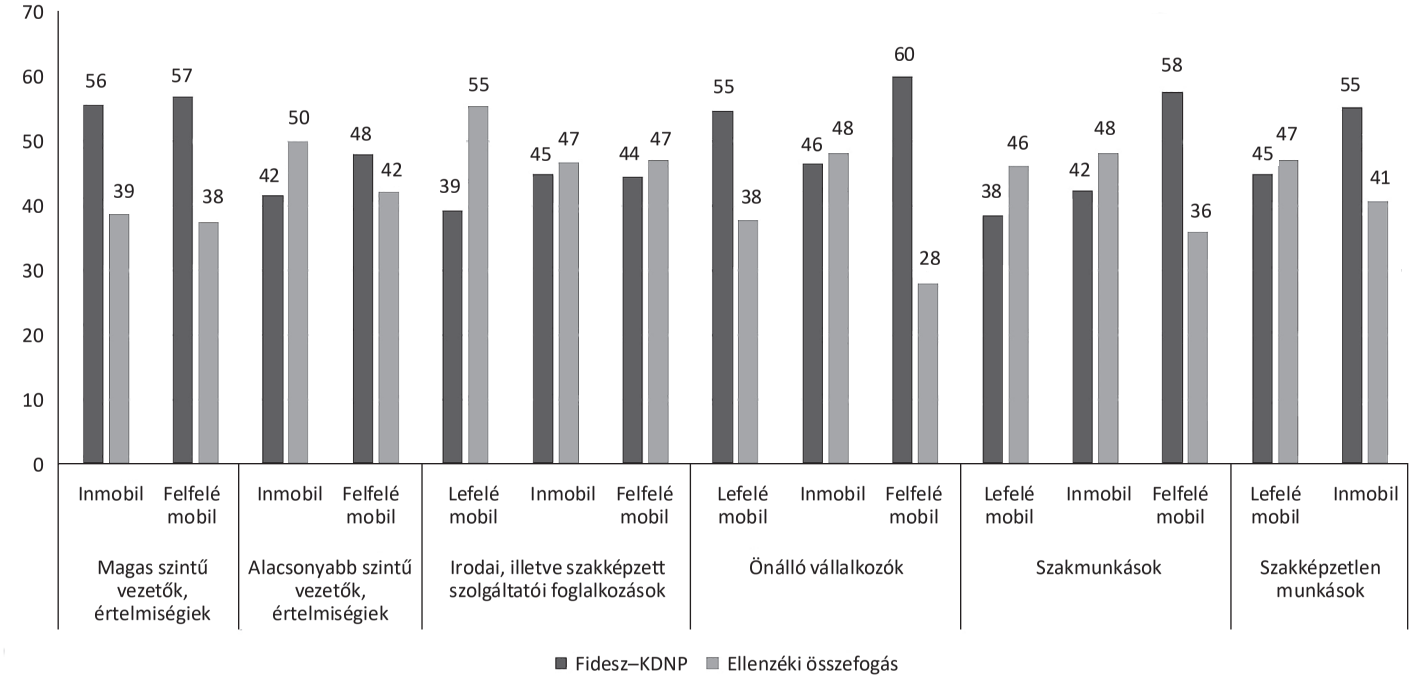

Forrás: Mobilitás Kutatási Centrum.

Huszár Ákos Az osztály_saját.indd 174 2025. 11. 25. 11:05:59

mind a lefelé, mind a fölfelé mobilak, mind pedig az immobilak körében az ellenzéki pártokkal szimpatizálnak nagyobb arányban.

Második típusként azokat a foglalkozási csoportokat lehet elkülöníteni, amelyek a mobilitás iránya mentén megosztottak, vagyis bizonyos mobilitási csoportokban a kormánypártok, másokban viszont az ellenzéki együttműködés támogatottsága tűnik magasabbnak. E típusba tartozik az alsóbb szintű vezetők, értelmiségiek csoportja, ahol a foglalkozási osztályba újonnan belépők a Fidesz–KDNP-t támogatják nagyobb arányban, az immobilak viszont inkább az ellenzéki pártokkal szimpatizálnak. Szintén ebbe a típusba tartoznak a különböző munkáscsoportok. Sőt ezek tekinthetők a legmegosztottabbaknak. Azoknak a szakmunkásoknak a körében, akik fölfelé mozdultak a szüleikhez képest, a kormánypártok támogatottsága eléri az 58%-ot, a lefelé mobilak esetében viszont csupán 38%-os a népszerűségük. A betanított, segéd- és mezőgazdasági munkások esetében szintén ugyanez az összefüggés iránya. Akik visszaléptek a szüleikhez képest, azok az ellenzéket támogatják nagyobb arányban, akiknek viszont már az apjuk is e foglalkozási csoporthoz tartozott, azok a kormánypártokat.

Végül az előző kettő típustól eltérő mintázatot mutatnak az önálló vállalkozók, illetve kisfoglalkoztatók. E csoportban mind a lefelé, mind pedig a fölfelé mobilak esetében jóval magasabb a Fidesz–KDNP támogatottsága, mint a rivális politikai tömbé, az immobilak körében viszont az ellenzéki tömörüléssel szimpatizálnak nagyobb arányban. A kormánypártok támogatottsága tehát a többgenerációs vállalkozói családok körében a legalacsonyabb, az első generációs vállalkozók körében viszont – a származási pozíciójuktól függetlenül – kifejezetten magas.

6.5. Kitekintés

Magyarországon legalább a 2000-es évek második fele óta a fordított osztályszavazás jelensége figyelhető meg, vagyis hogy a baloldali, liberális pártoknak kisebb a támogatottsága a munkások körében, mint más társadalmi csoportokban. Ezzel szemben a 2010-ben hatalomra jutó kormánypártoknak nem csupán a nagyvállalkozói csoportokat sikerült maga mögé állítania, de összességében a munkások körében nagyobb arányban szavaztak rájuk, mint a középosztályi rétegekben. A Fidesz–KDNP mögött tehát létrejött egy olyan széles támogatói koalíció, amelynek egyaránt része volt a nagytőke és a munka is. Ennek tükrében

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 175 2025. 11. 25. 11:05:59

a 2010 utáni választások mindegyikének, így a 2022-esnek is az volt az egyik fő kérdése, hogy milyen tényezők teszik lehetővé ennek – az osztályelméleti hagyományok alapján bizarr – szövetségnek a tartós fennállását, valamint hogy sikerül-e a kormánypártoknak egyben tartani ezt a támogatói koalíciót.

Ahogy a 2022-es választások végeredménye is jelezte, ez a vizsgálat is azt mutatja, hogy a vizsgált időszakban a kormánypártok továbbra is élvezhették ennek a széles koalíciónak a támogatását. A Fidesz–KDNP a legfelső – vagyis a felső és középvezetőket, magas szintű értelmiségieket, illetve a közép- és nagyvállalkozókat –, valamint a legalsó – betanított, segéd-, illetve mezőgazdasági munkásokat – elkülönítő foglalkozási csoportokban volt a legnépszerűbb. Az ellenzéki pártszövetség ezzel szemben az alsóbb szintű fehérgalléros rétegek körében volt a legerősebb. Világos tehát ennek alapján, hogy az osztályszavazás klasszikus tézise egyáltalán nem tekinthető érvényesnek Magyarországon ebben az időszakban. Ugyanakkor az első magyarázatkísérlet, mely szerint a pártpreferenciák teljesen függetlenek a társadalmi struktúrától, szintén nem kielégítő. A kapcsolat létezik, de a klasszikus mintázattól eltérő formát ölt. A szociokulturális attitűdök bevonása közelebb visz a magyarázathoz, amennyiben az eredmények megerősítik, hogy más nyugat- és kelet-közép-európai országokhoz hasonlóan, Magyarországon is létezik egy mély szociokulturális törésvonal, amely a választókat többek között a migráció megítélése mentén kapcsolja a pártokhoz.

Az is egyértelmű azonban, hogy bármilyen mély is a szociokulturális törésvonal, a pártpreferenciák a mai Magyarországon nem függetlenek az egyének társadalmi helyzetétől, illetve ennek változásaitól, ami a harmadik megközelítést támasztja alá. Eszerint a Fidesz–KDNP népszerűsége nem magyarázható kielégítően a kormány manipulációs technikáival, valamint szimbolikus politikájával, és azzal sem, hogy a munkásosztály *kollektív* felemelkedését elősegítő szociálpolitikát valósítana meg. A kormánypártok népszerűsége és a mögöttük álló osztálykoalíció stabilitása sokkal inkább annak köszönhető, hogy sikerült megszerezniük, illetve meg tudták tartani azoknak a támogatását, akiknek a globális pénzügyi válságot követő tartós konjunkturális időszakban javult az anyagi helyzetük, valamint akik előtt *egyéni* mobilitási utak nyíltak meg. Erre utal az az eredmény, hogy a társadalmi mobilitás a pártpreferenciák egyik legerősebb előrejelzőjeként jelent meg: a felfelé mobilak inkább a jobboldali kormánypártokat támogatják, míg az ellenzéki koalíció a lefelé mobilak körében volt népszerűbb.

Az eredmények továbbá azt is alátámasztják, hogy a kormánypártok mögött álló széles társadalmi koalíció stabilitását nem az osztálykülönbségek eltűnése

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 176 2025. 11. 25. 11:05:59

vagy az osztályhatárok elmosódása teszi lehetővé, hanem inkább maguknak a pártoknak a politikája. Míg a kormánypártok sikeresnek bizonyultak abban, hogy a középosztály tág fogalma által, nacionalista retorikával, a tőke és a munka közötti ellentét tagadásával, illetve a társadalmi mobilitás ígéretével elfedjék az osztálykülönbségeket és „egyesítették a nemzetet", addig az ellenzéknek nem sikerült felhívnia a figyelmet az éles és növekvő társadalmi egyenlőtlenségekre. Mint az eredményekből kiderül, a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentésének a kérdése nem jelenik meg érdemi problémaként a magyar politikai diskurzusban, annak ellenére sem, hogy a társadalom jelentős része ezt tartja az ország egyik legsúlyosabb problémájának. A kormánypártok népszerűsége nem azon az elváráson alapul, hogy csökkentsék a társadalmi egyenlőtlenségeket, ahogy az ellenzéki összefogás támogatottsága sem. Egyik politikai blokk sem tudta mozgósítani és egyesíteni azokat a választókat, akik a társadalmi egyenlőtlenségek jelenlegi szintjét komoly problémának tartják, ami különösen a magukat baloldalinak nevező pártokkal kapcsolatban vet fel kérdéseket. Hogyan várhatnánk el a munkásoktól, hogy az osztályszavazás hagyományos mintája szerint szavazzanak, ha a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentésének szükségessége és ígérete egyszerűen hiányzik a baloldali pártok programjából?

Ezek az eredmények, miszerint a szociokulturális törésvonal elmélyülésével a baloldali pártok egyre inkább elveszítik hagyományos szavazóbázisukat, míg a jobboldali populista pártok egyre népszerűbbek a munkások körében, összhangban van más közép- és kelet-európai, valamint nyugati országokban végzett vizsgálatok megfigyeléseivel is (Evans–Tilley 2017; Goldberg 2020; Evans–Langsæther 2021; Gethin–Martínez-Toledano–Piketty 2021; Lindner et al. 2021). Ez tehát inkább általánosabb tendenciának tűnik, mint magyar sajátosságnak. A társadalmi mobilitásra vonatkozó eredmények azonban, melyek szerint a felfelé mobilak nagyobb valószínűséggel szavaznak a jobboldali populista koalícióra, erősen ellentmondanak annak, amit korábban gondoltunk a társadalmi mobilitás és a populista pártok támogatottsága közötti kapcsolatról (Burgoon et al. 2018; Protzer 2019; Ciccolini 2021; McNeil–Haberstroh 2023; Jacobs–Kayser 2025). A magyar eset speciális, amennyiben a populista jobboldali koalíció 2010 óta kétharmados többséggel kormányon van. Ráadásul ez az időszak egybeesik a 2008-as globális pénzügyi válságot követő, példátlanul dinamikus és tartós konjunktúraciklussal. Ez az eset rávilágít arra, hogy bizonyos körülmények között – nevezetesen stabil kormányzati pozíció és dinamikus gazdasági növekedés mellett – *az életszínvonal javu-*

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 177 2025. 11. 25. 11:05:59

lása és a felfelé irányuló mobilitás a populista jobboldali pártok támogatásának forrásává válhat.

Ez az eredmény tehát korántsem magától értetődő, és nem csupán annak mond ellent, amit eddig a társadalmi mobilitás és a jobboldali populizmus közötti kapcsolatról tudtunk. A magyar esetet abba a szélesebb képbe is nehéz beilleszteni, amely az átfogó nemzetközi vizsgálatok alapján a társadalmi mobilitás és a pártpreferencia közötti kapcsolatról kirajzolódik. A korábbi vizsgálatok tükrében nem meglepő, hogy a felfelé mobilak inkább a jobboldali pártokat támogatják, míg a lefelé tartók inkább a baloldalra szavaznak (Clifford–Heath 1993; Nieuwbeerta 2000). A képet azonban árnyalja, hogy Magyarországon jelenleg a középosztályi rétegek körében a baloldali pártok erősebbek, míg a munkásosztály különböző csoportjai inkább a jobboldali pártokat támogatják. A magyar eset valószínűleg leginkább annak a törvényszerűségnek a megnyilvánulásaként értelmezhető, hogy a felfelé mobilak a status quo fenntartásában érdekeltek, míg a lefelé tartók inkább megváltoztatnák azt (Daenekindt–Van Der Waal–De Koster 2018; Houle 2019).

Az itt bemutatott eredményeket azonban csak további kutatások erősíthetik meg, ahogyan az általánosabb kérdésekre is csak további, részletesebb vizsgálatokkal lehet választ adni, amelyek szisztematikusan feltárják, hogy különböző történelmi korszakokban és társadalmi-politikai kontextusokban hogyan függött össze a társadalmi mobilitás a választói magatartással. Erre a munkára azért is különösen nagy szükség lenne, mert a társadalmi mobilitás és a politikai preferenciák kapcsolatának vizsgálata a magyarországi szociológiai és politikatudományi kutatásokban teljesen elhanyagolt. Az elmúlt évtizedekben egyetlen olyan munka sem készült, ami ezt az összefüggést szisztematikusan vizsgálta volna.

A 2022-es választások időszakában tehát a Fidesz–KDNP továbbra is élvezte annak a széles koalíciónak a támogatását, amely a munkások széles tömegeire támaszkodott, de részét képezte a nagytőke is. A pártstruktúra radikálisan átalakult azóta Magyarországon, a közelgő, 2026-os választásoknak azonban továbbra is az az alapkérdése, hogy a kormánypártoknak sikerül-e egyben tartani ezt az osztályszerkezet igen távoli pontjait összekötő szövetséget.

Amennyiben a kormányzó pártok a mögöttük álló osztálykoalíció stabilitását a 2008-as pénzügyi világválságot követő jelentős és tartós gazdasági fellendülésnek, illetve ebből következően az életkörülmények és mobilitási lehetőségek javulásának köszönhetik, akkor recesszió idején komoly dilemmák vetődhetnek

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 178 2025. 11. 25. 11:05:59

fel számukra. A gyors gazdasági növekedés lehetővé tette, hogy a kormány egyszerre támogassa a nagytőke különböző frakcióinak a tőkefelhalmozását, valamint az alsóbb osztályok életszínvonalának emelését. A növekedés elmaradása, de még inkább recesszió idején azonban a kormánypártok választás elé kerülhetnek, ami a mögöttük álló osztálykoalíció szakítópróbája lehet. A 2022-es választások után kibontakozó gazdasági folyamatok alapján egyre nagyobb realitása van egy ilyen forgatókönyvnek. Az egymásra torlódó válságok és ezek gazdasági következményei nyomán eróziónak indult a Fidesz–KDNP támogatottsága, ami a szavazótábora társadalmi összetételének alapvető átalakulásához is vezethet.

A 2022-es ellenzéki szövetség pártjai az elmúlt 10-15 évben különböző technikai megoldásokat alkalmazva – hol külön, hol részlegesen vagy teljesen együtt indulva – igyekeztek felvenni a versenyt a kormánypártokkal a választásokon. Egyik kísérlet során sem sikerült azonban világos politikai alternatívát kínálniuk a regnáló hatalommal szemben. A Tisza Párt 2024 tavaszi feltűnése és gyors megerősödése után vélhetően erre már nem is lesz lehetőségük. Annak következtében, hogy az ellenzéki szavazók meghatározó hányada az új formáció mellé állt, a régi ellenzéki pártok legfeljebb a parlamenti küszöb eléréséért, illetve a túlélésért küzdhetnek. Ezzel a rendszerváltás negyedik évtizedére felmorzsolódott és eljelentéktelenedett minden olyan politikai erő, ami önértelmezése szerint baloldalinak tartotta magát. A politikai versenyben azonban a Tisza Párt előtt ugyanazok a kihívások állnak, mint a régi szereplők előtt: csupán akkor érheti el a célját, ha sikerül megbontani a kormánypártok mögött álló széles társadalmi koalíciót, és meghatározó támogatottságra tesz szert a munkások különböző rétegei körében is.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 179 2025. 11. 25. 11:05:59

7. KÖVETKEZTETÉSEK

Munkámban arra a fő kérdésre kerestem a választ, hogy miként alakult át a magyar társadalom osztályszerkezete az elmúlt évtizedekben, illetve hogy az osztályszerkezetben elfoglalt pozíció mennyiben határozza meg a társadalom tagjainak az életesélyeit, gondolkodását és viselkedését. A következőkben a könyv fő eredményeit és állításait foglalom össze tézisszerűen, valamint ezek tágabb implikációit kívánom jelezni.

1. Az osztályelemzés a szociológia lelke

Az osztályelemzés a klasszikus szociológia marxi–weberi hagyományára nyúlik vissza, és a társadalmi egyenlőtlenségek vizsgálatának relacionális megközelítését kívánja tovább vinni, ami megkülönbözteti a szociológiát más társadalomtudományi diszciplínáktól (Goldthorpe 2010, 2012). Ez abból indul ki, hogy az egyenlőtlenségek minden társadalomban strukturáltan léteznek, és önálló vizsgálatokat igényel, hogy e struktúra milyen formát ölt, és hogy történetileg miként változik. Ezt a munkát más diszciplínák képviselői nem végezték, s nem is fogják elvégezni a szociológia helyett, a vizsgálatok eredményei azonban fontosak és hasznosak lehetnek a többi társadalomtudomány számára is. A szociológusok felelőssége tehát, hogy tudunk-e naprakész, releváns válaszokat adni a fenti kérdésekre.

Az osztályszerkezet vizsgálata azonban a nemzetközi és különösen a régiós trendekhez igazodva, Magyarországon is visszaszorult a rendszerváltás utáni időszakban. Széles körben osztott meggyőződéssé vált, hogy az osztály fogalma, illetve az osztályelemzés megközelítése nem alkalmas az államszocializmus bukása után a kapitalizmus építésébe belekezdő országok társadalmának vizsgálatához (Hadas 1990; Kovách–Kuczi–Jókuthy 2006). Ennek köszönhetően pedig az e területen folyó kutatások is visszaszorultak.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 180 2025. 11. 25. 11:05:59

E nézetek népszerűségében bizonyosan szerepet játszottak az osztályszerkezettel foglalkozó munkák tévesnek bizonyuló várakozásai, helytelen következtetései és egyéb fogyatékosságai. A szűkebb értelemben vett tudományos-intellektuális tényezők mellett hangsúlyosak azonban az ideológiai okok is. Az államszocialista rezsimek ideológiájában központi szerepet játszott az osztály fogalma, amennyiben e rezsimek mind a társadalmi bázisukat, mind küldetésüket erre támaszkodva írták körül. A rendszerváltás utáni ideológiai klímában viszont minden – így az osztály fogalma is – politikailag gyanússá és kerülendővé vált, ami erre a nyelvezetre, és így az előző rendszerre emlékeztetett (Gagyi–Éber 2015; Ost 2015a). Ennek következtében viszont a bevezetőben Erik Olin Wright (2005) alapján megfogalmazott egyenlőtlenségekre és azok eloszlására vonatkozó legegyszerűbb és legelemibb kérdések is visszaszorultak, illetve ritkábban válaszoltak ezekre az osztály fogalma segítségével.

A jelen munka már akkor eléri a célját, ha ráirányítja a figyelmet a fő kérdésfeltevésére, és rámutat ennek jelentőségére, függetlenül attól, hogy valaki az itt bemutatott vizsgálatok eredményeit meggyőzőnek tartja-e, vagy egyetért-e a megfogalmazott következtetésekkel. Amennyiben tehát az osztályszerkezettel kapcsolatos kutatások eleve elutasítása, és az ezzel összefüggő ideológiai viták helyett a konceptuális, illetve empirikus kérdések irányába tereli a vitát.

2. Az osztályszerkezet polarizálódott és konzisztensebbé vált

Ha az osztály fogalma előkerült a rendszerváltás utáni időszakban, akkor leginkább a középosztály kifejezés részeként. A középosztály fogalma azonban soha nem egyszerűen a társadalomszerkezet ábrázolását célozta, sokkal inkább olyan eszményül szolgált, ami – Wright hatodik kérdésére válaszolva – a társadalmi változások kívánt irányát jelölte ki. Eszerint a középosztályt autonóm és öntudatos, polgári erényekkel felruházott egyének alkotják (Szalai 2020), és a társadalomnak úgy kellene kinéznie, mint egy „terhes babapiskóta", ahol sokan vannak középen, alul és felül viszont kevesen (Kolosi 2000). Itt a középosztály tulajdonképpen a proletariátus mintájára olyan univerzális osztályként jelenik meg, amelynek különös érdekei egybeesnek a társadalom általános érdekével. Ennek a megközelítésnek a társdalomszerkezet ábrázolása szempontjából érthető okokból csekély az értéke, arra azonban kiválóan alkalmas, hogy hozzá lehet mérni a valóságot.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 181 2025. 11. 25. 11:05:59

Ebben az összevetésben a rendszerváltás utáni társadalmi valóság rendre alulmaradt. Az elmúlt több mint harminc évben végzett számtalan vizsgálat kivétel nélkül azt állapította meg, hogy a középosztály Magyarországon szűk és gyenge, és kevés olyan volt, amelyik legalább arról tudott beszámolni, hogy közelítünk az eszményhez (Angelusz–Tardos 1998; Kolosi 2000; Lengyel–Róbert 2000, 2003; Morcsányi–Tóth 2016; Sik–Szeitl 2016; Tóth 2016a, 2016b; Szalai 2020; Kovách–Szabó 2024). Az utóbbi években azonban ehhez a szokásos konklúzióhoz képest új álláspontok fogalmazódtak meg. Egyrészt megjelentek olyan felfogások, amelyek magának az eszménynek az ideologikus vonására mutattak rá, és a normatív helytállóságát kérdőjelezték meg (Scheiring 2019; Harcsa 2020; Éber 2021c, 2021a, 2022). Másrészt olyan elemzés is napvilágot látott, amely szerint a 2010-es években a „középosztály forradalmának" lehettünk tanúi, amelynek során rendkívüli mértékben kiszélesedett és megerősödött a középosztály Magyarországon, mégpedig a kormány meritokratikus társadalompolitikájának köszönhetően (György 2024; György–Horváth–Molnár 2024). A saját vizsgálataim sok szempontból ez utóbbi következtetést támasztják alá.

Különösen a 2010-es évek második felétől jelentős mértékben bővült a foglalkoztatottság Magyarországon. Ennek során ugyan nagyobb arányban keletkeztek új állások a foglalkozási szerkezet alsó szegmensében, számottevő bővülés figyelhető meg azonban a magas képzettséget igénylő, fehérgalléros foglalkozások körében is. A rendszerváltás óta nem dolgoztak annyian e tipikus középosztályi, felső középosztályi foglalkozásokban, mint a 2010-es évek végén, a 2020-as évek elején. Lényeges azonban, hogy e jelentős átalakulások közepette nem változtak a foglalkozási szerkezet fő vonásai. Európai, sőt kelet-közép-európai összehasonlításban kifejezetten magas Magyarországon a különböző munkáspozíciók aránya, és a foglalkozási szerkezeten belül még növekedett is a képzetlen munkások aránya.

Szintén elsősorban a 2010-es évek második felétől jelentősen nőttek mind a reálkeresetek, mind a fogyasztás Magyarországon, ami érintette az osztályszerkezet teljes spektrumát. Ennek különös a jelentősége az osztályszerkezet alsó részében, ahol e folyamatok nyomán sokak kerültek ki a szegénységi küszöb alól. A rendszerváltás óta nem volt olyan szűk az abszolút szegénység kiterjedtsége, mint ebben az időszakban. A reálbérek dinamikus emelkedése azonban nem csupán az osztályszerkezet alsó pozícióit elfoglalók életszínvonalát javította, de bővítette a különböző középosztályi rétegek fogyasztási és megtakarítási lehetőségeit is, a rendszerváltás távlatában valószínűleg szintén példátlan módon.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 182 2025. 11. 25. 11:05:59

Lényeges azonban, hogy e folyamatok javarészt a 2008-as pénzügyi válságot követő, különösen gyors és tartós globális gazdasági konjunktúra nyomán következtek be, amit jelez, hogy a régió többi országában irányában és dinamikájában is nagyon hasonló társadalmi változások következtek be. Ily módon Magyarország pozíciói európai összehasonlításban lényegében nem változtak, továbbra is az Európai Unió és ezen belül a kelet-közép-európai régió legszegényebb országai között találjuk. A konjunktúrát követő depressziós években ráadásul e folyamatok Magyarországon is előjelet váltottak, és a stagnáló gazdaság, illetve a meglóduló infláció hatására újra nőtt a szegénység, és meginogtak a sérülékenyebb középosztályi rétegek pozíciói is.

Szintén lényeges, hogy a rendszerváltás óta eltelt évtizedekben jelentősen nőttek a jövedelmi, vagyoni egyenlőtlenségek, ami igaz a 2010 utáni időszakra is. Az évtized első éveiben az egyenlőtlenségek növekedése elsősorban társadalompolitikai, többek között az adórendszer, a foglalkozáspolitika, a szociálpolitika vagy a családpolitika területén végrehajtott változtatásokra vezethetők vissza, amelyek szisztematikusan rontották az alacsonyabb jövedelműek és javították a jól keresők pozícióit (Tóth–Virovácz 2013; Szikra 2014, 2018; Ferge 2017b; Krekó–Tóth 2023, 2024). Az évtized második felétől viszont az egyenlőtlenségek növekedése mindenekelőtt a tőkejövedelmeknek az összjövedelmen belüli növekvő arányának köszönhető (Krekó et al. 2022; Krekó–Tóth 2024). Ennek következtében az osztályszerkezet polarizálódott, megnőttek az egyenlőtlenségek az osztályszerkezet alsó és felső pozíciói között. Sőt az egyenlőtlenségek különböző formái mindinkább összekapcsolódtak, konzisztensebbé váltak, és egyre inkább magyarázhatók az osztályszerkezetben elfoglalt pozíció alapján. Wright harmadik, valamint a jelen munka fő kérdésére tehát az a válasz, hogy az osztályhelyzet a rendszerváltás óta egyre inkább meghatározza az egyének életesélyeit és életkörülményeit.

Ez azt is jelenti azonban, hogy lehet, hogy a 2010-es évek végére valóban történelmi léptékben bővült, illetve megerősödött a középosztály Magyarországon, ez azonban egyrészt a példátlan globális konjunktúrának köszönhető, másrészt annak, hogy a kormány társadalompolitikája segítségével erőforrásokat csoportosított át a munkásosztály különböző rétegeitől a középosztály egyes csoportjai felé. Arra viszont nem utalnak jelek, hogy a magyar társadalom e társadalompolitikai változások nyomán meritokratikusabbá vált volna.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 183 2025. 11. 25. 11:05:59

3. A társadalmi egyenlőtlenségek egyre erőteljesebben újratermelődnek

Egy meritokratikus társadalom arról ismerszik meg, hogy az osztályszerkezetben keletkező különböző – kedvezőbb, illetve kedvezőtlenebb lehetőségeket kínáló – pozíciókat érdemeik szerint töltik be az egyének. Az osztályszerkezet felső pozíciói így a jobb képességekkel rendelkezőknek, a tehetségesebbeknek, a szorgalmasabbaknak jutnak, míg a szerényebb adottságokkal rendelkezők, a tehetségtelenek és lusták az osztályszerkezet alsó felében foglalnak helyet (Bell 1972; Davis–Moore 1999). Egy meritokratikus társadalom egyenlőtlen, mert a társadalom a különböző teljesítményeket különböző módon díjazza. Ám önértelmezése szerint igazságos, mivel az egyenlőtlenségek visszavezethetők az egyének között érdemeik, illetve teljesítményeik tekintetében megmutatkozó különbségekre. E felfogás szerint az lenne igazságtalan, ha különböző teljesítmények azonos mértékű jutalomban részesülnének (Offe 1970; Huszár 2011).

Amennyiben a magyar társadalom valóban meritokratikusabbá vált az elmúlt időszakban (György 2024; György–Horváth–Molnár 2024), az azt jelenti tehát, hogy egyre inkább a jó kvalitásokkal rendelkezők, a tehetségesek, illetve a szorgalmasok csoportosulnak az osztályszerkezet felső részében, alul pedig a lusták és a tehetségtelenek. Sőt az egyenlőtlenségek növekedése és az osztályszerkezet polarizálódása arra utal, hogy a tehetségesek és szorgalmasok az idők során még tehetségesebbek és még szorgalmasabbak lettek, az alul lévők képességei viszont romlottak, és még lustábbak lettek. A társadalmi mobilitásra vonatkozó eredmények nem támasztják alá ezeket a következtetéseket, és inkább arra utalnak, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek nemzedékről nemzedékre egyre erőteljesebben újratermelődnek Magyarországon.

A társadalmi mobilitás fő mutatói évtizedek óta romló tendenciát mutatnak Magyarországon. Csökken egyrészt az abszolút mobilitási arányszám, vagyis egyre nagyobb mértékben örökítik át a szülők a gyermekeikre társadalmi pozíciójukat. Csökken továbbá a mobilakon belül a felfelé mobilak aránya, vagyis a társadalmi helyzet változása egyre többek számára lecsúszást és nem felemelkedést jelent. Emellett romlik a relatív mobilitás vagy a társadalmi fluiditás mutatója is, amely az osztályszerkezet változásától függetlenül nyújt információt a mobilitási esélyekről. Sőt ha esetleg valakinek változik is a társadalmi pozíciója a szüleihez képest, származási osztályhelyzete akkor is hosszú árnyékként végigkíséri a karrierjén, és hatással van a boldogulására, illetve jövedelmi helyzetére, ahogy ezt a 2020-as évekre megjelenő, komoly osztályok közötti bérszakadék

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 184 2025. 11. 25. 11:05:59

mutatja. Ezek szerint tehát a meritokrácia erősödésének tézisével szemben a mai Magyarországon egyre kevésbé számít az, hogy kinek milyenek a képességei, mennyire tehetséges, mennyire szorgalmas, és az egyének társadalmi pozícióját sokkal inkább az határozza meg, hogy ki milyen családba született.

Az abszolút mobilitás csökkenése mindenekelőtt strukturális, gazdaságszerkezeti okokra vezethető vissza. Nevezetesen, hogy a felső foglalkozási csoportok, nem vagy lassan bővültek a többi foglalkozási csoport rovására. Ha a magyar gazdaságban jelenleg több mérnökre, közgazdászra, jogászra, oktatóra vagy kutatóra lenne szükség, mint a szülők generációjában volt, akkor a keletkező üres helyek lehetőséget kínálnának a szakmunkás, betanított munkás és segédmunkás szülők gyermekeinek is az előrelépésre. A foglalkozási szerkezetben azonban az utóbbi években éppenséggel nőtt is a képzetlen, illetve alacsony képzettséget igénylő munkák aránya.

A másik fő ok viszont a társadalmi fluiditás csökkenése, vagyis hogy valaki úgy lépjen előre egy felsőbb pozícióba, hogy eközben más felülről lefelé mozdul el. A növekvő egyenlőtlenségek nyomán megnő a távolság az osztályszerkezet alsó és felső pozíciói között, amit egyre kevesebben tudnak bejárni. A privilegizált családi háttérrel rendelkezők sikeresen monopolizálják az osztályszerkezet felső szegmensében szűkösen rendelkezésre álló pozíciókat, miközben az alulról indulóknak csökken az esélye az előrelépésre. Az osztályszerkezet felső részén tehát mindenekelőtt a kedvezőbb családi háttérrel rendelkezőket találjuk, a szegények között pedig azokat, akiknek már a szülei is szegények voltak – függetlenül attól, hogy milyen képességekkel rendelkeznek, mennyire tehetségesek, milyen szorgalmasak.

Az osztályszerkezet tehát nem egyszerűen polarizálódott a rendszerváltás óta eltelt időszakban Magyarországon, de zártabbá is vált. Ma sokkal nagyobb tétje van annak, hogy ki milyen családba születik, mint az elmúlt évtizedekben, mert a mai magyar társadalomban kisebb az esély arra, hogy az egyének életük során változtassanak a származási társadalmi pozíciójukon.

4. Az osztályhelyzet és a rendi helyzet egyre inkább összekapcsolódik egymással

A tisztán piaci alapon szerveződő osztálytársadalmakkal szembeállítva, a magyar társadalmat gyakran tekintik rendinek vagy rendiesnek, amennyiben ennek működésében meghatározó szerepet játszanak a történeti rendiségből

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 185 2025. 11. 25. 11:05:59

hátramaradt, vagy új formákban kiépülő feudális, hűbéri, patrónus-kliens viszonyok (Eyal–Szelényi–Townsley 1998; Gyáni 2011; Éber 2011; Mihályi–Szelényi 2019; Szalai 2020; Szelényi–Mihályi 2020; Magyar–Madlovics 2021, 2022a, 2022b; Füzér 2022). E leírásból aztán megannyiszor az a következtetés adódik, hogy a magyar társadalom modernizációjához több kapitalizmusra, tiszta piaci viszonyok megteremtésére van szükség. Valóban nehéz lenne amellett érvelni, hogy a magyar társadalom szerveződését szabad versenyen, illetve racionális kalkuláción alapuló formális kapcsolatok határoznák meg. Többen rámutattak azonban arra, hogy a kapitalizmus, valamint az ennek működése nyomán létrejött egyenlőtlenségek maguk is hozzájárulhatnak a társadalom rendi szerveződéséhez és refeudalizálódásához (Piketty 2015, 2022; Szalai 2016; Tóth–Szelényi 2018).

Max Weber (1987, 2009) a rend fogalmával a társadalom tagolódásának egy önálló elvére mutat rá, ami alapvetően különbözik az osztályok szerinti rétegződéstől. Az osztály Weber szemében alapvetően piaci helyzeten alapul, és az eltérő életesélyekkel rendelkezőket különíti el egymástól. Ezzel szemben a rendi helyzet alapja az, hogy miként oszlik el a tisztelet, a megbecsülés a társadalomban, és azok között húz határokat, akik ebből eltérő mértékben részesülnek, és ezért nem egyenragúak. A rendi határok az „alsóbbrendűek" és „felsőbbrendűek" között mindenekelőtt az érintkezési viszonyok révén formálódnak, amennyiben a bizalmas társadalmi kapcsolatok csupán egyenragúak között jöhetnek létre, de kifejezésre jutnak a rendek sajátos fogyasztási szokásaiban és életvitelében is. Lényeges, hogy Marxszal szemben Weber úgy véli, hogy a társadalom rendi tagolódása a történeti-jogi rendiség felbomlása után sem feltétlenül tűnik vagy halványul el. Egy társadalom egyszerre tagolódhat osztályok, illetve rendek szerint is, és a kettő ellentmondhat egymásnak, ám össze is kapcsolódhat.

Rend és osztály eltérő szerveződését és összekapcsolódását igen érzékletesen mutatja be Leopold Lajos a 20. század elejének magyar társadalmára vonatkozóan. Leopold gondolatkísérlete szerint egy marxista kalauz igencsak zavarba jönne, ha végigsétálna egy vonatszerelvény három osztályán. Nem azt látná ugyanis, hogy az első osztályon a leggazdagabbak utaznak, majd az alsóbb osztályokon a kevésbé jómódúak, illetve szegényebbek, hanem azt, hogy az utazóközönség osztályhelyzete alapján heterogén, ám presztízse, illetve rendi helyzete alapján homogén módon oszlik el a különböző kocsikban (Leopold 1987: 260–263). Munkám fő következtetése, hogy a mai magyar társadalmat szemlélve a marxista kalauz kevésbé jönne zavarba. Osztályhelyzet és rendi helyzet

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 186 2025. 11. 25. 11:05:59

egyre szorosabban összekapcsolódik egymással, vagy – Weber megfogalmazása alapján – az osztályhelyzet egyre inkább rendi érvényességre tesz szert. Az életesélyek egyenlőtlenségei tehát egyre inkább megfeleltethetők a társadalmi megbecsülés, a rang és a tisztelet tekintetében megmutatkozó különbségeknek a mai Magyarországon.

Ezt a következtetést alátámasztják egyfelől a foglalkozásipresztízs-vizsgálatok eredményei, amely szerint a presztízs különböző dimenziói közül megnőtt a jelentősége annak, hogy valamely foglalkozással mennyit lehet keresni, csökkent viszont annak a szerepe, hogy miként értékelik a társadalmi hasznosságát. Szintén erre utalnak a fogyasztás és az életvitel tekintetében megnövekedő egyenlőtlenségek és különbségek, legyen szó az alapvető szükségletek fedezéséről vagy a szabadidős tevékenységekről. Az osztályhatárok rendies megszilárdulására utal továbbá a közös, illetve közterek feldarabolódása is, amelynek köszönhetően, ha a különböző osztályhelyzetűek azonos tevékenységekben vesznek is részt – például elmennek egy koncertre vagy egy focimeccsre –, azt akkor is egyre inkább egymástól elválasztva, elkülönülve teszik. Végül a homogám párkapcsolatok növekvő aránya is azt támasztja alá, hogy a párkapcsolatok formálódásában egyre nagyobb szerepet játszik, hogy ki milyen pozíciót foglal el az osztályszerkezetben.

A társadalmi mobilitás csökkenése és az osztályok közötti határok rendies megszilárdulása egyaránt az osztályformálódás irányába hat, ami egyre inkább relevánssá teheti Wright második, kollektív identitásra vonatkozó kérdését. Ahogy azonban Bourdieu (2010) rámutat, a papíron létező osztályok valóságos létezőkké csak akkor válhatnak, ha politikai munka segítségével cselekvő, mozgósított osztállyá válnak.

5. A negatív osztályszavazás a jellemző választói magatartás

Az osztályszavazás klasszikus tézise szerint a munkások, illetve az alsóbb osztályokhoz tartozók inkább szavaznak baloldali pártokra, mert ezeknek a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentésére irányuló politikája révén a saját társadalmi helyzetük javulását várják. A közép-, illetve felső osztályok ezzel szemben inkább a jobboldali pártokat támogatják, mert a status quo fenntartásában érdekeltek (Alford 1962; Lipset 1995). Az osztályszavazás csökkenő trendeket mutatott az elmúlt évtizedekben a legtöbb nyugati országban, amelyre két fő

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 187 2025. 11. 25. 11:05:59

magyarázat született. Az első szerint az osztályszavazás csökkenése arra vezethető vissza, hogy egyre inkább elmosódnak az osztályok közötti határok, és maguk az osztályok tűntek el (Clark–Lipset 1991; Pakulski–Waters 1997). A másik szerint az osztályok közötti egyenlőtlenségek továbbra is markánsak, az osztályszerkezet változása – mindenekelőtt a munkásosztály társadalmi súlyának csökkenése – nyomán azonban a pártok és különösen a baloldali pártok politikája alakult át. A társadalmi egyenlőtlenségekkel, illetve újraelosztással kapcsolatos kérdések háttérbe szorultak, előtérbe került és elmélyült ellenben egy szociokulturális törésvonal, amely többek között a halálbüntetés, a szexuális kisebbségek, a környezetvédelem vagy a migráció problémája mentén osztja meg a szavazókat (Evans–Tilley 2017; Piketty 2020).

Az osztályszavazás hagyományos mintázata volt megfigyelhető Magyarországon is legalább a 2000-es évek közepéig, amennyiben a baloldali-liberális oldal domináns pártjának, az MSZP-nek a támogatói körében felülreprezentáltak voltak a munkások, míg a jobboldali Fidesz inkább a különböző középosztályi rétegek között volt népszerű. Ez a helyzet azonban már 2010-re, a Fidesz első kétharmados győzelmének idejére megváltozott, amikorra a hazai nagytőkés csoportok, illetve a munkások is nagy arányban elfordultak az MSZP-től, és a jelenlegi kormánypártokat támogatták (Knutsen 2011; Kovách 2011; Enyedi–Fábián–Tardos 2014; Scheiring 2019). A jobboldali Fidesz–KDNP mögött létrejött tehát egy széles támogatói koalíció, amelynek a bázisát a munkások alkották, de része volt a hazai nagytőke is. Az azóta eltelt időszak kulcskérdése, hogy miként sikerült, illetve sikerül-e a kormánypártoknak együtt tartani ezt a széles, s az osztályelméleti hagyomány tükrében elég bizarr koalíciót.

Habár a jelenlegi kormánypártok társasdalompolitikája konzisztensen a magasabb jövedelműeknek kedvez, a 2022-es választásokig sikeresnek bizonyultak abban, hogy elfojtsák és felülírják a potenciális osztálykonfliktusokat. Ebben fontos szerepe van a nacionalista retorikának, illetve az ellenségképek gyártásának, ami a kijelölt bűnbakokat teszi felelőssé a társadalmi problémákért. Szintén fontos szerepe van a középosztály tág koncepciójának, amelynek egyaránt része az egymással érdekközösségben állóként ábrázolt tőke és munka, ahonnan kizáródnak azonban azok, akik munka nélkül kívánnak jövedelemre szert tenni. Az osztályok közötti növekvő és rendiesen rögzülő egyenlőtlenségeket, valamint ezek elfedését és háttérbe szorulását szemléletesen mutatják be az utóbbi években épült futballstadionok. Az új stadionok egyre szigorúbban és egyre kifinomultabb módon differenciálják osztályhelyzetük, illetve rangjuk alapján a néző-

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 188 2025. 11. 25. 11:05:59

közönséget. Ám ahogy elkezdődik a mérkőzés, a nemzeti tizenegy és a kedvenc csapat iránti rokonszenv felülír minden társadalmi különbséget a stadionokban.

A kormánypártok sikereihez hozzájárult továbbá az is, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek problémája marginális szerepet játszott az utóbbi időszakban a közéleti, illetve politikai vitákban. Ugyan a társadalmi egyenlőtlenségek kérdését a választók az egyik legsúlyosabb társadalmi problémának tartják, ám a pártpreferenciák nem annak alapján váltak el egymástól, hogy ki milyen módon foglal állást e kérdésben. Az osztályszavazásról szóló tézis magját képező érvelés szerint a munkások azért szavaznak inkább a baloldali pártokra, mert ezektől a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentését, illetve a saját társadalmi helyzetük javulását várják. Magyarországon nincs azonban olyan jelentős politikai erő, ami összhangban Wright utolsó, emancipációra vonatkozó kérdésével az egyenlőtlenségek csökkentésének programját kínálná a választóknak. Miért szavaznának a munkások az ellenzéki pártokra, ha egyszerűen nem létezik ilyen ajánlat?

A kormánypártok mögött álló széles támogatói koalíció egybentartásában fontos szerepet játszott továbbá a globális pénzügyi világválságot követő tartós és jelentős gazdasági konjunktúra. Ez sokak életszínvonalának, illetve életkörülményeinek nagymértékű javulásához járult hozzá az osztályszerkezet mindegyik szintjén. Ha tehát a kormánypártok társadalompolitikája nem is a munkások kollektív felemelkedését célozta, a tartós gazdasági növekedés egyéni mobilitási utakat nyitott meg, és anyagi gyarapodással járt a munkások különböző rétegei számára is. 2022 után azonban alapvetően változott meg a nemzetközi gazdasági környezet. Az azóta stagnáló magyar gazdaság nem teszi lehetővé az osztályszerkezet különböző részein elhelyezkedők egyidejű gyarapodását, miközben a meglóduló infláció tömegek egzisztenciáját rendítette meg. Ez kihívást jelenthet a kormánypártok számára, és kikezdheti a mögöttük álló széles támogatói koalíciót.

* * *

E következtetések közül a második, a harmadik és a negyedik a tárgyra magára vonatkozik, az első és az ötödik viszont inkább a tárgyra irányuló reflexiókra. Ami a dolgot magát illeti, a magyar társadalom osztályszerkezete tehát az elmúlt évtizedekben nem csupán polarizálódott a társadalmilag fontos erőforrások eloszlásának egyenlőtlenebbé válásával vagy növekvő mértékű összekapcsolódásával. Emellett a társadalmi mobilitás mérőszámai alapján zártabbá is vált, ahol

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 189 2025. 11. 25. 11:05:59

az egyének társadalmi pozíciója egyre kevésbé saját szorgalmukon és tehetségükön múlik, növekvő mértékben határozza meg viszont az, hogy hová, milyen családba születtek. Sőt ahogy a társadalmi megbecsülés megoszlása, valamint a társadalom tagjai közötti érintkezési viszonyok az osztályok közötti határokhoz igazodnak, az osztályok közötti egyenlőtlenségek egyre inkább rendi különbségekké merevednek.

A bevezetőben idéztem Bourdieu (1999, 2010) metaforáját, amiben kártyajátékhoz hasonlítja a társadalmi világ működését. Magyarországon a játék szabályai úgy változtak meg az elmúlt évtizedekben, hogy a siker szempontjából ma sokkal nagyobb jelentősége van annak, hogy a játékosoknak az indulásnál milyen lapot osztanak, és kisebb annak, hogy a parti során milyen stratégiát folytatnak, illetve milyen döntéseket hoznak. Nemcsak a szabályok változtak azonban, hanem a játék díjazása is (Atkinson 2015). A nyeremények elosztása jóval egyenlőtlenebbé vált, aminek következtében a győztesek ma sokkal nagyobb jutalomra tehetnek szert, ahogy a vesztesek is többet veszíthetnek.

Ami a reflexiókat illeti, ezek a társadalmi változások pontosan akkor következtek be, amikor az osztályszerkezettel kapcsolatos problémák eltűntek az érdeklődés középpontjából, és elapadt az erre irányuló figyelem. Akkor tehát, amikor a társadalomtudományos kutatás területén az osztályelemzés háttérbe szorult és marginalizálódott; akkor, amikor a politikai versengést alakító kérdések közül kikerült az osztályok közötti egyenlőtlenségek problémája, és a politikai napirendet egyéb ügyek uralták. Ezért is kell folyamatosan figyelemmel követni, hogy mennyiben határozza meg az egyének életesélyeit, viselkedését, gondolkodását az, hogy milyen helyet foglalnak el a társadalom osztályszerkezetében, és ezért fontos, hogy Erik Olin Wright többi kérdésére is választ találjunk.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 190 2025. 11. 25. 11:05:59

IRODALOM

Albert F. (2022): *Emberi kapcsolatok. A személyes kapcsolathálózatok szociológiai szempontú elemzése*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.

Albert, F. – Dávid, B. – Kmetty, Z. – Kristóf, L. – Róbert, P. – Szabó, A. (2018): Mapping the Post-communist Class Structure: Findings from a New Multidimensional Hungarian Class Survey. *East European Politics and Societies: And Cultures*, 32 (3), 544–565. http://dx.doi.org/10.1177/0888325417739954.

Albert F. – Dávid B. – Tóth G. (2020): Hány barátja van Önnek? A barátok számának alakulása három évtized alatt (1986–2018). *socio.hu*, 10 (3), 3–30. http://dx.doi.org/10.18030/socio.hu.2020.3.3.

Albert, F. – Koltai, J. – Dávid, B. (2021): The increasing importance of friends: Changes in core discussion network composition in post-communist Hungary between 1997–2015. *Social Networks*, 66, 139–145. http://dx.doi.org/10.1016/j.socnet.2021.02.005.

Alford, R. R. (1962): A Suggested Index of the Association of Social Class and Voting. *Public Opinion Quarterly*, 26 (3), 417. http://dx.doi.org/10.1086/267115.

Andorka, R. (1982): *A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon*. Budapest: Gondolat.

Andorka R. – Bukodi E. – Harcsa I. (1994): Társadalmi mobilitás, 1992. In Andorka, R. – Kolosi, T. – Vukovich, Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 1994*. Budapest: TÁRKI, 293–310.

Andrews, D. – Leigh, A. (2009): More inequality, less social mobility. *Applied Economics Letters*, 16 (15), 1489–1492. http://dx.doi.org/10.1080/13504850701720197.

Angelusz R. – Tardos R. (1998): Középrétegesedés és polgárosodás – fogalmi dilemmák. *Szociológiai Szemle*, 8 (4), 113–117.

Angelusz R. – Tardos R. (2006): Hálózatok a magyar társadalomban. In Kovách, I. (szerk.) *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Budapest: Napvilág Kiadó, 227–252.

Antal A. (2020): A koronavírus és az Orbán-rendszer osztálypolitikája. *Eszmélet*, 125, 7–17.

Árendás, Zs. – Messing, V. (2022): 'I was told the position has already been filled': Barriers to mobility and coping strategies of highly qualified Roma youth on their way

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 191 2025. 11. 25. 11:05:59

to the business sector in Hungary. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 8 (2), 41–58. http://dx.doi.org/10.17356/ieejsp.v8i2.863.

Arzheimer, K. (2013): Working Class Parties 2.0? Competition between Centre Left and Extreme Right Parties. In Rydren, J. (ed.) *Class Politics and the Radical Right*. London, New York: Routledge, 75–90.

Atkinson, A. B. (2015): *Inequality: What Can Be Done?* Harvard University Press.

Bakó, T. – Lakatos, J. (2017): A magyarországi munkapiac 2016-ban. In Fazekas, K. – Köllő, J. (szerk.) *Munkaerőpiaci tükör 2016*. Budapest: KRTK, 17–38.

Bakó T. – Lakatos J. (2019): A magyarországi munkapiac 2018-ban. In Fazekas, K. – Csillag, M. – Scharle, Á. (szerk.) *Munkaerőpiaci tükör 2018*. Budapest: KRTK, 15–32.

Bakó T. – Lakatos J. (2021): Magyarországi munkapiac, 2020. In Fazekas, K. – Kónya, I. – Krekó, J. (szerk.) *Munkaerőpiaci tükör 2020*. Budapest: KRTK, 15–32.

Bakó T. – Lakatos J. (2023): Magyarországi munkapiac, 2022. In Szabó-Morvai, Á. – Pető, R. (szerk.) *Munkaerőpiaci tükör 2022*. Budapest: KRTK.

Bánóczi E. – Kabai I. – Kovássy K. (2015): A „Körte". *JEL-KÉP*, 3. http://dx.doi.org/10.20520/Jel-Kep.2015.3.121.

Bartha, E. (2011): "Because it Can't Make Me Happy that Audi is Prospering": Working Class Nationalism in Hungary after 1989. In Kalb, D. – Halmai, G. (eds.) *Headlines of Nation, Subtexts of Class: Working-Class Populism and the Return of the Repressed in Neoliberal Europe*. New York: Berghahn Books, 92–112.

Beck, U. (1997): Túl renden és osztályon? In Angelusz R. (szerk.) *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Új Mandátum, 418–468.

Beck, U. (2003): *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég.

Bell, D. (1972): On meritocracy and equality. *The Public Interest*, (29), 29–68.

Bell, D. (1973): *The Coming of Post-industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. Basic Books.

Berényi, E. (2022): Social selection step by step: The case of the Early Selective Grammar Schools in Hungary. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 8 (2), 59–79. http://dx.doi.org/10.17356/ieejsp.v8i2.848.

Berényi E. – Berkovits B. – Erőss G. (2008): *Iskolarend: kiváltság és különbségtétel a közoktatásban*. Budapest: Gondolat.

Berger V. (2008): Életstílus- és miliőkutatások a német szociológiában. A hagyományos struktúramodellek alternatívái? *Replika*, 64–65, 115–130.

Berger V. (2017): Szociológiai fogyasztáskutatások. Strukturális meghatározottság, szabadon lebegő életstílusok vagy valami más? *Marketing & Menedzsment*, 51 (3), 1–9.

Berki E. (2019): *Munkaügyi akciók 2010 és 2019 között Magyarországon, különös tekintettel a sztrájkokra*. Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 192 2025. 11. 25. 11:05:59

Blanden, J. – Goodman, A. – Gregg, P. – Machin, S. (2002): *Changes in Intergenerational Mobility in Britain*. London: London School of Economics and Political Science.

Blanden, J. – Machin, S. (2007): *Recent Changes in Intergenerational Mobility in Britain*. London: The Sutton Trust.

Blaskó Zs. (2008): *Származási hatások a munkapiacon? A társadalmi egyenlőtlenségek iskolarendszeren kívüli átörökítéséről*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem.

Bornschier, S. (2018): Globalization, Cleavages, and the Radical Right. In Rydgren, J. (ed.) *The Oxford Handbook of the Radical Right*. Oxford: Oxford University Press.

Bornschier, S. – Kriesi, H. (2013): The populist right, the working class, and the changing face of class politics. In Rydren, J. (ed.) *Class Politics and the Radical Right*. London, New York: Routledge, 10–30.

Bourdieu, P. (1999): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Angelusz, R. (szerk.) *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest: Új Mandátum, 156–177.

Bourdieu, P. (2002): Társadalmi tér és szimbolikus tér. In *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest: Napvilág Kiadó.

Bourdieu, P. (2008): *Distinction: a social critique of the judgement of taste*. New York: Routledge.

Bourdieu, P. (2010): A társadalmi tér és a csoportok keletkezése. In Angelusz, R. – Éber, M. Á. – Gecser, O. (szerk.) *Társadalmi rétegződés olvasókönyv*. Budapest: ELTE Társadalomtudományi Kar, 165–178.

Bozóki, A. – Hegedűs, D. (2018): An externally constrained hybrid regime: Hungary in the European Union. *Democratization*, 25 (7), 1173–1189. http://dx.doi.org/10.1080/13510347.2018.1455664.

Böcskei B. – Szabó A. (szerk.) (2019): *Hibrid rezsimek: a politikatudomány X-aktái*. Budapest: MTATKPTI – Napvilág Kiadó.

Böröcz, J. (1989): Mapping the class structures of state socialism in East-Central Europe. *Research in Social Stratification and Mobility*, 8, 279–309.

Böröcz, J. (1997): Stand Reconstructed: Contingent Closure and Institutional Change. *Sociological Theory*, 15 (3), 215–248.

Branyiczki R. – Gábos A. (2018): A szegénység dinamikája a válság időszakában Magyarországon. In Kolosi, T. – Tóth, I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2018*. Budapest: TÁRKI, 125–143.

Breen, R.(szerk.) (2004): *Social mobility in Europe*. Oxford; New York: Oxford University Press.

Breen, R. (2005): Foundations of a neo-Weberian class analysis. In Wright, E. O. (ed.) *Approaches to Class Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 31–50.

Breen, R. (2010): Social Mobility and Equality of Opportunity. *The Economic and Social Review*, 41 (4), 413–428.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 193 2025. 11. 25. 11:05:59

Breen, R. – Luijkx, R. (2004): Conclusions. In Breen, R. (ed.) *Social Mobility in Europe*. Oxford: Oxford University Press, 383–410.

Breen, R. – Rottman, D. (1995): Class Analysis and Class Theory. *Sociology*, 29 (3), 453–473. http://dx.doi.org/10.1177/0038038595029003005.

Bukodi E. (1999): Osztály vagy réteg? Történeti változások, emberi tőke, karrierminták a foglalkozási osztály- és réteghelyzet vizsgálatában. *Szociológiai Szemle*, 9 (2), 28–57.

Bukodi E. (2002): Társadalmi mobilitás Magyarországon, 1983–2000. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2002*. Budapest: TÁRKI, 193–206.

Bukodi E. (2004): *Ki, mikor, kivel (nem) házasodik? Párválasztás Magyarországon*. Budapest: Századvég.

Bukodi, E (2006): Társadalmunk szerkezete különböző nézőpontokból. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi metszetek: Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Budapest: Napvilág Kiadó, 109–159.

Bukodi, E. (2010): Social stratification and cultural participation in Hungary: a post-communist pattern of consumption? In Chan, T. W. (ed.) *Social status and cultural consumption*. Cambridge: Cambridge University Press, 139–168.

Bukodi E. – Altorjai Sz. – Tallér A. (2005): *A társadalmi rétegződés aspektusai*. Budapest: KSH Népességtudományi Kutató Intézet.

Bukodi, E. – Dex, S. – Goldthorpe, J. H. (2011): The conceptualisation and measurement of occupational hierarchies: a review, a proposal and some illustrative analyses. *Quality & Quantity*, 45 (3), 623–639. http://dx.doi.org/10.1007/s11135-010-9369-x.

Bukodi, E. – Goldthorpe, J. H. (2019): *Social mobility and education in Britain: research, politics and policy*. Cambridge: Cambridge University Press. http://dx.doi.org/10.1017/9781108567404.

Bukodi, E. – Goldthorpe, J. H. (2010): Market versus Meritocracy: Hungary as a Critical Case. *European Sociological Review*, 26 (6), 655–674. http://dx.doi.org/10.1093/esr/jcp043.

Bukodi, E. – Goldthorpe, J. H. (2018): *Social Inequality and Social Mobility: Is there an Inverse Relation?* SocArXiv. http://dx.doi.org/10.31235/osf.io/jkqne.

Bukodi, E. – Goldthorpe, J. H. – Waller, L. – Kuha, J. (2015): The mobility problem in Britain: new findings from the analysis of birth cohort data. *The British Journal of Sociology*, 66 (1), 93–117. http://dx.doi.org/10.1111/1468-4446.12096.

Bukodi, E. – Paskov, M. (2020): Intergenerational Class Mobility among Men and Women in Europe: Gender Differences or Gender Similarities? *European Sociological Review*, 36 (4), 495–512. http://dx.doi.org/10.1093/esr/jcaa001.

Bukodi, E. – Paskov, M. – Nolan, B. (2020): Intergenerational Class Mobility in Europe: A New Account. *Social Forces*, 98 (3), 941–972. http://dx.doi.org/10.1093/sf/soz026.

Bukodi E. – Záhonyi M. (2004): *A társadalom rétegződése*. Budapest: KSH.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 194 2025. 11. 25. 11:05:59

Burgoon, B. – Noort, S. van – Rooduijn, M. – Underhill, G. (2018): Radical Right Populism and the Role of Positional Deprivation and Inequality. *LIS Working Papers*. Calnitsky, D. (2018) Structural and individualistic theories of poverty. *Sociology Compass*, 12 (12), e12640. http://dx.doi.org/10.1111/soc4.12640.

Ceglédi T. (2012): Reziliens életutak, avagy a hátrányok ellenére sikeresen kibontakozó iskolai karrier. *Szociológiai Szemle*, 22 (2), 85–110.

Chan, T. W. (ed.) (2010): *Social Status and Cultural Consumption*. Cambridge: Cambridge University Press. http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511712036.

Chan, T. W. (2018): Social mobility and the well-being of individuals. *The British Journal of Sociology*, 69 (1), 183–206. http://dx.doi.org/10.1111/1468-4446.12285.

Chan, T. W. – Goldthorpe, J. H. (2004): Is There a Status Order in Contemporary British Society? Evidence from the Occupational Structure of Friendship. *European Sociological Review*, 20 (5), 383–401.

Chan, T. W. – Goldthorpe, J. H. (2007): Class and Status: The Conceptual Distinction and its Empirical Relevance. *American Sociological Review*, 72 (4), 512–532. http://dx.doi.org/10.1177/000312240707200402.

Chetty, R. – Grusky, D. – Hell, M. – Hendren, N. – Manduca, R. – Narang, J. (2016): *The Fading American Dream: Trends in Absolute Income Mobility Since 1940* (No. w22910). Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research. http://dx.doi.org/10.3386/w22910.

Chetty, R. – Hendren, N. – Kline, P. – Saez, E. – Turner, N. (2014): Is the United States Still a Land of Opportunity? Recent Trends in Intergenerational Mobility. *American Economic Review*, 104 (5), 141–147. http://dx.doi.org/10.1257/aer.104.5.141.

Ciccolini, G. (2021): Left Behind Whom? Economic Status Loss and Populist Radical Right Voting. http://dx.doi.org/10.31235/osf.io/m6swx.

Clark, T. N. – Lipset, S. M. (1991): Are Social Classes Dying? *International Sociology*, 6 (4), 397–410. http://dx.doi.org/10.1177/026858091006004002.

Clifford, P. – Heath, A. F. (1993): The Political Consequences of Social Mobility. *Journal of the Royal Statistical Society*, 156 (1), 51. http://dx.doi.org/10.2307/2982860.

Cohen, J. L. – Arato, A. (1992): *Civil society and political theory*. London: MIT Press.

Collins, R. (2021): A piac lezárása és a hivatások konfliktuselmélete. *Replika*, 119–120, 37–54.

Corak, M. (2013): Income Inequality, Equality of Opportunity, and Intergenerational Mobility. *Journal of Economic Perspectives*, 27 (3), 79–102. http://dx.doi.org/10.1257/jep.27.3.79.

Crompton, R. (2008): *Class and stratification*. Cambridge: Polity Press.

Czethoffer É. – Köllő J. (2017): A relatív bérek alakulása hosszabb távon. Azonosíthatók-e hiányhelyzetekre utaló jelek? In Fazekas K. – Köllő J. (szerk.) *Munkaerőpiaci tükör 2016*. Budapest: KRTK, 126–131.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 195 2025. 11. 25. 11:05:59

Czibere, I. – Kovách, I. (2022): State Populism in Rural Hungary. *Rural Sociology*, 87 (S1), 733–757. http://dx.doi.org/10.1111/ruso.12407.

Csányi G. – Giczi J. (2018): *A foglalkozások presztízse*. Budapest: KSH.

Csigó P. (2024): Tőkespekuláció és képviseleti válság a neoliberális társadalomban. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 31–56. http://dx.doi.org/10.18030/socio.hu.2024.2.31.

Csite A. – Kovách I. (1998): Gazdasági elit: útban az osztályhatalomhoz. *Társadalmi Szemle*, 53 (4), 16–33.

Daenekindt, S. – Van Der Waal, J. – De Koster, W. (2018): Social mobility and political distrust: cults of gratitude and resentment? *Acta Politica*, 53 (2), 269–282. http://dx.doi.org/10.1057/s41269-017-0050-4.

Davis, K. – Moore, W. E. (1999): A rétegződés néhány elve. In Angelusz, R. (szerk.) *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest: Új Mandátum, 10–23.

Derndorfer, J. – Kranzinger, S. (2021): The Decline of the Middle Class: New Evidence for Europe. *Journal of Economic Issues*, 55 (4), 914–938. http://dx.doi.org/10.1080/00213624.2021.1982338.

Dés, F. (2021): Costs of social mobility in the context of intimate partner relationships. "It is really easy to be angry at someone who is in front of me and not at the system, which produces the inequalities between us". *Szociológiai Szemle*, 31 (3), 51–73. http://dx.doi.org/10.51624/SZOCSZEMLE.2021.3.3.

Drahokoupil, J. (2015): Class in Czechia: The Legacy of Stratification Research. *East European Politics and Societies*, 29 (3), 577–587. http://dx.doi.org/10.1177/0888325415599198.

Dupcsik Cs. (2009): *A magyarországi cigányság története: történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008*. Budapest: Osiris.

Durst J. – Nyírő Zs. – Bereményi Á. (2023): *A társadalmi mobilitás ára*. Budapest: Gondolat.

Durst, J. – Nyírő, Zs. – Dés, F. – Boros, J. (2022): Racial glass ceiling: The glass ceiling and the labour-market segmentation of first-in-family Roma graduates in Hungary. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 8 (2), 12–40. http://dx.doi.org/10.17356/ieejsp.v8i2.1048.

Éber M. Á. (2011): Melyik kettő? Miért kettős? A magyar szociológia kettőstársadalomelméleteinek hasznáról és káráról. *Szociológiai Szemle*, 21 (3), 4–22.

Éber M. Á. (2013): *Megkülönböztetett különbségek: A „magyar társadalom" tagolódásának és tagolásának vizsgálatához*. Budapest: ELTE Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskola.

Éber M. Á. (2016): Mostantól fogva tőlük fogtok félni! *Új Egyenlőség*, 6 (7–8), 35–38.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 196 2025. 11. 25. 11:05:59

Éber M. Á. (2020): *A csepp. A félperiférias magyar társadalom osztályszerkezete*. Budapest: Napvilág Kiadó.

Éber M. Á. (2021a): A középosztály mint akarat és képzet: A középosztály normatív és leíró koncepciójának kritikája. *Politikatudományi Szemle*, 30 (1), 129–141. http://dx.doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2021.1.129.

Éber M. Á. (2021b): Az elképzelt polgár és a valóságos tőkés: A burzsoázia diszkrét bája a rendszerváltás utáni Magyarországon. *Eszmélet*, 33 (131), 180–198.

Éber M. Á. (2021c): Sohasem voltunk középosztálybeliek: A középosztály ideológiájáról és az uralkodó osztály uralkodó gondolatairól. *Eszmélet*, 132, 126–140.

Éber M. Á. (2022): A „középosztály" eszménye és a köztes-közvetítő osztályok: Osztályhelyzetek és mozgósító ideálok a félperiférias magyar társadalomban. *Replika*, (125), 35–53. http://dx.doi.org/10.32564/125.3.

Éber M. Á. (2023a): Antonio Gramsci második kirablása: Az antikapitalizmus egyik klasszikusának újbaloldali és újjobboldali (félre)értelmezéseiről. *Eszmélet*, 35 (138), 65–88.

Éber M. Á. (2023b): Értelmiségcsere és intézményváltás – a hegemóniaépítés gyakorlata. *Új Egyenlőség*.

Éber M. Á. (2025): *Ellenhegemónia-építés – Hogyan politizálnak Antonio Gramsci követői és kisajátítói?* Budapest: Eszmélet Alapítvány.

Éber M. Á. – Gagyi Á. – Gerőcs T. – Jelinek Cs. – Pinkasz A. (2014): 1989: Szempontok a rendszerváltás globális politikai gazdaságtanához. *Fordulat*, 21 (1), 10–63.

ECB (2023): *The Household Finance and Consumption Survey Wave 2021*. Frankfurt am Main: European Central Bank.

Ehrenreich, B. – Ehrenreich, J. (2020): A professzionális-menedzseri osztály. *Eszmélet*, 32 (127–128), 249–264.

Éltető Ö. – Havasi É. (2009): A hazai jövedelemegyenlőtlenség főbb jellemzői az elmúlt fél évszázad jövedelmi felvételei alapján. *Statisztikai Szemle*, 87 (1), 6–40.

Enyedi Zs. – Benoit, K. (2011): Kritikus választás 2010. A magyar pártrendszer átrendeződése a bal-jobb dimenzióban. In Enyedi, Zs. – Szabó, A. – Tardos, R. (szerk.) *Új képlet. A 2010-es választások Magyarországon*. Budapest: DKMKA, 17–42.

Enyedi Zs. – Fábián Z. – Tardos R. (2014): Pártok és szavazók, 2002–2014. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2014*. Budapest: TÁRKI, 532–557.

Enyedi Zs. – Tardos R. (2018): A magyar választók társadalmi beágyazottsága és ideológiai tagoltsága. In Böcskei B. – Szabó A. (szerk.) *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Budapest: MTATKPTI – Napvilág Kiadó, 43–77.

Erát D. (2022): Párválasztási szokások Magyarországon. A homogámia és heterogámia alakulása 1980 és 2016 között. In Kolosi T. – Szelényi I. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2022*. Budapest: TÁRKI, 119–136.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 197 2025. 11. 25. 11:05:59

Erát D. – Huszár Á. – Füzér K. (2022): Társadalmi mobilitás és partnerszelekció. In Kolosi T. – Szelényi I. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2022*. Budapest: TÁRKI, 193–205.

Erdei F. (1997a): A magyar társadalom a két háború között. A magyar társadalomszerkezet. In Kövér Gy. (szerk.) *Magyarország társadalomtörténete I. A reformkortól az első világháborúig (Szöveggyűjtemény). 1. kötet*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 30–41.

Erdei F. (1997b): A magyar társadalom a két háború között. A történelmi nemzeti társadalom. In Gyáni G. (szerk.) *Magyarország társadalomtörténete II. 1920–1944. (Szöveggyűjtemény)*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 43–99.

Erdei F. (2010): A történelmi népi társadalom. (IV. A paraszttársadalom). *Szociológiai Szemle*, 20 (4), 12–42.

Eribon, D. (2024): *Visszatérés Reimsbe*. Budapest: Napvilág Kiadó.

Erikson, R. – Goldthorpe, J. H. (1992): *The constant flux: a study of class mobility in industrial societies*. Oxford: Oxford University Press.

Erikson, R. – Goldthorpe, J. H. – Portocarero, L. (1998): Intergenerációs osztálymobilitás és a konvergenciatézis Anglia, Franciaország és Svédország példáján. In Róbert, P. (szerk.) *A társadalmi mobilitás. Hagyományos és új megközelítések.* Budapest: Új Mandátum, 220–255.

Erőss G. (2024): A munkásosztály kriptája. Recenzió Didier Eribon Visszatérés Reimsbe c. kötetéről. *BUKSZ*, 36 (2), 112–120.

Erőss G. – Kende A. (szerk.) (2008): *Túl a szegregáción – Kategóriák burjánzása a magyar közoktatásban*. Budapest: L'Harmattan.

Esping-Andersen, G. (szerk.) (1993): *Changing classes: stratification and mobility in post-industrial societies*. London: Sage.

Eurofound (2017): *Social mobility in the EU.* LU: Publications Office. https://data.europa.eu/doi/10.2806/420671

European Commission (2022): *Education and training monitor 2022: Hungary.* Luxembourg: European Commission.EU Publications Office. Elérhető: https://data.europa.eu/doi/10.2766/321840

Eurostat (2024a): *Living conditions in Europe – income distribution and income inequality*. Luxembourg: Eurostat.

Eurostat (2024b): *Living conditions in Europe – material deprivation and economic strain*. Luxembourg: Eurostat.

Evans, G. (1992): Testing the validity of the Goldthorpe class schema. *European Sociological Review*, 8 (3), 211–232. http://dx.doi.org/10.1093/oxfordjournals.esr.a036638.

Evans, G. (2000): The Continued Significance of Class Voting. *Annual Review of Political Science*, 3, 401–417. http://dx.doi.org/10.1146/annurev.polisci.3.1.401.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 198 2025. 11. 25. 11:05:59

Evans, G. – Langsæther, P. E. (2021): The realignment of class politics and class voting. In Dalton, R. (ed.) *Oxford research encyclopedias*. Oxford: Oxford University Press.

Evans, G. – Mills, C. (1998): A Latent Class Analysis of the Criterion-Related and Construct Validity of the Goldthorpe Class Schema. *European Sociological Review*, 14 (1), 87–106. http://dx.doi.org/10.1093/oxfordjournals.esr.a018229.

Evans, G. – Mills, C. (1999): Are there classes in post-communist societies? A new approach to identifying class structure. *Sociology*, 33(1), 23–46.

Evans, G. – Tilley, J. (2017): *The new politics of class: the political exclusion of the British working class*. Oxford: Oxford University Press.

Evans, G. – Whitefield, S. (2000): Explaining the formation of electoral cleavages in post-communist democracies. In Klingemann, H. D. – Mochman, E. – Newton, K. (eds.) *Elections in Central and Eastern Europe: The First Wave.* Berlin: Edition Sigma, 36–70.

Eyal, G. – Szelényi, I. – Townsley, E. R. (1998): *Making Capitalism Without Capitalists: Class Formation and Elite Struggles in Post-communist Central Europe*. London: Verso.

Fabry, A. (2019): *The Political Economy of Hungary: From State Capitalism to Authoritarian Neoliberalism*. Cham: Palgrave.

Featherman, D. L. – Lancaster Jones, F. – Hauser, R. M. (1975): Assumptions of social mobility research in the U.S.: The case of occupational status. *Social Science Research*, 4 (4), 329–360. http://dx.doi.org/10.1016/0049-089X(75)90002-2.

Feischmidt M. – Szombati K. (2018): A szegénység kisajátítása és szimbolikus újrakeretezése: az „érdemtelenek" rasszizálása és az „érdemesek" etnicizálása. Gyöngyöspata tanulságai. *Magyar Tudomány*. http://dx.doi.org/10.1556/2065.179.2018.6.16.

Fényes H. (2009): Nemek szerinti iskolai eredményesség és a férfihátrány hipotézis. *Magyar Pedagógia*, 109 (1), 77–101.

Ferge Zs. (1969): *Társadalmunk rétegeződése: Elvek és tények*. Budapest: KJK.

Ferge Zs. (2002): Struktúra és egyenlőtlenségek a régi államszocializmusban és az újkapitalizmusban. *Szociológiai Szemle*, (4), 9–33.

Ferge Zs. (2006): Struktúra és szegénység. In Kovách I. (szerk.): *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Budapest: Napvilág Kiadó, 479–500.

Ferge Zs. (2010): *Társadalmi áramlatok és egyéni szerepek*. Budapest: Napvilág Kiadó.

Ferge Zs. (2017a): Foglalkoztatáspolitika – munkanélküliség. In *Magyar társadalom- és szociálpolitika (1990–2015)*. Budapest: Osiris, 161–187.

Ferge Zs. (2017b): *Magyar társadalom- és szociálpolitika, 1990–2015*. Budapest: Osiris.

Fiorio, C. – Jenkins, S. (2007): Regression-based inequality decomposition. United Kingdom Stata Users' Group Meetings, Stata Users Group.https://econpapers.repec.org/paper/bocusug07/03.htm.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 199 2025. 11. 25. 11:05:59

Flemmen, M. – Jarness, V. – Rosenlund, L. (2018): Social space and cultural class divisions: the forms of capital and contemporary lifestyle differentiation. *The British Journal of Sociology*, 69 (1), 124–153. http://dx.doi.org/10.1111/1468-4446.12295.

Flemmen, M. – Jarness, V. – Rosenlund, L. (2019): Class and status: on the misconstrual of the conceptual distinction and a neo-Bourdieusian alternative. *The British Journal of Sociology*, 70 (3), 816–866. http://dx.doi.org/10.1111/1468-4446.12508.

Fraser, N. (1995): From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a „Post-Socialist" Age. *New Left Review*, (I/212), 68–93.

Fraser, N. – Honneth, A. (2003): *Umverteilung oder Anerkennung? Eine politisch-philosophische Kontroverse*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Friedman, S. – Laurison, D. (2019): *The class ceiling: why it pays to be privileged*. Bristol, Chicago: Policy Press.

Friedman, S. – Laurison, D. – Macmillan, L. (2017): *Social Mobility, the Class Pay Gap and Intergenerational Worklessness: New Insights from The Labour Force Survey*. Social Mobility Commission.

Fritz T. (2021): Demokrácia a globális hálózatok szorításában. *Kommentár*, (4), 59–69.

Fukuyama, F. (1990): A történelem vége? *Világosság*, 31 (1), 9–24.

Füzér K. (2015): A bizalom társadalomelmélete és a társadalmi tőke szociológiaelmélete. *Századvég*, 78 (4), 5–16.

Füzér, K. (2022): Varieties of Entrepreneurship on Europe's Periphery: Illiberal Hungary in Historical Context. *International Journal of Sociology*, 52 (5), 325–333. http://dx.doi.org/10.1080/00207659.2022.2115672.

Gábor R. I. – Galsai P. (1981): *A „második" gazdaság: Tények és hipotézisek*. Budapest: KJK.

Gábos A. – Tátrai A. (2022): A jövedelmi szegénység kiterjedtsége és mélysége 2005 és 2020 között – eltérő küszöbértékek mentén. In Kolosi T. – Szelényi I. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2022*. Budapest: TÁRKI, 243–260.

Gábos A. – Tátrai A. – B. Kiss A. – Szivós P. (2016): Anyagi depriváció Magyarországon, 2009–2015. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2016*. Budapest: TÁRKI, 1–24.

Gagyi, Á. – Éber, M. Á. (2015): Class and Social Structure in Hungarian Sociology. *East European Politics and Societies*, 29 (3), 598–609. http://dx.doi.org/10.1177/0888325415599203.

Gerő M. – Sik E. (2022): „Már nyomni sem kell" – a morális pánikgomb (MPG) és a 2022. évi választás. In Böcskei B. – Szabó A. (szerk.) *Az állandóság változása*. Budapest: Gondolat-TK-PTI, 65–86.

Gerő M. – Szabó A. (2017): A társadalom politikai integrációja: A politikai értékcsoportok. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi integráció: az egyenlőtlenségek, az együttműkö-*

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 200 2025. 11. 25. 11:05:59

dés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban. Budapest, Szeged: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Belvedere Meridionale, 117–153.

Gerő M. – Szabó A. (2020a): A magyar társadalom politikai integrációja. In Kovách I. (szerk.) *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban*. Budapest: Argumentum Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont, 89–126.

Gerő, M – Szabó A. (2020b): Struktúra és cselekvés: A politikai integráció mechanizmusai. In Kovách I. (szerk.) *Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban*. Budapest: Argumentum Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont, 45–82.

Gerőcs T. (2021): *Magyarország függő fejlődése: függőség és felzárkózás globális történeti perspektívában*. Budapest: Napvilág Kiadó.

Gethin, A. – Martínez-Toledano, C. – Piketty, T. (2021): Brahmin Left Versus Merchant Right: Changing Political Cleavages in 21 Western Democracies, 1948–2020. *The Quarterly Journal of Economics*, 137 (1), 1–48. http://dx.doi.org/10.1093/qje/qjab036.

Giczi J. – Csányi G. (2016): A foglalkozási presztízs és mérése. In Németh Zsolt (szerk.) *A 2016. évi mikrocenzus témakörei – Háttértanulmányok a mikrocenzus programjáról és témaköreiről*. Budapest: KSH, 72–86.

Goldberg, A. C. (2020): The evolution of cleavage voting in four Western countries: Structural, behavioural or political dealignment? *European Journal of Political Re(le) arch*, 59 (1), 68–90. http://dx.doi.org/10.1111/1475-6765.12336.

Goldthorpe, J. (2012): Back to Class and Status: Or Why a Sociological View of Social Inequality Should Be Reasserted. *Revista Española de Investigaciones Sociológicas (REIS)*, 137 (1), 201–215. http://dx.doi.org/10.5477/cis/reis.137.201.

Goldthorpe, J. H. (2007): Social Class and the Differentiation of Employment Contracts. In *On Sociology. Illustration and Retrospect. Vol. 2*. Redwood City: Stanford University Press, 101–124.

Goldthorpe, J. H. (2010): Analysing Social Inequality: A Critique of Two Recent Contributions from Economics and Epidemiology. *European Sociological Review*, 26 (6), 731–744. http://dx.doi.org/10.1093/esr/jcp046.

Goldthorpe, J. H. (2013): Understanding – and Misunderstanding – Social Mobility in Britain: The Entry of the Economists, the Confusion of Politicians and the Limits of Educational Policy. *Journal of Social Policy*, 42 (3), 431–450. http://dx.doi.org/10.1017/S004727941300024X.

Goldthorpe, J. H. (2016): Social class mobility in modern Britain: changing structure, constant process. *Journal of the British Academy*, 4, 89–111. http://dx.doi.org/10.5871/jba/004.089.

Goldthorpe, J. H. – Hope, K. (1974): *The social grading of occupations: a new approach and scale*. Oxford: Clarendon Press.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 201 2025. 11. 25. 11:05:59

Goldthorpe, J. H.– Lockwood, D. – Bechhofer, F. – Platt, J. (1975): *The affluent worker in the class structure*. London: Cambridge University Press.

Goldthorpe, J. H. – Marshall, G. (1992): The Promising Future of Class Analysis: A Response to Recent Critiques. *Sociology*, 26 (3), 381–400. http://dx.doi.org/10.1177/0038038592026003002.

Goldthorpe, J. – McKnight, A. (2004): *The economic basis of social class* (No. 80). London: Centre for Analysis of Social Exclusion.

Gouldner, A. W. (1979): *The future of intellectuals and the rise of the new class: a frame of reference, theses, conjectures, arguments, and an historical perspective on the role of intellectuals and intelligentsia in the international class contest of the modern era*. New York: Seabury Press.

Granovetter, M. (1991): A gyenge kötések ereje. In Angelusz, R. – Tardos, R. (szerk.) *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest: Magyar Közvéleménykutató Intézet, 371–400.

Grusky, D. (2005): Foundations of a neo-Durkheimian class analysis. In Wright, E. O. (ed.) *Approaches to Class Analysis*. Cambridge University Press, 51–81.

Gugushvili, A. (2017): Change or continuity? Intergenerational social mobility and post-communist transition. *Research in Social Stratification and Mobility*, 52, 59–71. http://dx.doi.org/10.1016/j.rssm.2017.10.004.

Gyáni G. (1998): Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban. In Gyáni G. – Kövér Gy.: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest: Osiris.

Gyáni G. (1999): Polgárosodás és a honi polgárság múltja. *Korunk*, III (10), 941–956.

Gyáni G. (2011): Huszadik századi magyar társadalmak. In Kovács Kiss, G. – Romsics, I. (szerk.) *A mi 20. századunk*. Kolozsvár: Komp-Press Kiadó-Korunk, 51–100.

György L. (2024): *A középosztály forradalma. Meritokratikus stratégia a 21. századra*. Budapest: György László szerzői kiadása.

György L. – Horváth G. – Molnár D. (2024): Meritokratikus gazdaságpolitikák a középosztályosodás szolgálatában. *Pénzügyi Szemle*, 70 (1), 9–28. http://dx.doi.org/10.35551/PFQ_2024_1_1.

Habermas, J. (1991): Mit jelent a szocializmus ma? A „helyrehozó" forradalom és a baloldali gondolkodás megújulásának szükségessége. *Világosság*, 32 (2), 104–117.

Habermas, J. (2005): *Megismerés és érdek*. Pécs: Jelenkor.

Hadas M. (1990): Marxizmus és makroszociológia: Kritikai adalékok két évtized hazai struktúrakutatásaihoz. *Replika*, 1, 3–15.

Hajdu G. – Huszár Á. – Kristóf L. (2019): Mobilitás és társadalmi integráció. *Socio.hu*, 42–61. http://dx.doi.org/10.18030/socio.hu.2019.4.42.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 202 2025. 11. 25. 11:06:00

Halmos K. (2010): A történelmi népi társadalom. A magyar társadalom a két háború között című tanulmány negyedik része. *Szociológiai Szemle*, 20 (4), 4–11.

Hankiss E. (1989): *Kelet-európai alternatívák*. Budapest: KJK.

Hann, C. (2018): Moral(ity and) Economy: Work, Workfare, and Fairness in Provincial Hungary. *European Journal of Sociology / Archives Européennes de Sociologie*, 59 (2), 225–254. http://dx.doi.org/10.1017/S000397561700056X.

Harcsa I. (2020): Kérdések és kételyek a normatív társadalmi modell(ek) kapcsán: Középrétegek többféle megközelítésben (Vitairat). *Politikatudományi Szemle*, 29 (3), 131–152. http://dx.doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2020.3.131.

Harcsa I. (2021a): A társadalmi tagolódás sémájának újragondolása. A tagolódás rendszereken átívelő trendjei: Az Andorka-séma nyomdokain. *Replika*, (121–122), 251–275. http://dx.doi.org/10.32564/121-122.15.

Harcsa I. (2021b): Az intergenerációs mobilitás és az életkörülmények közötti kapcsolat: Kételyek a párhuzamos megközelítés tükrében. *Replika*, (123), 163–188. http://dx.doi.org/10.32564/123.6.

Harcsa I. (2022): Társadalmi rétegek polarizálódása és heterogénebbé válása, a „nagyszerkezet" beállásával. Dilemmák az utóbbi két évtized kutatásai alapján. *Metszetek*, 11 (2), 62–88. http://dx.doi.org/10.18392/metsz/2022/2/4.

Harcsa I. (2023): Társadalomképek és tagolódás a hosszú idősorok tükrében (1920–2016): Párhuzamos megközelítések a rétegződéskutatásban. *Replika*, (128), 139–165. http://dx.doi.org/10.32564/128.9.

Harcsa I. – Kulcsár R. (1986): *Társadalmi mobilitás és presztízs*. Budapest: KSH.

Havasi, É. (2002): Szegénység és társadalmi kirekesztettség a mai Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 12 (4), 51–71.

Havasi É. (2015): A magyarországi létminimum-számítás korszakai nemzetközi összehasonlításban. *Statisztikai Szemle*, 93 (10), 885–916.

Hertel, F. R. – Groh-Samberg, O. (2019): The Relation between Inequality and Intergenerational Class Mobility in 39 Countries. *American Sociological Review*, 84 (6), 1099–1133. http://dx.doi.org/10.1177/0003122419885094.

Honneth, A. (1997): *Elismerés és megvetés: tanulmányok a kritikai társadalomelmélet köréből*. Pécs: Jelenkor.

Honneth, A. (2009): Munka és elismerés. Kísérlet egy újrameghatározásra. *Replika*, (68), 125–140.

Honneth, A. (2011): *Das Recht der Freiheit: Grundriss einer demokratischen Sittlichkeit*. Berlin: Suhrkamp.

Honneth, A. (2021): *Kampf um Anerkennung: zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte; mit einem neuen Nachwort*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 203 2025. 11. 25. 11:06:00

Horkheimer, M. (1976): Hagyományos és kritikai elmélet. In Papp Zs. (szerk.) *Tény, érték, ideológia*. Budapest: Gondolat, 43–116.

Houle, C. (2019): Social Mobility and Political Instability. *Journal of Conflict Resolution*, 63 (1), 85–111. http://dx.doi.org/10.1177/0022002717723434.

Hradil, S. (1987): *Sozialstrukturanalyse in einer fortgeschrittenen Gesellschaft*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Huszár Á. (2011): Társadalmi rétegződés és az egyenlőtlenségek igazolása. Sérülékeny csoportok a magyar társadalomban. *Szociológiai Szemle*, 21 (3), 107–124.

Huszár Á. (2012): Osztályegyenlőtlenségek. Az egyenlőtlenségek ábrázolása Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 22 (2), 4–26.

Huszár Á. (2013a): Foglalkozási osztályszerkezet (I.) – Elméletek, modellek. *Statisztikai Szemle*, 91 (1), 31–56.

Huszár Á. (2013b): Foglalkozási osztályszerkezet (II.) – Az osztályozás problémái. *Statisztikai Szemle*, 91 (2), 117–131.

Huszár Á. (2013c): Foglalkozási osztályszerkezet (III.) – Egy normatív-funkcionalista osztálymodell vázlata. *Statisztikai Szemle*, 91 (7), 718–744.

Huszár Á. (2014): Osztály és elismerés. A magyar társadalom elismerési viszonyairól. *Replika*, 88, 81–109.

Huszár Á.(szerk.) (2015): *A társadalom rétegződése*. Budapest: KSH.

Huszár Á. (2016a): Adaptált amerikai vagy policy-orientált? Hozzászólás a létminimum-vitához. *Esély*, 24 (5), 89–101.

Huszár Á. (2016b): Osztályelemzés és társadalomkritika – válasz a bírálóimnak. *Szociológiai Szemle*, 26 (1), 96–120.

Huszár Á. (2019): Osztálytársadalom-e a magyar társadalom? *Szociológiai Szemle*, 29 (4), 4–32. http://dx.doi.org/10.51624/SzocSzemle.2019.4.1.

Huszár Á. (2022a): A Fidesz-támogatók előre mennek, az ellenzékiek meg hátra? Osztályszavazás Magyarországon. In Böcskei B. – Szabó A. (szerk.) *Az állandóság változása. Parlamenti választás 2022*. Budapest: Gondolat–TK-PTI, 87–111.

Huszár Á. (2022b): Létminimum és osztályelemzés. *Replika*, (125), 69–82. http://dx.doi.org/10.32564/125.5.

Huszár Á. (2022c): Osztályszerkezet és jövedelemeloszlás Magyarországon 1982 és 2019 között. In Kolosi, T. – Szelényi, I. – Tóth, I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2022.* Budapest: TÁRKI, 159–173.

Huszár Á. – Balogh K. – Győri Á. (2020): A társadalmi mobilitás egyenlőtlensége a nők és a férfiak között: Közeledés vagy távolodás? In Kovách I. (szerk.) *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban*. Budapest: Argumentum Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont, 35–57.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 204 2025. 11. 25. 11:06:00

Huszár, Á. – Balogh, K. – Győri, Á. (2022): Educational mobility at the top and the bottom of the social structure in Hungary. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 8 (2), 138–155. http://dx.doi.org/10.17356/ieejsp.v8i2.858.

Huszár Á. – Berger V. (2020): Az új középosztály? *Politikatudományi Szemle*, 29 (2), 71–99. http://dx.doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2020.2.71.

Huszár, Á. – Győri, Á. – Balogh, K. (2023): Resistance to Change: Intergenerational Class Mobility in Hungary, 1973–2018. *Sociological Research Online*, 28 (3), 838–857. http://dx.doi.org/10.1177/13607804221084727.

Huszár Á. – Hajdu G. (2024): Mennyire kifizetődő privilegizált családba születni a mai Magyarországon? Az egyenlőtlenségek újratermelődése az 1980-as években és ma. In Kovách I. (szerk.) *Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás. A magyar társadalom a 2020-as évek elején. 1. kötet*. Budapest: HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, 151–194.

Huszár Á. – Hajdu G. – Sik E. – Nagy R. K. (2023): A presztízs és forrásai – új magyar foglalkozási skálák. *Statisztikai Szemle*, 101 (1), 5–29. http://dx.doi.org/10.20311/stat2023.01.hu0005.

Huszár Á. – Záhonyi M. (2018a): *A foglalkozási szerkezet változása és jellemzői Magyarországon*. Budapest: KSH.

Huszár Á. – Záhonyi M. (2018b): A szubjektív mobilitás változása Magyarországon. *Demográfia*, 61 (1). http://dx.doi.org/10.21543/Dem.61.1.1.

Huszár Á. – Záhonyi M. (2018c): Egyenlőtlenség és társadalmi mobilitás. *Esély*, 29 (5), 25–47.

Illéssy M. – Huszár Á. – Csizmadia P. (2020): Rugalmasság biztonság nélkül. Munkaerőpiaci integrációs mechanizmusok Magyarországon a 2010-es években. In Kovách I. (szerk.) *Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban*. Budapest: Argumentum Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont, 233–266.

Jackson, M. – Evans, G. (2017): Rebuilding Walls: Market Transition and Social Mobility in the Post-Socialist Societies of Europe. *Sociological Science*, 4, 54–79. http://dx.doi.org/10.15195/v4.a3.

Jacobs, A. M. – Kayser, M. A. (2025): Downward Mobility and Far-Right Party Support: Broad Evidence. *Comparative Political Studies*, 00104140251349663. http://dx.doi.org/10.1177/00104140251349663.

Kalb, D. (2011): Introduction. Headlines of Nation, Subtexts of Class: Working-Class Populism and the Return of the Repressed in Neoliberal Europe. In Kalb, D. – Halmai, G. (eds.) *Headlines of Nation, Subtexts of Class: Working-Class Populism and the Return of the Repressed in Neoliberal Europe*. New York: Berghahn Books, 1–36.

Kalb, D. (2014): Class. The Urban Commons and the Empty Sign of „The Middle Class" in the Twenty-First Century. In Nonini, D. M. (ed.) *A Companion to Urban Anthropology*. Oxford: Wiley, 155–176.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 205 2025. 11. 25. 11:06:00

Kalb, D. (2018): Upscaling Illiberalism: Class, Contradiction, and the Rise and Rise of the Populist Right in Post-socialist Central Europe. *Fudan Journal of the Humanities and Social Sciences*, 11 (3), 303–321. http://dx.doi.org/10.1007/s40647-018-0221-3.

Kalb, D. – Halmai, G. (eds.) (2011): *Headlines of nation, subtexts of class: working-class populism and the return of the repressed in neoliberal Europe*. New York: Berghahn Books.

Kapitány B. – Spéder Zs. (2004): *Szegénység és depriváció. Társadalmi összefüggések nyomában*. Budapest: NKI.

Katrňák, T. – Fónadová, L. (2014): Return to and Departure from Social Origin: Trends in Social Fluidity in the Czech Republic between 1990 and 2011. *Sociológia – Slovak Sociological Review*, 46 (6), 655–685.

Katrňák, T. – Fučík, P. – Luijkx, R. (2012): The relationship between educational homogamy and educational mobility in 29 European countries. *International Sociology*, 27 (4), 551–573. http://dx.doi.org/10.1177/0268580911423061.

Kincses Gy. (2024): Kettészakad a magyar egészségügy – mi az, ami ezt megállíthatja? *portfolio.hu*.

King, L. P. – Szelényi, I. (2004): *Theories of the New Class: Intellectuals and Power*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Kmetty, Z. – Koltai, J. (2015): Measuring social networks – theoretical and practical dilemmas and possibilities. *socio.hu*, 2015 (4), 34–49. http://dx.doi.org/10.18030/socio.hu.2015.4.34.

Kmetty Z. – Koltai J. (2018): Társadalmi mobilitás – kapcsolathálózati megközelítésben. In Kolosi, T. – Tóth, I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2018*. Budapest: TÁRKI, 47–63.

Kmetty, Z. – Tardos, R. – Albert, F. – Dávid, B. (2018): Mapping social milieus and cohesion patterns between 1997 and 2014. Exploiting the potential of the occupational position generator. *Social Networks*, 55, 116–129. http://dx.doi.org/10.1016/j.socnet.2018.05.007.

Knutsen, O. (2011): Strukturális hatások, társadalmi koalíciók és pártválasztás Magyarországon. In Tardos R. – Enyedi Zs. – Szabó A. (szerk.) *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Budapest: DKMKA, 119–157.

Knutsen, O. (2013): Social structure, social coalitions and party choice in Hungary. *Communist and Post-Communist Studies*, 46 (1), 25–38. http://dx.doi.org/10.1016/j.postcomstud.2012.12.003.

Kolosi T. (1974): *Társadalmi struktúra és szocializmus*. Budapest: Kossuth.

Kolosi T. (1987): *Tagolt társadalom: struktúra, rétegződés, egyenlőtlenség Magyarországon*. Gondolat.

Kolosi T. (1991): A „reális" szocializmus összeomlásának társadalmi okai. *Valóság*, (9), 11–16.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 206 2025. 11. 25. 11:06:00

Kolosi T. (2000): *A terhes babapiskóta*. Budapest: Osiris.

Kolosi T. (2016): Strukturális torzulások a magyar társadalomban. *Magyar Tudomány*, (8), 902–907.

Kolosi T. – Dencső B. (2006): Osztálytársadalom? In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2006*. Budapest: TÁRKI, 19–41.

Kolosi T. – Fábián Z. (2016): Vagyoneloszlás Magyarországon. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2016*. Budapest: TÁRKI, 98–112.

Kolosi T. – Keller T. (2010): Kikristályosodó társadalomszerkezet. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2010*. Budapest: TÁRKI, 105–138.

Kolosi T. – Pósch K. (2014): Osztály és társadalomkép. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2014*. Budapest: TÁRKI, 139–156.

Kolosi T. – Róbert P. (2004): A magyar társadalom szerkezeti átalakulásának és mobilitásának fő folyamatai a rendszerváltás óta. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2004*. Budapest: TÁRKI, 48–74.

Kolosi T. – Sági M. (1996): Rendszerváltás és társadalomszerkezet. In Kolosi T. – Andorka R. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 1996*. Budapest: TÁRKI.

Kolosi T. – Sági M. (1997): Az új tőkésosztály önképe, társadalmi megítélése. In Hankiss E. – Matkó I. (szerk.) *A tulajdon kötelez. Az új tőkésosztály társadalmi szerepéről*. Budapest: Figyelő, 61–88.

Kolosi T. – Szelényi I. (2010): *Hogyan legyünk milliárdosok? avagy, A neoliberális etika és a posztkommunista kapitalizmus szelleme*. Budapest: Corvina.

Komolafe C. – Csordás G. – Dávid B. (2023): Roma – nem roma interetnikus párkapcsolatok és identitás. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 78 (1), 23–42. http://dx.doi.org/10.1556/0016.2022.00041.

Konrád Gy. – Szelényi I. (1989): *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Budapest: Gondolat.

Kornai J. (2017): *Látlelet*. Budapest: HVG.

Kovách I. (2006): Paradigmaváltás, társadalmi szerkezet és egyenlőtlenség. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi metszetek: Hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség. Szociológiai tanulmányok*. Budapest: Napvilág Kiadó, 11–18.

Kovách I. (2011): A gazdasági elitcsoportok és vállalataik. In Kovách I. (szerk.) *Elitek a válság korában – Magyarországi elitek, kisebbségi magyar elitek*. Budapest: Argumentum Kiadó, 207–230.

Kovách I. (2017): Fogalmak és megközelítések. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest, Szeged: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Belvedere Meridionale, 7–20.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 207 2025. 11. 25. 11:06:00

Kovách I. (2024): Egyenlőtlenség és integráció: Foglalkozási osztályok, integrációs rétegek, polgárosodás csoportok, fragmensek. In Kovách I. (szerk.) *Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás. A magyar társadalom a 2020-as évek elején. 1. kötet*. Budapest: HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, 11–40.

Kovách I. – Szabó A. – Hajdu G. – Kristóf L. – Gerő M. (2018): Az integrációs modell érvényessége. *Szociológiai Szemle*, 28 (3), 22–42. http://dx.doi.org/10.51624/SzocSzemle.2018.3.2.

Kovách I. – Hajdu G. – Gerő M. – Kristóf L. – Szabó A. (2016): A magyar társadalom integrációs és rétegződésmodelljei. *Szociológiai Szemle*, 26 (3), 4–27.

Kovách I. – Hajdu G. – Gerő M. – Kristóf L. – Szabó A. (2017): Az integrációs modell. In Kovách, I. (szerk.) *Társadalmi integráció: az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest, Szeged: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Belvedere Meridionale, 21–48.

Kovách I. – Kuczi T. – Jókuthy E. (2006): Az osztályok, a társadalmi struktúra és rétegződés kutatásának állapotáról és megújításának a szükségességéről. In Kovách, I. (szerk.) *Társadalmi metszetek: Hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség. Szociológiai tanulmányok*. Budapest: Napvilág Kiadó, 19–39.

Kovách I. – Szabó A. (2024): Polgárosodás a 2020-as években. In Kovách I. (szerk.) *Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás: A magyar társadalom a 2020-as évek elején. 2. kötet*. Budapest: HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, 29–72.

Kovai, C. (2020): Constraints on "Free Choice": The Role of Marriage in a Hungarian Romungro Community. *Martor. The Museum of the Romanian Peasant Anthropology Review*, 25, 133–150. http://dx.doi.org/10.57225/martor.2020.25.08.

Kovai C. – Puskás F. (2023): Munkaerő-tartaléksereg, felesleges népesség, prekariátus? „Ötletek" a magyarországi cigányság osztályhelyzetének értelmezéséhez. *Korall. Társadalomtörténeti folyóirat*, 24 (92), 80–107. http://dx.doi.org/10.52656/KORALL.2023.02.004.

Kovai C. – Vigvári A. (2020): Befejezetlen proletarizáció? A vidéki munkaerő-tartaléksereg Magyarországon a 2008-as válságot követően. *Tér és Társadalom*, 34 (3), 68–89. http://dx.doi.org/10.17649/TET.34.3.3284.

Kovai C. – Vigvári A. – Huszár Á. (2025): Kisvárosi osztály és etnikai viszonyok változásai 2015 után. *(Előkészületben.)*

Kováts, E. (2022): Only ! know my gender: The individualist turn in gender theory and politics, and the right-wing opposition. *Intersections*, 8 (1), 110–127. http://dx.doi.org/10.17356/ieejsp.v8i1.448.

Köllő J. (2021): Változás a foglalkoztatás mérésében 2021-ben. In Fazekas K. – Kónya I. – Krekó J. (szerk.) *Munkaerőpiaci tükör 2020*. Budapest: KRTK, 71–72.

Kömüves D. (2022): Az „osztály halála" Tamás Gáspár Miklós és az értékkritikai iskola szemléletének tükrében. *Replika*, (125), 11–33. http://dx.doi.org/10.32564/125.2.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 208 2025. 11. 25. 11:06:00

Körösényi A. (2015): A magyar demokrácia három szakasza és az Orbán-rezsim. In A *magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest: Osiris, 401–422.

Kövér Gy. (1998): Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In Gyáni G. – Kövér Gy.: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest: Osiris,.

Kövér Gy. (2023): Egy elveszettnek hitt könyv nyomában: Erdei Ferenc: A magyar társadalom története a két világháború között. *Aetas*, 38 (2), 149–161. http://dx.doi.org/10.14232/aetas.2023.2.149-161.

Kreckel, R. (2004): *Politische Soziologie der sozialen Ungleichheit*. Frankfurt am Main: Campus.

Krekó J. – Erős H. – Greskovics B. – Hajnal Á. – Scharle Á. (2022): *A magyar adórendszer újraelosztási hatásai*. Budapest: KRTK.

Krekó, J. – Tóth, G. Cs. (2024): The role of capital income in the Hungarian income distribution from 2007 to 2021. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 10 (3), 199–220. http://dx.doi.org/10.17356/ieejsp.v10i3.1295.

Krekó J. – Tóth G. Cs. (2023): A személyi tőkejövedelmek jellemzői és a jövedelemeloszlásban betöltött szerepük 2007 és 2021 között. In Szabó-Morvai Á. – Pető R. (szerk.) *Munkaerőpiaci tükör 2022. Társadalmi egyenlőtlenség és mobilitás*. Budapest: HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Közgazdaságtudományi Intézet, 135–144.

Kristóf L. (2021): *Kultúrcsaták: kulturális elit és politika a mai Magyarországon*. Budapest: Gondolat Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont.

Kristóf L. – Kmetty Z. (2019): Szereti ön Vivaldit? Zenei ízlés és társadalmi státusz. *Szociológiai Szemle*, 29 (2), 49–67. http://dx.doi.org/10.51624/SzocSzemle.2019.2.3.

Krueger, A. B. (2012): *The Rise and Consequences of Inequality in the United States*. Washington: Council of Economic Advisers.

KSH (2023a): *Fenntartható fejlődési célok*. Budapest: KSH.

KSH (2023b): *Helyzetkép, 2022 – A háztartások életszínvonala*. Budapest: KSH.

KSH (2023c): *Népszámlálás 2022. Végleges adatok. A népesség főbb jellemzői (országos és területi adatok)*. Budapest: KSH.

KSH (2024): *Helyzetkép, 2023 – A háztartások életszínvonala*. Budapest: KSH.

Kulcsár R. (1985): Az első magyar országos presztízsvizsgálat eredményei. *Statisztikai Szemle*, 63 (11), 1115–1126.

Kulcsár R. (1990): A foglalkozások presztízse. *Statisztikai Szemle*, 68 (8–9), 651–658.

Ladányi J. – Szelényi I. (2004): *A kirekesztettség változó formái: közép- és délkelet-európai romák történeti összehasonlító szociológiai vizsgálata*. Budapest: Napvilág Kiadó.

Laki L. (2006): Rendszerváltások Magyarországon. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Budapest: Napvilág Kiadó, 39–78.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 209 2025. 11. 25. 11:06:00

Laki L. (2020): *A rendszerváltás, avagy a „nagy átalakulás”*. Budapest: Napvilág Kiadó.

Laki M. – Szalai J. (2004): *Vállalkozók vagy polgárok? A nagyvállalkozók gazdasági és társadalmi helyzetének ambivalenciái az ezredforduló Magyarországán*. Budapest: Osiris.

Laurison, D. – Friedman, S. (2016): The Class Pay Gap in Higher Professional and Managerial Occupations. *American Sociological Review*, 81 (4), 668–695. http://dx.doi.org/10.1177/0003122416653602.

Laurison, D. – Friedman, S. (2024): The Class Ceiling in the United States: Class-Origin Pay Penalties in Higher Professional and Managerial Occupations. *Social Forces*, 103 (1), 22–44. http://dx.doi.org/10.1093/sf/soae025.

Léderer P. (1977): *A foglalkozások presztízse. Tanulmányok*. Budapest: Gondolat.

Lengyel Gy. – Róbert P. (2000): A középosztály Közép- és Kelet-Európában: elméleti és történelmi megfontolások. In Spéder Zs. – Tóth P. P. (szerk.) *Emberi viszonyok. Cseh-Szombathy László tiszteletére*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég, 181–196.

Lengyel, Gy. – Róbert, P. (2003): Middle Classes in the Making in Central and Eastern Europe. In Mikhalev, V. (ed.) *Inequality and Social Structure During the Transition*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 99–132.

Lenski, G. E. (1952): American Social Classes: Statistical Strata or Social Groups. *American Journal of Sociology*, 58 (2), 139–144. http://dx.doi.org/10.1086/221112.

Lenski, G. E. (1954): Status Crystallization: A Non-Vertical Dimension of Social Status. *American Sociological Review*, 19 (4), 405. http://dx.doi.org/10.2307/2087459.

Lenski, G. E. (1997): Hatalom és privilégium. Elmélet a társadalmi rétegződésről. In Angelusz, R. (szerk.) *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Új Mandátum, 302–340.

Leopold L. (1987): *A presztízs*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.

Leopold L. (1997): Színlelt kapitalizmus. In Kövér Gy. (szerk.) *Magyarország társadalomtörténete I. A reformkortól az első világháborúig (Szöveggyűjtemény). 1. kötet*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 11–29.

Lindner, A. – Novokmet, F. – Piketty, T. – Zawisza, T. (2021): Political Conflict, Social Inequality, and Electoral Cleavages in the Czech Republic, Hungary, and Poland, 1990–2018. In Gethin, A. – Martínez-Toledano – Piketty, T. (eds.) *Political Cleavages and Social Inequalities. A Study of Fifty Democracies, 1948–2020*. Cambridge: Harvard University Press, 287–310.

Linton, R. (1997): Státus és szerep. In Bohannan, P. – Glazer, M. (szerk.) *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest: Panem, 267–292.

Lipset, S. M. (1995): *Homo politicus: a politika társadalmi alapjai*. Budapest: Osiris.

Liu, L. (2023): Re-Embedding and Disembedding in Post-Socialist Hungary: An Analysis of Orbanism from a Polanyian Perspective. *Forum for Social Economics*, 52 (3), 255–269. http://dx.doi.org/10.1080/07360932.2022.2031248.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 210 2025. 11. 25. 11:06:00

Lőrincz B. – Antal-Fekete E. (2022): Oktatási egyenlőtlenségek, iskolai mobilitás és az oktatási rendszer átalakulása Magyarországon az 1980-as évektől napjainkig. In Kolosi T. – Szelényi I. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2022*. Budapest: TÁRKI, 207–223.

Luijkx, R. – Róbert, P. – De Graaf, P. M. – Ganzeboom, H. B. G. (1995): A származástól a teljesítményig: A státuszmegszerzés folyamata magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 5 (4), 3–27.

Magyar B. – Madlovics B. (2021): *A posztkommunista rendszerek anatómiája: egy fogalmi keret*. Budapest: Noran Libro.

Magyar B. – Madlovics B. (2022a): Magyarország a posztkommunista rendszerek világában, 1. rész. *Mozgó Világ*, 48 (1), 18–46.

Magyar B. – Madlovics B. (2022b): Magyarország a posztkommunista rendszerek világában, 2. rész. *Mozgó Világ*, 48 (2), 18–40.

Mannheim, K. (1996): *Ideológia és utópia*. Budapest: Atlantisz.

Manza, J. (1992): Classes, Status Groups, and Social Closure. A Critique of Neo-Weberian Social Theory. *Current Perspectives in Social Theory*, 12, 275–302.

Mareeva, S. – Slobodenyuk, E. – Anikin, V. (2022): Support for reducing inequality in the new Russia: Does social mobility matter? *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 8 (2), 175–196. http://dx.doi.org/10.17356/ieejsp.v8i2.782.

Marshall, G. – Swift, A. – Roberts, S. (2000): *Against the odds? social class and social justice in industrial societies*. Oxford: Clarendon Press.

Marx, K. (1967): *A tőke. 1. kötet. A politikai gazdaságtan bírálata*. Budapest: Helikon.

Marx, K. (1970): *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*. Budapest: Kossuth.

Marx, K. (1977): *A gothai program kritikája*. Budapest: Kossuth.

Marx, K. – Engels, F. (1974): *A német ideológia*. Budapest: Magyar Helikon.

Marx, K. – Engels, F. (1975): A Kommunista Párt kiáltványa. In *Marx és Engels válogatott művei. 1. kötet*. Budapest: Kossuth, 137–164.

McNeil, A. – Haberstroh, C. (2023): Intergenerational social mobility and the Brexit vote: How social origins and destinations divide Britain. *European Journal of Political Research*, 62 (2), 612–632. http://dx.doi.org/10.1111/1475-6765.12526.

Medgyesi M. (2022): A generációk közötti transzferek hatása a vagyonfelhalmozásra Magyarországon nemzetközi összehasonlításban. In Kolosi T. – Szelényi I. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2022*. Budapest: TÁRKI, 175–191.

Meron, M. – Amar, M. – Laurent-Zuani, A. C. – Holy, D. – Erhartova, J. – Lindner, E. – Záhonyi, M. – Váradi, R. – Huszár, Á. (2014): *Final Report of the ESSnet on the harmonisation and implementation of a European socio-economic classification: European Socio-economic Groups (ESeG)*. Luxembourg: Eurostat.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 211 2025. 11. 25. 11:06:00

Mihályi, P. – Szelényi, I. (2019): *Rent-Seekers, Profits, Wages and Inequality: The Top 20%*. Cham: Springer International Publishing. http://dx.doi.org/10.1007/978-3-030-03846-5.

Milanovic, B. (2016): *Global Inequality: A New Approach for the Age of Globalization*. Cambridge: Harvard University Press. Mills, C. (2014) The Great British Class Fiasco: A Comment on Savage et al. *Sociology*, 48 (3), 437–444. http://dx.doi.org/10.1177/0038038513519880.

MNB (2019): *Miből élünk? A 2017-es háztartási vagyonfelmérés első eredményeinek bemutatása*. Budapest: MNB.

MNB (2022): *Miből élünk? A 2020-as háztartási vagyonfelmérés első eredményeinek bemutatása*. Budapest: MNB.Morcsányi, G. – Tóth, I. Gy. (2016) *A magyar polgár*. Budapest: TÁRKI.

Murphy, R. (1984): The Structure of Closure: A Critique and Development of the Theories of Weber, Collins, and Parkin. *The British Journal of Sociology*, 35 (4), 547. http://dx.doi.org/10.2307/590434.

Murphy, R. (1986): The Concept of Class in Closure Theory: Learning from Rather than Falling into the Problems Encountered by Neo-Marxism. *Sociology*, 20 (2), 247–264. http://dx.doi.org/10.1177/0038038586020002006.

Musílek, K. – Katrňák, T. (2015): The Notion of Social Class in Czech Political Discourse. *Czech Sociological Review*, 51 (3), 387–416. http://dx.doi.org/10.13060/00380288.2015.51.3.184.

Németh, K. (2022): Cosmopolitans in a farmhouse: Return migration and the adaptation of habitus through the lens of a homemaking process. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 8 (2), 100–119. http://dx.doi.org/10.17356/ieejsp.v8i2.840.

Németh R. (2006): A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon a rendszerváltás folyamán. *Szociológiai Szemle*, 16 (19–35).

Nieuwbeerta, P. (2000): The Effects of Class Mobility on Class Voting in Post-War Western Industrialized Countries. *European Sociological Review*, 16 (4), 327–348. http://dx.doi.org/10.1093/esr/16.4.327.

Nisbet, R. A. (1959): The Decline and Fall of Social Class. *The Pacific Sociological Review*, 2 (1), 11–17. http://dx.doi.org/10.2307/1388331.

OECD (2018): *A Broken Social Elevator? How to Promote Social Mobility*. OECD. http://dx.doi.org/10.1787/9789264301085-en.

OECD (2019): *Under Pressure: The Squeezed Middle Class*. OECD. http://dx.doi.org/10.1787/689afed1-en.

OECD (2023): *PISA 2022 Results (Volume I): The State of Learning and Equity in Education*. OECD. http://dx.doi.org/10.1787/53f23881-en.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 212 2025. 11. 25. 11:06:00

Oesch, D. (2006): Coming to Grips with a Changing Class Structure: An Analysis of Employment Stratification in Britain, Germany, Sweden and Switzerland. *International Sociology*, 21 (2), 263–288. http://dx.doi.org/10.1177/0268580906061379.

Offe, C. (1970): *Leistungsprinzip und industrielle Arbeit: Mechanismen der Statusverteilung in Arbeitsorganisationen der industriellen Leistungsgesellschaft*. Frankfurt am Main: Europäische Verlagsanstalt.

Ost, D. (2015a): Class after Communism: Introduction to the Special Issue. *East European Politics and Societies*, 29 (3), 543–564. http://dx.doi.org/10.1177/0888325415602057.

Ost, D. (2015b): Stuck in the Past and the Future: Class Analysis in Postcommunist Poland. *East European Politics and Societies*, 29 (3), 610–624. http://dx.doi.org/10.1177/0888325415602058.

Pakulski, J. – Waters, M. (1997): The Death of Class. *Capital & Class*, 21 (2), 192–193. http://dx.doi.org/10.1177/030981689706200114.

Parkin, F. (2013): A társadalmi elzárkózás stratégiái az osztályok kialakulásában. In Angelusz R. – Gecser O. – Éber M. Á. (szerk.) *Társadalmi rétegződés olvasókönyv*. Budapest: ELTE Társadalomtudományi Kar, 91–100.

Parsons, T. (1940): An Analytical Approach to the Theory of Social Stratification. *American Journal of Sociology*, 45 (6), 841–862. http://dx.doi.org/10.1086/218489.

Parsons, T. (1970): Equality and Inequality in Modern Society, or Social Stratification Revisited. *Sociological Inquiry*, 40 (2), 13–72. http://dx.doi.org/10.1111/j.1475-682X.1970.tb01002.x.

Parsons, T. (1997): A társadalmi rétegződés elméletének átdolgozott analitikus megközelítése. In Angelusz, R. (szerk.) *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest: Új Mandátum, 80–135.

Péli G. (2021): Mozgó törésvonalak a magyar politikai térben: Hogyan lett a két ellenzékből egy a választói térelmélet szerint? *Politikatudományi Szemle*, 30 (3), 7–24. http://dx.doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2021.3.7.

Piketty, T. (2015): *A tőke a 21. században*. Budapest: Kossuth.

Piketty, T. (2020): *Capital and ideology*. Cambridge: Harvard University Press.

Piketty, T. (2022): *A brief history of equality*. Cambridge, London: The Belknap Press of Harvard University Press.

Plainer, Zs. (2022): 'Even if we are Roma, we are clean, respectful, and always went to school': Analysing the types, functions, and meanings of capitals that shape the upward educational mobility path of Roma in Romania. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 8 (2), 80–99. http://dx.doi.org/10.17356/ieejsp.v8i2.838.

Polányi, K. (1997): *A nagy átalakulás: korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Budapest: Mészáros Gábor.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 213 2025. 11. 25. 11:06:00

Policy Agenda (2017): *Létminimum 2016*. Budapest: Policy Agenda. https://www.policyagenda.hu/elemzesek/2017/letminimum-2016/#. XSWtFI-8qUk

Policy Agenda (2018): *Létminimum 2017-ben Magyarországon*. Budapest: Policy Agenda. https://www.policyagenda.hu/wp-content/uploads /2018/05/L%C3%A9tminimum-sz%C3%A1m%C3%ADt%C3%A1sa2107.pdf

Policy Agenda (2019): *Létminimum és társadalmi minimum 2018-ban*. Budapest: Policy Agenda. https://policyagenda.hu/elemzesek/tarsadalom /2019/letminimum-es-tarsadalmi-minimum-2018-ban-elozetes-adatok/#.YAGbKRa6o2w

Policy Agenda (2020): *Létminimum 2019*. Budapest: Policy Agenda. https://policyagenda.hu/elemzesek/tarsadalom/2020/letminimum-2019- elozetes-adatok/#.YAGbhha6o2w

Policy Agenda (2023): *Létminimum Magyarországon 2019–2020*. Budapest: Policy Agenda. https://policyagenda.hu/elemzesek/tarsadalom/2023/letminimum-magyarorszagon-2019-2020/#more-18911

Polónyi I. (2020): *A felsőoktatás politikai gazdaságtana: Magyarország a 21. századi iskolázottsági és innovációs versenyben*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Protzer, E. S. M. (2019): Social Mobility Explains Populism, Not Inequality or Culture. *CID Working Papers*. https://ideas.repec.org//p/cid/wpfacu/118a.html.

Putnam, R. D. (2016): *Our kids: the American Dream in crisis*. New York: Simon & Schuster Paperbacks.

Racz, B. (1993): The socialist-left opposition in post-communist Hungary. *Europe-Asia Studies*, 45 (4), 647–670. http://dx.doi.org/10.1080/09668139308412113.

Redžić, E. – Everett, J. (2020): Cleavages in the Post-Communist Countries of Europe: A Review. *Politics in Central Europe*, 16 (1), 231–258. http://dx.doi.org/10.2478/pce-2020-0011.

Róbert P. (1986): *Származás és mobilitás*. Budapest: MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete.

Róbert P. (1990): Társadalmi mobilitás. In Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 1990*. Budapest: TÁRKI, 356–372.

Róbert P. (1997): Foglalkozási osztályszerkezet: elméleti és módszertani problémák. *Szociológiai Szemle*, 7 (2), 5–48.

Róbert P. (1999a): Osztály és párt Magyarországon – három választás után. *Politikatudományi Szemle*, 8 (1), 67–96.

Róbert P. (1999b): Társadalmi mobilitás és rendszerváltás. *Századvég*, 15, 73–86.

Róbert, P. (2010): Stratification and Social Mobility. In Immerfall, S. – Therborn, G. (eds.) *Handbook of European Societies*. New York: Springer, 499–536.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 214 2025. 11. 25. 11:06:00

Róbert P. (2018): Intergenerációs iskolai mobilitás az európai országokban a válság előtt és után. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2018*. Budapest: TÁRKI, 64–80.

Róbert, P. (2021): Origins of Multidimensional Class Locations in Hungary. *Polish Sociological Review*, 215 (3).

Róbert, P. – Bukodi, E. (2004): Changes in Intergenerational Class Mobility in Hungary, 1973–2000. In Breen, R. (ed.) *Social Mobility in Europe*. Oxford: Oxford University Press, 287–314.

Rose, D. – Harrison, E. (eds.) (2012): *Social class in Europe: an introduction to the European socio-economic classification*. London New York: Routledge, Taylor & Francis Group.

Rössel, J. (2009): *Sozialstrukturanalyse: eine kompakte Einführung*. Wiesbaden: VS Verlag.

Saarts, T. – Saar, E. (2022): When the ethnic cleavage overshadows the class cleavage in a post-communist country and why we should care? *European Politics and Society*, 23 (2), 223–242. https://doi.org/10.1080/23745118.2020.1858397

Sági M. (2010): Kulturális szegmentáció: „mindenevők", „válogatósak", „egysíkúak" és „nélkülözők"? Az „omnivore-univore" modell alkalmazhatósága Magyarországon. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2010*. Budapest: TÁRKI, 288–311.

Savage, M. – Devine, F. – Cunningham, N. – Taylor, M. – Li, Y. – Hjellbrekke, J. – Le Roux, B. – Friedman, S. – Miles, A. (2013): A New Model of Social Class? Findings from the BBC's Great British Class Survey Experiment. *Sociology*, 47 (2), 219–250. http://dx.doi.org/10.1177/0038038513481128.

Scheiring G. (2019): *Egy demokrácia halála: Az autoriter kapitalizmus és a felhalmozó állam felemelkedése Magyarországon*. Budapest: Napvilág Kiadó.

Scheiring, G. (2020): *Orbanomics. A polarising answer to the crisis of liberal dependent capitalism*. Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung.

Scheiring, G. – Szombati, K. (2020): From neoliberal disembedding to authoritarian reembedding: The making of illiberal hegemony in Hungary. *International Sociology*, 35 (6), 721–738. http://dx.doi.org/10.1177/0268580920930591.

Schulze, G. (2000): Élménytársadalom. A jelenkor kultúrszociológiája. A hétköznapi élet esztétizálódása. *Szociológiai Figyelő*, 15 (1–2), 135–157.

Sebők M. (2019): *Paradigmák fogságában: elitek és ideológiák a magyar pénzügyi kapitalizmusban*. Budapest: Napvilág Kiadó.

Sik E. (2006): Tőke-e a kapcsolati tőke, s ha igen, mennyiben nem? *Szociológiai Szemle*, 16 (2), 72–95.

Sik E. (2016): Egy hungarikum: a morálispánik-gomb. *Mozgó Világ*, 42 (10), 67–80.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 215 2025. 11. 25. 11:06:00

Sik E. – Huszár Á. – Nagy R. K. (2023): A foglalkozások inkonzisztenciája – egy új, presztízsalapú tipológia felé. *Statisztikai Szemle*, 101 (2), 95–117. http://dx.doi.org/10.20311/stat2023.02.hu0095.

Sik E. – Szeitl B. (2016): Polgárság a mai Magyarországon. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2016*. Budapest: TÁRKI, 113–129.

Snegovaya, M. (2022): How ex-Communist left parties reformed and lost. *West European Politics*, 45 (4), 716–743. http://dx.doi.org/10.1080/01402382.2020.1869447.

Social Mobility Comission (2016): *State of the Nation 2016: Social Mobility in Great Britain*. Social Mobility Commission. www.gov.uk/government/publications.

Soós G. (2012): Kétblokkrendszer Magyarországon. In Boda Zs. – Körösényi A. (szerk.) *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Budapest: MTATKPTI– Új Mandátum, 14–40.

Sørensen, A. B. (2000): Toward a Sounder Basis for Class Analysis. *American Journal of Sociology*, 105 (6), 1523–1558. http://dx.doi.org/10.1086/210463.

Standing, G. (2011): *The precariat: the new dangerous class*. London: Bloomsbury.

Staniszkis, J. (1991): *The dynamics of the breakthrough in Eastern Europe: the Polish experience*. Berkeley: University of California Press.

Stiglitz, J. E. (2013): *The price of inequality*. New York: W. W. Norton & Company.

Storrie, D. W. – Vacas-Soriano, C. – Leončikas, T. (2019): *Recent developments in the state of the middle classes*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. http://dx.doi.org/10.2806/881907.

Szabó A. – Gerő M. (2022): *A magyar társadalom törésvonalai és politikai integrációjának dimenziói a COVID-19 árnyékában. A magyar társadalom politikai gondolkodásmódja, politikai preferenciája és részvétele 2021 őszén*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont.

Szakonyi P. (2023): *A 100 leggazdagabb 2023*. Budapest: Perche.

Szalai E. (1989): Az új elit. *Beszélő*, 9 (27), 65–74.

Szalai E. (2001): *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban*. Budapest: Aula.

Szalai E. (2006): *Az újkapitalizmus és ami utána jöhet*. Budapest: ÚMK.

Szalai E. (2016): A refeudalizáció. *Replika*, (96–96), 207–222.

Szalai E. (2022a): A magyarországi újkapitalizmus különössége. In *Lélek és profitráta*. Budapest: Napvilág Kiadó, 71–77.

Szalai E. (2022b): Rabszolgatörvény: artikulálódik a tőke–munka viszony? In *Lélek és profitráta*. Budapest: Napvilág Kiadó, 66–70.

Szalai E. (2023): *Mi a munka és mi a kapitalizmus? És mi jöhet utánuk?* Budapest: Napvilág Kiadó.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 216 2025. 11. 25. 11:06:00

Szalai J. (2007): *Nincs két ország…? Társadalmi küzdelmek az állami (túl)elosztásért a rendszerváltás utáni Magyarországon*. Budapest: Osiris.

Szalai J. (2020): *A nem polgárosuló középosztály: az államfüggőség társadalmi konfliktusai a jelenkori Magyarországon*. Budapest: Balassi Kiadó.

Századvég (2014): Erős középosztály – erős Magyarország. *Nemzeti Érdek*, 7–8.

Székely Gy. (2015): Lakáskörülmények. In Huszár Á. (szerk.) *A társadalom rétegződése*. Budapest: KSH, 97–110.

Szelényi I. (1990): *Új osztály, állam, politika*. Budapest: Európa.

Szelényi I. (1992): *Harmadik út? – Polgárosodás a vidéki Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Szelényi I. (2016): A szociológia hármas válsága. *socio.hu*, 6 (1), 118–126.

Szelényi, I. – Csillag, T. (2015): Drifting from liberal democracy. Neo-conservative ideology of managed illiberal democratic capitalism in post-communist Europe. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 1 (1). http://dx.doi.org/10.17356/ieejsp.v1i1.28.

Szelényi, I. – Eyal, G. – Townsley, E. R. (1996a): Posztkommunista menedzserizmus: a gazdasági intézményrendszer és a társadalmi szerkezet változásai I. *Politikatudományi Szemle*, 5 (2), 7–30.

Szelényi, I. – Eyal, G. – Townsley, E. R. (1996b): Posztkommunista menedzserizmus: a gazdasági intézményrendszer és a társadalmi szerkezet változásai II. *Politikatudományi Szemle*, 5 (3), 7–32.

Szelényi, I. – Fodor, É. – Hanley, E. (1996): Left Turn in Postcommunist Politics: Bringing Class Back in? *East European Politics and Societies*, 11 (1), 190–224. http://dx.doi.org/10.1177/0888325497011001006.

Szelényi, I. – Mihályi, P. (2020): *Varieties of Post-communist Capitalism: A Comparative Analysis of Russia, Eastern Europe and China*. Leiden–Boston: Brill.

Szelényi I. – Mihályi P. – Melegh A. (2025): A hatalom természete az illiberális rendszerekben. Szelényi Iván beszélget Melegh Attilával és Mihályi Péterrel. *Mozgó Világ*, (5), 3–23.

Szelényi, Sz. (1999): *Equality by Design: The Grand Experiment in Destratification in Socialist Hungary*. Redwood City: Stanford University Press.

Szikra, D. (2014): Democracy and welfare in hard times: The social policy of the Orbán Government in Hungary between 2010 and 2014. *Journal of European Social Policy*, 24 (5), 486–500. http://dx.doi.org/10.1177/0958928714545446.

Szikra D. (2018): Távolodás az európai szociális modelltől – a szegénység társadalompolitikája. *Magyar Tudomány*. http://dx.doi.org/10.1556/2065.179.2018.6.14.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 217 2025. 11. 25. 11:06:00

Tardos R. (2022): Jó nexusok és rossz társaságok: Foglalkozási miliők és kapcsolathálózati erőforrások reflektív megközelítése komparatív háttérrel. *socio.hu*, 12 (3), 27–61. http://dx.doi.org/10.18030/socio.hu.2022.3.27.

Tátrai A. – Gábos A. (2025): Kutatói aggodalmak az EU-SILC magyarországi jövedelemadataival kapcsolatban. *valaszonline.hu*.

Tátrai A. – Gábos A. – Huszár Á. – Krekó J. – Tomka Zs. (2025): Rendszerszintű adatminőségi problémák az EU-SILC magyar jövedelmi adataiban (2014–2023). *valaszonline.hu*.

Tátrai V. (2021): A closure fogalma az angolszász és a hazai szociológiában. *Replika*, (119–120), 55–66. http://dx.doi.org/10.32564/119-120.2.

Tausz K. (2017): Segélyezés. In Ferge Zs. (szerk.) *Magyar társadalom- és szociálpolitika (1990–2015)*. Budapest: Osiris, 310–337.

Tóth G. Cs. – Virovácz P. (2013): Nyertesek és vesztesek: A magyar egykulcsos adóreform vizsgálata mikroszimulációs módszerrel. *Pénzügyi Szemle*, 58 (4), 385–400.

Tóth I. Gy. (2005): *Jövedelemeloszlás. A gazdasági rendszerváltástól az uniós csatlakozásig*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég.

Tóth I. Gy. (2013): Jövedelemeloszlás 2019–2012 között. In Szivós P. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Egyenlőtlenség és polarizálódás a magyar társadalomban. Tárki Monitor jelentések 2012.* Budapest: TÁRKI, 9–36.

Tóth I. Gy. (2015): Jövedelemeloszlás 2019–2014 között. In Szivós P. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Jól nézünk ki (…?!) Háztartások helyzete a válság után. Tárki Monitor jelentések 2014.* Budapest: TÁRKI, 11–43.

Tóth, I. Gy. (2016a): Is Hungary still in search of its middle class? In Vaughan-Whitehead, D. (ed.) *Europe's Disappearing Middle Class?* Geneva: Edward Elgar Publishing, 279–322.

Tóth I. Gy. (2016b): Középosztály(ok) Magyarországon és Európában. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2016*. Budapest: TÁRKI, 75–97.

Tóth I. Gy. (2018): Ismerjük meg jobban a leggazdagabb egymillió magyart. *G7*. https://g7.hu/elet/20180430/ismerjuk-meg-jobban-a-leggazdagabb-egymillio-magyart/

Tóth I. Gy. – Szelényi I. (2018): Bezáródás és fluiditás a magyar társadalom szerkezetében. Adatolt esszé a felső középosztály bezáródásáról. In *Társadalmi Riport 2018*. Budapest: TÁRKI, 25–46.

Tóth, I. Gy. – Szelényi, I. (2019): The upper middle class: a new aristocracy? Posing the question for post-communist Hungary. In Tóth, I. Gy. (ed.) *Social Report*. TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Zrt., 101–119.

Treiman, D. J. (1977): *Occupational prestige in comparative perspective*. New York: Academic Press.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 218 2025. 11. 25. 11:06:00

Treiman, D. J. (1998): Iparosodás és társadalmi rétegződés. In Róbert P. (szerk.) A társadalmi mobilitás. Hagyományos és új megközelítések. Budapest: Új Mandátum, 86–110.

Ultee, W. C. – Luijkx, R. (1990): Educational heterogamy and father-to-son occupational mobility in 23 industrial nations: General societal openness or compensatory strategies of reproduction? *European Sociological Review*, 6 (2), 125–149.

Vajda R. (2020): Kategóriák szorításában. A tudományos reprezentációk politikai dimenzióiról. In Szabari V. (szerk.) *(Disz)kontinuitások*. Budapest: Napvilág Kiadó ELTE Eötvös Kiadó, 90–132.

Valuch T. (2015): *A jelenkori magyar társadalom*. Budapest: Osiris.

Vastagh Z. (2010): A szegénység struktúrájának változásai 2001 és 2010 között. *Statisztikai Szemle*, 90 (4), 276–294.

Vastagh Z. (2017): *Társadalmi struktúra és állami redisztribúció*. Budapest: Napvilág Kiadó.

Vastagh Z. (2019): Osztálystruktúra és jövedelemegyenlőtlenség: az erőforrás-integrációs modell empirikus összehasonlító tesztje. *Szociológiai Szemle*, 29 (4), 33–62. http://dx.doi.org/10.51624/SzocSzemle.2019.4.2.

Vastagh Z. (2020): Elméleti megfontolások a disszociatív tézis empirikus vizsgálatához: Megjegyzések a Mobilitás és társadalmi integráció című írás kapcsán. *socio.hu*, 78–91. http://dx.doi.org/10.18030/socio.hu.2020.4.78.

Vaughan-Whitehead, D. (2016): *Europe's disappearing middle class? Evidence from the world of work*. Geneva: ILO.

Večerník, J. (2022): *Social stratification in central Europe: longterm developments and new Issues*. Cham: Springer.

Vigvári A. (2023): *Zártkert-Magyarország: átmeneti terek a nagyvárosok peremén*. Budapest: Napvilág Kiadó.

Weber, M. (1987a): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 1.* Budapest: KJK.

Weber, M. (1987b): Rendek és osztályok. In *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 1.* Budapest: KJK, 303–308.

Weber, M. (1998a): A politika mint hivatás. In *Tanulmányok*. Budapest: Osiris, 156–209.

Weber, M. (1998b): A szociológiai és közgazdasági tudományok „értékmentességének" értelme. In *Tanulmányok*. Budapest: Osiris, 70–126.

Weber, M. (1998c): A társadalomtudományos és társadalompolitikai megismerés „objektivitása". In *Tanulmányok*. Budapest: Osiris, 7–69.

Weber, M. (1998d): A tudomány mint hivatás. In *Tanulmányok*. Budapest: Osiris, 127–155.

Weber, M. (2009): Hatalommegosztás a közösségen belül. Osztályok, rendek, pártok. In *Politikai szociológia. Politikai közösségek. Az uralom*. Budapest: Helikon, 49–71.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 219 2025. 11. 25. 11:06:00

Weeden, K. A. – Grusky, D. B. (2005): The Case for a New Class Map. *American Journal of Sociology*, 111 (1), 141–212. http://dx.doi.org/10.1086/428815.

Weininger, E. B. (2005): Foundations of Pierre Bourdieu's Class Analysis. In Wright, E. O. (ed.) *Approaches to Class Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 82–118.

Wright, E. O. (1997): Általános keretrendszer az osztálystruktúra elemzéshez. In Angelusz, R. (szerk.) *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest: Új Mandátum, 178–221.

Wright, E. O. (2000): Working-Class Power, Capitalist-Class Interests, and Class Compromise. *American Journal of Sociology*, 105 (4), 957–1002. http://dx.doi.org/10.1086/210397.

Wright, E. O. (2005a): *Approaches to class analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wright, E. O. (2005b): Conclusion: If "class" is the answer, what is the question? In Wright, E. O. (ed.) *Approaches to Class Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 180–192.

Wright, E. O. (2005c): Foundations of a neo-Marxist class analysis. In Wright, E. O. (ed.) *Approaches to Class Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 4–30.

Zolnay J. (2022): Esélyteremtés és kirekesztés: a közoktatás-politikai változások mint a társadalmi mobilitás keretrendszere. In Beremenyi, Á. – Durst, J. – Nyírő, Zs. (szerk.) *A társadalmi mobilitás ára – Első generációs diplomások és az osztályváltás következményei*. Budapest: Gondolat Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont, 53–89.

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 220 2025. 11. 25. 11:06:00

TÁBLÁZATOK ÉS ÁBRÁK JEGYZÉKE

Táblázatok

2.1. táblázat.	Foglalkozási osztályok és tipikus foglalkozások	49
3.1a táblázat.	A 15–74 éves foglalkoztatottak megoszlása foglalkozási osztályok és nemek szerint Magyarországon (%)	74
3.1b táblázat.	A 15–74 éves foglalkoztatottak megoszlása foglalkozási osztályok és nemek szerint Magyarországon (fő)	75
4.1. táblázat.	Az abszolút mobilitás mutatói Magyarországon nemenként (%)	96
4.2. táblázat.	Relatív mobilitás nemek szerint (esélyhányados)	104
4.3. táblázat.	Az osztályok közötti bérszakadék (1982)	110
4.4. táblázat.	Az osztályok közötti bérszakadék (2021)	111
5.1. táblázat.	Az általános presztízs és a különböző értékelési szempontok közötti kapcsolat erőssége (korrelációs együtthatók)	127
5.2. táblázat.	Végzettség szerinti mobilitás és partnerszelekció három kohorszban (%)	145
6.1. táblázat.	A pártszimpátiák logisztikus regressziós modelljei 2021 őszén (esélyhányadosok)	170

Ábrák

3.1. ábra.	A jövedelem eloszlásának egyenlőtlensége Magyarországon (Gini)	64
3.2. ábra.	Anyagi depriváció jövedelmi ötödök szerint Magyarországon (%)	67
3.3. ábra.	A 15–74 évesek megoszlása gazdasági aktivitás szerint Magyarországon (%)	72

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 221 2025. 11. 25. 11:06:00

3.4. ábra. Az osztályhelyzet szerepe az egy főre jutó jövedelem magyarázatában (többváltozós, regresszióalapú dekompozíciós eljárás, százalékos hozzájárulás) 81
3.5. ábra. Az egy aktív felnőttre számított létminimum, a nettó minimálbér, valamint a nettó közfoglalkoztatási bér Magyarországon (Ft) 84
4.1. ábra. Becsült keresetek származás szerint (1982) 113
4.2. ábra. Becsült egyéni jövedelmek származás szerint (2021) 113
5.1. ábra. Munkaerőpiaci, illetve foglalkozási csoportok a jövedelmi, illetve elismerési viszonyok által kifeszített térben (2013) 130
5.2. ábra. A Ferencváros 1974-ben átadott Üllői úti stadionjának (2007 után Albert Flórián Stadion) alaprajza 140
5.3. ábra. A Ferencváros 2014-ben átadott stadionjának (Groupama Aréna) alaprajza 140
5.4. ábra. A származás és elért végzettség, valamint a partnerek végzettsége közötti asszociáció erősségének időbeli alakulása (unidiff paraméter) 147
5.5. ábra. Az egyszerre végzettség szerint immobil és homogám személyek aránya (%) 148
6.1. ábra. A politikai tömbök támogatottsága foglalkozási osztály szerint 2021 őszén (%) 165
6.2. ábra. A politikai tömbök támogatottsága foglalkozási osztály és a társadalmi mobilitás iránya szerint 2021 őszén (%) 174

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 222 2025. 11. 25. 11:06:00

A kiadásért felel a Napvilág Kiadó ügyvezető igazgatója
Felelős szerkesztő: Gelléríné Lázár Márta
Fedél: Janković Milán
Nyomás, kötés: Korrekt Nyomdaipari Kft.
Felelős vezető: Barkó Iliász, ügyvezető igazgató
www.korrektnyomda. hu
Megjelent 19,85 ív (A/5) terjedelemben

Huszár Ákos Az osztály_sajat.indd 224 2025. 11. 25. 11:06:00